

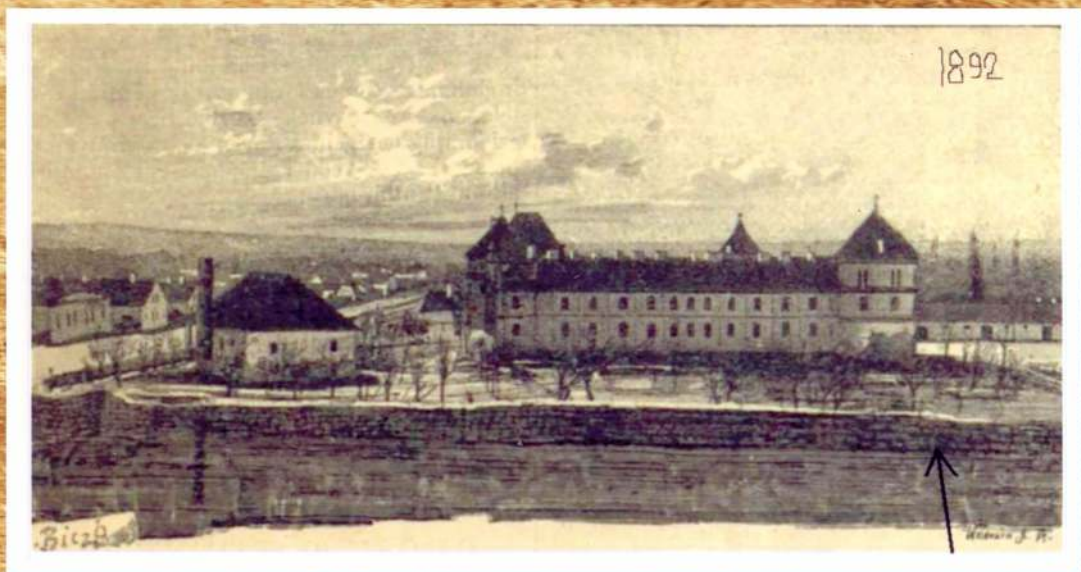

Coordonatori

Aurel Dragoș

Eugeniu Criste

MIT, LEGENDĂ ȘI ISTORIE PE VĂILE CRIȘURILOR

Vasile Goldiș
University Press
Arad

Coordonatori:

AUREL DRAGOȘ

EUGENIU CRISTE

MIT, LEGENDĂ ȘI ISTORIE PE VĂILE CRIȘURILOR

**SESIUNEA DE COMUNICĂRI ȘTIINȚIFICE
INEU - 03 Octombrie 2014**

Arad - 2014

Referenți științifici:

Conf. univ. dr. Marius GREC

Conf. univ. dr. Simona STIGER

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Mit, legendă și istorie pe Văile Crișurilor / coord.: Aurel
Dragoș, Eugeniu Criste. - Arad : "Vasile Goldiș" University
Press, 2014

Bibliogr.

ISBN 978-973-664-727-7

I. Dragoș, Aurel (coord.)

II. Criste, Eugeniu (coord.)

908(498 Valea Crișurilor)

CUPRINS

Cuvânt înainte.....	5
De ce iubesc Ineu...?.....	7
Mândria de a fi ineuană.....	9
De ce Ineu?	11

ISTORIE LOCALĂ – INEU

Comunitatea Ineu și Canalul de Mori „Palatinul Iosif“ al Crișului Alb din județul Arad. O emblemă și un aliat în dezvoltarea localității Ineu

Aurel Dragoș..... 20

Înființarea și evoluția coloniei Traian. Cea mai mare colonie din județul Arad, înființată în urma Reformei agrare din 1921

Marius Răzvan Meszar..... 74

Patru sigilii ale localității și Oficiului stării civile Ineu (1875-1920)

Laurențiu-Ștefan Szemkovics..... 78

Noi contribuții la cunoașterea sigiliilor târgului Ineu

Augustin Mureșan, Ioan Popovici..... 87

Bătălia pentru Ineu

Ioan Tuleu..... 93

Naționalism și mondenitate în societatea românească arădeană antebelică

Horia Truță..... 107

Aspecte privind natalitatea în localitatea Ineu în secolului al XVIII -lea și la începutul secolului al XIX- lea

Eugen Constantin Ghiță..... 115

DIN ISTORIA JUDEȚULUI ARAD

Tribunismul arădean în contextul presei europene, la sfârșitul secolului al XIX-lea

Doru Sinaci..... 125

Imaginea “bunului împărat” Franz Iosif reflectată în documentele păstrate în arhiva parohiei ortodoxe române din Nădlac

Gabriela Adina Marco..... 135

Intelectualii arădeni – susținători ai Bisericii și Școlii

Maria Alexandra Pantea..... 146

Rânduiala cununiei și a maslului în diferitele ediții ale Evhologhionului sau molitfelnicului ortodox	
Paul Krizner.....	158
Rezistența anticomunistă într-un sat din stânga Mureșului	
Stelian Ioan Boia.....	168
Identificarea și amenajarea mormintelor militarilor căzuți pe teritoriul județelor Arad și Timiș (1945)	
Elena Zîrnă.....	186
Situația Banatului după terminarea primului război mondial. Instalarea administrației românești în Banat	
Adrian Deheleanu, Adriana Deheleanu.....	198
 CULTURĂ ȘI PERSONALITĂȚI	
Palatul Cultural	
Virgil Valea.....	206
Biografia longevivului avocat român arădean Ioan Arcoși (1797-1883)	
Dan Demșea.....	209
Mihai Ciurdariu – filozof și esthetician	
Viorel Roman.....	227

Cuvânt Înainte

Textul introductiv *De ce Ineu?* ne trimite într-un *spațiu* larg al vecinătăților Crișului Alb și într-un timp milenar (conform tematicii propusă pentru Sesiunea de comunicări științifice din toamna acestui an – 2014 – în intervalul dintre anii 1001 și 2000). Efortul organizatoric și redacțional din acest an al domnului Aurel Dragoș (Ineu), al Universității de Vest „Vasile Goldiș” din Arad, de-aseenea, cel al Primăriei orașului Ineu și, nu în ultimul rând cel al inițiatorilor acestor sesiuni anuale, reprezentați de Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Arad, în frunte cu domnul Eugeniu Criste, a dus mai repede decât ne așteptam la unul din fructele ei științifico-documentare: volumul cuprinzând o mare parte a comunicărilor, redactate în timp util, ale celor înscriși în programul propus pentru 3 octombrie 2014.

Terenul cel mai bogat în mărturii arhitecturale din județul Arad, în pofida disparițiilor unor situri, continuă să rămână generoasa vale depresionară a Crișului Alb.

Pentru deslușirea furtunoasei istorii medievale și moderne a acestei zone tampon, strădania domnului Aurel Dragoș – autorul textului istoriografic introductiv *De ce Ineu ?* – ne-a pus în mod original în lumină contribuțiile cele mai vechi cât și cele mai noi din domeniul cercetării și valorificării istoriei României, lăsând o fereastră deschisă spre viitoarea dezvoltare a ceea ce ne-am obișnuit să o numim drept Țara Zărandului.

Indiferent de succesivele stăpâniri – cea angevină, cea otomană, cea a principilor transilvani, cea a lui Mihai Viteazul și cea austriacă – trebuie să remarcăm înflorirea la Ineu între secolele al XVI-lea și al XVIII-lea a vieții cultural-religioase și instituției episcopale românești de rit bizantin în Țara Crișurilor (a fostelor comitate: Zărandul, Aradul și Bihorul).

Dan Demșea

DE CE IUBESC INEUL...?

Dintotdeauna oamenii au simțit nevoia întoarcerii la izvoare, la origini, la începuturi. E o chemare dulce și poate de neînțeles... De ce să ne obosim să privim înapoi, când timpul țintește mereu înainte?

Nu știu alții *cum sunt, dar eu, când mă gândesc la locul nașterii mele*, la Ineul care se odihnește cuminte între câmpia înverzită și dealul cu vii, mă simt cuprinsă de bucuria unei liniști sufletești neprețuite. Și înțeleg mai bine dorul de Humulești al lui Ion Creangă, reîntoarcerea lui Ionel Teodoreanu pe ulița *copilăriei* sau amintirile lăsate de poetul Ion Pillat pe *Argeș în sus*.

Iubesc Ineul pentru că este singurul loc în lume căruia îi putem spune acasă și pentru că aici sunt cu adevărat acasă. Și poate nu mi-aș fi dat seama cât de legată sunt în adâncul sufletului de orașul meu natal dacă nu ar fi venit vremea să plec spre alte locuri, pentru a încerca să îmi croiesc un drum prin viață cu ajutorul unei profesii sigure. Dorul de Ineu nu poate fi stăvilit... El s-a înrădăcinat în sufletul meu, iar din când în când trebuie potolit... și atunci revin acasă. Revederea orașului și a casei părintești e ca o gură de aer proaspăt. Iar întoarcerea la Ineu e de fiecare dată și o întoarcere în timp: spre copilărie, spre joc, spre școală, spre oamenii dragi mie.

Iubesc Ineul pentru că e un oraș nemuritor. Paginile iscusite și pline de farmec scrise de Ioan Slavici îl feresc de trecerea timpului. Aici, în orașul nostru, au viețuit oameni care, prin destinul, înțelepciunea sau tăria lor de caracter au rămas în istorie...

Iubesc Ineul pentru istoria pe care o mărturisește cetatea ce se oglindește de veacuri în apele Crișului Alb. Privesc zidurile peste care s-a așternut tăcerea și, închizând ochii, pot să înțeleg întreaga poveste: a început cu *a fost odată* undeva pe la sfârșitul secolul al XIII-lea, a trecut prin încrucișarea săbiilor și a iataganelor din epoca luptelor româno-otomane, a cunoscut stăpânirea semilunei și poate chiar a inspirat basme precum cele din O mie și una de nopți... A intrat în stăpânirea lui Mihai Viteazul, primul domn al tuturor românilor, și a renăscut pe vremea când arhitectura occidentală își lua avânt spre Răsărit... E o istorie care încă trăiește, și care ar putea fi recreată în toată splendoarea ei nebănuită!

Iubesc școala în care am învățat înainte de toate să fiu om, în care am legat prietenii trainice, în care mi-am întâlnit primele modele de viață în persoana unor dascăli deosebiți și cu suflet mare. Iubesc parcul în care mă jucam sub privirea iubitoare a mamei și în care vechi obiceiuri reînvie, dându-mi ocazia să trăiesc experiențe pe care le cunoșteam doar din

poveștile bunicii. Iubesc portul tradițional ineuan, cântecele și jocurile pline de voieșie. Iubesc casa în care m-am născut și am crescut, îmi iubesc părinții și amintirea bunicii... Mă simt legată într-un mod indestructibil de toate aceste lucruri pe care, dacă ar fi să le reunesc într-un singur mănunchi al amintirilor, le-aș numi, simplu: INEU...

Imi doresc ca imaginea locurilor natale să mă însoțească toată viața, oriunde m-aș afla. Sper ca, de fiecare dată când revin la Ineu, să îl găsesc la fel de viu și de vesel, la fel de plin de voci de elevi, la fel de mangâiat de susurul Crișului. Vreau să păstrez vie în inima mea copilăria... Să pot vorbi cu mândrie despre orașul meu... Să rememorez toate clipele frumoase petrecute aici...

Sanda-Ileana Pelea,
studentă în anul II la Facultatea de Drept a
Universității Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca

MÂNDRIA DE A FI INEUANĂ

Ineul este orașul în care m-am născut, orașul în care am crescut, orașul de care mereu îmi voi aminti cu drag.

Mă mândresc cu faptul că provin dintr-un vechi oraș al Transilvaniei, atestat documentar încă din anul 1214, încărcat de istorie și evenimente, cu care s-ar mândri oricare Cetate. Străbunii noștri merită respectul și aducerea aminte pentru lucrurile pe care le-au realizat în acele vremuri atât de grele.

De la dobândirea statutului de oraș din anul 1967, Ineul a cunoscut o dezvoltare continuă, ajungând ca astăzi să fie considerat ca fiind cel de-al doilea oraș al județului Arad în ceea ce privește dezvoltarea economico-socială. Pe raza orașului Ineu sunt arondate aproape toate instituțiile de stat, instituții menite să contribuie la bunul mers al vieții sociale, cetățenii orașului având posibilitatea să rezolve pe plan local mai toate problemele cotidiene, lucru atât de benefic și necesar.

Mă mândresc cu faptul că provin din cadrul acestei colectivități prospere cu oameni pașnici, onești, civilizați, colectivitate în sânul căreia mi-ar face plăcere să îmi desfășor activitatea profesională.

Cred că în viața unei persoane, locul în care se formează ca adult are o semnificație aparte. Sunt recunoscătoare tuturor celor care au contribuit la formarea mea. Buna educație pe care am primit-o de la părinți, dascăli, profesori m-a ajutat să înțeleg sensul vieții, să devin un om responsabil.

Pentru că sunt proaspăt absolvent a Facultății de Drept din cadrul Universității de Vest din Timișoara, vreau să fac o scurtă trimitere la actul educațional. Grupul Școlar "Mihai Viteazul" Ineu a livrat societății de-a lungul timpului oameni foarte bine pregătiți, care ulterior au excelat în domeniile în care au ales să își desfășoare activitatea. Prin reușitele lor aduc cinste instituției care, prin educația aleasă, le-a deschis un culoar al împlinirii profesionale.

Sunt convinsă, că și din rândul generațiilor viitoare, se vor ridica tineri care vor ști să aprecieze, să respecte și să facă cunoscută istoria și frumusețea acestui oraș, tineri care prin reușitele lor vor ține stindardul sus. Este de datoria noastră, a tuturor, să contribuim la menținerea orașului la cele mai înalte standarde.

Cu un ochi îndreptat spre trecut și cu un altul spre viitor, vă urez tuturor să simțiți în aceeași măsură în care simt și eu, mândria de a fi ineuan!*

Notă* Am inserat în loc de prefață câteva din gândurile și sentimentele a două fiice ale orașului Ineu, putem să le considerăm chiar personalități ale urbei, prin exemplaritatea lor umană, social, dar mai ales profesională.

Sunt două tinere care în toate etapele pregătirii lor școlare au avut numai calificativul de "Preclar" (preastrălucit). Rezultatele muncii de până acum și fala pe care o fac comunității, merită mult mai mult.

Noi (autorii) ne înclinăm, dorindu-le sănătate și împlinirea dorințelor, să muncească cu aceeași râvnă pentru împlinirea "devenirii întru sine".

*Soare Bianca-Cătălina,
bsoalentă a Facultății de Drept
din cadrul Universității de Vest din Timișoara*

De ce Ineu?

Aurel Dragoș

Pentru că Există! Viața a existat în acest areal din timpuri imemorabile. Urmele lăsate de stră-strămoșii noștri, s-au găsit și se vor mai descoperi, nu înscrise în pergamente, ci dăltuite în piatră, bronz, fier, în sângele vărsat pentru glia care i-a dat casă și masă, fără să-i fie oferită de nu știu cine acea bucățică de holdă. Se uită că strămoșii noștri lucrau și cultivau pământurile, cu mult timp înainte de sosirea triburilor migratoare.

Aici ajungem la dilema, cui dăm crezare: acceptăm argumentația Istoriografiei sau memoria faptică? Istoriografia, prin datele furnizate ca atestare documentară a localităților, este veridică? Le accept uneori cu relativitate. Întrădevăr, de la data atestării documentare a unei așezări, putem afla desfășurarea și înrâurirea evenimentelor istorice în legătură cu dezvoltarea socială și economică a localităților. Asta nu înseamnă că pe acele locuri nu a existat viață, că acele comunități nu au fost organizate în structuri administrative bine definite.

În virtutea înțelegerii ființiale a existenței noastre în acest areal, aleg memoria colectivă și istoria faptică, pe care le găsim atât de cuprinzătoare și explicite, păstrate cu înțelepciune în mituri și legende.

Mitul că legiunile romane au ajuns și pe malurile Crișului Alb, este o certitudine. Cetatea Ineu, încă ființează pe ruinele vechiului castru roman, este încă o dovadă peremptorie, că aici au existat așezări omenești, încă un argument al memoriei faptice, iar imperiile care au venit în valuri peste aceste locuri, au înflorit și s-au dezvoltat pe ruinele culturilor existente în aceste arealuri.

Istoriografia datează atestarea documentară a localității Ineu la anul 1214. O afirmație labilă. Moșia mănăstirii Sf. Duh este menționată în actul de hotărnicie privitor la Capitulul romano-catolic din Arad (Orodul medieval) la 1177¹. Să fi fost un teritoriu pustiu?

În actul de danie al regelui Emeric al Ungariei către Biserica „Sfântul Martin” din Arad, sunt enumerate în posesiunile acestei biserici și satul Ieneu cu Mănăstirea Sf. Duh. Documentul este datat cca 1202-1203².

---

¹ Doina Chiș, *Ineu itinerar sentimental în imagini și documente*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2013, p. 19.

² Ibidem, p. 26, 28.

Satul Ieneu exista la anul 1202 și cu certitudine exista și la 1177, dar fără a fi menționat. Arhivele Vaticanului – sunt sigur – ne-ar oferi surprize nebănuite.

Este interesant că la anul 1199, regele Emeric ia de la fiii lui Beche, Luca și Ioan și dă cu drept la moștenire fiilor contelui Onth (Onch), domeniul și patronajul Mănăstirii Sf. Duh, construită de contele Dionisie³. Mănăstirea Sf. Dionisie (Duh) (Dienus), a primit în danie încă de la construcția ei, un vast domeniu, însă fără a fi precizat în actele oficiale.

Revin la memoria colectivă. Banul Luca stăpânea domeniul Mănăstirii Sf. Dienes la 1177, în care se includea și Rovina care se întindea de la hotarul cu localitatea Bokseg (Bocsig), râul Crișul Alb și până la Dealul Mocrii.

În 1833-1840 se construiește Canalul Morilor și morile hidraulice de pe linia lui. Ironia istoriei a făcut ca la granița dintre hotarul Ineului și Bocsig să fie construită o moară hidraulică, cunoscută sub numele de Moara Banlukana, Bălucana, Bolocana, adică moara de pe pământul Banului Luca. Legende au întotdeauna suport material, faptic.

În anul 1924 moara Banlukana își schimbă proprietarul. Pe coala de extras funciar, lângă clădirea morii apare una mai mică, precizându-se destinația: Birtul L'amore Banlukana (Birtul lui Ana). Are vreo legătură cu Lică Sămădăul? Deocamdată nu se pot face afirmații.

Informații despre Cetatea Ineu nu mai apar până la sfârșitul secolului al XIII-lea. Ea este consemnată în documente sub forma unui castru, în fruntea căruia se afla castelanul Egidius. Datum in octavis Epiphanie Domini anno eiusdem MCC nonagesimo quinta⁴.

Un alt document, din 1296, precizează: Possessionem nostrarum ad Castrum nostrum Ieneu⁵.

În lunga sa istorie, existența Cetății Ineu s-a contopit cu viața localnicilor, iar urmările vicisitudinilor istoriei, răsfrângându-se deopotrivă asupra Cetății și vieții locuitorilor. A cunoscut agonia și extazul, iar astăzi suferă de un sindrom numit: uitarea în derizoriu.

Familia Losonczy la anul 1387 intră în stăpânirea domeniilor Pâncota, Ineu și Dezna, pe care le va administra – prin interpuși – până la 1561. Stephan Losonczy este cel care construiește Cetatea Ineu pe ruinele castrului roman.

---

³ Ibidem p. 40.

⁴ Ibidem p. 54.

⁵ Ibidem p. 55.

Cetatea a fost parte din fortificațiile lui Iancu de Hunedoara, după care la 1599 Mihai Viteazul intră triumfător în Cetate numind un om de încredere, pe Kornis Gaspar stăpânul Deznei, întărind cetățile cu trupe românești. După înfrângerea de la Mirăslău (18 sept. 1600), Sigismund Bathory îi dăruiește Cetatea lui Toldy (Szalontani) Istvan.

Cetatea a fost reconstruită în anul 1652 de arhitectul Gabriel Haller. A fost reședința de vară a principilor Transilvaniei, Gheorghe Rákoczy I și Gheorghe Rákoczy II.

Pentru întărirea și apărarea frontierelor, Cancelaria aulică de la Viena (1699) a înființat unități grănicești (confiniare). Ele și-au demonstrat utilitatea în cazul respingerii curuților lui Francisc Rákoczy II (1707). Cetatea Ineu a găzduit și ea o astfel de unitate grănicească.

În a doua jumătate a sec. XIX-lea, pe scena politică și administrativă a Aradului (oraș și județ), își face apariția Péter Atzél, fiu al Ineului. De numele lui sunt legate realizări rămase peste vreme. Fiind deputat al orașului Arad în Dietă 1869-1871, reconstruiește Cetatea Ineului (1870) și o transformă în cazarmă pentru batalionul nr. 11 de honvezi (infanterie), limba de comandă fiind maghiara. Acestea sunt realizările lui Petér Átzél cu referire numai la Cetate. Mai sunt și altele de o mai mare anvergură.

Din anul 1904, Cetatea a găzduit Institutul Medico-Pedagogic pentru alienații mintali. Astăzi ... se poate vedea cu ochiul liber.

Pentru cei interesați de întreaga poveste a Cetății Ineului și nu numai, îi rog să lectureze cartea d-nei prof. Doina Chiș: "Ineu itinerar sentimental în imagini și documente".

Ineul a cunoscut o perioadă de efervescență pe toate planurile, urmare a Hotărârii Dietei transilvănene de la Alba Iulia din 1626, prin ridicarea la rang de opidum, Ineul a fost ales reședință a comitatelor Arad și Zărand, timp de aproape 115 ani (1741).

Despre importanța Ineului – ca barieră – în accesarea inamicului pe valea mijlocie și superioară a Crișului Alb, sacrificiile făcute în numele Cancelariei aulice în luptele cu armatele otomane le putem cuantifica, enumerând cele 11 familii care au fost înnobilate pentru faptele lor de arme, de către principii transilvăneni, aparținând unei perioade istorice cuprinsă între anii 1607-1676.

1. **1607 august 17, Alba Iulia.** *Sigismund Rákoczi conferă nobilitate și blazon lui Matthei Olah de Ineu (Borosjenő, AR).* Armele: scut militar împărțit la mijloc cu o linie argintie pornind din colțul de jos spre cel de sus, cu o parte a câmpului în azur având două stele strălucitoare, în cealaltă parte în roșu se observă un braț omenesc retezat din umăr, înveșmântat în roșu, strângând

în sus de mâner o secure de construcție. Pe scut este așezat un coif militar închis care are în vârf o coroană regală împodobită cu pietre scumpe pe care se află două flori albe de crin așezate arcuit. Din vârful coifului /.../

2. **1608 aprilie 28, Cluj (Kolosvar).** *Gabiel Báthori conferă nobilitate și blazon lui Michael Literati de Ineu (Borosjenő, AR).*

Armele: scut militar, de culoare albastră, în al cărui câmp sau arie este un cocor cu pene pictate în culoarea naturală, așezat pe un picior, cu celălalt ținând o piatră, iar în cioc o sabie. Deasupra scutului este un coif militar închis pe care stă o coroană regală /.../ din vârful coifului cad lambrechini /.../

3. **1619 mai 15, Alba Iulia.** *Gabiel Bethlen conferă nobilitate și*

blazon lui Gaspar Țiriac (Cziriak) de Ineu (Borosjenő, AR). Armele: în scut, pe albastru, un leopard, redat pe jumătate și în culoarea sa naturală, ținând în dreapta o sabie scoasă din teacă. Scutul este timbrat de un coif cu grile, surmontat de o coroană deschisă, de aur, cu trei fleuroane. Lambrechini: pe dreapta aurii și albaștrii, pe stânga argintii și roșii. Reproducerea blazonului realizată după Siebmacher.

4. **1642 februarie 20, Alba Iulia.**

Gheorghe Rákoczi I conferă nobilitate și blazon lui Ioan Farkas de Ineu (Borosjenő, AR). Armele: scut militar, de culoare albastră, în al cărui câmp sau arie se află un braț uman, retezat de la umăr, ținând o sabie în mișcare. Deasupra scutului este un coif militar închis surmontat de o coroană regală împodobită cu pietre prețioase. Din vârful coifului pornesc lambrechini de diferite culori care cad pe marginile scutului, împodobindu-l.

5. **1649 iunie 18, Deva.** *Gheorghe Rákoczi II conferă nobilitate și blazon lui Ion Kenez I de Ineu (Borosjenő, AR.), soției sale, Margareta Olahu și copiilor lor, Teodor, George, Ion, Petru și*

Andrei. Armele: în scut albastru, o acvilă neagră, cu aripile deschise. Scutul este timbrat de un coif, cu grile, surmontat de o coroană deschisă, de aur, cu trei fleuroane, pe care stă un dextroșer împlătoșat, ținând un iatagan ridicat sus. Lambrechini: pe dreapta aurii și albaștrii, pe stânga argintii și roșii. Reproducerea blazonului realizată după Siebmacher.

6. **1649 august 6, Alba Iulia.** *Gheorghe Rákoczi II conferă nobilitate și blazon lui Ladislau Fejer de Ineu (Boros Jenő, AR).* Armele: scut militar, în al cărui câmp, pe albastru, este o coroană regală din care iese un grifon, redat pe jumătate, pictat în culoarea sa naturală. Deasupra scutului este pus un coif militar închis, cu o diademă regală împodobită cu pietre prețioase. Din coroană iese, în fascicole de pene, coada unui păun; din vârful coifului curg lambrechini de diferite culori pe ambele margini ale scutului. Locul de pe diplomă unde ar fi trebuit pictat blazonul este gol. Reproducerea realizată după Siebmacher.

7. **1653 decembrie 6, Alba Iulia.** *Gheorghe Rákoczi al II-lea conferă nobilitate și blazon lui Nicolai Turi de Ineu (Boros Jenő, AR).* Armele: scut militar drept, în câmpul căruia, pe albastru, se află un cal pe care stă un om înveșmântat în zale și înarmat. Pe scut un coif /.../

8. **1654 noiembrie 14, Oradea (Varad, BH).** *Gheorghe Rákoczi al II-lea conferă nobilitate și blazon numiților Nicolai și Stephan Tipei de Ineu (Boros Jenő, AR).*

Armele: scut militar, drept, în câmpul căruia, pe albastru, se află un om redat în întregime, înveșmântat în haină roșie, stând călare pe un cal negru, în mână dreaptă are o sabie scoasă din teacă cu vârful în sus, în mână stângă ține frâiele calului. Pe scut este așezat un coif militar închis care are în vârf o coroană regală împodobită cu pietre scumpe. Din vârful coifului curg de o parte și de alta lambrechini de diferite culori.

9. **1665.** *Mihail Apafi I conferă nobilitate și blazon lui Popa, alias Popescu de Teiuș (Tövis, AB).* Sigilul de aramă cu care este prevăzut acest act, are următorul conținut, gravat cu litere latine și imprimat pe ceară roșie: „Sigillum Comitatus Albae Inferioris”.

Litteras Armales, nobilitationales, Donationalesque, adică documentele armale, prin cari dovedesc ce insignii blazoane au primit dela domnitoriul lor; familia Popa avea un leu încoronat care ținea în gură o spadă, lance care avea în vârf un cap de turc, semn că familia s-a distins în luptele purtate contra turcilor. Documentele au fost eliberate de principele amintit, Mihai Apaffy

senior la 1665, în cetatea Radnot, în ziua ultimă a lunii iunie, cu iscălitura numelui principe și a Cancelarului Ioan Bethlen, prevăzute cu sigil atârnător (sigillum pendens)⁶.

10. **1666 mai 29.** *Mihail Apafi I conferă nobilitate și blazon lui Szabó de Ineu (Borosjenő, AR).* Armele: în scut militar drept, pe azur, un braț uman tăiat din umăr, având cotul gol, ținând o sabie cu un cap de turc înfipt în ea; deasupra, un coif militar închis pe care stă o diademă regală ornată cu pietre prețioase. Din vârful coifului curg lambrechini de diferite culori.
11. **1666 mai 29,** 1676 decembrie 9. *Mihail Apafi I conferă nobilitate și blazon lui Sztán recte Stann de Ineu (Borosjenő, AR).* Armele: pe scut ceruleu, un braț cu sabia înfiptă într-un cap de turc. Reproducerea blazonului realizată după Siebmacher.
12. **1676 decembrie 9, Alba Iulia.** *Mihail Apafi I conferă nobilitate și blazon lui Petru Sztan de Ineu (Borosjenő, AR), precum și fiilor lui, Francisc, Petru și Ignatiu Sztan; comunicarea a fost făcută pe 20 ianuarie 1678.* Armele: în scut albastru, un dextroșer împlătoșat, ținând un pumnal în sus. Scutul este timbrat de un coif, cu grile, surmontat pe o coroană deschisă, de aur, cu trei fleuroane. Lambrechini de diferite culori⁷. Reproducerea blazonului realizată după Siebmacher.

Iluminismul european pătrunde în Transilvania din a doua jumătate a sec. al XVIII-lea. Prin intermediul preoților și a dascălilor, populația transilvăneană face cunoștință cu ideile iluministe. În acel document-program *Supplex Libellus Valachorum*, se cerea egalitatea națiunii române cu celelalte națiuni, promovarea românilor în administrație în raport cu numărul lor. Populația Ineului și-a adus obolul la răscoala din 1784, luptând alături de Horea.

La începutul sec. al XIX-lea, Ineul cu

⁶ Nota autorului. Am inclus familia Popa (Popescu), între înnoșările din arealul Ineului, întrucât un urmaș al ei, Gheorghe Popa de Teiuș, a fost prim pretor al plasei Ineu în perioada 1854-1857. Faptele sale se răsfrâng și astăzi asupra vieții sociale a orașului Ineu. Descrierea blazonului se află în Biografia lui Gheorghe Popa de Teiuș, Arad, 1924, p. 8-9, scrisă de Traian Terebențiu.

⁷ Laurențiu-Ștefan Szemkovichs, *Blazoane individualizând familii nobile de origine română din Transilvania (sec. XVI-XIX)*, Editura Moroșan, București 2014, p. 75, 77, 101, 126, 139, 140, 153, 195, 196, 219.

satele aparținătoare este cumpărat de Stefan (István) Atzél, în anul 1803. Construiește la Ineu un castel – astăzi nu mai sunt urme – și Átzél Háza la Șicula. În 1804 va renova și repune în funcțiune pivnița de la Mocrea, construită de Gheorghe Rákoczi I la 1636. Vezi infra descrierea pivniței în comunicarea: Comunitatea Ineu și Canalul Morilor.

Domeniul Ineului era foarte întins, de la hotarul cu localitatea Bocsig, toată Rovina pe sub dealul Mocrii până la Seleuș. Stefan Átzél moare în 1815, lăsând moștenire domeniul, celor patru fii.

Alexandru (Șandor) Atzél (1793-1848), va fi cel care va administra pământul domenal, precum și morile Bălușana (Rovina I) și Mocrea (Rovina II), construite de familia Atzél. O dată cu săparea liniei Canalului Morilor, au început și lucrările de regularizare a albiei Crișului Alb (1835). În hotarul comunei Șicula au fost găsiți câțiva denari republicani romani, în urma lucrărilor de amenajare a albiei. Este încă un argument factic. În 1834 Șandor Atzél demarează construcția Castelului de la Mocrea, finalizat în 1836, unde va locui până la moarte. Astăzi adăpostește Spitalul de Psihiatrie Mocrea.

Péter Atzél (1835-1901), nepot a lui Șandor Átzél și cel de al doilea fiu a lui Janos Atzél (1794-1852), va intra de timpuriu – la numai 25 de ani – în administrația Comitatului Arad în funcția de notar onorific⁸.

La numai 30 de ani, Péter Atzél este ales în funcția de președinte al Societății Canalului de Mori, succedându-i lui Faschó József, primul președinte al Societății.

În 1867 este ales primar al Aradului, calitate în care îndeamnă populația orașului să construiască casele cu cel puțin un etaj. Tot lui i se datorează finalizarea „Corsoului” din Arad.

A susținut zidirea Bisericii Ortodoxe (1864-1868) din Ineu cu hramul Sfinților Mihail și Gavril. A sprijinit construcția de școli, lăcașe de cultură, sedii administrative în oraș și în județ, prestația sa aducându-i titlul de cetățean de onoare al Aradului, acordat în 1871.

O altă personalitate a județului Arad și a vieții politico-sociale a Transilvaniei, cel mai mare român după episcopul Andrei Șaguna, care a trecut pe la Ineu, este Gheorghe Popa de Teiuș. A fost primpretorul provenței (plasei) Ineu în perioada 1854-1857. O perioadă scurtă; dar a lăsat urme factice: - construcția Spitalului de plasă Ineu și a Căminului pentru oameni nevoiași;

- drumul Ineu-Seleuș;

---

⁸ Márki S., op. Cit., vol. II, 1895, p.659.

- numirea de notari români în comunele plasei Ineu și când a fost numit prefect și comite suprem al Aradului (și județ), numărul lor a ajuns la 40.

A fost cel mai mare susținător al Societății culturale românești din Arad (înființată în 1861 și inaugurată solemn în primăvara anului 1863), societate care avea ca scop „promovarea culturii naționale a poporului român, prin cetire și conversare, înaintarea literaturii române și a culturii naționale”.

Asociațiunea arădeană susținea și înțelegea însemnătatea înființării unei instituții românești de învățământ superior, pentru idealul neatârării națiunii. Asociația mai concluziona: „Știința e puterea și un popor nu poate mai mult decât știe. Libertatea se câștigă prin cultură.”

A fost mistuit de vîlvățile jertfei pentru neam și țară. A murit la numai 43 de ani.

Revenind la anul Marii Uniri, în 2 noiembrie 1918, la Arad s-a creat Consiliul Național Român. Ineul a fost printre primele localități unde a intrat în activitate un astfel de Consiliu (10 noiembrie 1918).

Delegația Ineului care a participat la Marea Unire de la Alba Iulia – 1 decembrie 1918 – condusă de Pavel Dârlea, a fost printre cele mai numeroase delegații (22 de persoane).

Ineul zilelor noastre, așa cum îl vedem, dar mai ales cum îl putem percepe și previziona, poate deveni un concurent al orașelor de aceeași talie din Uniunea Europeană. Depinde numai de oamenii orașului.

Ineul are numeroase personalități care au lăsat urme faptime, și-au iubit concetățenii și locurile natale, așa cum sună preceptul biblic. Pentru cunoașterea cu adevărat a istoriei și dezvoltării localității Ineu, propun Primăriei și Consiliului Local Ineu, sintetizarea și tipărirea unui dicționar al personalităților Ineuane, care poate fi actualizat de câte ori este necesar.

Dicționarul ar fi benefic societății, instituțiilor din localitate, pentru școală și cultură. Fără cunoașterea istoriei și promovarea ei cu tenacitate, cu dragoste și mândrie, a locului și rostului nostru în lume, rămânem fără rădăcini.

Se spune că uitarea ne pregătește pentru speranță! Uitând de condițiile prezente și de propria noastră istorie, ar fi cumplit. Am ieși din istoria lumii.

Oferta turistică:

- o prezentare generală a istoriei localității Ineu
- Cetatea Ineului – istorie și legende
- Crișul Alb – a mînat roțile a 4 mori, dar a produs și inundații mari

- Biserica Romano-Catolică și Biserica Ortodoxă – scurt istoric
- Moara Mocrea și Canalul Morilor
- Pivnița lui Rákoczi – Castelul Mocrea
- Turnul de apă de la fosta unitate militară. Amenajarea lui ca obiectiv turistic. Construirea unei scări exterioare sau a unui lift, pentru accesarea la partea superioară, unde un inel ar da posibilitatea unei panorame de 360 grade a orașului Ineu și împrejurimi;
- Dealul Viilor și Sărbătoarea Surechiului
- Excursii tematice

INEU, august 2014
AUREL DRAGOȘ
(Istoria locală Ineu)

ISTORIE LOCALĂ - INEU

**Comunitatea Ineu și Canalul de Mori
 „Palatinul Iosif“ al Crișului Alb din județul Arad.
 O emblemă și un aliat în dezvoltarea localității Ineu**

Aurel Dragoș

Cititorule, mon amour, care ți-ai rupt timp prețios din trudnica robotă pentru parcurgerea unui capitol din istoria localității în care îți aduci și onorezi vremelnicul tribut, *îți mulțumesc din toată inima.*

Parcurgând aceste rânduri aș vrea să-ți înțelegi pe cei care prin truda palmelor din încrâncenata voință versus puțință și răsplată, cred cu tărie că argumentul suprem, a fost asigurarea existenței familiei.

Lucrările de construcție la Canal, au făcut să circule în Comitatul Arad cca 100.000 fl. anual. Participarea locuitorilor din satele riverane la muncile de la Canal a fost numeroasă, ceea ce i-a determinat pe preoții parohiilor din multe localități să organizeze procesiuni religioase, mulțumind lui D-zeu pentru darul revărsat asupra localităților.⁹ Populația aptă de muncă avea posibilitatea de a câștiga câțiva florini care să le îmbuneze inima și nivelul de trai.

Construcția acestui Canal al Morilor a fost posibilă datorită condițiilor istorice de la acea dată, care prin voința domnilor de pământ stăpâni ai domeniilor de pe traseul viitorului Canal, s-au pus de acord. Neprețuită a fost și munca țăranului tăcut și muncitor, într-o epocă în care tehnica se rezuma la hârleț și lopată, la roabă și carul cu boi.

Pagini de istorie

Pentru o înțelegere mai exactă, ne întoarcem la condițiile istorice ale vremii. Încerc să introduc în scenă doar acele personaje ce au legătură cu Canalul Morilor.

Baronul Péterfy Iosif era de loc de prin părțile Nogradului, dar a fost înnobilit cu titlul de baron. Prin aranjamente ascunse, intră în posesia unei vaste moșii în jurul Ineului, ce cuprindea o mare parte din domeniul confiscat al ducelui de Modena, cu localitățile: Ineu, Șicula, Gurba, Iermata. În anul 1745, baronul Péterfy reușește să ajungă conducătorul Ineului.

Chiar dacă în 1748, după ridicarea restricției de către împărăteasa Maria Tereza, ducele de Modena este iertat, el nu va mai reprimi acele domenii din comitatele Arad și Zărand. De această confuzie creată – cui aparțin domeniile confiscate, împăratului sau ducelui – a profitat baronul Péterfy. El îi va aduce la 1748¹⁰ pe slovacii luterani și îi va așeza pe moșia de la Apatelek, viitoarea localitate Mocrea.

---

⁹ Marki S., *Arad vármegye és Arad szabad királyi város története (în traducere: Istoria comitatului Arad și a orașului liber regesc al Aradului)*, vol. 2, Arad, 1895, p. 536-537.

¹⁰ Gh. Ciuhandu, *Românii din Câmpia Aradului de acum două veacuri*, Arad, 1940, p. 81.

Începând cu anul 1748, prințul Ferencz III– tatăl ducelui de Modena – poartă un proces îndelungat cu baronul Péterfy Iosif. La 1787, domeniile ducelui de Modena reintră în proprietatea erarială și din acest moment începe o bătălie crâncenă – în instanțele judecătorești – între prințul Ferencz III și familia Péterfy, pentru domeniul Ineului.

Iosif Péterfy moare în 1863, iar moșia trece în administrarea fratelui său, Ioan, care, la rându-i, îngroașă datoriile familiei în procesele cu urmașii ducelui Rinaldo. În 1871, sarcina de administrare a moșiei o preia sora lor, care purta numele de grof Tolvayne. Nici ea nu reușește să redreseze situația, din contră, o înrăutățește.

Procesul se va termina în 1803, an în care familia Este nu mai are moștenitor, iar familia Peterfy își pierde toată averea în urma nenumăratelor procese.

În luna august 1803, Atzél Ștefan (Istvan) cumpără de la Erariu moșia Ineului cu satele: Șicula, Mocrea și Iermata. În 1808, preia și Gurba, cu 90.000 de holde. A îndeplinit mai multe funcții în aparatul administrativ al regatului maghiar: cea de sfetnic judecător, consilier regal și sfetnic secret intern. Numele pe care îl purta înainte de a fi înnobilit – pentru serviciile aduse coroanei regale – era Stahl.¹¹ În traducere, înseamnă „oțel“, atât în germană cât și în maghiară.

Nu am găsit nici o notificare dacă moșia de la Șagu a fost cumpărată sau primită prin donație. Familia Atzél Ștefan (Istvan) se mută la Șagu, iar Ștefan ocupă funcția de notar șef a comitatului Timiș până la cumpărarea domeniului de la Ineu.

După cumpărarea moșiei de la Ineu, construiește castelul de la Ineu, casa de curte de la Șicula, pe locul unde în anii socialismului se va construi SMA-ul (Stațiunea de Mașini Agricole). În 1808, va renova și va fi redată în funcțiune fosta pivniță a lui Rakoczy de la Mocrea. Se spune că ar fi cea mai veche pivniță construită în județul Arad de către principele Transilvaniei Gh. Rakoczy I în anul 1636, cel care a susținut foarte mult dezvoltarea viticulturii. Este săpată în stâncă de granit, iar pentru a fi pușcată piatra, s-a folosit praful de pușcă. Este în formă de cruce dublă, cu o lungime de 60 m și o înălțime de 4-5 m, având o capacitate de 7500-8500 hectolitri. Atzél Ștefan își va drămu timpul între necesitățile moșiei de la Șagu și interesele domeniului de la Ineu. Încetează din viață la 25 iulie 1815.

Aceste tranzacții cu averile statului erau frecvente în Imperiul Austriac. Prin donații sau vânzări, se cumpăra bunăvoința unor domni de

---

¹¹ Marki S., op.cit., p. 867.

pământ bogați și foarte influenți. Nu a fost cazul cu ducele Rinaldo de Modena. Mai mult, regatul ungar înnobila acei domni de pământ care făcuseră avere și reprezentau un punct de sprijin, un aliat puternic în promovarea politicii regatului ungar.

Familia Atzél Ștefan a avut patru băieți: Antal, Iosif, Alexandru și Ioan.

Antal Atzél (1798-1868) ajunge consilier regal și deputat de Arad în Dietă, între anii 1832-1836, iar din 1836 devine locțiitor de comite în Békes, iar în 1842 îl găsim în localitatea Torna din comitatul Cenad.

Iosif Atzél (1781-1845) ajunge căpitan al armatei imperiale și posesor al Ordinului Vladimir – regimentul Hessen-Hamburg.

Alexandru Atzél (1793-1848) a fost cel care s-a ocupat de moșia de la Ineu împreună cu soția sa, Ottlik Anna (a construit castelul de la Mocrea în 1834-1836).

Rămasă văduvă, Ottlik Anna se va ocupa de opere caritabile în localitatea Ineu. În anul 1855, donează cea mai mare sumă de bani pentru construcția spitalului din Ineu, iar în anul 1858, actuala biserică romano-catolică din Ineu.

Ioan Atzél (1794-1852) – al treilea copil al familiei Atzél – ajunge să ocupe funcția de comisar chezaro-crăiesc al comitatului Arad, în perioada 1849-1852 (an în care moare).

Familia Atzél s-a preocupat de viața social-economică a localității Ineu, aveau știință despre dese inundații ale Crișului Alb și dezastrele ce rămâneau în urma lor. Comitatul Zărand era zguduit cam la fiecare trei ani de inundații catastrofale ale Crișului Alb, iar în partea de nord a comitatului de râul Crișul Negru.

S-a pus tot mai stringent problema diminuării dezastrelor, la revărsările apelor Crișului Alb, la viituri și a scoaterii morilor prigonite în albia râului. Frații Atzél și, în special, Alexandru care se ocupa de interesele moșiei, erau preocupați și de problemele localității Ineu. În consecință, ei au participat activ la adunările comitatense ținute la Arad.

Întrebarea la ordinea zilei era unde se vor muta morile de pe Criș și unde își vor mai putea locuitorii satelor să-și macine grânele?

Gh. Ciuhandu ne spune că pe râul Crișul Alb, la Ineu, în 1743, erau consemnate 4 mori „fluviale“ (a lui Pantea Toader, Bunte Ghiurcă, Lakatos Iovu (Ioan)). Cei trei făceau parte din miliția ortodoxă a locului.¹²

---

¹² Gh. Ciuhandu, op.cit., p.174. Este vorba despre foștii grăniceri ai Regimentului confiniar tisa-mureșan.

Pavel Tripa ne precizează că la Ineu, pe râul Criș, funcționau 2 mori, una cu 4 roți, fiind a domeniului, și o altă moară, ridicată de obștea comunei, cu 2 roți. Autorul nu ne precizează anii în care aceste mori erau mânate de apa Crișului Alb.

Primele însemnări despre revărsările apelor Crișului Alb și a pagubelor produse apar în Conscripția de la 1720 (M.O.L.B., Conscripția din anul 1720, f. 89-91). „Pământurile sunt situate la Criș suferind de pe urma frecventelor revărsări ale acestuia; altfel recolta este bună, întrucât ușor se obțin dintr-un cubul patru“.¹³

Îngrijorarea nu era numai a domnilor de pământ ci și a locuitorilor vicinali Crișului Alb. Pagubele erau mari și dureroase. Uneori, dezastrele erau catastrofale iar strigătele neputinței se auzeau în tot județul.

Populația localităților a crescut numeric. Necesarul de pâine trebuia asigurat, așa că și numărul morilor a crescut. Pe toate văile unde erau așezări bine organizate, se construiseră mori pe apă. Localitățile situate în apropierea cursului Crișului Alb, au trebuit să-și construiască mori ce au fost așezate direct în albia Crișului. Se amenajau iezături în albia râului, de obicei cât mai aproape de unul din maluri, iar moara era priponită în albie cu stobori, fie legată cu frânghii de cânepă (palamare) de pomii de pe unul din malurile Crișului Alb.

Iezăturile morilor de pe Criș aveau baraje care aveau rolul de conducere a apei la roata morii, amenajate (construite e prea mult spus) foarte simplist și la îndemână. Se doboră copacul de pe malul Crișului direct în albie și era fixat cu câțiva stobori pentru ca apa din Criș să nu-l deplaseze în aval spre moară. Acolo unde nu se găseau acești copaci pe malurile Crișului unde trebuia pusă moara, se aduceau câteva trunchiuri (tulpini) de copaci care erau fixate în albia Crișului, tot cu niște stobori.

Pragurile de captare (baraje) erau poziționate oblic, pentru ca fuga apei dirijată spre roata morii să aibă volumul și forța hidraulică de a învârti roțile de moară. Din observațiile directe de la viiturile de pe Criș, s-a constatat că aceste baraje (praguri de captare) cauzau cele mai mari neajunsuri. Resturile vegetale, crăcile copacilor și chiar copacii smulși de forța viiturilor, se „prindeau“ de pragurile de captare creând adevărate stăvilare (zăgazuri), iar apa din matca râului Criș era deversată peste maluri, inundând terenuri și localități.

În urma acestor realități, s-a pus problema scoaterii morilor priponite în albia Crișului Alb, a regularizării cursului apelor și îndiguirea malurilor.

---

¹³ Ov. Someșan, De la Bucin la Buteni, Arad, 2005, p.267.

Scoaterea morilor din albia Crișului și interzicerea lor ridicau alte întrebări. Ce se pune în loc? Unde își vor măcina grânele locuitorii din atâtea sate a căror vatră este foarte aproape de cursul râului Crișul Alb?

Domnii de pământ, i-am numit generic pe toți acei conți, baroni, grofi, prinți ce-și aveau domeniile situate de-a lungul văii Crișului – interesați în a face concret ceva – au cerut sprijinul comitelui suprem al Aradului, baronul Iosif Wenckheim. În 1828, baronul Wenckheim preia inițiativa organizării domnilor de pământ într-o asociație pentru regularizarea Crișurilor (Alb și Negru). Moșierii, ca să nu piardă ultima șansă, își dau acordul în vederea construirii unui canal pe care să fie „mutate” morile și începerea lucrărilor de regularizare a cursului Crișului Alb.

Iosif Wenckheim (1778-1830) este comite suprem al comitatului Arad în perioada 1825-1830. Baronul Wenckheim a fost un fervent susținător al proiectelor mari și al dezvoltării economice a comitatului Arad; acțiunile sale și totala deschidere către nou și dezvoltare l-au impus pentru un loc pe un pedestral al personalităților. Istoria economică a comitatului Arad îl menționează la loc de cinste pentru contribuțiile aduse dezvoltării comitatului Arad, mai ales în perioada când a deținut funcția de comite suprem.

Stările comitatului nobiliar Arad cer sprijinul conducerii guvernamentale în aducerea celor mai buni specialiști în lucrări hidrotehnice de la acea vreme. Răspunsul a venit prompt din partea conducerii guvernamentale, prin trimiterea contelui Zichy Ferencz, în calitate de comisar regal, în 1829.

La anumite momente ale istoriei, evenimentele scot în față personaje providențiale pentru acea epocă. Așa a fost și cu realizarea Canalului de Mori din județul Arad.

Această personalitate poartă numele de prințul Iosif Anton Ioan de Lorena (1776-1847), fratele împăratului Francisc I, palatin al Regatului Ungariei de la vârsta de 20 ani (1796), rang pe care îl va păstra până la moartea sa.

Arhiducele Iosif a susținut și sprijinit realizarea acestei opere hidrotehnice pe tot parcursul pertractărilor referitoare la construcția și proiectarea canalului, a regularizării râurilor, dar mai ales în perioada construirii canalului.

Palatinul Iosif primește în 1817, cu titlul de donație, opidurile Chișineu și Șiclău împreună cu satele: Zerindu Mare, Pădureni și Otlaca. În 1822, pentru suma de 100.000 fl. cumpără satele: Nădab, Sinteia, Adea, Iermata Neagră și pusta Bankuta. În 1825, mai primește satele Cinteii și

Mișca, iar în 1827, pusta Kiskakuci. Legalizarea de drept s-a făcut în 1836, prin întăbularea întregului domeniu enumerat, urmată de sărbători câmpeneși în toate localitățile de pe domeniu.

Începe ofensiva unor mari lucrări hidrotehnice

În anul 1830, dr. Iozséf Beszédes (1787-1852), inginer și om politic, unul dintre susținătorii cei mai străluciți ai proiectelor mari ale contelui Széchenyi, s-a angajat să conducă pe un canal surplusul de apă din Crișul Alb, de la Buteni până la Vărșandul Julei pentru punerea în mișcare a 17 mori cu 54 de roți.¹⁴ Inginerul Bezédes acceptă propunerea contelui Széchenyi cu mult înainte de a se întâlni cu domnii de pământ din comitatul Arad în vederea proiectării și construirii unui canal și regularizarea apelor din comitatul Arad și nu numai.

În anul 1832 aprilie 2, are loc la Arad, Adunarea Generală a Comitatului, la care sunt invitați domnii de pământ interesați și preocupați de aceste proiecte. În cadrul dezbaterilor, domnii de pământ cer conducerii comitatului Arad să facă toate demersurile necesare la Consiliul Locotenențial, pentru trimiterea la Arad a inginerului hidrolog de la Sárviz, dr. Beszédes.¹⁵

Iozséf Beszédes (1787-1852) s-a născut în localitatea Magyar Kanizsa. Obține diploma de inginer hidrolog în anul 1813, la Institutul de Ingineri al Universității din Pesta. În 1819, își ia titlul de doctor în filosofie. Canalul Morilor „Palatinul Iosif“ din jud. Arad este considerat a treia lucrare ca importanță dintre proiectele sale. A fost primul care a întocmit un proiect pentru regularizarea cursului inferior al Dunării, a întocmit planurile pentru un canal de legătură între Dunăre și Tisa. A fost un pionier la nivel internațional în utilizarea energiei hidraulice, a construcțiilor hidrotehnice cu scop agricol (irigații, desecări). A îmbogățit și implementat limbajul tehnic maghiar. A fost primul inginer hidrolog membru al Academiei din Ungaria (1831). A murit la 28 febr. 1852, la Dunaföldvár.

Contele Zichy Ferencz în calitatea sa de comisar regal, îl mandatează pe ing. Beszédes pentru a se deplasa în zonă – acest lucru se petrecea în primăvara lui 1832 – pentru întocmirea proiectului de construcție a canalului și a morilor aferente. Odată cu proiectarea canalului s-a făcut și trasarea albiei. În iarna anului 1832, planurile canalului împreună cu angajamentul

---

¹⁴ Marki S., op. cit, p. 536.

¹⁵ Gaal Jenő, *Aradvármegye és Arad szabad királyi város közigazdasági, közigazgatási és közmívelődési állapotának leírása, (descrierea situației administrației publice, economiei publice și culturii publice a comitatului și al orașului liber regesc Arad)*, Arad, 1898, p. 430.

domnilor de pământ de a realiza împreună lucrarea la canal, au fost înmânate comisarului regal, contele Zichy Ferenc.¹⁶

Planurile de construcție ale canalului odată definitivate și având acceptul arhiducelui Iosif, comisarul regal, contele Zichy Ferencz, îi cere vicecomitelui de Arad, Fascho Iosef, să-i convoace pe cei interesați la o adunare. Vicecomitele Aradului îi convoacă pe domnii de pământ interesați în construirea Canalului Morilor la Adunarea Generală a Comitatului Arad, în zilele de 27-30 iunie 1833. Domnii de pământ acceptă proiectul, cheltuielile și contractul propuse de ing. Beszédes. Acționarii l-au impus și a fost ales în funcția de președinte al asociației, pe vicecomitele Fascho Iosef. Absența unor domni de pământ de la lucrările acestei adunări generale a necesitat convocarea unei noi Adunări Generale a Comitatului pentru zilele de 2-3 septembrie 1833. Domnii de pământ lipsă la adunarea din 27 iunie 1833 își dau acordul și semnează „manu propria“ Contractul de Asociere. Lucrările la construcție au început în cursul aceleiași luni.¹⁷

Fascho Iosef a fost ales președinte al Asociației în 27 iunie 1833 și va rămâne în funcție până la sfârșitul vieții (1866).

Fascho Iosef (1795-1866) a fost prim procuror comitatens, deputat dietal, cavaler al colanului de aur, locțiitor al comitelui suprem de Arad în perioada 1845-1848. În anul 1828, primește în donație o parte din domeniul erarial al localității Cermei.

Așadar, momentul unei hotărâri capitale pentru istoria economică – cel puțin – a județului Arad se va decide în iunie-septembrie 1833. Domnii de pământ convocați la Adunarea Generală din 27-30 iunie 1833 au dezbătut proiectul propus de ing. Beszédes, cheltuielile și Contractul de Asociere, cu care au fost de acord. Au acceptat să se reunească într-o Asociație de Acționari, iar lucrările să fie conduse de ing. Beszédes.

Pe întreg parcursul lucrărilor, de la proiectare și până la finalizare, ing. Beszédes a fost ajutat de 4 ingineri care au lucrat sub directa sa îndrumare: Halasz Gaspar, Lehr Lajos, Horvath Lajos și Haky Daniel.

„Contractul de asociere al acționarilor, încheiat în legătură cu Canalul de Moară coborâtor din Crișul Alb“, tras în Comitatul Nobiliar Arad este datat și parafat la 30 iunie 1833. Actul original este redactat în limba maghiară cu înscris de mână pe piele de căprioară și se găsește în manuscris. Am avut bucuria de a-l avea în mână și să constat că este foarte bine conservat.

---

¹⁶ Ibidem, p.420.

¹⁷ Gaal J., op. cit., p. 435.

Haideți să facem un stop cadru al vremii. Cititorul, privitorul și chiar autorul, gândim lucrurile la timpul prezent. Ori nu trebuie uitată și să scoatem din context realitatea istorică. La acea epocă, nu exista graniță între Principatul Transilvaniei și Regatul Maghiar. Între comitatul Arad și comitatul Bekes, nu existau delimitări frontaliere. Domnii de pământ reuniți în această asociație de regularizare a apelor și de construcție a canalului, hotărâseră ca acest canal să-și continue curgerea și pe teritoriul comitatului Bekes cel puțin 10 km și să mâne roțile a 4 (patru) mori.¹⁸ Vom vedea la timpul potrivit ce s-a întâmplat.

Canalul - de la proiect la realizare

Au fost ani de negocieri, cu argumente tehnice, materiale și umane, renunțări și reveniri. Au fost în joc destine și averi materiale, dar a fost mai presus de toate o cantitate de inteligență ce a transgresat vremile, o bogăție umană care a pus mai presus interesele unei societăți care să transeandă timpurile.

Pentru că, această societate a Canalului Morilor – indiferent de schimbările intervenite în titulatura lui și în componența membrilor acționari – și-a păstrat independența și scopul pentru care a fost fondată. Membrii fondatori reuniți în această asociație au fost fermi și uniți, reușind să realizeze o lucrare nemaivăzută până la acea vreme. Importanța realizării tehnice a canalului este subliniată de Convenția din 1842: „Lucrarea este găsită fără nici o excepție: potrivită și folositoare, cu enorma cheltuială de către acționari, n-ar mai rămâne decât ca această întreprindere îndeplinită să fie confirmată și prin lege“.

În scrierile sale, Márki consemnează: „În 1828, se propunea organizarea într-o asociație pentru regularizarea Crișurilor. Mai apoi, în 1833, se propunea o societate alcătuită din domnii de pământ din comitatul Arad, pentru regularizarea apelor, având sprijinul contelui Zichy Ferencz“.¹⁹

Jenő Gaal precizează fără echivoc: „Canalul trebuie construit pentru a muta acolo morile, îndepărtându-le stăvilarele pentru curgerea normală (firească) a Crișului Alb și regularizarea acestuia“.²⁰

Gallacz scrie la rândul-i: „Asociația pentru regularizarea apelor interioare și prevenirea inundațiilor din comitatul Arad.“²¹

---

¹⁸ Márki S., op. cit., p. 537.

¹⁹ Márki S., op. cit., p. 536.

²⁰ Gaal J., op. cit., p.431.

²¹ Gallacz János., *Körösök völgye és bertetyó véd dolgozatok leirása, (Monografia lucrărilor de apărare a văii Crișurilor și Beretăului)*, Oradea, 1896, p.420.

Din scrierile istoricilor și din documentele vremii, reiese clar dorința ca această asociație să aibă ca obiect nu numai construcția Canalului de Moară ci și regularizarea cursurilor tuturor apelor din comitatul Arad.

Punctul zero de unde „izvorăște“ canalul este în amonte de localitatea Buteni, la cca. 2 km, aflat pe partea stângă a Crișului Alb. Este locul unde colinele coborând din Munții Codru Moma la nord și Munții Zărandului la sud, se desfac ca o

pâlnie, iar apele râului se domolesc, pentru a evidenția frumusețea Câmpiei Crișului Alb. Localnicii i-au spus dintotdeauna acestui loc „Zugău“. Cea mai probabilă și aproape de adevăr, ar fi explicația etimologică a termenului: cuvintele „zăgaz“, „a zăgăzui“ înseamnă „a pune stavilă apei“, prin urmare „Zugăul“ în vorbirea locală are înțelesul de „baraj“, „zăgaz“ (natural). „Zugăul“ este o strâmtură între dealuri pentru a face mai frumoasă deschiderea către un ținut mai aparte.

Inginerul Beszédes a ales soluția săpării unui canal la sud de Crișul Alb, care să capteze apa din râu, urmărind îndeaproape curba de nivel, ceea ce permite antrenarea gravitațională a apei din canal, dezvoltând o putere energetică suficientă pentru a învârti roțile morilor. Canalul Morilor are forma unui „S“ foarte alungit, uneori, aproape paralel cu râul Crișul Alb.

Ce ne spune S. Márki: „La Buteni, în luna mai 1834 a început construirea distribuitorului apei, cu un gât de trunchi de canal și un canal“.²²

---

²² Márki S., op. cit., p. 537.

Pentru a putea dirija apa din albia Crișului Alb către stăvilarul de intrare în Canalul Morilor, la priza de la Buteni, trebuia ridicat nivelul apei din albia Crișului. S-a construit în acest sens un prag de fund din bârne de lemn. Adică, s-a construit un baraj care ridică nivelul apei din Criș la cota canalului, iar în zona prizei de captare a apei, Criș-Canal, au fost construite 4 stăvilare din obloane de lemn care nu aveau etanșeitatea celor moderne. Rolul acestor stăvilare era de a regla volumul de apă ce intra pe canal, în funcție de debitul Crișului Alb. Dar aceste stăvilare așa rudimentare cum sunt considerate – probabil – astăzi, asigură un volum de apă de 2,5 m.c./s. în albia Canalului, capacitate la care a fost proiectat de „părintele lui“, ing. Beszédés.

Culeele de pe ambele maluri ale Crișului Alb sunt construite din zidărie de piatră și cărămidă, pe o lungime de 30 m. (fiecare). Ele mai dăinuie și astăzi. În aceste culee a fost încastrat pragul de fund construit la 1834-1836 din bârne de lemn. Aceleași culee țin și azi digul reconstruit din beton.

Pragul de fund reconstruit în anii următori, parte din beton, parte din material lemnos și fier, va fi înlocuit în 1970 cu unul de beton. Pragul este lung de 27 m și înalt de 1,5 m, fiind încastrat în culeele originale. La acest prag de fund s-a mai „umblat“ în anii din urmă. Pentru a disipa energia apei care se rostogolește peste prag (baraj), acesta se continuă în aval cu o risbermă mobilă sub forma unui pavaj de piatră zidită. Risberma are rolul de a proteja fundația pragului de fund.

În zona prizei funcționează astăzi – pe malul stâng – 2 stăvilare acționate mecanic, care au rolul de a regla volumul de apă în canal.

Stăvilarul de intrare a apei în Canalul Morilor este adăpostit într-o clădire care a fost refăcută, dar păstrând arhitectura originală.

Nu ne spune nimeni unde au început primele săpături la canal. Cel mai sigur este că aceste lucrări au început în amonte, pentru a putea pune în funcțiune primele mori.

Ce ne spun istoricii? Lucrările la construcția morilor s-au efectuat în același timp cu săparea canalului. Unele mori au fost finalizate cu mult înainte să curgă apa pe canal. Când a fost trasat canalul, s-au stabilit și locurile pentru fiecare moară. Morile erau construite pe terenuri „seci”, adică acolo unde lipsea sursa de apă. Iată ce notează Márki S.: „ing. Beszédes mai construisse în prealabil astfel de mori în regiuni care nu văzuseră ape curgătoare”.²³ Mirarea localnicilor a fost foarte mare când s-a construit moara de la Nădab – construcție din cărămidă – cu șase pietre de măcinat, terminată cu ceva timp înainte ca lucrările la canal să fie finalizate.²⁴ Lumea se întreba, de unde venea apa la moară, dacă avea puterea de a învârti roțile morii? De altfel, în toate localitățile unde s-au construit mori pe canal, mirarea și uimirea localnicilor, reacția lor la nou și nemaiîntâlnit, va fi fost aceeași.

Aș vrea să lămuresc o „necunoscută”, înainte de a ajunge la capitolul mori. Prietenii, cunoscuții, întreabă mereu, câte mori au fost construite pe canal? Am găsit într-o lucrare lecturată, că s-ar fi construit 46 de mori pe canal. Este o cifră enormă pe care o voi explica la timpul potrivit.

Spuneam într-o pagină anterioară, că ing. Beszédes, în acceptul dat contelui Szecheny, ar fi vrut să construiască 17 mori pe linia canalului. A fost doar o propunere întrucât nu materializase proiectul canalului și nu avea datele matematice despre diferențele de nivel între localități.

Mai greșesc și istoricii. Tot Márki S. ne spune: „Cele 16 mori au început să funcționeze pentru a satisface nu numai trebuințele necesare populației.”²⁵

La finalizarea proiectului la linia canalului și a locului de mori, ing. Beszédes supune spre aprobare în cadrul lucrărilor Adunării Generale a domnilor de pământ din 27-30 iunie 1833, construirea a 15 mori hidraulice. Pe baza măsurătorilor topo, era stabilit și locul unde urma să fie clădită fiecare moară. Adunarea Generală a acceptat în unanimitate propunerea, bazată pe calculele matematice ale ing. Beszédes.

---

²³ Márki S., op. cit., p. 537.

²⁴ Ibidem, p. 536.

²⁵ Ibidem, p. 537.

Canalul a fost proiectat să conducă un volum de apă de 2,5 m³/s. Înclinația terenului – diferența de nivel – era mai accentuată în zona de deal și mult mai domoală în zona de șes. Ing. Beszédes a ținut cont de această diferență de nivel în stabilirea locului de moară și la proiectarea morilor. În funcție de înclinația terenului s-a putut proiecta și realiza căderea apei la fiecare roată de moară. Despre mărimea căderilor de apă la mori și înclinația terenului, vom mai vorbi.

Am aflat de la Márki S. că în luna mai a anului 1834, a început construcția distribuitorului apei și a canalului. În cea mai mare parte canalul – pe toată lungimea lui – este construit prin săpătură. Linia canalului urmează curba de nivel. În zona prizei de intrare, între Zugău și Moara Buteni, nivelul apei la priza de captare și terenul donat pentru albia canalului erau la aceeași cotă, aveau aceleași date ale curbei de nivel. Pe această porțiune a fost necesară îndiguirea patului canalului pe ambele laturi, o ridicare de maluri pe o lungime de 3,7 km.

De la Moara Buteni, construcția canalului s-a continuat prin săpătură. Iată precizarea lui Gaal Jenő: „De la Buteni la Șiclău albia canalului a rămas neschimbată conform planului ing. Beszédes, în schimb de la Șiclău s-a folosit drept albie pentru Canal, ieruga Ciohoș.“ Este vorba de porțiunea Șiclău-Vârșand, până la vărsarea în Crișul Alb.²⁶

Ierugile sunt șanțuri naturale care colectează apele pluviale. Ieruga Ciohoș – devenită canal – a existat dintotdeauna acolo. S-a folosit drept pat al canalului, ieruga Ciohoș, pentru că era o lucrare a naturii și astfel se mai diminuau costurile la lucrările de construcție a canalului.

Canalul Ciohoș are o lungime de 8,5 km. Localnicii, când povestesc câte ceva despre Canalul Morilor, întotdeauna vor face referire la Canalul Ciohoș. De altfel, în anul 1881, apare o lege specială dată de Ministerul Agriculturii al regatului maghiar, legea L II a pârâului Ciohoș.²⁷ De la „izvor“ – priza de la Buteni – și până la Șiclău, canalul are o lungime de 83,5 km. Punând cap la cap cele două distanțe, de la izvor și până la vărsare în Crișul Alb, Canalul Morilor are o lungime de 92 km.

Ultimele măsurători au fost făcute în anii '80 de profesorul Florin Dumescu, pe atunci inginer la Agenția de Protecția Mediului Arad și publicate în revistele Armonii Naturale²⁸ și Hidrotehnica²⁹.

---

²⁶ Gaal J., op. cit., p. 435.

²⁷ Legea L II din 1881 a pârâului Ciohoș, Serv. Cont. 4, p. 69.

²⁸ Fl. Dumescu, *Statutul Societății Canalul Morilor*, în „Armonii naturale III”, Arad, 2000, p. 451-457.

²⁹ Idem, Canalul Morilor, o veche construcție hidrotehnică din bazinul hagiografic Crișul Alb în Hidrotehnica 30, Arad, nr.7/1985, p.213-215.

Stimate cititorule, să nu te surprindă cifrele publicate în multe lucrări sau studii cu referire la construcțiile hidrotehnice din România, care dau dimensiuni ce nu sunt reale. Cele mai multe date, din lecturarea lor, se referă la lungimea canalului de la Buteni până la Șiclău, dar fără a preciza punctele extreme ale canalului. Aceste erori nu schimbă și nu diminuează cu nimic din valoarea lucrărilor.

Ne întoarcem la cele trei zile hotărâtoare – pentru viitorul canalului – ale Adunării Generale a domnilor de pământ din comitatul Atad (27-29 iunie 1833). Au fost pertractări lungi și anevoiase privind regulile ce vor statua funcționarea și funcționalitatea viitorului canal. Condițiile stipulate în „Contractul de Asociere” trebuia să fie clare, nelăsând loc echivocului. Drepturile și îndatoririle membrilor asociați au fost clar precizate. Lucrările Adunării Generale s-au încheiat în cea de-a patra zi, 30 iunie 1833, prin semnarea „manu propria” a „Contractului de Asociere a Acționarilor, încheiat în legătură cu Canalul de Moară coborâtor din Crișul Alb”, tras în comitatul nobiliar Arad.

Această societate acționarială constituită prin voința domnilor de pământ interesați în construcția canalului este o societate de drept privat. Toate speșele ocazionate de construcția canalului au fost suportate de membrii acționari.

Unanimitatea de voință a membrilor societății, parafată cu semnătura și sigiliul viu al domnilor de pământ, a fost firul roșu, legea demnității umane care a caracterizat întreaga activitate a Societății Canalului de Moară.

Morile încep să macine

Márki S. ne-a precizat când au început lucrările de construcție a prizei de captare și a unei porțiuni de canal (mai 1834). Și tot Márki S. continuă: „lucrările fiind terminate în 9 iulie 1836, această realizare a dat posibilitatea punerii în funcțiune a trei mori.”³⁰

Punerea în mișcare a roților de moară a demonstrat viabilitatea planurilor tehnice, utilitatea și concepția novatoare a Canalului. A fost un răspuns dat domnilor de pământ din conducerea comitatului Bekes, care au refuzat continuarea canalului în hotarul lor. Așa s-a ajuns la soluția ca apa din Canalul Morilor să fie dirijată în albia Crișului, la Vărșand.

În 1849, la 9 ani de la finalizarea lucrărilor la Canalul de Moară, cei din comitatul Bekes cer prelungirea canalului și pe teritoriul comitatului Bekes, cca 40 km. Canalul construit și finalizat în 1859, de partea comitatului Bekes, poartă numele de Élöviz, adică „apa vie” sau „apa care

---

³⁰ Márki S., op. cit., p. 537.

curge”. Joncțiunea cu Canalul Morilor s-a făcut fără acordul Asociației Canalului de Moară din comitatul Arad.

Ziua de 9 iulie a anului 1836

Roțile primelor trei mori se învârt. Și se vor tot învârti mai bine de un secol și jumătate. Ele au măcinat atât grânele domnilor de pământ cât și ale localnicilor și nu numai. Ironia sortii, sau răsplata unei poveri purtată 167 de ani, au făcut ca primul clinchet de clopoțel la coșul morii de la Buteni să înceteze a mai fi auzit în august 2003. O descriere mai amplă o găsim într-un material dat spre publicare revistei Ziridava, intitulat „Cântecul de lebedă al morilor de pe Canal.“

Coborâm pe firul apei canalului și, la intrarea în localitatea Bârsa vom întâlni cea de-a doua moară construită. Aici avem două însemnări referitoare la momentul săpării dolmei (canalului) și construcției morii.

Iosifu Țiucra (1819-1876) consemnează : „în anul 1834 s-a făcut dolma și în toamna aceasta la noi s-a îndăluit moara a umbla pe fărină.“³¹

Cea de-a doua consemnare aparține lui Petru Birău (1853-1907): „An 1835, s-au tăiat pământurile și s-au făcut moara și dolma.“³²

Veridică este consemnarea lui Petru Birău, deoarece corespunde cu momentul începerii construcției morii de la Aldești (a treia). În contractul de arendă, la începerea construcției morii, 4 iulie 1835, proprietarul moșiei și a locului de moară a depus suma întreagă de 8.000 fl., convenită pentru moară.³³

³¹ Iosifu Țiucra, *Mărturia timpului*, mss, p. 15.

³² Petru Birău, *Toate câte s-au întâmplat*, mss.

³³ S.J.A.N.A., fond familial Álgyay, p. 84.

Istoricii nu ne dau amănunte despre momentul începerii lucrărilor de construcție a morilor de pe Canal și a intrării lor în funcțiune. Ne vom continua povestea într-o înțelegere empatică cu susurul liniștitor al curgerii domoale a apei din Canal.

A rămas o întrebare la care nu am răspuns, deocamdată. Inginerul Beszédes a avut soluția încă de la transpunerea pe planșă a schiței canalului. Vom ajunge și acolo.

A patra moară construită a fost cea de la Mânerău, tot pe un canal în derivație și singura moară a cărei roată era poziționată în exteriorul clădirii.

Cea de-a cincea moară este cea construită în extravilanul localității Bocsig, în amonte, lângă drumul (DJ) ce leagă Bocsigul de localitatea Beliu, trecând prin Bocsig Gară. Prin darea în exploatare a căii ferate Arad-Sebiș, s-a creat nucleul unui minicartier. Toate lucrările se făceau manual și a fost nevoie de mână de lucru.

Odată cu exploatarea masei lemnoase din dealurile de Sud-Vest ale Munților Codru Moma și punerea în funcțiune a Fabricii de Cherestea Bocsig (gară), cartierul s-a dezvoltat foarte mult.

În întreaga existență a Societății Canalului Morilor, în hotarul Bocsigului este înscrisă numai această moară. A cincea construită.

Rămânem la perioada anilor 1834-1836. Știm că ing. Beszédes avea în planurile sale și regularizarea apelor din comitatele Zărand și Arad. Planurile de regularizare ale Crișului Alb au fost puse în planșe odată cu proiectul Canalului de Moară.

Lucrările la canal se desfășurau conform planurilor ing. Bezédes, dar regularizarea Crișului Alb, cel puțin în partea din amonte a canalului, trebuiau executate paralel cu lucrările la canal. De ce? Ne vom lămuri imediat.

Am inserat începutul lucrărilor de regularizare a Crișului Alb pentru a explica impedimentele care nu permiteau înaintarea săpăturilor la canal fără regularizarea Crișului.

Apelăm la J. Gallacz: „Înființatul Canal al Morilor trece, începând cu localitatea Bârsa până la hotarul Bocsigului, pe la picioarele șirului de dâmburi ce se înalță pe malul stâng al Crișului Alb – cu adevărat pe aproape de râu – la 20-30 m depărtare de acesta, în unele secțiuni scurte (ale Canalului), ba încă și albia Crișului a fost parțial folosită, astfel că în aceste locuri a fost necesară corecția râului, respectiv conducerea râului prin tăieri de buclă și fiindcă albia Crișului a fost folosită în 6 locuri pentru dirijarea apei canalului, în situația dată au fost puse în lucrare 8 tăieri de buclă.”³⁴

---

³⁴ Gallacz J., op. cit., p.420.

Lucrările de regularizare a Crișului Alb au început în 1835 și au durat până în 1850, fiind necesare 71 tăieri de buclă și o scurtare a Crișului Alb cu 39 km în aval de Șicula.³⁵ Lucrările de regularizare a apelor din comitatul Arad-Zărand, intrau sub incidența Oficiilor Comisariatelor Regale de la Ineu și Socodor, pe care le conduceau nemijlocit.

Am ajuns în hotarul Ineului cu cea de a șasea moară construită. În documentele Societății Canalului de Moară, ea apare sub numele de Rovina I. Pentru localnici și nu numai, o știm sub numele de: Banlucana, Bălucana, Bălukana, Bolocana.

Aici mă opresc. Introduc în „scenă“ corespondența cu profesorul universitar Ștefan Mărușter, fiul ultimului proprietar al morii Rovina I-Bălucana.

Moara Bălucana

În urmă cu vreo jumătate de an, d-nul Aurel Dragoș, o persoană care merită tot respectul pentru pasiunea și strădania cu care încearcă să ducă la bun sfârșit proiectul relativ la „Canalul Morilor“, mi-a cerut să pun pe hârtie amintirile mele și în general tot ceea ce știu în legătură cu acest Canal. După câte am înțeles este vorba de a pune în valoare potențialul turistic dar și economic al acestei interesante realizări din zona de sud a Crișanei, veche de aproape 200 de ani. După mai multe ezitări și îndoieli am hotărât să dau curs acestei rugăminți, atât pentru faptul că am convingerea că proiectul este categoric interesant, dar și pentru că, mărturisesc, am o anumită dorință lăuntrică de a consemna unele lucruri petrecute în copilărie precum și de a-mi îndeplini o datorie față de memoria tatălui meu.

Voi încerca prin urmare să relatez cât mai corect și exact faptele și întâmplările la care am fost martor sau chiar copărtaș sau cele care mi-au fost povestite.

După câte știu, prima legătură a părinților mei cu Canalul Morilor a avut loc în anul 1930, când ei au cumpărat o moară de apă situată pe acest Canal, la marginea satului Aldești. Era un sat minunat, cum sunt multe sate pe valea Crișului Alb, cu grădini mari pline de pomi fructiferi, cu case albe înșirate frumos de o parte și de alta a ulițelor largi, pline de orătării, cu o bisericuță pe un „dâmb“ la marginea satului și cimitirul alătura, și cu obiceiuri și

³⁵ Márki S., op. cit., p. 537.

cutume parcă statornicite de când lumea, încât pe bună dreptate cineva a zis că veșnicia s-a născut la sat. Din povestirile părinților, am înțeles că a fost o perioadă foarte grea, întrucât moara a fost cumpărată cu un credit cu ipotecă pe „averea” părinților lor, iar băncile, precum se știe, și atunci și în timpurile noastre, sunt fără milă. Moara în sine era destul de părăginită, de fapt era numai cu numele moară, întrucât exista numai clădirea și aceasta într-o stare precară, dar nici un fel de utilaje specifice. Tatăl meu, spirit inventiv și întreprinzător, a recondiționat totul, a „inventat” chiar o turbină de apă și a reușit să pună moara în funcțiune. În sfârșit, cred că în vreo 5 ani au reușit să plătească creditul și dobânzile și chiar să aibă un anumit câștig, și aceasta datorită unei perioade agricole de excepție, cu recolte deosebite, încât era o anumită bogăție în țară iar România a devenit pentru câțiva ani grâнарul Europei. Astfel că părinții mei au putut face un schimb cu o moară din Bocsig, comună mai mare, situată în aval de Aldești la vreo 12 km și într-un vad comercial mai bun. Din nou tatăl meu și-a pus în valoare spiritul tehnic și inventivitatea, construind o „turbină” de concepție proprie, pentru care a primit ulterior chiar un brevet de invenție. Moara era situată în afara satului, pe drumul care duce la Ineu, la vreo 2 km de Bocsig, într-un loc numit „Bălucana”, încât moara purta numele de „Moara Bălucana”. În locul respectiv, Canalul făcea o bifurcație de vreo 150-200 m, pe unul din brațe fiind plasată moara iar pe celălalt un stăvilar, „zugău” în vorbirea locală, pentru reglarea debitului. Tot în același scop, în aval de moară, exista un canal îndiguit care ducea la Crișul Mort, un fel de lac plin de broaște țestoase enorme, canal numit „Anticar”, nimeni nu știe de ce. Pe scurt, era acolo o amenajare hidrotehnică remarcabilă. „Insula” dintre cele două brațe era un adevărat paradis al florilor, al păsărilor, al găzelor felurite iar noi copiii găseam acolo o adevărată lume de basm în care descopeream minunea nepământească a acestui pământ.

Moara era construită pe brațul drept al bifurcației, era o clădire din cărămidă destul de masivă cu două nivele, parter și un etaj, dimensiunile la bază fiind de aproximativ 20x10 m. Apa trecea pe sub moară iar chiar sub clădire exista o denivelare de aproximativ 2 - 2,5 m, deci o cădere de 2 - 2,5 m, ceea ce nu este foarte mult, dar având în vedere posibilitatea utilizării integrale a debitului se putea obține o putere utilă cu totul suficientă pentru o moară. După câte știu, după un an sau doi de funcționare cu vechile instalații, cred că era în anul 1935, tatăl meu a cumpărat o turbină „Francis” care avea caracteristici tehnice trebuitoare condițiilor locale, inclusiv o dispunere verticală a axului turbinei. Așadar moara funcționa cu turbină performantă care putea „duce” trei pietre de moară de dimensiuni mari, instalate la parter și două „site” de cernut făina instalate la etaj, site

speciale, confecționate dintr-un fel de mătase destul de tare, atârinate de tavan cu niște șipci de lemn elastice care permiteau o mișcare de trepidație orizontală. Cred că afacerea era prosperă, după cum am spus, au fost ani agricoli foarte buni, îmi amintesc că după seceriș carele cu grâu stăteau la rând câteva zile, încât câștigul i-a permis tatălui meu să cumpere vreo 8 ha pământ în jurul morii și o casă în comuna Ineu în anul 1939, în plin centru, cu grădină mare și care desigur îi conferea proprietarului un anumit statut. Într-adevăr, tatăl meu a fost printre notabilitățile comunei, alături de alți oameni mai înstăriți, Hoșcu, Șeran, etc., plus protopopul Cociuban, chirurgul Stoian, și mulți alții, deși tatăl meu nu a ocupat niciodată vreo funcție oficială. S-a preocupat permanent și cu multă pasiune de îmbunătățirea performanțelor morii Bălușana. Știu că avea convingerea că exploatarea energiei cursurilor de apă mari, dar și a celor mai mici va constitui „viitorul energetic“ al țării noastre și nu numai, prezicând că energia fosilă, cărbuni și petrol, odată și odată se vor epuiza. Avea mare dreptate. A publicat și câteva articole în ziarul local din Arad (nu îmi amintesc numele ziarului), în care a propus efectuarea unor amenajări hidrotehnice în bazinul Crișului Alb, pentru care avea evaluări a potențialului energetic rezultate din măsurarea și consemnarea debitului de-a lungul mai multor ani. A venit însă războiul și lucrurile au stagnat.

Cred că trebuie să consemnez și o împrejurare care a marcat într-o măsură considerabilă legătura tatălui meu cu acest Canal al Morilor. Nu pot să fac vreo precizare cât de cât realistă, nici în timp nici în spațiu, dar știu că a existat o Asociație a Morarilor, sau cam așa ceva, a proprietarilor de mori de pe Canal, probabil un reziduu al acelei corporații inițiale din 1820 care au realizat canalul. În mod firesc tatăl meu a făcut parte din Asociație iar la un moment dat, nu pot preciza dacă acest lucru s-a întâmplat înainte sau după război, a fost ales președinte al Asociației. Cred că era o onoare o astfel de funcție, probabil nerenumerată, cert este că tatăl meu a luat treaba asta foarte în serios, spre exasperarea mamei mele care se vedea tot mai mult văduvită de ajutorul lui în treburile gospodărești. Oricum, tatăl meu a gestionat activitatea Asociației, diverse acțiuni menite să sporească gradul de rentabilitate al canalului, toată birocrăția implicată mai ales de relațiile cu organele de stat, diverse documente, inclusiv păstrarea aceluși „act“ de constituire a corporației inițiale din 1820, act frumos legat în piele, scris de mână în limba maghiară, cu peceți de ceară roșie și cu semnăturile celor care au constituit corporația inițială.

Una din aceste acțiuni a fost reamenajarea barajului pe Crișul Alb de la Joia Mare, în apropiere de Buteni, după câte îmi amintesc în anul 1945 sau 1946. În perimetrul acestui sat era construit din vremea aceea un

baraj pe Criș iar imediat în amonte o gură de captare a apei, punctul de început al Canalului Morilor. Probabil că după vreo 130 de ani de funcționare întreaga amenajare s-a degradat și era imperios necesară efectuarea unor reparații. Tatăl meu a efectuat lucrările trebuitoare, după câte știu pe cheltuială proprie, din nou spre exasperarea mamei mele, iar pentru recuperarea investiției a primit în folosință pentru un număr de ani o livadă de meri situată chiar lângă baraj. Nu știu dacă el a reușit să-și recupereze banii investiți, sigur este că mai multe veri le-am petrecut în acea livadă de meri, într-o căsuță aparținătoare de baraj, probabil a unui fost paznic, în mijlocul naturii spre marea bucurie a noastră a copiilor.

Au mai fost numeroase alte acțiuni întreprinse de Asociație, de pildă repararea podurilor peste Canal, diverse îndiguiri cu scopul de a menține distanța la Crișul Alb (Canalul era oarecum paralel cu Crișul, situat la un nivel cu 1 – 2 m mai înalt și în perioade ploioase exista primejdia ca apa să se scurgă din nou în Criș), sau eliminarea unor „dopuri“ din resturi de copaci sau vegetație după furtuni. Nu cunosc modul în care erau finanțate aceste lucrări, bănuiesc că se solicita contribuția membrilor Asociației sau a grădinarilor care foloseau apa din Canal pentru irigații.

În anul 1947 morile de pe Canal au fost naționalizate. În particular moara Bălucana a fost expropriată, nu am reușit să înțeleg rațiunea unei astfel de exproprieri și nu am găsit nici un document în care să fie consemnat motivul exproprierii. Bănuiesc că din exces de zel organele puterilor locale de atunci, în esență organizațiile partidului de tip comunist instaurat la putere după 1946, au furnizat centrului din București o listă cu morile care trebuiau naționalizate (în lista respectivă făcută publică în Monitorul Oficial figurează și moara Bălucana) iar după aceea cineva mai priceput, probabil un jurist, le-a atras atenția că moara Bălucana nu se încadrează în legea 15 privind morile care trebuiau naționalizate. Cum organelor locale le era o frică soră cu moartea de cei din București și nu aveau curajul să modifice lista, au rezolvat foarte simplu, expropriind moara, fără nici un fel de justificare.

Pentru familia mea au urmat ani destul de grei, a trebuit să „eliberăm“ casa din Ineu așa, pur și simplu, fără nici un fel de explicații, mijloacele de trai au fost reduse la veniturile pe care le aveam din grădină, cartofi pe care tatăl meu îi vindea la Brad sau ceapă verde și pătrunjel pentru piața din Ineu. Eu eram deja elev la liceu în Arad, apoi student la Timișoara unde ajutam noaptea la descărcarea vagoanelor în gara de sud pentru câțiva lei ca să-mi pot cumpăra o pâine. Mama a murit în anul 1971 iar tatăl în 1975.

După trecerea morii în proprietatea statului, mai întâi în patrimoniul primăriei din Ineu (după câte știu), apoi la ISCIR Sebiș (nu am idee ce semnificație au aceste inițiale), moara a mai funcționat o vreme și a deservit populația din satele din apropiere. Apoi activitatea ei ca moară a încetat, utilajele au fost în parte prădate, în parte părăsite, moara în general s-a degradat, situație comună cred tuturor morilor de pe Canalul Morilor. Însuși Canalul nu a mai prezentat nici un interes, s-a depreciat din ce în ce mai mult, devenind pe alocuri o mlaștină cu vegetație specifică în care mișunau fel de fel de viețuitoare. Moara a devenit apoi proprietatea IAS Ineu, ferma de la Bocsig și a fost utilizată ca magazie sau dormitor pentru muncitorii sezonieri. Ulterior a fost folosită de un cioban din Sibiu care își depozita în ea diverse ustensile, butoaiele cu brânză sau sare, pieile de oaie și altele.

După dramaticele evenimente din decembrie 1989 și schimbările majore survenite în viața noastră (economic, social, politic, etc.) am început să fac demersurile pentru redobândirea morii, a casei de lângă moară și a pământului din jur, aproximativ 8 ha. Nu am întâmpinat dificultăți majore, dar procedura a durat ceva timp, tocmai din pricina acelei exproprieri care nu era prevăzută în legea 18 de retrocedare a bunurilor confiscate în mod abuziv de regimul comunist. În sfârșit, în anul 1998 am intrat în posesia deplină a morii și a celorlalte bunuri aparținătoare. Dar situația era jalnică, totul era în paragină, acoperișul era spart în multe locuri iar lemnăria și chiar zidurile erau în bună măsură degradate din cauza ploilor și a apei. În afară de asta „opera“ de demolare și prădăciune din timpul comunismului a fost desăvârșită cu mult succes de hoardele de nomazi de diverse etnii care au apărut cu nemiluita nimeni nu știe de unde. În consecință am hotărât împreună cu ceilalți moștenitori să vindem atât moara (de fapt ruina acesteia) cât și casa de lângă moară. Noii proprietari au renovat casa și au făcut reparațiile strict necesare morii, lucru care m-a bucurat.

Turbina Francis zace și astăzi sub moară, pe jumătate îngropată în pământ, ca o relicvă a altor vremuri de mult trecute și ca un martor tăcut al destinului și trecerii prin această lume a unei familii de oameni muncitori și inventivi.

Profesor universitar
Ștefan Mărușter
Timișoara, aprilie 2008

D-lui Profesor Șt. Mărușter
U.V. Timișoara

Scriu aceste rânduri sub o constelație de emoții și sentimente, de reală prețuire și afectivitate, de simțiri umane care nu pot fi puse în cuvinte.

Mărturisesc o nespusă bucurie lăuntrică la citirea însemnărilor dvs., amintiri care mă îndrituiesc să afirm că rădăcinile cu locurile natale sunt mult mai puternice decât o spun cuvintele.

Se poate ca scrierea acestor rânduri să fi fost ușurată de ritmul inimii la vizionarea mentală a unei copilării fericite și a unei familii împlinite. Sunt amintiri scrise cu toată luminozitatea de copil, devenit prea timpuriu matur. M-au emoționat mult mai mult decât pot cuprinde potrivitele cuvinte. Ele au rezonat profund, cu tot și pe de-antregul, cu acel tezaur de iubire, bunătate, emotivitate, pe care le avem și le purtăm fiecare din noi. Trebuie – doar – să găsești alunecarea în adagio pe portativul inimii, pentru a le face să vibreze. „Arcușul“ dvs. a fost fermecat.

Scrierea dvs., este un eseu despre condiția umană și a omului, trăită în două momente grele ale istoriei acestui neam, diferite este drept, ca schimbare de regim și instituții, dar apropiate în mentalitatea și cretinismul celor puși să le rezolve.

Sper ca bunul D-zeu să călăuzească acest popor, să-i dea înțelepciunea care să-i lumineze calea și să-i îndrume pașii spre „devenirea întru sine“, un popor demn și mândru de locul și rolul său în istoria ce se scrie sub ochii noștri.

Cu deosebită stimă și profund respect,
Aurel Dragoș

Stimate d-le profesor Gh. Mărușter, voi încerca să vă răspund la întrebările și unele neliniști ale dvs. mai întâi despre canalul Anticar sau șanțul Anticar, în aval de moara Bălucana.

În lucrarea „Istoricul Canalului Morilor“ coborâtor din Crișul Alb, jud Arad, am descris necesitatea și funcționalitatea acestor deschideri, tăiate în malul drept al Canalului Morilor. Ele sunt – în termenii de astăzi – supape de refulare, de golire a supraplinului apelor din Canal, în special al celor pluviale.

Apele care deversau peste aceste deschideri erau dirijate spre râul Crișul Alb, prin canale colectoare. Pe porțiunea de la Buteni și până la Ineu erau 25 de astfel de deschideri (tăieturi).

În aval de moara Bălucana se află o deschizătură și totodată șanțul de fugă al apelor care deversau din Canal. Acest șanț (canal) de colectare

al apelor a fost construit în aceeași vreme cu Canalul Morilor. El varsă apele colectate în Crișul Alb.

Drumul de țară din pământ bătătorit dintre Bocsig și Ineu de la cea vreme, intersecta șanțul deversor într-un unghi ascuțit. La acest punct drumul făcea o curbă strânsă, iar trecerea peste canalul deversor, era asigurată de un pod, pe care localnicii îl vor numi „Podul Sucit“. Astăzi după modernizarea drumului, devenit DN 67A, podul a fost mutat spre interiorul curbei, îndulcind unghiul de atac al vehiculelor pe noul pod . „Podul Sucit“ a rămas la locul lui, ca un martor al evenimentelor din 1939.

Iată povestea șanțului ANTICAR, relatată de dl. Ion Șeran, născut la 25 decembrie 1928 în Ineu și martor ocular al acestor evenimente. Dl. Șeran împreună cu alți copii de vârste apropiate, au fost martori la lucrările de amenajare a acestui canal deversor transformat într-un șanț Anticar.

În 1938 au început lucrările de adâncire și taluzare a malurilor canalului deversor. Acest șanț Anticar are întradevăr diguri supraînălțate și o adâncime de cca 3 m. Mai mult el este foarte îngust, iar digurile fiind foarte solide, te întrebi, care este utilitatea acestei construcții?

Înaintarea armatelor ungare spre Brad și mai departe, după cedarea Ardealului, era ușurată dacă acest drum: Ineu-Bocsig-Brad, ar fi fost lăsat liber. Odată cu adâncirea șanțului, în perimetrul drumului, lângă Podul Sucit, au fost plantați stâlpi – tulpini groase din salcâm – în număr de 6 sau 8 lungi de cca 2,5m, dar care la suprafață aveau cca 1m înălțime. Printre acești stâlpi nu se putea trece cu tancul sau tancheta, sau alte mașinării. Nici căruța nu putea trece. Primul tanc care a forțat trecerea prin acest baraj a fost distrus de obuzierele Școlii de Ofițeri de la Ineu, poziționate între Canalul Morilor și Podul Sucit.

Această manevră a întârziat buirea trupelor militare ungare pe valea Crișului Alb. Accesul dinspre Ineu spre Bocsig nu avea altă variantă, decât drumul peste Șanțul Antitanc și peste podul Sucit. În dreapta se află Canalul Morilor, iar în stânga râul Crișul Alb.

Aceste evenimente au fost trăite din postura de martor ocular, de cel ce astăzi este proprietarul morii Bălucana. Îi mulțumesc pentru relatarea acestor pagini de istorie.

Moara Bălucana – termenul de astăzi – Bolocana în vorbirea poporană, Banlucana îi spunea cei care au trecut pe la moară la începuturile funcționării ei. Numele îi vine de la Banul Luca.

Banul Luca a avut în stăpânire întreaga Rovină de la dealul Mocrii și până la hotarul Bocsigului, inclusiv dreptul de patronat asupra mănăstirii

Sf. Duh (Dienus). În 1199 Banul Luca și fratele său Ioan au fost deposedați de regele Ungariei Emeric și scoși de pe proprietatea mănăstirii Dienus.

În toate documentele ce fac referire la Canalul Morilor și la morile construite pe canal, numele de Bălucana sau Balukana, nu apare decât după anii 30 ai sec. XX. „Actul fundamental de construire a „Asociației Canalului Morilor“, face referire la morile Rovina I și Rovina II, aparținătoare domeniului Ineu. Semnăturile pe „Contractul de Asociere“ din 30 iunie 1833 și Convenția din 15 iulie 1842, sunt puse „manu propria“ de frații Atzel: Iosif, Alexandru și Ioan.

Terminologia de Asociația Morarilor sau Canalul Morilor a circulat numai printre locuitorii din localitățile riverane Canalului.

Asociația Canalului Morilor fondată odată cu semnarea actului de constituire – Societate de drept privat – s-a condus în activitatea ei după normele și regulamentele stipulate în Contractul de Asociere din 30 iunie 1833 și Convenția din 15 iulie 1842.

Pe parcursul unui secol, Societatea în întregul ei a evoluat, legislația s-a multiplicat, era necesar ca și Asociația Canalului de Mori să țină pasul cu mersurile vremii.

În 1905 apar Statutele de funcționare a Societății „Sindicatul Canalului de Mori Crișul Alb din jud. Arad“. Ele sunt aprobate în Adunarea generală ordinară a societății Canalului de Moară „Palatinul Jósif“ al Crișului Alb, din jud. Arad, din 19 noiembrie 1909. Aprobarea este dată și de Ministerul regal maghiar al agriculturii cu nr. 122973/1909 la Budapesta în 28 ian 1910.

Odată cu intrarea în vigoare a Statutelor de funcționare a Societății Canalului, s-a legiferat funcția Sindicatului Canalului de Mori, în litera și spiritul legii XXII/1885. sindicatul Canalului de Mori al Crișului Alb din Județul Arad, este sindicat de utilizare de apă cu sediul în Ineu din 1910.

După Pacea de la Trianon (1920), Canalul își va continua viața și curgerea domoală, atâta doar că la Vărșand – ultima localitate înainte de frontieră – va fi redirijat să se verse în Crișul Alb.

Statutele „Sindicatului Canalului de Mori Crișul Alb din jud. Arad“, cu unele modificări în formă dar nu și de fond, vor fi publicate în M.O. nr. 17 din 22 ian. 1928. Art. 6 al acestor statute, precizează: „Membrii societății (sindicat) sunt toți aceia cari, conform planului original al canalului, au loc de moară, precum și succesorii de drept ai acestora“.

Pentru cetățeanul simplu, era mai accesibilă denumirea de Asociația Morarilor, decât vorbirea despre Sindicatul Canalului de Mori.

D-le profesor, tatăl dvs. Gh. Mărușter, a fost ales președinte al Sindicatului Canalului de Mori în adunarea generală extraordinară din 25

mai 1939. Această funcție nu era remunerată, dar pe care a onorat-o cu cinste și devotament față de existența și funcționalitatea Canalului, până la marele fulger din 11 iunie 1948.

Drept răsplată pentru contribuția adusă la buna funcționare și gestionare a lucrărilor impuse de nevoile la Canal, a primit în folosință gratuită livada de pomi și fânețe existentă la priza de captare a apei de la Buteni.

Din toate documentele parcurse, la întrebările puse unor persoane autorizate, nu mi s-au dat răspunsuri concludente referitoare la situația juridică a Canalului. Legea 119 din 11 iunie 1948 a făcut „tabula rasa” în proprietatea privată, de altfel cei mai în vârstă au trăit o a doua experiență tristă după 1990. Numai că de astă dată proprietățile au încăput pe mâna celor ce nu le-au avut niciodată.

Legea naționalizării a dat în administrarea primăriilor de la acea vreme, toate morile preluate în baza Deciziei Consiliului de Miniștri publicată în M.O. nr. 229/2 oct. 1948 și trecute în patrimoniul comunelor la data preluării lor.

Statul român nu s-a întabulat niciodată cu aceste proprietăți, inclusiv Canalul Morilor ca entitate; el nu este menționat în mod expres că ar fi fost expropriat, ci este trecut în administrarea Oficiilor sau Intreprinderilor de gospodărire a apelor.

Istoria continuă să se scrie și rescrie.

Bârsa august 2009

Al dvs.

*Aurel Dragoș,
autorul lucrării „Istoricul Canalului de Moară „Palatinul Iosif”
al Crișului Alb” din jud. Arad.*

Dacă s-a construit Rovina I, înseamnă că urmează Rovina II. Hotarul cunoscut sub numele de Rovina se întinde din apropierea localității Bocsig și până la Dealul Mocrii. Iată-ne ajunși la cea de a șaptea moară construită - Rovina II, astăzi moara de la Mocrea.

Canalul își urmează cursul, iar eu mă grăbesc să ajung la următoarea localitate, Iermata, situată între Ineu și Seleuș. Aici ar fi trebuit să fie construită o moară, pe locul proiectat de ing.

Beszédes. A câta moară urma să fie construită la Iermata? Până aici am vorbit de morile construite, nu și de locurile de moară proiectate ca parte integrantă în planurile canalului. Iermata figurează în planul canalului cu locul de moară nr. 9.

Desfășurarea dealurilor piemontane ce se întind începând de la Buteni și până la Mocrea este cunoscută ca zona de deal a Canalului Morilor. Pe această porțiune sunt 8 locuri de moară și au fost construite numai 7 mori. A rămas un loc de moară - la Săcești – situat între Buteni și Bârsa, înainte de hotarul Bârsei marcat de Pârâul Gazdii.

Așadar, am aflat cele două locuri de moară pe care nu s-au mai construit vreodată mori. Pe locul numit Săcești, se găsește un pilon care amintește de locul unde s-a dorit construcția a ceva. În schimb la Iermata, nu există nici o urmă.

Ce au în comun ultimele trei locuri de moară? Revenim la început de secol XIX. Familia Atzél cumpără domeniul Ineului și satele aparținătoare, inclusiv Iermata. Canalul Morilor a avut un parcurs lung pe moșia familiei Atzel, iar linia canalului și diferențele de nivel l-au îndrituit pe ing. Beszédes să aleagă cele trei locuri de moară și să transpună pe planșă proiectele celor trei mori.

La Adunarea Generală din 27 iunie 1833, când s-a luat hotărârea săpării canalului precum și la semnarea Contractului de Asociere din 30 iunie 1833, au fost prezenți trei dintre frații Atzél: Iános, Joséf, Sandor.

Acest act fundamental al existenței Canalului de Mori semnat și de frații Atzél, se încheie cu art. 13.

„Decisele ce s-au statuat până acum în Adunările Asociației, precum și cele din viitor, devin obligatorii asupra întregii societăți precum și asupra membrilor individuali. Cu această ocaziune, primim de bune, completările punctuale, observațiile și obligațiile, cu promisiunea că le vom îndeplini punctual, le vom respecta și le vom urma.

Despre care legământ indicat mai sus, am dat această scrisoare de contract confirmată cu subscrierile mânei noastre și cu sigiliul viu al nostru.“

Frații Atzél au construit numai două mori, din cele trei locuri de moară, ce le aveau pe domeniu. Să vedem cât a durat domnia familiei Atzél.

Istoricii nu ne dau informații despre momentul începerii funcționărilor morilor Rovina I și Rovina II. Știm cu siguranță însă când apa a fost trasvazată din Crișul Alb și a umplut albia canalului, iar cele 13 mori au început să macine la 5 nov. 1840.

Moara Rovina I (Bălucana) este încă o clădire cu 2 etaje, construită tot pe un canal în derivație, de data aceasta, pe partea dreapta a Canalului.

Canalul în derivație de la moara Rovina I este unul din cele mai lungi. El își varsă apele în canalul matcă după o buclă mare pe care o face acesta.

Surata ei – mai impunătoare – Rovina II (Mocrea) este o clădire cu trei etaje, așezată transversal peste canal. Este moara cu cea mai mare cădere de apă.

Sunt 7 mori construite pe Canalul Morilor, ce curge pe la poalele dealurilor piemontane de la Buteni la Ineu și parcurge un drum de 30 km. Morile din această parte a canalului au fost protejate la distribuirea poverii asumate atât la construcția canalului, cât și ulterior.

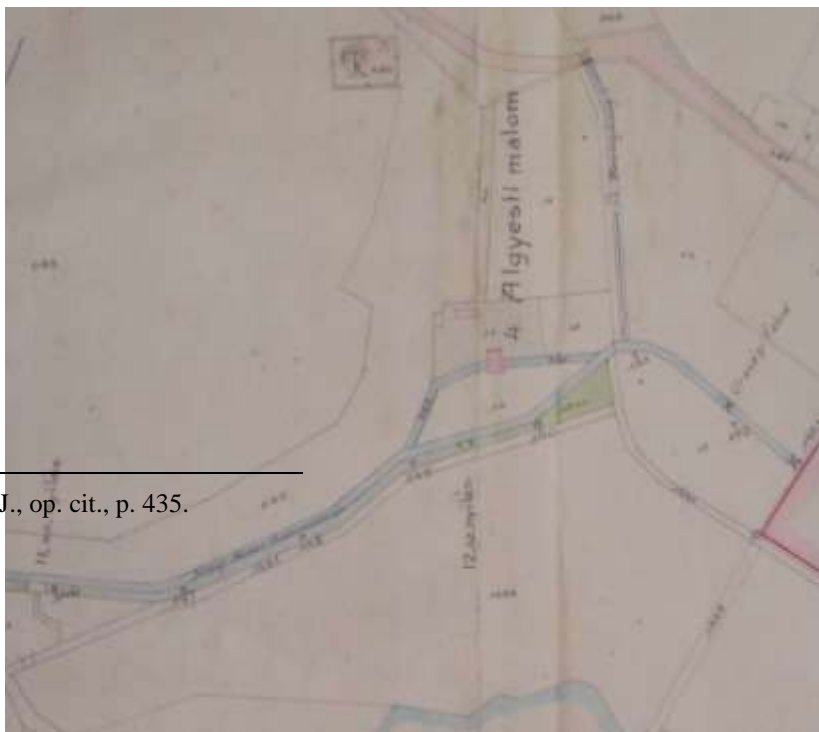
„Pe cursul zonei de deal, lungă de 30 km, existau 15 pâraie, 5 lacuri, 25 deschideri; apoi mai existau în această porțiune 7 mori.

Pe parcursul regiunii de șes, lungă de 52 km, existau 10 deschideri și doar câteva ierugi, apoi 6 mori, 2 podețe peste Canal și un sifon fără importanță.”³⁶

Lungimea canalului notată mai sus este dată numai până la Canalul Ciohoș.

Ce sunt deschiderile construite numai în malul drept al canalului. Aceste tăieturi, sunt (guri) supraplinuri de golire a excesului de apă din canal, sunt supapele de refulare a apei la viituri și nu numai. Fiecare deschidere beneficiază de serviciile unui canal colector, atât pentru surplusul de apă din Canal, cât și colectarea apelor pluviale de pe terenul pe care îl străbate până la a se vărsa în Criș.

Iată răspunsul la întrebarea pusă într-un capitol anterior. În 9 iulie 1836, primele trei mori încep să macine. În aval de moara Aldești, deschizătura cu nr. 12 a preluat sarcina de a deversa apa din dolmă pe un canal colector în Crișul Alb.

³⁶ Gaal J., op. cit., p. 435.

Facsimil din schița Canal

Deschiderea de la moara Rovina I, am explicat-o în corespondența cu prof. univ. Ștefan Mărușter.

La moara Rovina II (Mocrea), construită transversal peste canal, regularizarea debitului de apă necesar la roata morii se face prin stăvilarul construit în albia canalului. Apa în exces sau cea de la viituri este dirijată printr-o deschidere și un canal de descărcare în pârâul Gut și de aici mai departe în Crișul Alb.

Cheia de proporționalitate

Canalul Morilor s-a construit fără ajutorul financiar al statului. A fost prima lucrare tehnică de acest gen și de asemenea proporții pe care statul nu a subvenționat-o. Guvernul regal susținea financiar numai construcția digurilor de apărare și tăierile de buclă pentru regularizarea cursurilor de apă. Fiind construit de persoane private – era normal să se prevadă o cotă de contribuție a cheltuielilor generate de întreținere, de construcție a clădirilor tehnice, poduri și podețe și atâtea neprevăzute apărute de-a lungul anilor. Trebuia găsit un mod de calcul – o cheie de proporționalitate – care să fie echitabilă pentru toți acționarii, acceptată și validată prin votul unanim al membrilor acționari.

Primul pas a fost făcut în Adunarea Generală din 27 a lunii Sf. Ioan din 1833 a viitorilor membri acționari, când s-a acceptat drept cheie pentru dividerea cheltuielilor, numărul roților de moară ideale.

Cheia de proporționalitate după numărul roților de moară este raportul de contribuție al proprietarilor de mori la formarea bugetului asociației, este cota de îndatorare a proprietarului convenită după fiecare roată de moară, adică a unităților pietrelor de măcinat pe care le are fiecare roată.

Imaginați-vă cum arăta zona colinară și subcolinară a dealurilor piemontane, începând cu Mocrea și până la Buteni, un ținut îmbrăcat în păduri seculare.

Morile superioare din zona de deal au pretins o anumită proporționalitate, deoarece pământul din zona superioară era mai sărac în recolta de cereale (în special grâu), populația din ținutul superior era mult mai puțin numerică și, pe deasupra, săracă. Mai mult, morile superioare aveau un concurent în morile mici de pe toate văile care se varsă în Crișul Alb.³⁷

În schimb, morile inferioare – construite în zona de câmpie – au fost situate pe terenuri favorabile pentru cultura cerealelor, în special a grâului. Morile inferioare nu au avut concurență în morile mici de genul celor amintite mai sus, iar venitul lor era mult mai mare decât al morilor superioare.

Adunarea Generală a membrilor societari (27 iunie 1833) a statuat o abordare a proporționalității în cheltuielile comune prin care membrii acționari – proprietarii de loc de moară – sunt obligați a contribui la cheltuielile comune după numărul roților ideale de moară. Din aceste considerente de echitate au împărțit morile în 4 (patru) clase și anume:

	1 Buteni I – 2 roți
	2 Buteni II (loc gol) – 2 roți
	3 Bârsa – 2 roți
Clasa I	4 Aldești – 2 roți
	5 Mânerău – 2 roți
	6 Bocsig – 2 roți
	7 Rovina I – Ineu – 2 roți
	8 Rovina II, Ineu-Mocrea – 4 roți
Clasa II	9 Iermata – (loc gol) – 4 roți
	10 Seleuș – 5 roți
Clasa III	11 Zărand – 5 roți
	12 Nădab – Șimand – 5 roți
	13 Socodor – 6 roți
Clasa IV	14 Șiclău – 6 roți
	15 Pilu Mare – 6 roți

Să urmărim ce se întâmplă în anii următori.

Lucrările la canal se află în grafic, însă cheltuielile lucrărilor de continuare și, mai ales, dorința de finalizare mai grabnică a canalului, greva întreaga societate și, ca atare, trebuia mărită contribuția proprietarilor. Întrucât proprietarii de locuri de moară din zona superioară au fost sleiți de puteri – se îndatoraseră prea mult – din spirit de echitate, aceste costuri

---

³⁷ S.J.A.N.A., Serv. Contencios, nr.36.

suplimentare au fost transferate asupra posesorilor de mori din zona de câmpie.

În Adunarea Generală din 29 a lunii a doua de post din anul 1839, se hotărăște impunerea asupra proprietarilor de mori inferioare – mărirea cotei de contribuție – dar cu acea stipulațiune, că această hotărâre să nu aibă nicio consecință, nici cu privire la divizarea interesului comun, nici privitor la modificarea bazei de contribuție. Inițial, a fost o hotărâre provizorie, dar, în timp, nimeni nu a mai putut-o schimba. Conform deciziei Adunării Generale, s-a impus un plus de contribuție de 1 (una) roată ideală de moară asupra morilor din Seleuș și Zărand (Olari); de 1 ½ (una și jumătate) roată de moară asupra morilor din Nădab, Șiclău, Socodor și Pilu Mare.³⁸

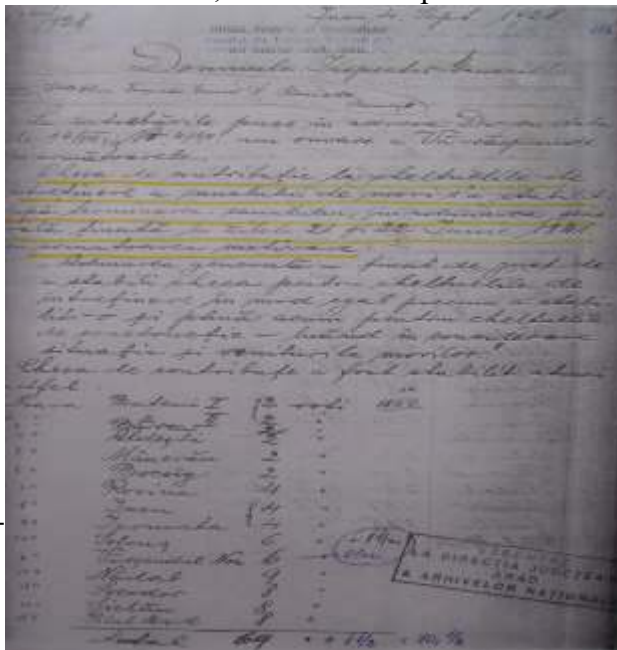
În cadrul Adunării Generale *din anul 1840 ziua 4 a lunii Sfântului Iacob*, s-a mărit cota de contribuție cu ½ (jumătate) de roată ideală, dar numai pentru ultimele 4 mori enumerate mai sus.

La umplerea canalului cu apă, pe întreaga lungime, la 5 nov. 1840, situația financiară era la minus. Cheia de contribuție se va modifica curând, dar numai pentru 2 (două) mori, cea de la Rovina I și Nădab, cu câte două unități fiecare. Această mărire de contribuție pusă în sarcina celor două mori va fi luată în cadrul Adunării Generale din zilele de 21-22 iunie 1841, cu următoarea motivare:

„Adunarea Generală a ținut de just de a stabili cheea pentru cheltuielile de întreținere în mod egal precum a stabilit-o și până acum pentru cheltuielile de construcție luând în considerare situația și veniturile morilor.“

Facsimil

Competența roților de moară se va mai schimba, dar numai asupra morii din Seleuș, în Adunarea Generală din 9 mai 1850, când a fost impusă cu 1 ½ (una și jumătate) unități de roată, sub motivația că ar întrebuința mai mult cu o roată. Această impunere trebuia să fie temporară, conform înscrisurilor din procesul verbal. Utilizarea acestei roți a fost sistată înainte de anul 1854. Dovada o găsim în procesele verbale ale Adunărilor Generale din 10 iunie

³⁸ S.J.A.N.A., Serv. Cont. nr. 4

1854 și 26 mai 1856. Cu toate întâmpinările făcute de-a lungul timpului, plusul de impunere a grevat pe proprietarul morii din Seleuș până în anul 1934.

Așadar, începând cu 9 mai 1850 se va opera cu un număr de $70 \frac{1}{2}$ unități și, implicit, numărul voturilor membrilor societății era egal cu numărul unităților de roți de moară, adică $70 \frac{1}{2}$.

Această proporție se află înscrisă în procesele verbale ale adunărilor generale anterioare și post încheierii Tratatului de Pace de la Trianon. Deosebirea a intervenit doar la schimbarea proprietarilor de mori. Orice propunere de schimbare a cheii de proporționalitate a rămas fără susținere, invocându-se prevederile actului fundamental. Așa s-au petrecut lucrurile în anii 1868, 1887, 1909, 1911, 1913, 1917 și ori de câte ori s-a pus problema schimbării cheii de proporționalitate.

În anul 1948, prin diminuarea importanței și măreției morilor de pe canal, mărirea suprafețelor cultivate cu orez, apariția eleșteelor, se aprobă cu unanimitate în Adunarea Generală a Sindicatului Canalului de Mori din 12 aprilie 1948, noile statute de funcționare.

S-a mai votat schimbarea numelui societății și o altă cheie de proporționalitate. Societatea ar fi avut o nouă titulatură (denumire):

Statutele
Asociației Morarilor și Orezarilor de pe
Canalul Morilor cu sediul în Ineu, județul Arad

Din păcate, era mult prea târziu. Legea naționalizării nr. 119 din 11 iunie 1948, le-a redus la tăcere.

Ne întoarcem la morile din hotarul Ineului, Rovina I (Bălucana) și Rovina II (Mocrea). Am văzut că moara Bălucana a fost impusă cu încă 2 (două) unități în 1841, $(2+2)=4$ unități care nu se vor mai modifica până în anul 1948. Moara de la Mocrea a rămas pe tot parcursul existenței sale cu același număr de unități, adică 8 (opt). De ce? Locul de moară Iermata (fără construcție) și Moara Mocrea au avut același proprietar: familia Atzél. Condiția declarată și notată în procesele verbale stipula că moara de la Mocrea macină numai pentru nevoile domeniului. În timp, situația s-a modificat, moara măcinând și pentru nevoile localnicilor.

Statutele Societății Canalului de Mori, editate în 1905 și aprobate în Adunarea Generală din 19 nov. 1909, respectau litera și spiritul actului fundamental. În art. 6 se spune: „Membrii societății sunt toți acei cari conform planului original al canalului au loc de moară, precum și succesorii de drept ai acestora.”

Locul de moară în sine era grevat de aceleași îndatoriri și drepturi. Acest principiu de drept, ne arată că toate acele hotărâri, decizii care au consfințit de facto și de jure sarcinile de contribuție pe fiecare moară, au fost aduse cu unanimitate, ceea ce demonstrează caracterul unitar și manifest de voință unanimă contractuală.

Căderea apei la roata morii

Pietrele de moară și întreg mecanismul de măcinat al morilor a fost pus în mișcare – la început – de roțile cu zbatouri de lemn ale morilor. Turbinele hidraulice au apărut mult mai târziu, la finele sec. al XIX-lea.

Performanța morii depindea de energia lucrativă pe care o dezvoltau aceste roți cu zbatouri de lemn, la un volum constant de apă pe canal de 2,5 m³/s, adică, roata morii trebuie să ia un procent cât mai mare din energia brută a apei din canal.

Canalul de aducțiune (cracul morii) a apei la roata morii avea o înclinație dată prin construcție și diferă de la o moară la alta. Această cădere la fiecare moară s-a calculat în funcție de locul de moară ales și de diferența curbei de nivel între mori.

Căderea apei la roata morii este diferența de nivel între înălțimea apei la stăvilarul morii – situat pe canalul de aducțiune – care avea rolul de închidere și reglare a debitului apei la roata morii și adâncimea la care apa avea impactul cu roata morii.

La fiecare moară, vom găsi câte 2 stăvilare poziționate pe canalele în derivație: stăvilarul de pe canalul de aducțiune, despre care tocmai am făcut vorbire și stăvilarul canalului care închide curgerea apei, pentru a crea un minilac de acumulare a apei în amonte pe canal. Acest volum de apă asigură o cantitate necesară și constantă la roata morii pentru buna funcționare.

Ing. Beszédes a calculat pentru fiecare moară, în funcție de poziționarea ei pe curba de nivel, înclinația care se putea da canalului de aducțiune, căderea apei la fiecare moară specificată în proiectul planului de construcție al morii.

Conform măsurătorilor efectuate la punerea în funcțiune a morilor și consemnate de J. Gaal, diferența de cădere a apei între cele două puncte extreme ale canalului: de la distribuitorul din „Buttyin“ și până la vărsarea lui din nou în Crișul Alb, la Vărșand este de 50.909 m cădere absolută. De la Pîlu Mare la Gyula în comitatul Bekes, înclinația este de numai 0,28 m.

Iată datele măsurătorilor consemnate de Gaal Jenő, pentru 5 nov. 1840:

1. de la distribuitor la moara Buteni	1,549 m
2. înclinația (căderea) la moara Buteni	1,79 m
3. de la moara Buteni la moara Bârșa	4,25 m

4. la moara Bârsa	1,79 m
5. de la moara Bârsa la moara Aldești	2,15 m
6. la moara Aldești	1,71 m
7. de la moara Aldești la moara Mânerău	1,58 m
8. la moara Mânerău	2,12 m
9. de la moara Mânerău la moara Bocsig	1,47 m
10. la moara Bocsig	1,66 m
11. de la moara Bocsig la moara Rovina	0,69 m
12. la moara Rovina	2,18 m
13. de la moara Rovina la moara Ineu	1,05 m
14. la moara Ineu	4,12 m
15. de la moara Ineu la moara Seleuș	3,76 m
16. la moara Seleuș	2,18 m
17. de la moara Seleuș la moara Vârșand -Olari	1,70 m
18. la moara Olari	2,05 m
19. de la moara Olari la moara Nădab	1,37 m
20. la moara Nădab	3,08 m
21. de la moara Nădab la moara Socodor	0,83 m
22. la moara Socodor	2,61 m
23. de la moara Socodor la moara Șiclău	0,28 m
24. de la moara Șiclău la moara Pilu	2,26 m
25. la moara Pilu	1,93 m
26. de la moara Pilu la moara Gyula	0,28 m
	total 51,189 m

În timp, căderile de apă la morile hidraulice de pe canal, vor mai suferi mici ajustări. Din tabloul întocmit în urma măsurătorilor făcute în perioada 25-27 august 1937, descifrăm puterea instalată, puterea exploatată și energia lucrativă pe care o iau morile din energia brută totală a canalului.

Avem tabloul diferențelor de nivel între mori și ne putem lesne da seama de ce ing. Beszédes a ales cele două locuri de moară goale: Buteni II (Săcești) și Iermata:

Buteni-Bârsa, diferență de nivel = 4,25 m și

Ineu-Seleuș, diferență de nivel = 3,76 m.

Diferența de nivel accentuată între localități însemna o viteză sporită a apei pe canal și implicit o forță hidraulică mai mare, care să antreneze roțile celor două mori, dacă s-ar fi construit.

Permiteți-mi să inserez un inventar al morilor de pe canal și căderile de apă la roata morii, efectuat în 1984 de către profesor universitar Florin Dumescu – hidrolog la „Oficiul de Gospodărire a Apelor Arad (1984)– pe care vi-l propun spre a putea fi comparat.

Principalele caracteristici ale morilor de apă

Nr. crt.	Denumirea	Căderea netă (m)	Echipamentul hidromecanic	Utilizarea actuală
1.	Buteni	1,8	turbină	moară
2.	Bârsa	1,8	turbină	părăsită
3.	Aldești	1,8	turbină	părăsită
4.	Mânerău	2,1	roată cu zbatouri	părăsită
5.	Bocsig-amonte	1,7	turbină	magazie
6.	Bocsig-aval	2,2	turbină	părăsită
7.	Mocrea	4,1	turbină	MHC
8.	Seleuș	2,2	-	magazie
9.	Olari	2,0	turbină	dezafectată
10.	Nădab-Șimand	3,1	turbină	magazie
11.	Socodor	2,2	-	moară electrică
12.	Șiclău	2,3	-	dezafectată
13.	Pilu	2,0		dezafectată

Total: 27,20 m

Din compararea – în timp a datelor, vom observa că diferențele de cădere a apei la roțile de moară sunt – unele – ne semnificative. Putem observa că la moara Bălușca (Rovina I), căderea apei la roata morii a fluctuat în minus până la 34 cm. Mărușter Gheorghe devenit proprietarul acestei mori, i-a adus îmbunătățiri, iar căderea apei la roata morii a adus-o la cotele inițiale. La fel stau lucrurile și la moara Mocrea (Rovina II), unde proprietarul morii, Löwy Markusz, a reușit să readucă nivelul de cădere al apei la roata morii la cota din proiectul de construcție.

Căderile de apă la roțile de moară de pe canal – atâtea câte mai sunt – ar putea fi exploatate în atâtea modalități, primind o nouă viață, într-un ritm de secol în care trăim.

MORILE ÎN EXISTENȚA LOR!

Ne întoarcem, iarăși, la actul fundamental de constituire a Societății Canalului de Mori: „Contractul de Asociere a Acționarilor încheiat în legătură cu Canalul de moară coborâtor din Crișul Alb“, tras în Comitatul Nobiliar Arad.

Acest document este semnat pentru domeniul Ineului de trei dintre frații Atzél, posesori a trei locuri de moară: Rovina I, Rovina II și Iermata, unde urmau a se construi cele trei mori. Îi amintim încă o dată: Atzél Ianoș (Ioan), Iosef și Alexandru (Șandor).

Convenția pertractată în zilele de 13-14 iulie 1842 și semnată în 15 iulie 1842, este parte integrantă a actului fundamental. Acest document este semnat, de această dată, doar de doi dintre frații Atzél: Iosef și Șandor. Explicația! Se construiseră numai două mori, cea de la Rovina I sau Bălucana și Rovina II sau Mocrea.

Pentru moara Bălucana (Rovina I) a semnat Iosef Atzél, care, optând pentru o carieră militară, avea prea puțin timp să administreze problemele de zi cu zi ale morii, ca și pe cele ale casei pe care o avea la Ineu.

Atzél Alexandru care administra moara de la Mocrea, va prelua și sarcinile locului de moară de la Moroda, obligații cu care moara de la Mocrea va rămâne grevată până în iunie 1948.

Din scurtele biografii ale fraților Atzél, observăm că trei dintre ei, au decedat la vârste apropiate, 55 ani, 58 ani și 64 ani.

Cel mai tânăr dintre ei, Antal Atzél (1798-1868), ajuns mare dregător și deputat dietal de Arad, își va găsi sfârșitul în localitatea Torna din comitatul Cenad.

Ioan (Ianos) Atzél, al treilea dintre frații Atzél, va administra moara Rovina I, iar după moartea fratelui Șandor, se va ocupa și de partea de moșie de la Ineu, Mocrea și Iermata, ajutând-o pe cumnata sa, Ottlik Anna. Conform relatărilor istoricilor, Ottlik Anna abandonează treburile administrative ale moșiei și se va ocupa de opere caritabile. Mai mult, neavând urmași direcți, ea lasă nepoților din partea cumnatului Ioan, întreaga răspundere a administrării moșiei de la Ineu și a morii de la Mocrea.

Atzél Ioan (Ianoș) va locui la casa de curte din Șicula, unde, în 1830, ridică o capelă catolică în cinstea lui Iisus Hristos. El are ca urmași doi băieți și trei fete.

Fiul cel mare – Lajos Atzél – alege cariera militară, ajunge la trupele de cuirasieri, unde se ridică până la gradul de locotenent major, iar mai apoi căpitan la regimentul de husari Miklòs (Nicolae).

Cel de al doilea fiu, Péter (Petru) Atzél (1835-1901), urcă treptele ierarhice ale administrației comitatului Arad, până la rangul de prefect și comite. El va administra întreaga avere a domeniului de la Ineu, rămasă fără urmași din partea unchilor lui. A fost preocupat și de problemele comunității de la Ineu. Petru Atzél a susținut zidirea bisericii ortodoxe din Ineu (1864-1868), donând locul, piatra și lemnul. Probabil că a fost un răspuns dat mătușii sale, Ottlik Anna. A fost sfințită în 1869, an în care ea moare.³⁹

---

³⁹ Kornel Sorbán, Monografia Ineului, Timișoara, 1934, p. 46.

Petru Atzél a ajuns comite al Aradului, rang de la înălțimea căruia va face panegiricul primului președinte al Societății Canalului de Mori „Josef Nador“, Faschò Jòsef, decedat în 1866.

După moartea lui Faschò Jòsef, i-a revenit onoarea de a fi ales în funcția de președinte a Societății Canalului de Mori, funcție pe care o va păstra până la moartea sa, în anul 1901.

Petru Atzél vinde, în 1879, domeniile de la Ineu baronului austriac Klein Ferencz, care, la rândul-i, le revinde, în 1883, baronului Solymossy Ladislau.

Între surorile fraților Atzél, Sofia este cea mai cunoscută, datorită operelor de caritate. A fost căsătorită cu baronul Wodianer.

Gabriela (1829-1871) a fost căsătorită cu contele Szapáry Béla. A murit tânără, la numai 42 de ani. Márki S. nu ne dă și alte amănunte.

Despre cea de a treia fiică a lui Ioan Atzél, istoricul nu pomenește nimic. Se pare că a murit de timpuriu.

Revenim. În 1883 baronul Solymossy Ladislau cumpără de la baronul Klein Ferencz domeniile Ineului. De unde provenea familia Solymossy? Înainte de a fi indigenați purtau numele de Falk și trăiau în orașul Győr din Ungaria.

Falk Mateiaș se căsătorește în 1802 cu Holzemer Maria, iar în 1803 li se naște un băiat, pe care îl botează cu numele de Lajos Falk. Acesta învață meseria de negustor și, în 1828, se căsătorește cu Schireck Ecaterina. În 1832, au un băiat pe care îl vor boteza Ladislau Falk.

Ladislau Falk moștenește și el meseria de negustor și chiar reușește să strângă o avere foarte mare care îi va permite să cumpere domeniile baronului austriac Klein Ferencz, în 1883. Ladislau Falk fusese indigenat sub numele de Solymossy, primind totodată și titlul de baron, în 1877.

Ladislau Solymossy se va ocupa de domeniul de la Ineu, de afacerile cu carne de porc, dar avea timp și pentru politică. A fost pentru o legislatură deputat de orientare liberală în Parlamentul Ungar (Dietă)⁴⁰. Pavel Tripa, autorul monografiei Ineului, îl amintește pe Lică Sămădău ca administrator al turmelor de porci ale familiei Solymossy și totodată om de încredere.⁴¹

Ladislau Solymossy (Falk) se căsătorește în anul 1860 cu Tereza Horvath, iar un an mai târziu se naște un băiat pe care îl vor boteza cu numele de Ludovic. Acesta se va căsători, în 1887, cu Elma Bohus, fiica moșierului Ioan Bohus de la Șiria. Din căsătoria acestora vor rezulta doi copii, un băiat pe numele Tibor și o fată, Iris.

---

⁴⁰ Márki S., op. cit., p. 868.

⁴¹ P. Tripa, *Trecutul orașului Ineu și al cetății Ienopolei*, Deva, 2007, p. 88.

Ludovic Solymossy va prelua o parte din sarcinile de administrație ale moșiei, mai ales că tatăl – Ladislau Solymossy – era ocupat cu politica. Dar Ladislau Solymossy se îngrijește să construiască un castel în dealul viilor de la Ineu, iar casa de curte de la Șicula a fost mărită și renovată. În anul 1904, Ladislau Solymossy încetează din viață.

Baronul Solymossy Ludovic moștenește întreaga avere și va deveni foarte activ în viața economică a Ineului precum și membru cu greutate în societatea Canalului Morilor „Josef Nador“, posesor a trei locuri de moară cu 12 voturi (Rovina I, Rovina II și Iermata). În anul 1908, este ales în funcția de președinte al Societății Canalului de Mori, funcție pe care o deține până în anul 1914.

În 1913 se încheie tranzacția între baronul Solymossy și Löwy Marcusz prin cumpărarea de către Löwy Marcusz a moșiei de la Iermata și a morii de la Mocrea.

Ludovic Solymossy moare într-un spital din Budapesta, în 1928. La moartea baronului Ludovic, Tibor primește moșia de la Ineu cu moara Rovina I, iar Iris rămâne cu proprietatea moșiei de la Mocrea și a castelului.

Tiberiu Solymossy vinde după îndelungi pertractări, moara Bălucana (Rovina I) lui Gheorghe Mărușter. Actele finale sunt semnate în 1935, la 21 decembrie cu CF 2776 și prezentate adunării generale pentru ca noul proprietar, Gheorghe Mărușter, să intre cu drepturi depline în rândul membrilor asociați ai Sindicatului Canalului de Mori Crișul Alb din județul Arad.

Gh. Mărușter va moderniza tehnologia de măciniș prin instalarea unei turbini hidraulice de tip Francis, care se poate vedea în vatra morii. În loc de pietrele de măciniș, se vor monta valțuri aduse de la firma Ganz din Budapesta. Gh. Mărușter va fi ales președinte al Sindicatului Canalului de Mori în anul 1939, în Adunarea Generală extraordinară din 25 mai, funcție pe care o deține până la naționalizarea tuturor mijloacelor de producție, din 11 iunie 1948. Societatea Sindicatului Canalului de Mori Crișul Alb din jud. Arad este abolită și odată cu ea întreg edificiul funcționării acestui canal după 115 ani.

Permiteți-mi să inserez un material prezentat în anul 2007 care făcea referire la posibilitatea implementării unei **zone de agrement** în jurul morii Bălucana. Suprafața de teren (arabil) al morii este de peste 23 ha. Mai exact 23.739 mp, conf. C.F. nr. 3794 sub top. nr. 1588-1590 .

Terenul are o pantă lină, diferența de nivel poate ajunge până la 3 metri. Există la acest moment un eleșteu cu pește. Au mai fost săpate încă două mici eleștee dar fără a fi funcționale. Alimentarea cu apă se face din Canalul Morilor, prin cădere liberă. Suprafața mare care poate fi amenajată

ca zonă de agrement permite alimentarea cu apă a bazinelor și a tuturor serviciilor anexe cu cheltuieli minime. Situarea locației aproape de două localități care nu dispun de zone de agrement, accesibilitatea ei directă din DN 74/A m-a determinat în a așterne pe hârtie câteva din ideile care pot asigura succesul unei zone de agrement, amenajată pe linia Canalului Morilor. Mai mult, stau la dispoziția celor dispuși să investească în această industrie fără fum.

OBIECTIVELE ZONEI DE AGREMENT

1. Amenajarea de bazine de înot atât pentru adulți cât și pentru copii.
2. Amenajarea unui bazin de dimensiuni olimpice, terenul permite desfășurarea unui asemenea obiectiv.
3. Curățirea eleșteului cu pește și amenajarea de pontoane pentru pescuit sportiv.
4. Amenajarea celor două minieleștee pentru menținerea recoltei de pește în mediul lor natural.
5. Amenajarea pe canalul în derivație a unei piste de hidrobiciclete.
6. Amenajarea a două sau trei suprafețe de teren pentru locuri de plajă prin aducerea unui nisip de cea mai bună calitate, sau gazon.
7. Alimentarea cu apă se poate face prin tuburi PVC.
8. Menținerea unei calități a apei din bazine conform normelor de igienă prin montarea de filtre la tuburile de aducțiune.
9. Montarea de dușuri pe laturile bazinelor.
10. Folosirea energiei solare pentru încălzirea apei de la dușuri și bazine.
11. Construcția unor căsuțe de vacanță de tip familial.
12. Amenajarea de terase semiînchise cu bucătărie și bar iar specialitatea casei va fi peștele gătit.
13. Amenajarea unor chioșcuri de distribuire a băuturilor răcoritoare și a presei.
14. Amenajarea drumului de acces (cca. 200 m) prin lărgirea acestuia pentru a permite intersectarea autovehiculelor.
15. Amenajarea de locuri de parcare.
16. Salon TV.
17. Teren tenis de câmp.
18. Mese pentru tenis de masă.
19. Teren de volei care poate fi folosit și ca miniteren de fotbal.
20. Concerte muzicale de calitate la sfârșit de săptămână.

De la Arad și până la Moneasa nu mai există asemenea locuri care să poată fi amenajate și transformate într-o oază de petrecere a timpului liber, cu ștrand, locuri de plajă, posibilitatea de a pescui și toate celelalte facilități.

Clădirea morii rămâne, prin excelență, factorul decisiv și obiectivul turistic primordial în acest areal. Ce, cum și modalitatea de abordare a acestui monument de construcție hidrotehnică – ca și celelalte mori de pe linia canalului – prilejuiește o dezbateră aprofundată în care trecutul morii și viitorul ei să fie punte peste vreme și în vreme.

Moara Mocrea – Rovina II, construită transversal peste Canalul Morilor, pe trei nivele, a fost una din cele mai mari dintre suratele sale de pe linia canalului. Moara de la Mocrea are și cea mai înaltă cădere de apă la roata morii, de 4,12 m.

Spuneam – într-o pagină anterioară – că moara Mocrea a fost trecută în clasa a II-a, întrucât proprietarul care a construit moara – familia Atzél – s-a angajat că va măcina numai pentru necesarul domeniului. Odată cu împărțirea morilor pe clase, în Adunarea Generală din 27-30 iunie 1833, a fost hotărâtă și cheia de proporționalitate în raport de numărul de roți de moară ideale. Adunarea Generală a stabilit raportul de contribuție pe fiecare moară, după numărul de unități cu care fusese creditată fiecare moară.

Am văzut că moara Mocrea era grevată cu 4 unități de roată de moară, dar preluase și sarcinile locului de moară de la Iermata, grevat cu același număr de unități, 4. Moara Mocrea va figura cu 8 unități de roată de moară până la începutul deceniului al cincilea al secolului XX. Prevederile actului fundamental nu puteau fi modificate.

Art. 2 din „Contractul de asociere“ semnat la 30 iunie 1833 legiferează: „Pentru suportarea mutuală a cheltuielilor comune în interesul înființării canalului și a întreținerii ulterioare a acestuia, această contribuție se va repartiza proporțional după roțile de mori ce sunt înscrise în decizia procesului verbal al Societății“.

Art. 3 din Convenție: „precum interesele singuraticilor acționari sunt nedespărțibile unul de altuia, astfel se declară că această societate e pe timp de veci nedespărțibilă“.

Numărul unităților de contribuție cu care erau grevate cele 13 mori reprezentau și numărul voturilor ce se puteau exprima în adunările generale ale societății. Începând cu anul 1850, numărul lor a fost de 70, ½ unități. Aceste unități reprezentau suma raportului de contribuție al proprietarilor de loc de moară la bugetul Societății Canalului Morilor „Josef Nador“ din jud. Arad. Acest raport se va modifica, dar numai pentru moara Seleuș, în 1934,

prin reducerea numărului de unități cu o roată și jumătate (1 ½ roți de moară).

Așadar, începând cu 1934, numărul total de unități era de 69, care reprezentau numărul total de voturi ce se puteau exercita în adunările generale ale Societății Canalului de Mori, în vederea luării deciziilor care priveau societatea.

Aș vrea să corectez o eroare strecurată în lucrarea d-lui Alexandru Mihalca, „Aspecte din istoria agrară a jud. Arad“, în care se face afirmația că pe linia canalului ar fi funcționat 69 de mori în anii 1934-1936⁴². Cele 69 de mori reprezentau de fapt, numărul unităților de contribuție, în funcție de care se stabilea în adunările generale de toamnă mărimea contribuției financiare pentru anul următor, ce trebuia vărsată la bugetul sindicatului.

Societatea Sindicatului de Mori nu primea alte sume, nici de la stat și nici de la comunitățile locale. Toate speșele ocazionate de lucrările la canal, salarii, pensiile de urmași se plăteau din bugetul anual al sindicatului, adunat din cotizațiile vărsate de proprietarii de mori în raport cu numărul de unități de roți de moară, stabilit încă din 1833. A se vedea capitolul „Cheia de proporționalitate“.

Odată cu dispariția familiei Atzél și trecerea domeniului de la Ineu prin vânzare, (tradiția orală spune că a fost pierdut la jocul de cărți), proprietarii domeniului se succed destul de repede. Mai mult, domeniul este vândut pe părți (bucăți). Baronul Ladislau Solymossy intră în posesia domeniilor Ineului în 1883. Va rezista o bună perioadă de timp.

Vecin cu proprietatea baronului Ludovic Solymossy (din 1904), începând cu localitatea Mocrea, terenul de la Rovina (partea dinspre Mocrea), continuând cu hotarul de la Iermata și Moroda până în hotarul Seleușului, va fi Löwy Markusz (Mărcuț), care deținea pusta Apa Acră, cea de peste drum. Löwy Markusz făcuse și el avere din comerțul cu carne și cereale. El se arată interesat în cumpărarea morii Rovina II Mocrea, în 1911, pentru ca în 1913 să finalizeze contractul cu baronul Ludovic Solymossy.

Löwy Markusz apare ca proprietar a două locuri de moară: Mocrea și Iermata, la Adunarea Generală din 9 dec 1913, cu 8 voturi. Löwy Marcus va fi un membru activ al Societății Canalului de Mori, având și un număr substanțial de voturi în economia luării deciziilor în cadrul dezbaterilor din adunările generale ale Societății Canalului de Mori.

Pe Löwy Markusz îl găsim mereu în transcrierile proceselor verbale ale Societății Sindicatului de Mori, desemnat pentru a verifica legalitatea și corectitudinea proceselor verbale încheiate. Va fi ales timp de trei mandate –

---

⁴² Al. Mihalca, *Aspecte din istoria agrară a jud. Arad*, partea a II-a, Arad, 2001, p. 71.

începând cu 11 iunie 1926 – ca membru al Comisiei de Cenzori (revizori) și totodată membru în Comitetul de Supraveghere al Sindicatului Canalului de Mori.

Löwy Markusz este ales în funcția de președinte al Sindicatului Canalului de Mori din jud. Arad, la lucrările Adunării Generale din 12 ianuarie 1937 și reconfirmat în Adunarea Generală extraordinară din 20 mai 1937.

Președintele Societății Sindicatului de Mori, odată ales de către Adunarea Generală pe o perioadă de trei ani, trecea prin 2 etape până la a fi confirmat – întreaga răspundere cu puteri depline – conform statutelor, art 27. Mai întâi, se înainta hotărârea Adunării Generale de alegere a persoanei X în funcția de președinte al Sindicatului Canalului de Mori. Juristconsultul înainta o adresă cu numele președintelui ales către Tribunalul Arad secția I – pentru înregistrarea acestuia în Registrul Societăților la nr. 47, PJ 115/1924. Tribunalul aproba printr-o încheiere alegerea acelei persoane în funcția de președinte și o comunica sindicatului.

Juristul sindicatului anexa această încheiere de la Tribunal împreună cu procesul verbal (în copie) al adunării generale în care s-a hotărât alegerea noului președinte și avizul Direcției Apelor Reg. VI – Arad, care erau trimise Ministrului Agriculturii și Domeniilor București, spre aprobare. Hotărârea Ministerului era publicată în M.O. al României.

Aceste demersuri nu erau noi pentru Societatea Sindicatului Canalului de Mori. Înainte de Pacea de la Trianon, când județul Arad era încorporat în Regatul Maghiar, traseul actelor oficiale ale societății urmau aceleași drumuri. Procesele verbale ale Adunărilor Generale ale Societății Canalului de Mori „Josif Nador“ din județul Arad – erau întocmite în trei exemplare. Unul mergea la Ministerul Regal Maghiar al Agriculturii, un altul la Oficiul Regale al Apelor de la Gyula iar al treilea rămânea la arhiva societății.

Ca să exemplific acest circuit al documentelor hotărâte și validate în adunările generale ale Sindicatului de Mori, am să închei punctând maniera greoaie a circuitului documentelor, dar mai ales impedimentul adus Societății Sindicatului, care, în adunările generale, trebuia să ia hotărâri valide în interesul Societății Canalului de Mori.

Tribunalul Arad dă încheierea de aprobare și înscrierea d-lui Löwy Markusz în Registrul persoanelor juridice sub nr. 47/1924 în funcția de președinte al Sindicatului Canalului de Mori, în 24 nov. 1937.⁴³ Ministerul

---

⁴³ S. J.A.N.A., dosar 76/1924, fila 126.

Agriculturii și Domeniilor aprobă încheierea Tribunalului Arad și publică hotărârea în M.O. nr. 60/14 martie 1938.

Löwy Markusz încetează din viață la 14 februarie 1939 la casa din comuna Mocrea. În urma lui rămâne soția Löwy Roza și două fiice:

1. Löwy Liliana, căsătorită cu Ransburg Alexandru,
2. Löwy Margareta, văduvă după dr. Halász Geza (decedat).

Urmașii de drept ai domnului de pământ Löwy Markusz vor face demersuri pline de surprize neplăcute în retrocedarea morii Rovina II – Mocrea, naționalizată la 11 iunie 1948. Explicația se găsește în capitolul care descrie moara Băluca. Astăzi se fac lucrări de consolidare și refacere a clădirii morii Rovina II - Mocrea.

În anii 30 ai sec. XX, Sindicatul Canalului de Mori a dus o bătălie judiciară foarte grea cu Uzina Astra Prima Fabrică Română de Vagoane și Motoare SA din Arad precum și cu firma Rossi și Pellegrini antreprenori, bătălie în care, la un moment dat, Tribunalul Arad pusese sub sechestru patrimoniul Societății Canalului de Mori. Löwy Markusz a fost împuternicit de Adunarea Generală a Societății ca reprezentant al intereselor Societății în raporturile juridice cu aceste societăți.

Mandatul de președinte a fost scurt, de aproape 2 ani de zile, în care a reușit totuși să uniformizeze termenele de completare a funcțiilor prin alegere și nu prin numirea acestora. Nu intrau în discuție funcțiile de inginer stabilite de art 31 din statute, a celei de casier – art 32 și a funcției de juristconsult –art 33, deoarece completarea acestor funcții nu este legată de termene fixe. Numirile în aceste funcții, validate în Adunările Generale din 9 dec. 1913, 14 febr. 1917 și 12 ian. 1937 sunt de prezent și rămân în vigoare.

Avem în facsimil hotărârea Adunării Generale din 20 mai 1937 cu expunerea de motive în referatul președintelui prezentat la punctul 1: „Termenele alegerilor pentru funcțiile de președinte, picher și cele din consiliul cenzorilor (revizori), vor fi vacante la diferite date. În vederea uniformității termenelor, domnul președinte al sindicatului a găsit necesară completarea acestor funcții de astă dată, prin alegere“.

Președintele Sindicatului - Löwy Markusz a propus termenul fix al adunării generale de primăvară din anul 1937 ca punct de plecare, stabilit calendaristic, pentru completarea acestor funcții, prin alegere.

Cum se poate observa în facsimile, funcțiile supuse adunării generale sunt:

- președinte al Sindicatului Canalului de Mori conform art. 27 din statute;

- picher al unuia din sectoare, linia canalului fiind împărțită în 5 sectoare. Alegerea s-a făcut în baza art. 29 din statute.
- Cenzor în consiliul cenzorilor (2 membri) conform art. 26 din statute.

Aceste funcții alese sunt pe o durată de trei ani, începând cu data de 20 mai 1938. Până la această dată, unele din funcțiile nominalizate mai sus, deveneau vacante la termene diferite, iar durata convocării adunării generale nu putea depăși termenul de 6 luni pentru a fi aleși noi membrii în funcțiile devenite vacante.

Atribuțiile și răspunderile membrilor Societății Sindicatului, aleși sau numiți în funcțiile statuate în actele fundamentale sunt înscrise în capitolul „Personaje care au onorat conducerea Societății Canalului de Mori“.

MEMORIA FAPTICĂ ȘI ETERNĂ

M-am adăpat la memoria faptelor, a lucrului bine făcut – „care să existe pe veșnicie“⁴⁴ – la transcriptul documentelor care fac referire la existența și ființa Canalului Morilor din județul Arad, uneori și la amintirile unor persoane care aureolează UNICITATEA acestui Canal.

Memoria istoriei și nu numai, memoria ca o dovadă peremptorie a existenței noastre și a realizărilor umane nu doare, nu este vinovată pentru faptele dureroase din istoria unei comunități sau a individului. Strigătele de durere, ale neputinței și micimii noastre ca individ și membru al comunității la nivel micro și al societății la scara macro vor emerge ori de câte ori acceptăm sau ne dăm acordul la trecerea și uitarea în derizoriu a ceea ce au creat, zidit cei dinaintea noastră, a perenității întru cunoaștere.

Nu memoria pasivă, care doar la evenimente mai încercă, timid, să ne amintească doar trecător, fapte, realizări sau durabilitatea lucrului bine făcut este suportul cunoașterii și al respectului față de înaintașii noștri.

Memoria vie, continuă, transcendentă către noi înșine, adăpându-ne la opera și cultura strămoșilor noștri – mai de dinainte sau mai apropiați – este cea care deschide perspectivele unor creații care să dăinuie.

Memoria strâmbă urăște și deformează – până la anulare – caracterul și sufletul omenesc.

Suntem în anul 1918. Primul Război Mondial se încheiase. Cu ce urmări pentru populație? Știm din cărțile de istorie. Dar ce s-a întâmplat în planurile locale știm mai puțin.

---

⁴⁴ Contract de Asociere 1833, art.1.

Locuitorii Ineului precum și cei din localitățile învecinate au trăit suferințe mari. Familii care și-au pierdut fiii sau soții în război rămân în voia sorții și fără ajutorul cel mai de preț – omul de lângă tine – în lupta pentru existență, pentru supraviețuire. Populația sărăcise până la limita insuportabilului. Au fost create condițiile pentru răzbunare.

Toamna anului 1918. În jurul Ineului, s-au manifestat mișcări revoluționare. Dacă la Ineu populația era liniștită, datorită intervenției și cuvântărilor avocatului Ioan Suci, la Mocrea lucrurile au stat diferit. Aici populația s-a răsculat și a trecut la distrugerea casei moșierului Löwy Márkus, după care s-au îndreptat spre castelul baronului Solymossy. Înainte de a intra în castel au distrus plantația cu viță-de-vie. Când s-au apropiat de castel, răsculații au întâlnit armata care a tras, omorând mai mulți dintre ei.

La Șicula, localnicii au atacat casa baronului Solymossy. Acesta se afla în casă împreună cu familia și un om de încredere. Localnicii ar fi cerut țigări, dar omul de încredere al baronului a refuzat. Aceștia s-au răzbunat, aruncând cu pietre înspre casă iar familia Solymossy a deschis focul din casă, omorând un tânăr de 13 ani, pe nume Onuț Gheorghe.

Aceste „puciuri“ locale au fost slabe ecouri ale marii revoluții din octombrie roșu, sosite de la răsărit.

Aș vrea să trezesc curiozitatea și interesul dvs., stimați cititori, cu referire la „documente“ clădite din pământ piatră și cărămidă, pe care le mai putem vedea și pe lângă care trecem uneori fără să le observăm, poate uneori ne întrebăm sau, de cele mai multe ori, renunțăm.

Am trecut de mii de ori sau de zeci peste Canalul Morilor, atât eu cât și foarte mulți dintre dumneavoastră. Am întrebat, la rândul-mi, când a fost construit, cine l-a gândit și proiectat, cu ce mijloace etc. etc.

M-am apropiat cu sfială și emoție de OAMENII care îmi puteau oferi informații cât de mici referitoare la Canalul Morilor. Am ajuns în anul 2006, la ușa apartamentului în care a locuit Ioan Tot, fost primar al orașului Ineu. Permiteți-mi să șterg lacrima de pe coala de scris, în memoria OMULUI Ioan Tot, care n-a „vrut“ să mai aștepte câteva minute universale, până la apariția lucrării despre Canalul Morilor.

Mi-a confirmat existența actului fundamental și persoana în custodia căruia se află. Mi s-a dat adresa din Arad, strada și numărul de casă. Am sunat o dată, de două ori, fără a mi se răspunde. Emoțiile se țineau scai de mine, întrebările hamletiene se înmulțeau.

Am căutat, am întrebat, și am găsit ceea ce căutam. Numărul de telefon. Alte emoții! Am sunat în aprilie anul 2007, iar la celălalt capăt a firului (de telefon) se afla d-l Corpaci I. fost vicepreședinte al orașului Ineu.

M-am prezentat, rugându-l să mă primească într-o problemă privată. A insistat să-i dezvălui motivul vizitei mele. I-am răspuns că nu pot la telefon să explicitez interesul major al rugămintilor mele. Am mai precizat că nu este nimic de rău, iar dacă dorința mea va avea un răspuns pozitiv din partea d-voastră., d-le Corpaci, voi fi cel mai fericit.

Întâlnirea a fost stabilită pentru a doua zi la ora 10,30 a.m. Cum strada pe care locuiește este lungă și cu vizibilitate, l-am văzut de departe pe dumnealui că mă așteaptă, plimbându-se prin fața porții, la ora 10,25. Am fost poftit înăuntru. La o ceașcă de cafea, am argumentat dorința de a scrie istoricul Canalului de Mori și unele jocuri de culise în care s-a vrut a fi atras.

D-l. Corpaci I. nu a avut nici o ezitare în a-mi prezenta Actul Fundamental care a făcut posibilă construcția Canalului Morilor. Mi-a relatat și „secretul“ care l-a făcut depozitarul acestui document. Motivația gestului făcut de ultimul președinte al Sindicatului Canalului de Mori, Gh. Mărușter este transpusă și în capitolul „Cântecul de lebadă al morilor de pe Canalul Josef Nador al Crișului Alb din județul Arad“.

Mulțumesc din inimă OMULUI Iulian Corpaci și d-nei Margareta Ionescu (născută Corpaci).

După Pacea de la Trianon și organizarea administrativă a teritoriului pe comune plase și județe, comuna Mocrea va aparține de plasa Târnova. Consiliul Local al comunei Târnova începe o vânătoare neonorantă pentru exproprierea Castelului de la Mocrea și trecerea lui în patrimoniul public privat al Primăriei Târnova. În decizia Consiliului Local Târnova nr. 1519/1938 și Memoriul justificativ anexat al primăriei Târnova, se face trimitere la „Legea de expropriere pentru cauză de utilitate publică“ din 20 oct. 1864, art.1, al.2.

Primăria Târnova vroia să-l adapteze, să-l reamenajeze pentru un Centru Cultural sau Cămin Cultural. Castelul poseda curte și grădină în suprafață de 600 st și imobil sub top. 813-814.

Baroana Iris Solymossy contestă la Curtea de Apel Timișoara decizia comunei politice Târnova, într-un memoriu justificativ în care se arată:

- Castelul fiind o clădire cu etaj, actualmente (1938) funcționează ca hotel cu restaurant și farmacie, plus curtea și grădina.
- Comuna politică Târnova oferă numai 200.000 lei față de valoarea reală de 700.000 lei.
- Decizia apelată a comunei Târnova este semnată de subprimar, nu avea- legal – dreptul de semnătură.
- Pentru cultură nu se fac exproprieri.
- Edificiul castelului servește la interese generale.

Castelul de la Mocrea va rămâne în posesia baroanei Iris Solymssy căsătorită cu dr. Praporgescu.⁴⁵ Bucuria baroanei Iris va fi de scurtă durată, de numai 10 ani.

După marea naționalizare din 11 iunie 1948, castelul de la Mocrea era trecut în listele de preluare de la proprietarii existenți la acea dată.

Prin adresa nr. 10235/1948 trimisă de Ministerul Afacerilor Interne, Direcțiunea Administrației de Stat București, se avizează ca acest castel să fie rechiziționat pe seama Ministerului Muncii și Prevederilor Sociale.

Primăria comunei Mocrea, prin adresa nr. 1513/1948, transmitea către prefectul județului Arad, Belle Petru, următorul inventar:

- un parc de circa 12 jug.cad. și o vie în suprafață de 2 jug.cad, teren arabil nu posedă.
- edificiul are 32 încăperi.
- nr. locatari 3.
- sunt ocupate 10 camere și 2 bucătării de cele trei familii.

21 iunie 1948⁴⁶

Primăria Mocrea

Bătălia pentru avere are mijloace și canale, ca să păstrăm ideea lucrării noastre, de colectare care ne dezvăluie caracterul împricinaților. Baronul Ludovic Solymossy – tatăl lui Iris și Tibor – n-a fost cel mai loial cu partenerii de afaceri.

Am să rezum scrisoarea – memoriu către statul român, adresată de administratorul Pierre Dephanis la Distileria „René Marty“ (fabrica de cognac) din Șiria.

Pierre Dephanis imploră statul român pentru reintegrarea în posesiune deplină și întregă a dreptului de proprietate a distileriei franco-ungare de la Șiria, care i-a fost furată asociatului Réne Marty de către baronul Solymossy, care era și el acționar al distileriei în care investise 10.000 florini.

Baronul este acuzat de furt și trădare, de intrare în posesiune prin forță și violență, prin amenințări cu moartea. Toate au fost puse la cale în perioada când Réne Marty -proprietarul fabricii – se afla la tratament într-un spital din Viena, unde și moare. Asta se întâmpla în anul 1903. Văduva este obligată să părăsească comuna Șiria și să se refugieze la Bordeaux (Franța) cu cei trei copii, dintre care cel mare avea doar 10 ani.

Pierre Dephanis mai amintește despre faptele reprobabile ale baronului în raport cu angajații distileriei.

---

⁴⁵ S.J.A.N.A. nr. 1296, dosar 333/1938-1939.

⁴⁶ S.J.A.N.A., Prefectura jud. Arad, Castelele Mocrea și Macea.

Manuscrisul este datat Șiria 3 nov. 1919 și înregistrat la Direcțiunea Poliției și Siguranței Naționale la 18 dec. 1919⁴⁷.

Orice comentariu ar fi de prisos. Apele s-ar învolbura dincolo de linia existențială a individului în societate.

La câteva sute de metri de castel se află pivnița (vinăria) lui Rakoczy, readusă la viață de Ștefan Atzél, în 1808.

La mai puțin de 200 m se află Moara Mocrea, despre care am făcut vorbire. Ce nu am menționat este capacitatea de prelucrare a măcinișului în 24 de ore. La începutul anului 1936, Ministerul Agriculturii și Domeniilor cerea Prefecturii Arad un tablou al morilor din județ care au o capacitate mai mare de 10.000 kg în 24 de ore de măciniș. Din datele luate de la moara Mocrea – proprietar Löwy Markusz – se raportează la 4 februarie 1936 următoarele: moara avea o capacitate de măciniș de 12.000 kg și o capacitate de înmagazinare de 15.000 kg.⁴⁸

Moara Mocrea a fost și a rămas una dintre cele mai puternice mori printre suratele sale, atât ca și capacitate de măciniș cât și ca măreție a construcției edificiului de moară.

Au fost și evenimente independente de voința locuitorilor comunei Ineu și necontrolabile. În ajunul Crăciunului anului 1925, pe cursul mijlociu și inferior al Crișului Alb, au fost cele mai mari inundații. Avem un raport al Regimentului 9 Jandarmi Arad, al postului din comunele Ineu și Bocsig, publicat în Buletinul de Informații nr. 9467 din 25 dec. 1925.

„Secția Ineu cu eveniment nr. 67 ...”⁴⁹

Într-un raport al Primăriei Ineu adresat Prefecturii jud. Arad din 27 martie 1927 referitor la distrugerile provocate de inundațiile catastrofale din 1925, se arată următoarele: „În urma inundării Crișului Alb în perioada 23-26 dec. 1925, digul de pe malul stâng s-a distrus pe o lungime de 2 km, lăsând în urma retragerii apelor distrugeri foarte mari comunității ineuane. Dintre familiile sătenilor, 238 sunt sinistrate, fără a putea face inventarul animalelor și culturilor luate de potopul apelor. Primăria Ineu solicită un ajutor de 100.000 lei pentru refacere”.⁵⁰

Nu pot încheia periegeza mea în documentele vremii, fără a descrie o întâmplare – cu foarte mare tâlc – care s-a dezbătut în cadrul Adunării Generale a Sindicatului Canalului de Mori, din 23 martie 1948.

La punctul 8 al ordinii de zi, s-a pus în discuție cererea locuitorului Pusta Avram din Ineu, care arăta că vaca sus-numitului și-a rupt piciorul

⁴⁷ S.J.A.N.A., dosar 24/1930, Prefectura jud. Arad.

⁴⁸ Idem, dosar 51/1936.

⁴⁹ Idem, Prefectura jud. Arad, dosar 3/1925, fila 155.

⁵⁰ Idem, dosar 42/1928, fila 117.

trecând podul de peste canal, într-o gaură ce se formase în acel pod. Proprietarul cerea o despăgubire de 3000 lei.

După dezbateri și lămuririle date despre situația precară a podului de trecere, Adunarea Generală a aprobat o despăgubire de 2.000 lei.

Concluzia! Asumarea vinovăției Societății Canalului de Mori. Rapiditatea și temeinicia cu care a fost tratată și soluționată cererea locuitorului Pusta Avram. Respectul legii și respectul față de cetățean.

ÎN LOC DE CONCLUZII

Canalul Morilor și edificiile de moară de pe linia lui reprezintă o construcție tehnică UNICAT, având în vedere perioada istorică și soluțiile tehnice aplicate. La 1833 27-30 iunie, când s-a semnat Contractul de Asocieră, domniile de pământ încă se mai târguiesc pe unde să treacă linia canalului. Ing. Bészedes a avut o intervenție care a pus punct oricărui târguiești. Iată ce notează Jokai Mor:

„Părerea mea nu este umilă, ci un document susținut și demonstrat de cifre; eu nu văd interesele personale ale domniilor voastre, ci binele țării, motiv pentru care vă invit să nu negociați, să nu modificați planul inițial, deoarece știința nu se tocmește, mathesis (matematica) nu face de dragul nimănui dintr-o dreaptă o curbă.”

Inginer Jozsef Beszedés

Și nu a cedat nimic din proiectul original, canalul construindu-se așa cum l-a conceput el, canal care și astăzi este o binecuvântare pentru cei din zonă, atâta doar că, din păcate nu este navigabil“.

O realizare asemănătoare a inspirat construcția acestui Canal al Morilor. Este vorba de Canal du Midi din sudul Franței, de la Toulouse și până la portul Seté de la Marea Mediterană, canal care are o lungime de 254 km și, pe deasupra, este și navigabil doar pentru ambarcațiuni mici și ușoare. Părerea de rău a scriitorului Jokai Mor se referă la această neîmplinire.

Canalul propriu-zis și morile construite pe linia lui sunt un tot UNITAR. Nu se pot despărți morile de canal și nu se poate afirma existența canalului fără de mori.

Rolul și funcționalitățile canalului sunt multiple. Inițial, rolul canalului era de a pune în mișcare roțile a 13 mori hidraulice (din 15). Era colectorul apelor pluviale din bazinul piemontan, de la Buteni până la Mocrea. Morile – în general – sunt construite pe canale în derivație. Această soluție tehnică aleasă, de asigurare a unui debit constant de apă la roata

morii, de calcul și transpunere în fapt a căderii de apă de la roata morii, dau UNICITATEA acestui Canal al Morilor.

Statutele și reglementările de funcționare a sindicatelor hidraulice precum și a Societății Sindicatului Canalului Morilor din jud. Arad au fost articulate și legiferați în Legea nr. XIV/1884 și Legea XXIII/1885, care cuprind toate dispozițiile necesare bunului mers al lucrărilor de apărare contra inundațiilor, a digurilor de apărare și lucrările de regularizare a apelor.

„Regulamentul digurilor de apărare“ aprobat în Adunarea Generală a „Societății de apărare contra inundațiilor și regularizarea apelor de infiltrație din jud. Arad“, aprobat la 24 oct.1903, avizat favorabil în 12 ian. 1904 de Ministerul Agriculturii al Regatului Maghiar și tipărit în 1904 la tipografia Knerr Isidor din Gyoma, art. 47 precizează:

„[...] Să niveleze urmele lăsate de roțile căruțelor atât pe digurile de apărare cât și pe banda de circulație a canalului. (la baza malului ce protejează canalul în exterior).

Ori de câte ori se produc creșteri de nivel al apei, aglomerări de sloiuri de gheață sau situații deosebite, vor face un raport către directorul societății.

Paznicii au datoria să mențină curățenia pe digurile de apărare, pe canale și pe malurile acestora, să fie curățate de buruieni și alte plante, să fie întreținute șanțurile de scurgere a apei de ploaie. Orice lipsuri observate pe digurile de apărare, pe canale sau pe malurile acestora, se raportează directorului, inginerului sau responsabilului de diguri, iar acestea se vor remedia după ce se vor primi îndrumările necesare“.

Legea XIV/1884 a stipulat necesitatea existenței unui șant de colectare a apelor pluviale sau a celor de infiltrație din canal și a unei benzi de apărare, mai corect spus, a unui drum pe care să se poată circula, dar mai ales să se poată interveni în caz de inundații.

Propun să închei acest periplu în descifrarea și cunoașterea unei realizări tehnice greu de imaginat pentru acea vreme, cu tot respectul pentru cei ce l-au gândit și l-au așezat în teren, aducând totodată un prinos de recunoștință țăranului iobag român.

Litera documentelor transcende orice altă interpretare dată în necunoașterea și necunoașterea caracterului și funcției, a scopului și funcționalităților Canalul Morilor din jud. Arad.

Contractul de Asocierie semnat în 31 iunie 1833, precizează în art. 3: „Fiecare membru asociat, în hotarul său, unde se face Canalul, e dator să dea gratuit terenul convenit pentru albie și maluri“.

În Convenția semnată la 15 iulie 1842, la doi ani de la finalizarea construcției canalului în art. 3 se stipulează: „Precum interesele singuraticilor acționari ai Societății Canalului de Mori sunt nedespărțibile unul de altuia, astfel se declară că această societate e pe timpuri de veci nedespărțibilă și fiecare caz ce ar interesa linia canalului de mori este afacerea comună a societății“.

În preambulul Convenției din 13-14 iulie 1842 și semnată în 15 iulie 1842, vom găsi proiecția pentru viitor a existenței acestui canal.

O comisie oficială de stat sub îndrumarea contelui Zichy Francisc, comisar regal, a supraexaminat lucrarea (Canalul) în zilele de 22, 23 și 24 sept. 1841. „S-a constatat fără nicio excepție că ar fi perfectă și utilă, nu mai rămâne altceva, decât ca această întreprindere, realizată prin speșele oribile ale acționarilor, să fie confirmată și prin lege pe de o parte, iar pe de altă parte ca să se efectueze menținerea perpetuă a acestui Canal .“

Atât Contractul de Asocierie din iunie 1833, art. 13, alin. 2 cât și Convenția din iulie 1842, art. 9, alin. 2, se încheie cu un jurământ care a transgresat vremile:

„Despre care legământ indicat mai sus, am dat această scrisoare de contract confirmată cu subscrierile mânei noastre și cu sigiliul viu al nostru.

Arad la 30 iunie 1833 și Arad la 15 iulie 1842“.

Mă înclin și păstrez un moment de reculegere.

Bârsa, decembrie 2009

Rezumat

Istoricul Canalului Morilor din Județul Arad

Canalul Morilor „Palatinul Iózfef” din județul Arad a fost construit într-un răstimp de șapte ani. Lucrările au început în octombrie 1833, iar albia Canalului a fost umplută cu apă pe întreaga lungime de 92 km, în 5 noiembrie 1840. Cele treisprezece mori hidraulice construite pe linia Canalului au început să macine.

Apa din Canal este transvazată din albia râului Crișul Alb, deasupra comunei Buteni, și este reintrodusă în Crișul Alb pe teritoriul localității Vârșand.

Decizia de construcție a Canalului a fost luată în Adunarea Generală a proprietarilor de pământ(domenii), ce a avut loc la Arad în perioada 27-30 iunie 1833. Actul fundamental - Contractul de asociere - a fost semnat în 30

iunie 1833. Acestui document i-a urmat Convenția din 15 iulie 1842, semnată de aceeași proprietari.

Lucrările de săpare a albiei Canalului au fost conduse de inginerul Beszédes József, cel care a proiectat Canalul și lucrările construite pe linie lui. Beszédes József a ocupat funcția de director-inginer șef al Societății Canalului Morilor până la moartea sa în 1852.

Construcția Canalului a făcut să circule suma de circa 100.000 florini anual și a dat de lucru locuitorilor din localitățile vicinale Canalului. Comitatul Arad a participat cu 320.000 zile de lucru plătite și 30.000 zile gratuite. Morile construite pe linia lui trebuiau să aducă un venit echivalent cu 372.000 zile de lucru anual.

Funcția Canalului la –începuturi- a fost să diminueze unda viiturilor de pe Crișul Alb, prin scoaterea morilor mici din albia Crișului și construirea de mori hidraulice pe linia Canalului, de capacitate mare și performante.

La sfârșitul sec.XIX, în urma apariției Legii XIV/1884 și Legii XXIII/1885 a Regatului Ungar, Societatea acționarială a Canalului Morilor, a trebuit să își schimbe denumirea în Sindicat, iar oficiul juridic să elaboreze Statutele de funcționare.

Statutele Sindicatului Canalului Morilor „Palatinul Iózséf” din județul Arad, sunt aprobate de Adunarea Generală din 19 noiembrie 1909 și publicate în M.O. cu nr.122973/1909 la Budapesta, în 28 ianuarie 1910.

În decursul vremii, proprietarii de mori s-au schimbat, fie prin moștenire, fie prin contracte de vânzare cumpărare. Din 1930 Canalul preia și funcția de a alimenta cu apă grădinile cu legume și zarzavat. În 1935 apare primul eleșteu în hotarul localității Seleuș, pentru ca din 1939, Canalul să alimenteze orezăriile înființate pe terenurile limitrofe Canalului.

În luna iunie 1948 ziua 11, statul român prin legea naționalizării nr.119, preia în patrimoniul statului, Canalul și Morile de pe linia lui.

După 1950 Morile își pierd din importanță, noii administratori le dau uitării, iar rezultatul îl avem astăzi. Ultima moară a încetat să mai macine în 2003 luna august.

Pentru a-i reda măreția și unicitatea acestui Canal, sunt necesare investiții majore, readucându-l la viață, pentru că el – Canalul - a dăruit viață multor generații ce au crescut cunoscându-i măreția și rolul benefic în raport cu localitățile învecinate.

Credința în perenitatea operei bine făcută, de acei domni de pământ ce purtau un titlu de noblețe (baroni, conți, prinți), este limpede exprimată în „jurământul” depus în litera și spiritul din Actul fundamental - înarticolat în lege - prin punerea semnăturii și a sigiliului: „despre care legământ indicat

mai sus, am dat această scrisoare de contract confirmată cu subscrierile mânei noastre și cu sigiliul viu al nostru”.

Abstract

History of Water Mills Channel in Arad Region

Water Mills Channel “Palatinul Iózséf “, in Arad region, was built in a time of seven years. Work began in October 1833 and the channel bed was filled with water for the entire length of 92 km, in November 5, 1840. The thirteen hydraulic mills built in the line channel began to grind.

The Channel transfers the water from the Crișul Alb river bed, above the village Buteni, and is reintroduced into the Crișul Alb on the Vărșand place.

The decision of the Channel construction has been taken in the General Assembly of the land (fields) owners, which took place on 27-30 June 1833 in Arad. The Basic Act - Association Agreement- was signed on June 30, 1833. This document was followed by the Convention of 15 July 1842, signed by the same owners.

Channel bed digging works were conducted by engineer József Beszédes, who designed the channel and the building works on the line. József Beszédes served as chief engineer of the Mills Channel Company until his death in 1852. The Channel construction was to move the annual sum of 100,000 florins, and gave a job to the inhabitants of localities situated in the Channel’s vicinity. Arad shire participated with 320,000 days of paid work and 30,000 paid free days. The mills built on his line had to make an income equivalent to 372,000 days of work annually.

The Channel function-in the beginning- was to reduce the flood waves of Crișul Alb, by removing the smaller mills from the riverbed and building hydraulic mills of high capacity and performance on the channel line.

At the end of XIX th century, following the occurrence of the Law XIV/1884 and the Law XXIII/1885 of the Hungarian Kingdom, The Shareholder Society of Water Mills Channel, had to change its name to The Union, and the legal office elaborated the operation statutes.

The Syndicate Statutes of Mills Channel “Palatinul Iózséf” in Arad region, are approved by the General Assembly of 19 November 1909 and published in the Gazette nr.122973/1909 in Budapest on 28 January 1910.

Over time, mills owners have changed, either by inheritance or by purchase agreement. Since 1930 the Channel has taken over the function of

water supply for vegetable gardens. In 1935 appears the first pond in the border of Seleuș township, so as since 1939, the Channel would supply water for rice crops established on lands neighboring the Channel.

Day 11, June 1948, Romanian state through nationalization law No.119, takes the state patrimony, including the Channel and the line of mills.

After 1950 mills lose their importance, the new administrators ignore them completely, and the result is evident nowadays. Last mill ceased to grind in August 2003.

To restore the greatness and uniqueness of this Channel, major investments are needed, to recall it back to life, because it-the Channel- has given life to several generations growing up and knowing its greatness and beneficial role in relation to neighboring villages.

Faith in the continuity of work well done, by those princes of the earth that bore a title of nobility (barons, counts, princes), is clearly expressed in the "oath" made in letter and spirit of the basic Act - included in law- by the power of signature and seal "on the covenant stated above, I gave this letter agreement and confirmed it with our hand subscriptions and our living seal."

Bibliografie

I. Izvoare

1. Arhive

a. Serviciul Județean Arad al Arhivelor Naționale, fondurile: *Colecția de hărți; Fond familial Algyay, 1830-1839; Prefectura Județului Arad. Serviciul contencios; Tribunalul Arad. Secția a III-a Comercială.*

2. Complexul Muzeal Arad

- Colecția de hărți;
- Fond vechi tablouri.

II. Bibliografie selectivă

1. Birău, Petru, *Însemnări 1790-1907*, mss., în copie la autor.
2. Botzan, M., *Apele în viața poporului român*, Editura Ceres, București, 1984.
3. Ciuhandu, Gheorghe, *Românii din Câmpia Aradului de acum două veacuri*, Tipografia Diecezana, Arad, 1940.
4. Codău, Ioan, *Un om pentru o cauză. Pavel Dârlea*, Editura Brumar, Timișoara, 2011.
5. Demșea, Dan, Zănescu, Alexandru, *Morile plutitoare de pe Mureș, în sectorul județului Arad*, Editura Tibiscus, Timișoara, 1972.

6. Demșea, Dan, *Canalul Morilor – o binefacere. Tăierile de buclă ale râurilor – o soluție neinspirată*, în: „Avancronica”, Arad, 2007.
7. Dumescu, Florin, *Canalul Morilor o veche construcție hidrotehnică din b.h. Crișul Alb*, în „Hidrotenica 30”, Arad, nr. 7/1985.
8. Idem, *Statutul Societății Canalul Morilor*, în: „Armonii Naturale III”, Arad, 2000.
9. Idem, *Consecințele regularizării râurilor*, în: „Studia Universitatis Vasile Goldiș”, Arad, nr. 1/1991.
10. Idem, *Impactul antropic rezultat în urma amenajărilor pentru gospodărirea apelor din Câmpia de Vest*, în „Studia Universitatis Vasile Goldiș”, Arad, nr. 2/1992.
11. Gaál Jenő, *Aradvármegye és Arad szabad királyi város közigazdasági, közigazgatási és közművelődési állapotának leírása*, (descrierea situației administrației publice, economiei publice și culturii publice a comitatului și al orașului liber regesc Arad), Arad, 1898.
12. Gallacz János, *K örösök völgye és bertetyó véd dolgozatok leírása*, (*Monografia lucrărilor de apărare a văii Crișurilor și Beretăului*), Oradea, 1896.
13. Ghilea, Gheorghe, *Cigherul și cultura orezului*, în „Știrea”, Arad, din 9 septembrie 1942.
14. Márki Sándor, *Arad vármegye és Arad szabad királyi város története (în traducere: Istoria comitatului Arad și a orașului liber regesc al Aradului)*, vol. 2, Arad, 1895.
15. Micu, Mircea, *Seninul Morilor de altădată*, în: „Pagini sebișene”, nr. 1/1996.
16. Mihalca, Alexandru, *Aspecte din istoria agrară a județului Arad*, Arad, 2001.
17. Jókai Mor, *Magyarhon sépségei*, Budapest, 1911.
18. Someșan, Ovidiu, *De la Bucin la Buteni*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2005.
19. Sorbán Kornel, *Monografia Ineului*, Tipografia Franklin, Timișoara, 1934.
20. Tripa, Pavel, *Trecutul orașului Ineu și al cetății Ienopolei*, Editura Emia, Deva, 2007.
21. Tudor, Vasile, *Cultura orezului în județul Arad*, în „Știrea”, Arad, din 13 aprilie 1942.
22. Țiucra, Iosifu, *Mărturia timpului, 1846-1875*, mss., în copie la autor.

3. Enciclopedii

- Pallas Nagy Lexicon, Budapesta, 1897.

Înființarea și evoluția coloniei Traian⁵¹. Cea mai mare colonie din județul Arad, înființată în urma Reformei agrare din anul 1921

Marius-Răzvan Meszar

Una dintre consecințele transpunerii în practică a Reformei agrare din anul 1921 a fost colonizarea țăranilor români din zonele cu deficit de pământ arabil, în regiunile cu un surplus de fond funciar. În cadrul procesului de colonizare la nivel național, se înscrie și colonizarea țăranilor din județul Arad. De fapt, ceea ce a conferit Reformei agrare din județul Arad, ca și în alte județe din Câmpia Tisei, Bărăgan, Dobrogea, etc, o dimensiune specială, a fost tocmai această problemă a colonizărilor .

---

⁵¹ Vezi Marius-Răzvan Meszar, *Ineu, Reforma agrară din 1921*, Editura Emia, Deva, 2010, p. 43-50.

În anul 1925 au fost colonizate în Traian 195 de familii din satele și comunele județului Arad: Dud, Agrișul-Mare, Arăneag, Drauț, Pecica, Bodești și Brusturi⁵². Aceste familii au primit fiecare, pentru început, numai 8 iugăre teren arabil și 2 iugăre pășune. Abia în 1927 vor primi și loturile pentru construirea gospodăriilor, în suprafață de 400 stânjeni fiecare. Loturile pentru gospodării au fost acordate pe locul unde înainte fusese pusta baronului Solymosy Lajos⁵³. De asemenea, fiind un centru de colonizare de mare importanță, au fost rezervate loturi de interes obștesc: pentru școala primară-10 iugăre, lot zootehnic-8 iugăre, pășune-375 iugăre, cimitir-2 iugăre, piață-un iugăr, pentru interesele bisericești-50 de iugăre⁵⁴.

Încă din 1924, acești coloniști se aflau în atenția Consilieratului Agricol Arad, care urma să-i încredințeze Casei Centrale a Împroprietării. Această instituție a luat decizia de a-i împroprietări pe coloniștii din satele menționate mai sus, în hinterlandul comunei Ineu. Decizia era motivată de faptul că fondul funciar obținut prin exproprierea moșiilor era mai mare decât suprafața inițială destinată împroprietării țăranilor din zonă, localnici. Pusta baronului Solymosy se întindea pe o suprafață întinsă, la nord de Crișul Alb, până spre hotarul satului Șicula în vest, pădurea dinspre Cermei la nord și pusta Tământ la est, care aparținuse lui Szapary Ștefan.

Constantin Indreica, nepotul primilor coloniști din Traian-Ineu⁵⁵, relatează faptul că: „acești țărani au primit loturi de pământ încă din 1924, dar abia în 1928 au început să-și părăsească locurile natale și să se stabilească definitiv în colonia Traian. Între anii 1924 și 1928, țăranii veneau de-a lungul anului și munceau pământul primit, iar toamna încărcau căruțele cu cereale și legume și le duceau la casele lor. În Ineu exista un depozit de materiale de construcții, deținut de un evreu, de unde coloniștii și-au procurat materialele necesare ridicării gospodăriilor. Mulți coloniști și-au mutat efectiv casele din locurile natale în colonia Traian. Toate casele erau construite din lemn și aveau 3-4 încăperi: o cameră la stradă, o tindă, o cameră spre grădină, un târnaț și cămară. Grajdul era nelipsit. Pentru coloniști, desprinderea de locurile de origine reprezenta, din punct de vedere psihologic, un moment foarte greu”.

Au existat și familii care nu s-au adaptat, renunțând la loturile primite. Dar majoritatea coloniștilor au reușit să treacă peste acest moment

---

⁵² Pr. Pavel Tripa, *Trecutul orașului Ineu și al cetății Ienopole*, Editura Emia, Deva, 2007, p 108.

⁵³ Ibidem.

⁵⁴ Arhivele Naționale Istorice Centrale, *fond Oficiul Național al Colonizării*, dos. 5/1939, f. 6.

⁵⁵ Informator: Constantin Indreica, 71 ani, Ineu, data interviului: 25 mai 2008.

greu și să se integreze unei noi vieți, într-o zonă geografică cu parametri climatici deosebiți satelor de baștină (temperaturi mari mai ales vara, apă potabilă de mai slabă calitate, pericol de inundații, etc), care și-a pus uneori amprenta asupra sănătății oamenilor, mai ales a copiilor.

La doi ani de zile de la așezarea coloniștilor, peste 100 de familii aveau casele și grajdurile ridicate. Când inginerul topograf a venit în Traian pentru a face măsurători de teren, s-a mirat de priveliștea din sat și i-a zis primarului Iosif Indreica: „Doamne, de unde au venit acești oameni de și-au ridicat casele așa repede?” În 1928, pe când coloniștii își începeau construcția caselor, a avut loc o vizită a baronului Solymosy Tibor în colonia Traian. Acesta, pe un ton imperativ, a zis țăranilor: „Să vă faceți casele pe roți că eu vă mut de aici!”, la care țăranii i-au răspuns: „nu vom pleca niciodată de pe pământul care ni s-a dat”. Între aroganța baronului, ce trăia mintal în alte vremuri și hotărârea țăranilor de a-și apăra proprietatea primită, ce reprezenta prezentul și viitorul, au învins ultimii, cei mulți și muncitori. Pentru pământul primit, țăranii au plătit în 15 ani, o sumă totală ce s-a apropiat de 10000 lei. Indreica Gherasim⁵⁶, bunicul informatorului meu, și-a terminat de plătit renta în 1939, în valoare totală de ≈9700 lei .

În primii ani de la înființare, colonia Traian, deși era foarte apropiată de comuna Ineu, s-a dezvoltat aparte de aceasta. Ea s-a extins an de an, pentru că țăranii care au fost împrăștiți, au venit pe rând în colonie, începând din 1927, când au primit loturile pentru casă.

În anul 1929, s-a înființat Parohia Traian, iar în 5 mai același an, a avut loc prima ședință a Consiliului Parohial. Parohia este recunoscută de Ministerul Cultelor prin ordinul 31004/1929⁵⁷. Primul preot al Parohiei Traian, hirotonisit la 11 iunie 1929, a fost Teofan Herbei. Până la construirea actualei biserici, slujbele religioase s-au oficiat într-o capelă sfințită în casa lui Nicolae Tașcă, colonist venit din Pecica. La 3 decembrie 1933, a fost sfințită Biserica Ortodoxă „ Sfinții Apostoli Petru și Pavel”, planurile de construcție și construcția propriu-zisă fiind executate de inginerul Elsinger Wilmos din Ineu⁵⁸. În 1934, a început construcția actualei școli cu clasele I-IV, primul învățător fiind Ion Mara⁵⁹ .

---

⁵⁶ Indreica Gherasim se numără printre primii coloniști veniți în Traian. Bunicul său din partea tatălui, a venit din Dud. Bunicul din partea mamei s-a numit Târnovan Gheorghe, colonist venit din Agrișu-Mare. Unchiul său a fost Indreica Iosif, primar în Traian, poreclit „Papa” (tatăl administrativ al coloniștilor - n. n.).

⁵⁷ Ioan Leucuța, Doina Chiș, Pagini ineuane, Editura Grafnet, Oradea, 2007, p 112

⁵⁸ Ibidem, p 63

⁵⁹ Ibidem, p 152

Așa cum constata fostul preot din Traian, Pavel Tripa, „la acești coloniști s-a dezvoltat un puternic spirit comercial, prin faptul că mereu erau siliți să fie pe drumuri, de la satul de origine la Ineu și de la Ineu înapoi. Asta i-a făcut să vină și să meargă întotdeauna cu căruța încărcată, fapt care le-a adus venit și poftă de deplasare dintr-o parte în alta cu lemne, var, cereale, furaje, băutură, etc”⁶⁰.

Muntenii din Brusturi și Bodești erau recunoscuți în județ ca mari meșteri în lemn, din care confecționau unelte, căruțe, butoaie, etc. Ei erau apreciați și ca experți în producerea băuturilor alcoolice. Coloniștii din Agriș erau știuți ca mari producători și comercianți de var. La poalele dealurilor de lângă Agriș, oamenii întrețineau multe varnițe. De fapt, Agrișul, timp de secole a fost unul dintre cele mai importante centre ale producției de var din județul Arad. Încă din 1870 au fost atestate aici 52 de cuptoare de var⁶¹. Coloniștii din Pecica erau mari comercianți de fructe, cereale, legume, etc.

Coloniștii din Traian și-au vândut produsele în cadrul târgului de animale, produse agricole și meșteșugărești, care se ținea la Ineu. Această caracteristică a coloniștilor din Traian (dar și din alte colonii), îi va ajuta să depășească cumplita criză economică, salvându-i de la faliment.

La 28 august 1936, colonia Traian a devenit comună cu Consiliu comunal și primar proprii, cu 198 case și 418 locuitori. Populația comunei a crescut an de an, având în posesie 378 iugăre de islaz și 57 iugăre de pădure⁶².

Colonia a primit numele „Traian”, deoarece strada Mărășești, care astăzi străbate de-a lungul cartierul Traian, coincide cu faimosul „drum roman al lui Traian”. Șanțul acestui drum trecea prin locul unde se află turnul bisericii parohiale⁶³.

Așadar, în anul 1928 a luat ființă colonia Traian, formată prin colonizarea a 195 de familii din satele și comunele județului Arad: Dud, Drauț, Arăneag, Agrișu-Mare, Pecica, Bodești și Brusturi. Colonia Traian s-a dezvoltat continuu, extinzându-se teritorial, crescând și în plan demografic. Toți coloniștii, indiferent de locul de origine, au fost împroprietăriți cu lotul tip de colonizare, care a constat în 8 iugăre teren arabil, 2 iugăre pășune și 400 stânjani loc pentru casă. Acești țărani au fost împroprietăriți cu 1950 iugăre teren arabil și pășune pe fostele moșii aparținând lui Szapary Ștefan, Solymossy Ludovic, Löwy Marcus. Lotul tip

---

⁶⁰ Pr. Pavel Tripa, op cit, p 109

⁶¹ Eugen Gluck, Mihai Toacsen, Simion Palcu, *Meleaguri arădene*, Arad, 1972, p 105

⁶² Prof. I.O.Nicodin, F. Crainic, *Monografia centrului școlar Ineu*, Ineu, 2004, p. 32-33

⁶³ Ioan Leucuța, Doina Chiș, op. cit., p. 112.

pentru construirea unor gospodării, în suprafață de 400 stânjeni fiecare, a fost acordat pe pusta fostului proprietar Solymossy Ludovic. Într-o primă fază, colonia s-a dezvoltat separat de comuna Ineu, după care a fost înglobată în orașul Ineu. În ciuda greutăților de ordin material cu care s-au confruntat aproape permanent, coloniștii au reușit să-și continue viața și activitatea lucrativă, consolidându-se și afirmându-se în plan economic și cultural.

Astăzi, colonia Traian este un cartier al orașului Ineu, loc unde se mai pot vedea case, unelte, grajduri și chiar persoane contemporane vremurilor de la începutul colonizării.

Patru sigilii ale localității Și Oficiului stării civile Ineu (1875-1920)

Laurențiu-Ștefan Szemkovics

Résumé

Dans l'article *Quatre sceaux de la localité et de l'Office de l'état civil Īnéu (1875-1920)*, l'auteur présente quatre sceaux qui proviennent des Archives nationales historiques centrales de Bucarest, du fond „Commission consultative héraldique”. Ces sceaux ont des formes rondes, ont des dimensions variables et ont sur leur emblème des différentes représentations et les armoiries de la Roumanie de 1872. On analyse l'emblème des ces sceaux concernant: l'écu, les meubles, les supports, la devise, les couronnes qui timbrent l'écu et le pavillon, les ornements extérieurs de l'écu et la légende.

Mots-clés: Archives Nationales, armoiries, Commission consultative héraldique, couronnes, devise, écu, globe croiseté, Înéu, légende, meubles, pavillon.

La Arhivele Naționale Istorice Centrale din București, în fondul „Comisia consultativă heraldică”, se află patru sigilii⁶⁴ cu care au fost validate acte emise de localitatea și Oficiului stării civile Ineu, în perioada 1875-1920. Aceste sigilii, care au fost imprimate pe documente cu ajutorul matricelor sigilare⁶⁵ și pe care le vom analiza, în mare măsură, cu ajutorul sigilografiei⁶⁶ și heraldicii⁶⁷, au forma rotundă⁶⁸, au dimensiuni variabile și au în câmpul sigilar⁶⁹ diferite reprezentări.

I. Sigiliu rotund (32 mm), imprimat cu tuș negru, are în câmp un butuc de viță de vie, redat drept, în pal, dotat cu șase ciorchini de struguri,

---

⁶⁴ Sigiliul este amprenta rămasă pe suportul documentului (în ceară, hârtie, soluție de aur, tuș sau fum) în urma aplicării matricei sigilare ce poartă o emblemă și un text menit a individualiza posesorul; sigiliul este principalul mijloc de garantare a secretului și de asigurare a autenticității actului; *Dicționar al științelor speciale ale istoriei. Arhivistică, cronologie, diplomatică, genealogie, heraldică, paleografie, sigilografie*, colectiv de autori, Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1982, p. 213-218.

⁶⁵ Denumim matrice sigilară obiectul confecționat din material dur care, având gravate o reprezentare și un text ce-l individualizează pe posesor, servește la realizarea amprentei sigilare; Damian P. Bogdan, *O străveche matrice de pecete românească*, în „Studii și Materiale de Istorie Medie”, I, 1956, p. 245; Maria Dogaru, *Sigiliile mărturii ale trecutului istoric. Album sigilografic*, Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1976, p. 5.

⁶⁶ Sigilografia a fost fondată în secolul al XVII-lea de Dom Mabillon, părintele erudiției moderne și dezvoltată în secolul al XIX-lea de către Louis-Claude Douët d'Arcq, un mare arhivist și istoric care, împreună cu echipa sa, a scos lucrarea *Collection des sceaux des Archives de l'Empire*. Franceză la origine, această disciplină nu a întârziat să se extindă în toată Europa, pretutindeni unde, încă din Evul Mediu, se impunea obiceiul de a valida documentele cu sigiliu; Jean-Luc Chassel, *Les sceaux dans l'Histoire, l'Histoire dans les sceaux*, în *Les sceaux, sources de l'histoire médiévale en Champagne. Actes des tables rondes de la Société française d'héraldique et de sigillographie (Troyes, 2003-Reims, 2004)* sous la direction de Jean-Luc Chassel, Paris, Société française d'héraldique et de sigillographie, 2007, p. 9.

⁶⁷ Heraldica este disciplina auxiliară a istoriei care studiază stemele, blazoanele etc.; Florin Marcu, *Marele dicționar de neologisme*, Editura Saeculum I.O., București, 2000, p. 422.

⁶⁸ Sigilile rotunde, cu forma considerată fundamentală, reprezintă autoritatea; Laurențiu-Ștefan Szemkovics, Maria Dogaru, *Tezaur sfragistic românesc. I. Sigiliile emise de cancelaria domnească a Țării Românești (1390-1856) – Trésor sfragistique roumain. I. Les sceaux emés par la chancellerie princière de la Valachie (1390-1856)*, Edit. Ars Docendi, București, 2006, p. 64.

⁶⁹ Câmpul sigilar este suprafața pe care se gravează emblema și legenda unui sigiliu; *Dicționar al științelor speciale*, p. 71.

trei la stânga și trei la dreapta. În exergă⁷⁰, mărginită de un cerc liniar la interior și de alte două asemănătoare la exterior, legenda: * **BOROSJENŐ MEZÓVÁROS 1875.** (TÂRGUL INEU 1875.).⁷¹ Butucul de viță de vie făcea referire la viticultura.

II. Sigiliu rotund (34 mm), imprimat cu tuș negru, având în câmp un scut⁷² de tip francez modern, dreptunghiular, cu talpa în acoladă⁷³, albastru⁷⁴, încărcat cu o acvilă⁷⁵, redată din față, cu aripile deschise și orientate în jos (cea dreaptă) și în bandă⁷⁶ (cea stângă), cu corpul înclinat

---

⁷⁰ Exerga este spațiul de la marginea câmpului sigilar, de obicei cuprins între două sau mai multe cercuri (ce pot fi liniare, șnurate, perlate, etc.), în care se gravează textul legendei; *Dicționar al științelor speciale*, p. 111.

⁷¹ Arhivele Naționale Istorice Centrale, *Comisia consultativă heraldică*, dosar 7, p. 29.

⁷² Scutul este partea centrală a unei steme, simbolizând arma de apărare a cavalerilor medievali, pe care aceștia își reprezentau blazonul. Scutul are forme variate după epocă și aria geografică unde a apărut; *Dicționar al științelor speciale*, p. 211.

⁷³ Inventat și răspândit de Bara la sfârșitul secolului al XVI-lea; Théodore Veyrin-Forrer, *Précis d'Héraldique*, édition revue et mise à jour par Michel Popoff, Larousse/SEJER, 2004, p. 15, 17, fig. 21.

⁷⁴ Culoare utilizată în alcătuirea stemelor, reprezentată convențional prin linii orizontale plasate la distanță egală. Semnifică loialitate, fidelitate, frumusețe; A. de la Porte, *Trésor héraldique d'après d'Hozier, Ménétrier, Boisseau, etc.*, Paris, Leipzig, H. Casterman, Tournai, 1861, p. 11.

⁷⁵ Pasăre de pradă din clasa șoimilor, cu ciocul lung și recurbat, picioare robuste, unghii ascuțite, vedere pătrunzătoare și anvergura foarte întinsă; Cte Alph. O'Kelly de Galway, *Dictionnaire archéologique et explicatif de la science du blason*, tome I, Bergerac, Imprimerie générale du Sud-Ouest, 1901, p. 6.

⁷⁶ Piesă onorabilă a scutului realizată prin trasarea a două diagonale din colțul drept superior spre colțul stâng inferior, formând o fâșie ce este reprezentată în alt smalt decât câmpul. Conform cerințelor artei heraldice, banda trebuie să ocupe circa 1/3 din lățimea scutului; *Dicționar al științelor speciale*, p. 52.

puțin spre dextra⁷⁷, cu capul poziționat în bandă, stând cu picioarele pe vârful central, mai înalt, al unui munte verde, cu trei vârfuri, mișcând dintr-o terasă formată din valuri. În exergă, mărginită de un cerc liniar la exterior, legenda: * ARAD VÁRMEGYE BOROSJENŐ KÖZSÉG * 1910 (* COMITATUL ARAD COMUNA INEU * 1910).⁷⁸ Acvila făcea parte din fauna localității, muntele făcea referire la Munții Zărand, iar valurile la Crișul Alb.

În emblema ultimelor sigilii se află stema României din 1872⁷⁹ pe care o redăm mai jos așa cum a fost descrisă în actul normativ al vremii:

Art. I. Armele României se fixează cum urmează:

Art. II. Scutul sau pavăza are forma vechilor scuturi românești, adică a unui pătrat lung rotunjit la ambele unghiuri de jos și terminat la

⁷⁷ Termen prin care se indică poziția unei mobile în scut, la dreapta; în heraldică poziția dreapta-stânga este inversă decât în accepțiunea curentă; *Dicționar al științelor speciale*, p. 100.

⁷⁸ Arhivele Naționale Istorice Centrale, *Comisia consultativă heraldică*, dosar 7, p. 64.

⁷⁹ Promulgată prin *Legea pentru modificarea armelor țării*, publicată în M. Of. al României nr. 57 din 11/23 martie 1872, p. 337; Ștefan D. Grecianu, *Eraldica română. Actele privitoare la stabilirea armelor oficiale cu planșe și vocabular*, București, Institutul de arte grafice Carol Göbl, 1900, anexa de la p. 49; P.V. Năsturel, *Steagul, stema română, însemnele domnești, trofee. Cercetare critică pe terenul istorii (cu numeroase figuri în culori)*, Stabiliment de arte grafice „Universala”, București, 1903, p. 103-110; Constantin Moisil, *Stema României. Originea și evoluția ei istorică și heraldică*, București, 1931 (extras din *Boabe de grâu*, II, 1931, nr. 2, p. 65-85), p. 19-20; idem, *Stema României*, în *Enciclopedia României*, vol. I, 1938, p. 69-70; Dan Cernovodeanu, *Știința și arta heraldică în România*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1977, p. 161; idem, *Evoluția armelor Țărilor Române de la apariția lor și până în zilele noastre (sec. XIII-XX)*, traducere din limba franceză Livia Sîrbu, Muzeul Brăilei, Editura Istros, Brăila, 2005, p. 406; Maria Dogaru, *Colecțiile de matrice sigilare ale Arhivelor Statului*, București, 1984, p. 46; eadem, *Stemele României moderne*, în *Magazin Istoric*, 1993, p. 3-5; eadem, *Arta și știința blazonului. Album*, București, 1994, p. 36-37, poziția 43; eadem, *Din heraldica României*, JIF, 1994, p. 61-62; eadem, *Tipare sigilare aparținând suveranilor României din perioada 1866-1947*, București, 1999, p. 10-11; Cristache Gheorghe, Maria Dogaru, *Simbolurile naționale ale României*, Editura Sylvi, București, 2003, p. 128-129.

mijlocul bazei printr-un vârf, iar de la mijlocul laturilor înălțimii, scutul se ascute și apoi crește iarăși spre unghiul de sus.

Linia de sus a capului (chef) este ușor înălțată în semicerc orizontal de la un unghi spre celălalt.

Scutul se împarte în patru secțiuni, prin două linii încrucișate la mijloc.

În I-a secțiune din dreapta sus, pe albastru, figurează aquila romană cu capul spre aripa dreaptă, cu o cruce în gură, cu coroana Domnească, sabia și toiagul, simbolurile principatului Țării Românești, toate de aur. În dreapta aquilei sus un soare mișcând (mouvant), asemenea de aur.

În a II-a secțiune, din stânga de sus, pe roșu, figurează capul de bour cu o stea cu 6 raze între coarne, simbolul principatului Moldovei, toate de aur. În stânga bourului sus, o lună mișcând (mouvant), asemenea de aur.

În a III-a secțiune din dreapta jos, pe roșu, figurează leul ridicat, coronat, coada furcată (*queue fourchée*), cu o stea cu 6 raze între picioare și ieșind dintr-o coroană de Ban, toate de aur; simbolul banatului Craiovei⁸⁰.

În a IV-a secțiune din stânga de jos, pe albastru, figurează 2 delfini, cap la cap și coadele depărtate în sus, care sunt simbolul țărmurilor Mării Negre, toate de aur. Pe scut va fi coroana regală.

Art. III. În mijlocul scutului României figurează scutul Măriei Sale Domnitorului, scartelat, având în secțiunea I-ia din dreapta sus și în cea din jos din stânga alb (argint); iară în cea din stânga de sus și în cea din dreapta de jos negru (sable).

Scutul României are suporti 2 lei de culori naturale, privind scutul și cu coadele trecând între picioare: simbolul Daciei.

Art. IV. Sub suporti este așezată o eșarpă albastră, căptușită cu roșu, pe care este scris cu aur deviza familiei de Hohenzollern: Nihil sine Deo.

Art. V. Pavilionul este de culoare purpurie, căptușită cu hermină (cacom) având deasupra coroana regală. ...

Promulgăm această lege și ordonăm ca ea să fie investită cu sigiliul Statului și publicată în Monitorul Oficial.

Dat în București, la 8 Martie 1872.

În urma analizării elementelor din compozițiile heraldice amintite, în măsura în care lizibilitatea ne-a permis, am constatat atât asemănări, cât și deosebiri față de textul din legea de mai sus.

---

⁸⁰ *Dicționar de istorie a României*, de Dan Stoica, Vasile Mărculeț, Vasile Valentin, Valentina Bilcea, coordonator: Stan Stoica, cuvânt înainte: Acad. Dinu C. Giurescu, Editura Meronia, 2007, p. 348.

III. Sigiliu rotund (35 mm), imprimat cu cerneală albastră și violetă, având în câmp stema țării de la 1872, cu unele modificări operate după 1881: scut de tip rusesc de la 1850, cu marginea de sus convexă, colțurile superioare retezate, concavități pe flancuri, talpa în acoladă, timbrat⁸¹ de o coroană închisă, terminată cu glob crucifer⁸², stând pe două arabescuri⁸³, așezate în fascie⁸⁴, rediate sub forma a două vrejuri sinuoase, dotate cu frunze de acant, ale căror părți de sub vârful acestuia sunt orientate în jos, răsucite la interior și acolate, iar cele din exterior se răsucesc, în sus, spre interior. Sub arabescuri este o eșarfă concavă pe care este scrisă, cu litere majuscule, deviza⁸⁵ „NIHIL SINE DEO”⁸⁶ (NIMIC FĂRĂ DUMNEZEU). Suportii⁸⁷ sunt doi lei⁸⁸ rampanți⁸⁹, afrontați⁹⁰, cu cozile ridicate la spate și

⁸¹ Timbrat este un termen care indică poziția unei mobile față de scut. Este propriu coifului cu cimier și lambrechini; *Dicționar al științelor speciale*, p. 230.

⁸² Globul crucifer este o sferă suprapusă de o cruce care se găsește în vârful coroanelor închise, în mâna unor personaje sau deasupra unor scuturi; este însemn al puterii suverane, atribut al suveranității. În heraldica românească globul crucifer este întâlnit în stemele Țării Românești, în armele Moldovei și în armările statului român; *Dicționar al științelor speciale*, p. 127.

⁸³ Arabescul poate fi pus în legătură cu pânza de păianjen și, de asemenea, cu labirintul, al cărui itinerar complex are menirea să conducă de la periferie spre centrul local (simbolul centrului invizibil al ființei); Jean Chévalier, Alain Ghéerbrant, *Dicționar de simboluri*. Mituri, vise, obiceiuri, gesturi, forme, figuri, culori, numere, vol.1(A-D), Edit. Artemis, București, 1994, p. 121-122.

⁸⁴ Piesă onorabilă a scutului reprezentând o fâșie care desparte pe orizontal câmpul acestuia. Conform cerințelor științei heraldice această piesă trebuie să ocupe 1/3 din suprafața scutului; *Dicționar al științelor speciale*, p. 56.

⁸⁵ Deviza este o inscripție conținând o maximă morală, o exclamație, o formulă de credință, un angajament; *Dicționar al științelor speciale*, p. 100.

⁸⁶ Maria Dogaru, *Din heraldica României*, JIF, 1994, p. 73.

⁸⁷ Elemente exterioare ale scutului, reprezentate de animale având rolul de a sprijini scutul; *Dicționar al științelor speciale*, p. 225.

⁸⁸ Leul este unul dintre cele mai nobile animale, fiind reprezentat din profil și stând pe labele de dinapoi. Gura larg deschisă îi arată dinții ascuțiți și o limbă recurbată. Coadă sa se înalță dreaptă terminându-se printr-un smoc de păr întors spre spate. Este simbolul forței, al curajului și al generozității; Cte Alph. O'Kelly de Galway, op. cit., p. 316-317; H. Gourdon de Genouillac, *Les Mystères du blason de la noblesse et de la féodalité. Curiosités – bizarreries et singularités*, Paris, E. Dentu, Éditeur, Libraire de la Société des Gens des Lettres, 1868, p. 22.

⁸⁹ Se spune despre câine, ogar, porc mistreț, vulpoi când stau pe labele de dinapoi, capul întors spre partea dreaptă a scutului; este situația naturală a leului; W. Maigne, *Abrégé méthodique de la science des armoiries suivi d'un glossaire des attributs héraldiques, d'un traité élémentaire des ordres des chevalerie et de notions sur les classes nobles, les anoblissements, l'origine des noms de famille, les preuves de noblesse, les titres, les usurpations et la législation nobiliaires*, Paris, Garnier frères, Libraires-Éditeurs, 1860, p. 261.

cu vârfurile recurbate în jos, stând cu picioarele posterioare pe arabescuri, iar cu labele anterioare susțin scutul de mijlocul flancurilor și de colțurile superioare. Compoziția este inclusă într-un pavilion⁹¹, căptușit cu hermină⁹², cu partea inferioară sub formă de arc de cerc și ușor sinuoasă pe alocuri, cu două cortine, cu câte două falduri pe flancuri, cu umerii, poziționați în bandă (cel din dreapta) și în bară⁹³ (cel din stânga), formați din proeminențe bombate; în partea de sus, cortina din stânga broșează⁹⁴, parțial și oblic, peste cea din dreapta. Pavilionul este prins, în partea de sus, sub o coroană închisă, compusă dintr-un cerc frontal, împodobit cu pietre prețioase, surmontat de opt fleuroane, dintre care cinci sunt vizibile, din vârful cărora pornesc opt arce (dintre care primele cinci jumătăți din față sunt vizibile și ornate cu perle), care se reunesc în partea superioară și se termină la mijloc printr-un glob crucifer. În exergă, mărginită de un cerc liniar la exterior, legenda: * ROMÂNIA * Primăria comunei Ineu. Jud. Arad.⁹⁵

---

⁹⁰ Afrontat se spune despre două animale care se privesc; W. Maigne, op. cit., p. 219.

⁹¹ Pavilionul este ornament exterior al scutului sub formă de mantou, prevăzut în partea superioară cu un baldachin. Este alcătuit din purpură, căptușit cu hermină, brodat cu franjuri și ciucuri din fir de aur. Simbolizează cortul sub care membrii familiilor domnitoare își adăpostesc armele. Uneori acesta este reprezentat chiar și în armele de stat, fără baldachin, semnificația păstrându-se totuși; *Dicționar al științelor speciale*, p. 183.

⁹² Hermina este o blană utilizată în alcătuirea stemelor, în special la căptușirea pavilioanelor și mantourilor. Este reprezentată convențional printr-o suprafață albă semănată cu codițe negre. Este blana folosită de obicei la reprezentarea armelor de stat. Simbolizează măreție, suveranitate; *Dicționar al științelor speciale*, p. 131.

⁹³ Piesă onorabilă a scutului alcătuită prin trasarea a două diagonal ce unesc colțul stâng superior cu colțul drept inferior, obținându-se o fâșie ce este reprezentată în alt smalt decât câmpul. Conform normelor heraldice ea trebuie să ocupe $\frac{1}{3}$ din suprafața scutului; *Dicționar al științelor speciale*, p. 52-53.

⁹⁴ Termen care indică poziția unor piese care trec peste altele și le acoperă în parte; Maigne, op. cit., p. 226).

⁹⁵ Arhivele Naționale Istorice Centrale, *Comisia consultativă heraldică*, dosar 7, p. 28 și 65.

IV. Sigiliu rotund (35 mm), imprimat cu cerneală violetă, având în câmp stema țării de la 1872, cu unele modificări operate după 1881: scut, cu marginea superioară din două convexități, cu concavități pe flancuri, talpa în acoladă, scartelat⁹⁶, având în cartierul 1 acvila, în 2 capul de bour, în 3 un leu născând⁹⁷ dintr-o coroană deschisă⁹⁸, în 4 doi delfini⁹⁹ afrontați, cu cozile ridicate. Peste tot, armele familiei de Hohenzollern: scut de tip francez medieval, triunghiular, cu flancurile rotunjite¹⁰⁰, sfertuit, având în cartierele 1 și 4 argint¹⁰¹, în 2 și 3 negru¹⁰². Scutul, timbrat de o coroană

⁹⁶ Scartelat se spune despre scut împărțit în patru secțiuni egale printr-o linie verticală și una orizontală. Cele patru secțiuni rezultate se numesc cartiere; Cte Alph. O'Kelly de Galway, op. cit., p. 206.

⁹⁷ Născând este expresie care se aplică leului atunci când este redată doar jumătatea superioară a corpului său și care pare să iasă fie din câmp, fie dintr-o fascie sau din șef; Cte Alph. O'Kelly de Galway, op. cit., p. 352.

⁹⁸ Coroana deschisă este coroana formată dintr-un arc frontal și mai multe fleuroane; deseori între fleuroane se interpun arcuri perlate, iar cercul frontal este împodobit cu pietre prețioase; *Dicționar al științelor speciale*, p. 90.

⁹⁹ Delfinul este un pește cu capul îngroșat, reprezentat curbat în semicerc, din profil și în poziție verticală. Botul și coada sa sunt întoarse spre dreapta scutului. Indică un comandament pe mare. Delfinul este simbolul unei retrageri sigure la apropierea unor frământări și a unor furtuni. El poate personifica vreun mare personaj atașat de țara sa și care nu se poate îndepărta fără să moară. În vechime delfinul a fost mereu considerat un animal salvator; Cte Alph. O'Kelly de Galway, op. cit., p. 173-174.

¹⁰⁰ Théodore Veyrin-Forrer, op. cit., p. 15, 16, fig. 11.

¹⁰¹ Argintul este un metal utilizat în alcătuirea stemelor, reprezentat convențional prin câmp alb, respectiv suprafață liberă. Simbolizează puritate, nevinovăție, sinceritate; H. Gourdon de Genouillac, op. cit., p. 16-17.

¹⁰² Negru este o culoare utilizată în alcătuirea stemelor, reprezentată convențional prin linii verticale suprapuse pe linii orizontale. Semnifică știință, modestie, durere, prudență; *Dicționar al științelor speciale*, p. 173.

închisă, este așezat pe o eșarfă concavă pe care este scrisă deviza. Suportii scutului sunt doi lei afrontați, cu cozile ridicate la spate și cu vârfurile orientate spre exterior, stând cu câte un picior posterior pe extremitățile eșarfei, cu celălalt susținându-l de colțurile inferioare, iar cu labele anterioare îl susțin de colțurile superioare și de flancuri. Compoziția este inclusă într-un pavilion, cu partea inferioară sub formă de arc de cerc și ușor ondulată pe alocuri, cu două cortine, cu câte două falduri pe flancuri, în mare măsură simetrice, cu umerii, poziționați în bandă (cel din dreapta) și în bară (cel din stânga), formați din proeminențe bombate; în partea de sus, cortinele se unesc. Pavilionul este prins, în partea de sus, sub o coroană închisă, compusă dintr-un cerc frontal, împodobit cu pietre prețioase, surmontat de opt fleuroane, dintre care cinci sunt vizibile, din vârful cărora pornesc opt arce (dintre care primele cinci jumătăți din față sunt vizibile), care se reunesc în partea superioară și se termină la mijloc printr-o cruce. În exergă, mărginită de două cercuri liniare la exterior, legenda: * **ROMÂNIA**
* **Oficiul stării civile Ineu.**¹⁰³

Prezentarea de față, adresată specialiștilor, istoricilor și marelui public, se constituie într-un apel pentru depistarea, cercetarea și punerea în circuitul științific și a altor vestigii de acest fel, rămase încă necunoscute.

---

¹⁰³ Arhivele Naționale Istorice Centrale, *Comisia consultativă heraldică*, dosar 7, p. 65.

Noi contribuții la cunoașterea sigiliilor târgului Ineu

Augustin Mureșan, Ioan Popovici

Abstract

The authors present new contributions to knowing the seals of the Ineu borough (the 18th - 19th centuries). Within the emblem of such seals there is the representation of the grape vine with clusters of grapes and other items. The seals are dated: 1729, 1868 and 1875. These seals are included in the category of seals representing the local flora and fauna. The vine with

clusters symbolically represents a secular occupation of the local residents-viticulture.

Localitatea Ineu¹⁰⁴, județul Arad este atestată documentar în anul 1214¹⁰⁵. De-a lungul anilor este menționată ca denumire în documentele vremii, în mai multe variante: 1214-Jeneu, 1347-Jeneu, 1475-Jenew, 1561-Jenő, 1601-Jeneo, 1806-1913-Borosjenő, Ineu ș.a. De la această așezare din perioada când avea statutul de târg cunoaștem trei vestigii sigilare. Sigiliul a constituit, pentru persoane ca și pentru comunitățile sociale, expresia demnității și libertății. Într-adevăr, beneficiau de dreptul de sigiliu¹⁰⁶ cei care, fiind liberi, puteau participa ca parte sau martor la încheierea unor tranzacții, de regulă la atestarea schimbului de proprietăți ori la acordarea de privilegii. Cât privește comunitățile sociale, în special așezările cu caracter urban¹⁰⁷, sigiliul a dat expresie dreptului localnicilor de a se organiza și a acționa în vederea rezolvării problemelor impuse de dezvoltarea social-economică.

Problema sigiliilor de târguri și orașe este legată de apariția și dezvoltarea centrelor urbane în contextul vieții economico-sociale a țărilor române¹⁰⁸. În general, ele au fost împărțite în funcție de vechimea existenței lor, în două grupe. Din prima grupă fac parte sigiliile orașelor și târgurilor existente înainte de întemeierea statelor feudale românești (Câmpulung, Târgoviște, Argeș, în Țara Românească; Baia și Roman, în

---

¹⁰⁴ Orașul Ineu aparține de județul Arad, vezi Legea nr.2/1968 privind organizarea administrativ-teritorială a României., în "Colecția de legi, decrete, hotărâri și alte normative, 1968 (1 noiembrie-31 decembrie 1970; Ion Iordan, Petre Gâstescu, D. I. Oancea, *Indicatorul localităților din România*, Edit. Academiei R. S. R., București, 1974.

¹⁰⁵ Coriolan Suci, *Dicționarul istoric al localităților din Transilvania*, vol. I, Edit. Academiei R. S. R., București 1974, p. 309; Alexandru Roz, Kovách Géza, *Dicționarul istoric al localităților din județul Arad*, Arad-1997, pp. 131-133. Pr. Pavel Tripa, *Trecutul orașului Ineu și al cetății Ienopolei*, Edit. Emia, Deva, 2007.

¹⁰⁶ Emil Vîrtosu, Despre dreptul de sigiliu, în "Studii și cercetări numismatice", vol. III, 1960, 333-346.

¹⁰⁷ Menționăm că sigiliile de târguri și orașe din Evul Mediu au făcut obiectul unor articole și studii cum sunt cele ale lui Jakó S., *Sigilografia cu referire la Transilvania până în secolul al XV-lea*, în "Documente privind Istoria României, Introducere", vol. II, București, 1956, pp. 616-617 sau articolele lui F. Mihalca, *Simboluri geto-dace în pecetea mare a Lipovei în secolul al XVII-lea*, în "Clio" (Timișoara), Anul II, nr. 9-12, septembrie-decembrie 1993, p. 4 și Augustin Mureșan, Despre pecetea mare a Lipovei din secolul al XV-lea, în "Aradul Cultural", Anul III, nr. 1, 1996, pp. 31-32.

¹⁰⁸ Maria Dogaru, *Sigiliile mărturii ale trecutului istoric*, Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1976, p. 150.

Moldova), iar din a doua, sigiliile orașelor și târgurilor înființate ulterior care își vor câștiga dreptul de sigiliu treptat, ca urmare a dezvoltării lor economico-sociale¹⁰⁹. Din punct de vedere al emblemei sigiliile de târguri și orașe sunt heraldice și iconografice¹¹⁰. Elementele din embleme au fost fixate de conducerea orașului (reprezentând obștea locuitorilor) în legătură cu un produs specific, un monument, o legendă sau un patron religios¹¹¹.

Orașele din Transilvania-datând din Evul Mediu timpuriu au posedat sigilii încă din secolul al XIII-lea, emblema lor fiind în prima perioadă identică cu cea a scaunului și comitatului din care au făcut parte¹¹². Deși nu ne ocupăm de sigiliile de târguri și orașe din perioada Evului Mediu, totuși trecem în revistă apariția unora: 1299-Mintiu, 1323-Satu Mare¹¹³, 1367-Sibiu, 1368-Brașov, 1369-Cluj¹¹⁴, Baia Mare (secolul al XIV)¹¹⁵. Târgurile au întrebuințat și ele de timpuriu peceti proprii pentru a valida actele oficiale. Cea mai veche pecete cunoscută de târg este cea a Pâncotei, aplicată pe un act din 26 iunie 1396¹¹⁶, și cele două peceti ale târgului Lipova¹¹⁷, din primul sfert al veacului al XV-lea. Dacă unele sigilii de orașe sunt de tip hagiografic și au în emblemă înfățișați protectorii: Sfântul Ladislau-Oradea, Sfântul Ștefan-Baia Mare, Sfântul Dumitru-București,

---

¹⁰⁹ Emil Vârtosu, *Din sigilografia Moldovei și a Țării Românești*, în “Documente privind Istoria României, Introducere” vol. II, Edit. Academiei R. P. R., 1956, pp. 437; Dan Cernovodeanu, N. I. Mănescu, *Noile steme ale județelor și municipiilor din R. S. România, Studiu asupra dezvoltării istorice a heraldicii districtuale și municipale românești*, în “Revista Arhivelor”, Anul LI, vol. XXXVI, nr. 1-2, 1974, p. 7 și pp. 63-80.

¹¹⁰ Dan Cernovodeanu, N. I. Mănescu, op. cit.; Cercetătoarea Maria Dogaru, își însușește această clasificare, vezi Maria Dogaru, op. cit., p. 150.

¹¹¹ Maria Dogaru, op. cit., p. 150.

¹¹² Ibidem.

¹¹³ Jako S., op. cit., p. 615.

¹¹⁴ Dan Cernovodeanu, *Știința și arta heraldică în România*, Edit. Științifică, București, 1977, p. 190.

¹¹⁵ Vezi Décsény Gyula, *Nagybanya régi pecsétei*, în “Turul”, 1886, MDCCL, p. 98 (100); Jakó S., op. cit., p. 614; Maria Dogaru, op. cit., pp. 150-151; Viorica Ursu, *Sigiliul mare al orașului Baia Mare din secolul al XIV-lea*, în “Revista Muzeelor și Monumentelor”, seria muzeu, XXIII, nr. 4, 1986, pp. 84-85.

¹¹⁶ Jako S., op. cit., p. 616.

¹¹⁷ Pecetea mare și mică a Lipovei sunt reproduse în desen, în lucrarea lui Márki Sándor, *Aradvármegye és Arad szabad királyi város története*, II, 1895, p. 183; vezi și Aurel Eisenkolb, *Lippa város története*, Lipova, 1912. Pecetea este prezentată de Jakó S., op. cit., pp. 616-617; Constantin C. Giurescu, *Istoria pădurii românești din cele mai vechi timpuri până astăzi*, Ediția a doua, revăzută și adăugită, Edit. Ceres, București, 1976, p. 317; F. Mihalca, op. cit., p. 4, Augustin Mureșan, op. cit., pp. 31-32 și Victor Bleahu, *Monografia orașului Lipova din județul Arad*, Ediția a III-a revăzută și adăugită, Edit. Hieropolis, Timișoara, 2008.

Sfântul Mihail-Zalău, altele sunt de tip arhitectural (sau monumental) și includ construcții, îndeosebi, cetăți: Alba Iulia, Arad¹¹⁸, Cluj, Dej, Sighișoara, Timișoara¹¹⁹ ș. a.

În rândurile de mai jos, ne propunem să prezentăm și analizăm amănunțit aceste trei vestigii sigilare, aparținând târgului Ineu, datate: 1729, 1868 și 1875. În legătură cu aceste vestigii sigilare, din perioada când această așezare avea rang de târg, ne vom referi, la următoarele aspecte: 1) *forma și dimensiunile*, 2) *tehnica și materialele din care au fost confecționate*; 3) *reprezentările din emblemă și* 4) *legenda*.

1. După *formă sigiliile târgului Ineu sunt* rotunde și ovale. Alte forme nu am depistat în cercetările efectuate. După mărime, majoritatea se includ în categoria celor mici și mijlocii. 2. În ceea ce privește *tehnica de confecționare* ele au fost gravate în incizie. Ca materiale pentru făurirea tiparelor sigilare s-au întrebuințat: alamă, bronz ș.a. Ele ne arată străduința meșterilor pecetari în arta gravării în metal. Privind emblema tiparului sigiliului din 1868, al târgului Ineu, prin pitorescul imaginii și tehnica gravării sale, el face parte din realizările cele mai reușite ale vestigiilor sigilare ale târgurilor din zonă. Meșterul pecetar care l-a făurit poate fi considerat un meșter desăvârșit. Ca materiale pentru confecționarea sigiliilor s-au folosit: ceara și tușul¹²⁰. Majoritatea sigiliilor studiate de noi sunt aplicate în ceară roșie. 3. *Reprezentările din emblemă*. Sigiliul din 1729 al acestui târg are în câmpul sigilar probabil o boabă de strugure și elemente vegetale. Tiparul sigilar din 1868 și sigiliul din 1875 au în emblemă un butuc de viță-de-vie cu struguri. 4. *Legenda*. La cele trei vestigii sigilare de care ne ocupăm legenda s-a scris cu litere majuscule. La sigiliul din 1729 textul legendei conține apelativul sigilar (PECSID), numele localității Ineu în acea perioadă (BOROS-JENŐ) și anul confecționării tiparului sigilar (1729). La tiparul sigilar din 1868 textul legendei cuprinde apelativul sigilar (SIGILUL), termenul generic menționând rangul localității (OPID), numele acesteia (BOROS-JENŐ) și anul confecționării tiparului sigilar (1868).

---

¹¹⁸ Maria Dogaru, Augustin Mureșan, *Sigiliile orașului Arad*, în „Historia Urbana”, tomul I, 2, 1993, pp. 205-213. Augustin Mureșan, *Sigilii de târguri și orașe din comitatul Arad și împrejurimi (secolele XVIII-XIX)*, Edit. Gutenberg Univers, Arad, 2010, pp. 46-47.

¹¹⁹ Vezi Maria Dogaru, *Sigilii orășenești din epoca modernă și contemporană*, D. G. A. S., București, 1978, p. 17.

¹²⁰ Sigiliul orașului Ineu, comitatul Arad este imprimat în tuș pe procesul verbal al artisticii comunale, D. J. A. A. N., *fond Prefectura județului Arad*, Acte administrative, inventar nr. 34, dosar 12948//1879, fila 2, vezi și Maria Pîrvulescu, Maria Dogaru, *Introducerea și regăsirea informațiilor privind izvoarele sfragistice în memoria echipamentului electronic*, în „Revista Arhivelor”, anul LVI, vol. XLI, nr. 3, 1979, p. 340.

Textul legendei sigiliului din 1875 include denumirea localității (BOROSJENŐ), statutul acesteia (MEZÖVÁROS) și anul confecționării tiparului sigilar (1875).

În legătură cu reprezentările din emblema sigiliilor de localități din zona arădeană cercetătoarea Maria Dogaru, în 1984, clasifică¹²¹ sigiliile în două categorii: sigilii având în câmpul sigilar o emblemă și sigilii cu câmpul sigilar lipsit de emblemă (câmpul fiind gravat cu textul legendei etc). Ținând cont de această clasificare, și de conținutul emblemei vestigiilor sigilare ale târgului Ineu sigiliile acestei așezări pot fi incluse în categoria sigiliilor *evidențiind flora și fauna specifică*¹²². În aceste sigilii și tipare sigilare flora târgului respectiv este redată în câmpul sigilar prin vița-de-vie etc. Cultura viței de vie este reprezentată prin gravarea unui butuc de viță de vie pe un arac (tiparul sigilar din 1868 și sigiliul din 1875). Butucul de viță-de-vie semnifică una din principalele ocupații ale locuitorilor din zonă, cultura viței de vie.

Iată descrierea celor trei vestigii sigilare, datate: 1729, 1868 și 1875.

- a. Sigiliu oval. În câmpul sigilar s-a reprezentat probabil o boabă de strugure, înconjurată de o cunună, alcătuită din două rămurile care se unesc în partea de jos. Legenda s-a scris cu litere majuscule: * BOROS: * JENÖ * PECSID: * 1729 (SIGILIUL INEULUI 1729)¹²³. Fiecare cuvânt al textului legendei este separat de o steluță, iar cifrele anului 1729 sunt despărțite de câte un punct. Anul 1729 este marcat de o parte și de alta de câte două puncte. La marginea spațiului sigilar se află un cerc ovoidal perlat. Fig. 1.

---

¹²¹ Maria Dogaru, *Colecțiile de matrice sigilare ale Arhivelor Statului*, București, 1984, p. 101.

¹²² Despre clasificarea acestor sigilii, vezi idem, *Sigilii sătești din fostul comitat Arad*, în „*Cercetări numismatice*”, III, 1980, p. 216.

¹²³ Márki Sándor, *Arad vármegye és Arad szabad királyi város története*, Arad, II, 1895, p. 112 (desen). Augustin Mureșan, *Sigilii de târguri și orașe...*, pp. 46-47.

Fig. 1. Sigiliul din 1729 al târgului Ineu

- b. Tipar sigilar¹²⁴ rotund (30 mm), confecționat din metal, gravat în incizie. Înălțimea totală a piesei sigilare (mânerul împreună cu rondela sigilară) este de 55 mm. În emblemă: pe o terasă un butuc de viță de vie cu patru ciorchine de struguri, încolăcit pe un arac. În exergă, între trei cercuri, unul perlat în interior și unul perlat și altul liniar în exterior s-a scris legenda cu litere majuscule în limba română: SIGILUL OPIDULUI BOROS-JENÖ 1868¹²⁵. Începutul și sfârșitul legendei sunt marcate de o steluță. Fig. 2.

---

¹²⁴ Acest tipar sigilar se păstrează în colecția de sigilii (tipare sigilare) al Serviciului județean Arad al Arhivelor Naționale, nr. inv. 96.

¹²⁵ Augustin Mureșan, *Sigilii de târguri și orașe...*, p. 47. La săpăturile făcute pe malul Crișului Alb cu ocazia construirii noului și actualului pod din 1936, pe lângă alte lucruri găsite s-a aflat și vechiul sigiliu al orașului. Desigur este vorba de un tipar de sigiliu. În stadiul actual al cercetărilor nu cunoaștem care dintre aceste tipare sigilare folosite de localitatea Ineu a fost descoperit în acel loc.

Fig. 2. Tiparul sigilar din 1868 al târgului Ineu

- c. Sigilu rotund. În câmpul sigilar pe o terasă, un butuc de viță-de-vie cu șase ciorchini de struguri, trei în dreapta, trei în stânga, pe un arac. În exerga, formată din trei cercuri liniare, unul în interior și două în exterior s-a scris cu litere majuscule legenda în limba maghiară: BOROSJENŐ MEZÖVÁROS 1875 (TÂRGUL INEU 1875)¹²⁶. Începutul și sfârșitul legendei sunt marcare de o steluță. Fig. 3.

Fig. 3. Sigiliul din 1875 al târgului Ineu

---

¹²⁶ Vezi Márki Sándor, op. cit., p. 846 (desen); Maria Pârvulescu, Maria Dogaru, op. cit., p. 340; Maria Dogaru, *Sigilii sâtești din fostul comitat Arad*, p. 223; idem, *Colecțiile de matrice sigilare...*, p.103; Augustin Mureșan, *Sigilii de târguri și orașe...*, p. 47.

Bătălia pentru Ineu - Septembrie 1944

Ioan Tuleu

Abstract

On the 13th of September 1944 the Hungarian army transgressed the Romanian western border in order to occupy the Western Plain and spread throughout the valleys of the river Mureș and the river Crișul Alb, intending to gain control over passes in the Western Carpathians. On the 15th & 16th of September, in the town of Ineu, situated in the valley of the river Crișul Alb, the Romanian army maintained a strong resistance that delayed the enemies from advancing further on. However, the town will capitulate in the afternoon of the 16th of September and will remain under Hungarian occupation until its liberation by the Romanian-Soviet troops on the 22nd of September.

Lovitura de stat de la 23 august 1944 a schimbat complet frontul românesc din cel de Al Doilea Război mondial, orientându-l spre nord și vest, în scopul luptei ce avea să vină cu Ungaria, pentru eliberarea Transilvaniei de nord. În același timp, granița de vest a României de pe teritoriul județului Arad a devenit foarte expusă atacului maghiar care urmărea, cu ajutor german, să ocupe trecătorile Carpaților de Vest în scopul organizării unei linii defensive bazată pe munți. Pentru a dejuca planul maghiar, Armata 1 română și-a reorganizat dispozitivul defensiv pe frontiera de vest, dispozitiv din care vor face parte și unitățile militare de pe teritoriul Aradului. În cadrul planurilor Marelui Stat Major Român apărarea Ineului avea un rol important, acesta fiind așezat pe una dintre axele importante ce urmau a fi folosite de armata maghiară pentru a pătrunde pe valea Crișului Alb, în Munții Apuseni.

Organizarea dispozitivului de apărare

Concentrarea unor noi unități maghiare pe frontieră, observate de serviciile românești de informații militare și clarificarea direcțiilor de atac, au determinat comandamentul Armatei 1 să procedeze la reorganizarea forțelor disponibile pe frontiera de vest. Astfel, s-a decis ca Divizia 1 Infanterie-Instrucție să treacă, cu majoritatea unităților, (Regimentul 85 Infanterie, Regimentul 93 Infanterie, Regimentul 38 Artilerie) din Banat la

nord de Mureș și să se organizeze pentru apărarea văii Crișului Alb, prin constituirea unei linii principale de rezistență în adâncimea apărării.

Încă din 10 septembrie, cartierul diviziei a sosit de la Timișoara la Ineu. Divizia 1 Infanterie primește în subordine și Școlile de Ofițeri de Rezervă nr 6 Ineu și nr 2 Bacău, Batalionul Regional Fix „Criș” și Batalionul 2 Grăniceri, constituind astfel **„Grupul Criș”**, sub comanda col. Alexandru Poșoiu.

Pentru a se realiza dispozitivul proiectat, prin Ordinul de operații nr 11 s-au luat următoarele măsuri:

- a) Un batalion din Regimentul 85 Infanterie și compania comandă se deplasează de la Chișineu Criș la Pâncota și organizează apărarea pe canalul Matca.
- b) Regimentul 93 Infanterie începe intrarea în dispozitiv pe frontul Ineu - Mocirla
- c) Regimentul 38 Artilerie începe intrarea în dispozitiv cu un divizion la sud-est pădurea Balta și al doilea divizion la sud-est Mocrea.
- d) Batalionul 2 elevi, de la Școala nr 6 Ineu, se fixează pe aliniamentul Moroda – Mocrea.
- d) Batalionul 2, de la Școala de Ofițeri Rezervă nr 2 Bacău, începe deplasarea de la Gurahonț la Buteni, pentru a fi întrebuințat ca rezervă a dispozitivului.

În ziua de 12 septembrie, linia de rezistență principală aflată pe aliniamentul Pâncota – Moroda – Mocrea – Ineu - Pădurea Balta - Beliu era în linii mari realizată, continuându-se lucrările de apărare și planul de foc. „Grupul Criș” este divizat la rândul său în „Detașamentul de sud”, comandat de lt. col Mertic, (Regimentul 85 Infanterie cu Batalionul 1 la Pâncota, Batalionul 2 elevi de la Școala de ofițeri de Rezervă Ineu) și „Detașamentul de Nord” (Regimentul 93 Infanterie cu Batalioanele 1 și 2 între Pădurea Balta și Mocirla, Batalionul 2 Grăniceri la vest Beliu, Batalionul Fix Regional „Criș” la Chișlaca – Craiva - Șiad).

Batalionul 2 elevi din Școala de Ofițeri Rezervă nr 6 Ineu intra astfel operativ sub ordinele Detașamentului Sud, comandat de lt.col Mertic, cu misiunea de a organiza câte un centru de rezistență pe Mocrea și Moroda pentru a interzice pătrunderea inamicului pe direcțiile: Seleuș - Mocrea și Pâncota – Târnova - Șilindia. În caz de atac puternic va continua să țină Mocrea, repliindu-se cu stânga pe liziera de vest a Satului Mic, în măsură de a reacționa de pe dealul Mocrea către Ineu și de pe Satul Mic către Chier. În 12 septembrie s-a trecut la organizarea terenului cu amplasamente normale de arme automate, cuiburi de rezistență în formă de labă de gâscă și alte

lucrări de apărare. Punctul de comandă al Batalionului de elevi s-a stabilit la Târnova (1).

Batalionul 2, din Regimentul 85, împreună cu Compania 5 Grăniceri și Escadronul Grăniceri Călări forma „Detașamentul înaintat” al diviziei, sub comanda maiorului Petre Șapcaliu, cu misiunea de a interzice pătrunderea inamicului pe comunicațiile Elek - Grăniceri; Ant - Zerind; Gyula - Vârșand și de a asigura intrarea diviziei în dispozitivul principal de rezistență.

Reorganizarea dispozitivului se face și dincolo de frontiera maghiară, ungurii pregătindu-se să atace înainte ca românii să-și organizeze pozițiile defensive și mai ales înainte ca unitățile rusești și românești să ajungă de pe frontul de est în zonă. În vederea ofensivei din Crișana și Banat, Ungaria a concentrat Corpul 4 ungar, care urma să atace pe Valea Crișului Alb, spre Ineu, cu Divizia 10 Infanterie ungară, iar la nord de Crișul Negru urma să atace cu Divizia 12 Infanterie, în timp ce pe valea Mureșului a fost destinat Corpul 6 armată, cu Divizia 6 Infanterie Rezervă, pe direcția Peregu Mic – Arad – sud Mureș, iar cu Divizia 1 Blindată „Budapesta” pe axul Lokoshaza - Arad (2).

Atacul maghiar

Noaptea de 12 pe 13 septembrie a fost calmă, senină și destul de caldă pentru acea dată din calendar. Chiar dacă existau destule semnale că maghiarii vor dezlănțui ofensiva, totuși mulți credeau că nu se vor încumeta să atace, având în vedere că dinspre Transilvania se prăvălea puhoiul rusesc.

La ora 6 așteptarea a luat sfârșit, pentru că atacul s-a dezlănțuit pe toată frontiera de vest, fiind vizate cu precădere direcțiile: Kotégyháza - Curtici; Kötégyan - Zerind; Salonta - Talpoș și Gepiu – Mersig – Tinca. Intenția imediată a inamicului era de a pune stăpânire pe zona Curtici - Arad și pe trecerile peste Crișul Negru de la Zerind, Talpoș și Tinca. Divizia 10 infanterie ungară, care ataca pe Crișul Alb, și-a dirijat un regiment pe comunicația Chișineu Criș – Ineu, pe drumurile din dreapta și stânga râului, iar un alt regiment și-a început înaintarea în lungul comunicației Curtici – Pâncota. Infanteria ungară era însoțită și de blindatele Diviziei 1 Budapesta. Panica din rândul populației civile era maximă, locuitorii satelor au început să fugă în debandată spre interior, căutând salvarea în zona muntoasă a județului Arad. În calea atacatorilor se aflau în prima linie doar subunități de grăniceri, „Detașamentul înaintat” și observatori călări, care aveau misiunea de a raporta mișcările inamicului (3).

Șeful biroului operații al Diviziei 1 Infanterie-Instrucție, maiorul Ion Ciolpan, era la curent cu situația creată, dar nu a intrat în panică, pentru că

el știa unde va începe adevărata rezistență: *“În dimineața de 13 septembrie inamicul a atacat pe întregul sector de apărare, presiunea fiind mai puternică în fața Regimentului 93 Infanterie, în poziție la Ineu. În rezultatele obținute de noi, o contribuție de seamă au avut-o comandanții de subunități, admirabile exemple de fermitate, și patriotism.”*

La aceeași oră inamicul atacă toate pichetele de grăniceri de pe frontiera dintre nord Mako și sud Bătania. Unități motorizate au atins liziera de nord Curtici și au ocupat Macea. Alte unități moto și velomobile au ocupat satele Dorobanți și Iratoș. La Variașul Mic și Turnu grănicerii au început lupta pe frontiera de stat, fiind însă depășiți pe flancuri de coloanele inamice, care înaintau pe direcțiile principale de atac.

Grupul maghiar de recunoaștere a ocupat, până la ora 8,30, satele Macea și Curtici, el fiind urmat de Batalionul 3, din Regimentul 1 tracțiune auto, care viza Aradul. La orele 9,30-10 inamicul depășește aliniamentul Macea – Curtici - Șofronea astfel că, până la ora 12, primul aliniament de apărare este străpuns cu pierderi. În urma atacului inamic forțele slabe românești dispuse pentru apărarea Aradului sunt depășite și marele oraș de pe Mureș cade în mâna inamicului la ora 17, 30, în ziua de 13 septembrie. În același timp continuă ofensiva și pe cea de a doua cale principală de atac, Valea Crișului Alb.

Divizia 10 Infanterie ungară își dirijează un regiment pe comunicația Chișineu Criș – Ineu, pe drumurile din dreapta și stânga Crișului Alb, iar Batalionul 3, din Regimentul 1 tracțiune auto, după ce ocupă Curtici trimite subunități de cercetare moto, sprijinite de 3-4 care de luptă, în recunoaștere spre Sântana - Caporal Alexa.

Aceste forțe, până în seara zilei, resping avanposturile Detașamentului de Sud (Plutonul de la Sântana și Caporal Alexa) și ajung în contact cu poziția de rezistență de pe canalul Matca, unde sunt primite de focul puternic al apărării (3/1). La Pâncota se afla instalată comanda Regimentului 85, Batalionul 1 și Compania armament greu, fixate în apărare pe localitățile Pâncota - Galșa, cu un pluton în avanposturi la Șiria, care făcea legătura cu Detașamentul Păuliș. La ora 14, plutonul din avanposturi este respins, fiind atacat cu 2 tanchete și 4 camioane încărcate cu trupe transportate, precedate de 4 motociclete. Satul Caporal Alexa este cucerit la ora 16, iar inamicul continuă înaintarea până la contactul cu linia de rezistență, situată pe canalul Matca. Rezistența românească este puternică din acest moment astfel că, și cu ajutorul bateriei de artilerie, au fost distruse o motocicletă cu 3 arme automate și o camionetă încărcată cu trupe.

Din alte 7 camioane debarcă însă trupe inamice, circa 2 companii, care se instalează pe baza de plecare la atac, la vest de canalul Matca. În

timpul nopții câteva incursiuni de recunoaștere sunt respinse de apărători (4). Maiorul Alexandru Lascu, comandantul Batalionului 2 al Școlii de Ofițeri de Rezervă din Ineu, care, împreună cu o baterie din Regimentul 38 Artilerie se afla pe aliniamentul Mocrea–Pâncota, a descris cu fidelitate desfășurarea evenimentelor acelei zile: *“În momentul în care inamicul pregătea ofensiva, informațiile furnizate de grăniceri semnalau concentrarea de unități militare la Bekeș, Gyula, Sarkad. Declanșându-se ofensiva inamică, susținută de forțe mult superioare, grupul de elevi călări raporta că patrulele inamicului, întărite cu tanchete, urmate de unități în coloană care înaintau spre est, au atacat pichetele de grăniceri și au ajuns pe aliniamentul Chișineu-Criș – Nădab – Macea. Totodată, ei raportau că în sud, spre Arad și Glogovăț, se auzeau trageri de artilerie și împușcături.*

Alte informații provenite de la doi „ține cai”, rătăciți de unitățile lor, precizau că Aradul nu mai rezistase și că vreo 80 de tancuri germane au înaintat spre Mureș, între Arad și Glogovăț, pe urmele unităților de cavalerie române, care s-au retras la sud de Mureș. Ultima informație primită de la grupul de cercetași călări semnala intrarea inamicului în Seleuș și totodată faptul că dinspre Sântana – Caporal Alexa, înaintau 10 tancuri urmate de infanteriști iar în urma acestora, la circa un kilometru, veneau coloane mari inamice. În fața înaintării inamicului, avanposturile companiei a 6-a de elevi s-au retras de-a lungul șanțului antitanc, spre Pâncota, unde au intrat în dispozitiv fără să angajeze lupta cu tancurile și patrulele inamicului, iar cele ale companiei a 5-a au deschis foc asupra inamicului obligându-l să se desfășoare pentru luptă, după care s-au retras fără pierderi, la sud de dealul Mocrea, de-a lungul râului Cigher.

În momentul în care tancurile inamice s-au apropiat de șanțul antitanc și efectuau cercetarea, cele două tunuri antitanc, afectate plutonului de legătură cu Detașamentul Păuliș, au deschis focul scoțând din luptă 4 tancuri, iar focul armamentului de infanterie a provocat pierderi în rândul infanteriei dușmane.

Plutonul din Pâncota, întărit cu o grupă de mitraliere, a deschis focul asupra inamicului care înainta spre Mocrea, provocându-i mari pierderi în oameni. Observând rezistența trupelor detașamentului, tancurile inamice s-au retras din zona șanțului antitanc, antrenând și infanteria, hărțuite de bateriile noastre de artilerie. Tancurile au revenit în atac, sprijinind infanteriștii ce atacau în direcția dealului Mocrea. Aici, elevii din compania a 5-a, sprijiniți de plutonul de aruncătoare de mine și de bateria divizionului din Regimentul 38 Artilerie, au deschis focul, dar numai când inamicul se apropiase la 300-400 de metri. Surprinse în câmp deschis, valurile de atac inamice s-au retras în spatele tancurilor, lăsând în urmă

mai mulți morți și răniți. În timpul operațiunii din fața gării Mocrea, tunurile antitanc au distrus încă două tancuri inamice. În 13 septembrie, seara, intensitatea luptei a slăbit, auzindu-se împușcături la nord de Ineu, spre pădurea Balta, apărată de un batalion de rezerviști” (5).

Precizându-se direcțiile de atac, care vizau mai ales Ineul, slab apărat, Divizia 1 Infanterie-Instrucție dă un ordin prin care Școala de ofițeri de rezervă nr. 2 de la Sebiș trebuia să pună la dispoziția Diviziei 3 piese de artilerie anticar (2 Bofors, 1 Schneider) sub comanda locotenentului Marinescu Richard. Ordinul se execută și prin urmare piesele de artilerie se transportă și se instalează la vest de Ineu: spre Șicula un tun iar spre Seleuș 2 tunuri. Deasemenea, 4 aruncătoare de 120 mm, sub comanda sublocotenentului Radu Cristache, se transportă auto tot în zona Ineu (6).

“12 septembrie 1944. Sebișul pustiu. Ici și colo câte un trecător răzleț privea cu ochi nedumeriți la grupurile de elevi militari, așezați pe ranițe la umbra copacilor, sau pe lângă pereții clădirilor, spre a se feri de razele soarelui, încă dogoritor. Se vorbea încet, cu întrebări și răspunsuri scurte, dar mai mult prin semne...Un zgomot scurt de motor urmat de comanda: Servanții de la tunuri în mașini! Și acestea se puseră în mișcare. În curând, întunericul nopții ne cuprinse în mrejele lui pline de nesiguranță și mister. Cele trei mașini mergeau cu farurile stinse. Am fost lăsați cu tunurile la marginea unui lan de porumb, aproape de clădirea Școlii de Ofițeri de Infanterie de Rezervă din Ineu, unde am rămas tot restul nopții. Între timp, am aflat că elevii părăsiseră cazarmile cu tot echipamentul, ocupând poziții spre Pâncota. A doua zi, 13 septembrie, în jurul orei 10, își făcu apariția un avion biplan, care, după câteva rotocoale, ateriză la o mică distanță în fața noastră. Spre uimirea tuturor, din avion coborî un general. Locotenentul Marinescu se pregăti să-i dea onorul, dar superiorul făcu semn cu mâna să se oprească. Era pentru prima dată când un general venea în mijlocul nostru. Clocoteam de emoție.

“Domnilor elevi, vorbi înaltul oaspete, inamicul a forțat granița și a pătruns pe teritoriul nostru prin mai multe puncte. S-a hotărât ca voi să intrați în dispozitiv și să-i opriți înaintarea, până la sosirea trupelor noastre ce sunt angajate acum în alte zone. Ne bizuim pe curajul și pregătirea voastră”. Astfel reface atmosfera acelor zile elevul Nichifor Barbăneagră, patetizând puțin pentru a scoate în evidență simțămintele cu care întâmpinau camarazii săi bătălia ce se anunța necruțătoare (7).

Pentru apărarea direcției Pâncota - Târnova – Buteni, pe care se prevedea atacul inamic din ziua următoare, Batalionul 1 elevi al Școlii de Ofițeri Ineu, a fost trecut pe poziție în dispozitivul recunoscut și organizat

pe Satul Mic - Șilindia. Batalionul 2 rămânea la Mocrea și Moroda (8).

Pe șanțul antitanc, unde se apăra cu bateria de aruncătoare de 120 mm Nichifor Barbăneagră, de la Școala de Ofițeri de Rezervă nr 2 Bacău lupta se încinge încă din 14 septembrie: *“Primul foc de aruncătoare a plecat de la inamic, proiectilul căzând mult în spatele nostru. Au urmat altele și altele, dar toate la întâmplare. Era o tragere de tatonare, iar poziția noastră continua să tacă și să observe. După o jumătate de oră au răspuns și aruncătoarele noastre; la început mai rar, apoi mai des și în curând nu mai puteam distinge, nici după şuierat, nici după bubuit, care proiectile plecau de la noi și care veneau de la inamic. Apoi, bubuiturile s-au oprit. Inamicul se apropia încet, cu multă precauție. În dreapta, la capătul șanțului antitanc, începu schimbul de focuri de armă și imediat urmă racheta roșie. Nicolaiide strigă: „foc”. Din tun plecară primele proiectile. Mitraliera din stânga începu să tragă rafale scurte, iar aruncătoarele dezlănțuiră o nouă canonadă, mai aprigă ca prima dată”* (9).

Rezistență în centrul dispozitivului

Centrul dispozitivului românesc aflat pe Crișul Alb era mult înaintat față de flancuri, zona Chișineu Criș fiind deținută în 14 septembrie de Batalionul 2, din Regimentul 85, și Compania 5 grăniceri. La nord de Chișineu Criș, pe șoseaua dinspre Zerind, Batalionul se afla în contact cu unități ale Regimentului 18 infanterie maghiar. Dinspre vest, pe direcția Pilu – Socodor, înainta Grupul 10 recunoaștere maghiar, în fața căruia se apărau 2 plutoane românești, în timp ce alte forțe inamice acționau la sud de Nădab.

La ora 10, un Batalion din Regimentul 18 infanterie, venind dinspre Mișca, prin pădurea Adea, a atacat și ocupat Sinteia Mare, unde se găsea trenul de luptă al Batalionului 2. Chișineul era presat puternic și dinspre vest de două escadroane, iar gara a fost bombardată cu artilerie. Compania 5 grăniceri care contraatacă la Sinteia Mare este respinsă și se retrage la Chereluș.

La ora 14, în timp ce Batalionul 2 rezista încă la Chișineu Criș, iar Sinteia Mare era ocupată, o coloană inamică, formată din 7 care de luptă, 5-6 camioane cu trupă purtată și motocicliști a atacat de la Nădab spre Pădureni. Pentru ca „Detașamentul înaintat”, care nu avea la dispoziție nici un mijloc anticar, să nu fie pus în situația de a i se intercepta comunicațiile, s-a dat ordin să se retragă de-a lungul malului Crișului Alb și să lupte în retragere pe linia comunelor Țipari - Chereluș - Șicula - Gurba; Zărând - Seleuș, urmînd să intre într-un nou dispozitiv până în dimineața zilei de 15 septembrie. (10) Înaintarea maghiară a progresat fără incidente majore,

înregistrându-se doar mici incidente care aminteau că războiul presupune și victime.

Un incident regretabil s-a petrecut la Șicula, unde un soldat român rămas în urmă de unitatea lui a fost împușcat de unguri. Românul, originar fiind dintr-o comună din apropiere, s-a ascuns în casa unui șiculan dar a fost pârât de către un vecin la unguri, care i-au aplicat pedeapsa capitală. Ungurii suspectau probabil militarul român de spionaj iar șiculanul pârător voia să se răzbune de fapt pe vecin pentru dispute mai vechi. (11). În timpul ocupației maghiare de 8 zile a satului Șicula în casa lui Petru Berariu de pe Ulița Țarinii s-a instalat popota ofițerilor hortiști, cu concursul binevoitor al unei familii de unguri din comună. „Pe lângă aceea că mi-au luat toate hainele de ofițer român, mi-au furat și lucrarea bătută la mașină și intitulată „Scrișul economic românesc din Ardeal”, povestește într-o carte de-a lui, Pavel Berariu, unul dintre intelectualii comunei (12). Episoadele acestea nu au fost izolate din păcate.

La Seleuș ungurii au pătruns dinspre Pâncota, deși sătenii îi așteptau pe români dinspre Zărând. „Se vorbea în sat că vin ungurii dar noi așteptam românii. Am fost la drum tăți, iacă vin românii. Eram în crucea drumului spre Zărând. Când o ajuns în intersecție, dinspre Pâncota, o sărit de pe motocicletă un ungar, o luat mitraliera și s-o uitat în toate părțile. Atunci am căutat să fugim, dar unii or zis să stăm, că nu ne face nimic. Ungurul o întrebat dacă e unul care știe ungurește. Atunci s-or dus după Geza, acesta i-o informat despre ce este în sat. Atunci ungurii s-or cantonat la noi și or stat aci o zi-două după care or pornit mai întâi o avangardă spre Ineu. Elevii erau în Dealul Mocri. Dar cum or trecut de calea farată or început să tragă elevii. Atunci s-or întors și s-or cazat la școală, am auzit un rănit cum se văita. Se spunea, șarga, adică elevii cu galben or tras. După ce or dus mulți răniți, ungurii or stat cazați prin sat. De răniți era plină școala (13).

La nord-vest de Ineu, Regimentul 8 infanterie maghiar ocupă satele Apateu, Berechiu, Șomoșcheș și Cermei, în care intră la ora 17, și împinge în spate elementele ușoare românești, până ce ia contact cu poziția de rezistență de la Mocirla, ocupată de Batalionul 2, din Regimentul 93 Infanterie. Efortul principal inamic se îndreaptă însă în direcția Craiva - Chișlaca, Beliu unde se apăra Batalionul Fix Regional Criș.

În urma luptelor purtate în cursul zilei de 14 septembrie, s-a tras concluzia că atacul este dat de regimentele 6 și 8 infanterie maghiară, care urmăreau să ocupe Beliu și să manevreze Ineu pe la nord (14).

Căderea Pâncotei

A treia zi de luptă pe direcția amonte Crișul Alb debutează foarte devreme în ziua 15 septembrie, de pe pozițiile atinse de unguri în noaptea de precedentă. Pe întuneric, forțele atacatoare și-au adus alte unități în prima linie, cu intenția de a depăși rezistența românilor. Statul major al Grupului „Crișul Alb” a trebuit să regândească dispozitivul de apărare, după ce s-au conturat și mai bine principalele direcții de atac, să redistribuie după necesități forțele aflate la dispoziție, mai ales prin folosirea în luptă a unităților școlilor de ofițeri de rezervă de la Ineu și Sebiș. Frontul era extrem de larg, de la Chișlaca la Pâncota, cu puține lucrări genistice, fiind apărate, din acest motiv, mai ales drumurile principale și localitățile cu rol tactic. Cunoscând vulnerabilitatea pozițiilor de apărare, s-a trecut deasemenea la organizarea în adâncime a unor noi puncte de rezistență, intenția fiind aceea de a încetini înaintarea maghiară, în așa fel încât să nu se ajungă dincolo de defileul de la Buteni, unde ungurii s-ar fi putut organiza pentru apărare în contra sovieticilor ce debușau pe Criș în jos.

La ora 6 și 30 minute, Batalionul 1 Transport Moto maghiar, însoțit de 15 care de luptă, atacă pe la sud Pâncota, părăsită deja de forțele principale, și pe la nord, dinspre halta Seleuș, și intră în localitate, hărțuit fiind de tragerile efectuate de bateria de obuziere a Regimentului 38 artilerie, care provoacă unele pierderi inamicului. Subunitățile românești s-au repliat încă din seara precedentă pe o nouă linie de rezistență sprijinită pe localitățile Mâsca – Măderat – Târnova – Chier – Mocrea, iar bateria de artilerie și-a schimbat poziția instalându-se la 2 kilometri sud-est de Târnova. De la Pâncota, ungurii s-au îndreptat pe biciclete, motociclete și camioane spre Ineu, pe șoseaua care trece prin Seleuș, evitând astfel drumul Târnova – Chier, mult mai greu de depășit. La marginea dinspre nord a Seleușului sunt întâmpinați cu mai multe lovituri de artilerie, trase de bateria instalată la Mocrea. În urma acestei manevre Ineul este amenințat și dinspre sud, devenind un obiectiv important de apărare pentru a stopa înaintarea inamicului pe valea Crișului Alb. Jurnalul de operații al Școlii de Ofițeri de Rezervă nr. 6 Ineu consemnează pentru această zi că Batalionului 1 elevi (anul 1), deși cu instrucția neterminată, i s-a ordonat de către Divizia 1 să lucreze la baricadarea șoselelor din zonă, în timp ce Compania 2, este trimisă la Târnova, pentru a ocupa front cu fața spre vest, primind ca întărire un aruncător de 120 mm și un tun anticar, beneficiind și de sprijinul bateriei din Regimentul 38 artilerie. Ca armament „*nu are decât puști mitralieră cu care elevii nu au făcut nicio tragere de instrucție. Aruncătorul și anticarul sunt deservite de ostași din Regimentul 85 infanterie*”, se specifică în jurnalul de luptă al școlii. Batalionul 2 elevi de la Ineu rămâne pe pozițiile amenajate din timp la Chier - Mocrea (15).

În jurnalul de luptă al Regimentului 38 Artilerie se consemnează că Bateria de obuziere instalată la sud-est de Ineu, observând la orele 9,30, pe șoseaua care vine de la Caporal Alexa spre Pâncota, în dreptul canalului Matca, trei care de luptă inamice, urmate de o companie de infanteriști, în urma aprobării comandantului de detașament, deschide focul obligându-le să se retragă (16).

Luptele pentru Ineu

Regimentul 18 Infanterie maghiar a reluat atacul în orele dimineții de 15 septembrie, pentru a cuceri Ineul. O coloană inamică înainta dinspre Seleuș pe lângă dealul Mocrii, iar alta dinspre Șicula în intenția de a învălui pe la nord localitatea. Ineul era slab apărat de subunități ale Școlii de Ofițeri din localitate și de Batalionul 1 din Regimentul 93 Infanterie (dispus între Ineu și Pădurea Balta). Regimentul 93 infanterie mai avea în zonă și bateria de 120 mm branduri. Batalionul 2, din Regimentul 85 infanterie, care a fost respins de la Chereluș - Șicula, s-a retras tocmai la Bocsig, intrând în rezerva diviziei. Ineul n-a constituit însă pentru români unul dintre centrele de rezistență principale, chiar dacă la cazarma aflată vizavi de gară era instalat postul de comandă înaintat al diviziei, (comandant maior Ion Ciolpan), iar pe strada Republicii, la nr. 7, se afla centrala telefonică, deosebit de importantă pentru menținerea legăturilor cu subunitățile. Astfel că nu au fost aduse în zonă întăriri puternice, dimpotrivă, apărarea a fost dezorganizată prin dese schimbări de comandament și mișcări de trupe de pe o poziție pe alta.

Cu toate acestea, ziua de 15 a rămas relativ calmă pe frontul de la Ineu, doar de la Mocrea s-a răspuns cu foc intens de artilerie atacurilor. Inamicul avea și el nevoie de un scurt răgaz să-și re poziționeze forțele, dar mai ales pentru că atacul principal a fost dat în zona Beliu. Însă totul se va schimba în ziua următoare când luptele vor începe cu violență.

Într-adevăr, ungurii au atacat în 16 septembrie, către orele 8, cu Regimentul 18 Infanterie maghiar și Batalionul 20 Vânători Frontieră pentru a ocupa Ineul și respectiv Mocrea. Atacul a fost sprijinit de 5 care de luptă și foc puternic de aruncătoare. Batalionul 20 maghiar este oprit cu mari pierderi, în fața satului Mocrea, cauzate de bateria de obuziere, care a deschis focul asupra lui, sprijinită fiind de armamentul greu al Batalionului 2 elevi (17).

La Ineu, apărat de Batalionul 1 din Regimentul 93 Infanterie, inamicul a atacat cu circa 2 batalioane de front, debușând spre sud de pădurea Balta, lăsată liberă prin retragerea Batalionului 2 din Regimentul 93. Sub presiune puternică, Compania 3 a Batalionului s-a repliat treptat

spre est, astfel că o parte a unităților inamice au manevrat pe la nord Ineu, executând și o concentrare puternică de lovituri de aruncătoare pe localitate, în special pe cazarma unde se găsea încă postul înaintat al diviziei sub conducerea maiorului Ciolpan.

Deși comandantul Companiei 2 a primit ordin de a rezista cât mai mult posibil, la ora 14,30 centrul localității și gara au fost invadate de inamic. Sublocotenentul Ștefan Tureanu, comandant de pluton în Compania 2 se afla acolo și consemnează astfel modul în care a fost cucerit Ineu, prilej cu care el și alți camarazi au căzut în prizonierat: *„În dimineața zilei de 16 septembrie, inamicul a atacat cu forțe superioare (infanterie și tancuri) frontal spre Ineu. Am rezistat pe poziție, deși aveam mari pierderi, până în după-amiaza zilei. Am fost sprijiniți de o baterie de tunuri antitanc încadrată cu elevi ai Școlii de Ofițeri de Rezervă nr 6 din Ineu. Superioritatea numerică și în armament a inamicului și-a spus cuvântul. Pătrunzând în flancul nostru și atacând apoi spre sud, inamicul ne-a încercuit.*

Încercând retragerea și străpungerea cercului pe rambleul căii ferate, am fost opriți de focul subunităților inamice pătrunse în spatele nostru.

Cu efectivele mult reduse și fărâmițate, o parte din companie a fost capturată.

Au căzut prizonieri împreună cu mine locotenentul Platoș Tiberiu, comandantul de companie și sublocotenentul Volonciu, comandant de pluton” (18). Ordinul dat Companiei 2 pentru rezistență, în condițiile în care disproporția de forțe era mare și dezorganizarea frontului așiderea, a dus la capturarea a numeroși prizonieri, lucru recunoscut și de maiorul Teodor Ciolpan: „Toți admiram vitejia acestui ofițer (Platoș Tiberiu n.n.)și de aceea dispariția lui a constituit o grea lovitură pentru noi” (19).

În aceste condiții maiorul Ciolpan a ordonat să se retragă și resturile companiei, dimpreună cu postul de comandă înaintat pe dealul Mocrea, ceea ce s-a executat, cu unele pierderi, până spre seară.

La apărarea orașului Ineu s-a afirmat în mod deosebit administratorul sublocotenent Săvescu, de la Școala de Ofițeri Rezervă nr. 6, care din proprie inițiativă a alimentat ostașii cu muniție și i-a îmbărbătat în primele linii.

Cordoș Adrian, din Chișlaca, telemetrizist la brandurile de 120 mm, din Regimentul 93 Infanterie, a trăit, în 16 septembrie la Ineu, momente de mare tensiune, pentru ca în cele din urmă să cadă și el prizonier în mâna dușmanului: *“Am intrat pe poziție la Ineu. Ungurii veneau dinspre Pâncota – Seleuș cu biciclete, motociclete, mașini. Eu eram la Ineu ca telemetrizist, la*

observator, la brandurile de 120 mm și acolo ne-or prins ungurii care au reușit să treacă ușor de ai noștri și să intre în Ineu. Am dat telefon că suntem înconjurați de unguri și am spus că fug, dar comandantul de regiment a spus că cine fuge e dezertor. "Sunt chiar în fața mea, trag cu pistoletele după mine, eu fug, nu mai stau". După care ne-or înconjurat, dar eu am sărit de la etajul clădirii în care ne aflam pe o grămadă de gunoi, am avut noroc cu gunoiul și am fugit până la marginea Ineului, unde am intrat între niște snopi de tulei. Atunci o venit o ungueroaică și o strigat după soldați: "Gere ide, kotom romanom". Soldații unguri or cercetat cu baioneta fiecare snop de tulei, dar nu or dat de noi. Am stat acolo până noaptea, când am ieșit pentru a ne deplasa la poalele dealului Mocrea unde erau ai noștri, dar, deși am reușit să trecem de prima patrulă, următoarea ne-o prins și ne-o băgat în cazarma de la Ineu" (20).

Intrarea unguștilor în Ineu a luat prin surprindere și pe elevii de la Școala de Ofițeri de Rezervă nr 2 Bacău, aflați pe poziție cu bateria de aruncătoare de 120 mm, după cum reiese și din relatarea elevului Nichifor Barbălată: „Din centrul Ineului, adică din spatele poziției noastre, au început alte focuri de armă și explozii de grenade. În același timp se dezlănțuie focul și în fața noastră. Situația devenise critică. Ce puteam face o mână de oameni în fața unui puhoi?...Cu mare greutate am ieșit din strâmtoare, îndreptându-ne spre Bocsig iar de aici la Buteni, pe ultimul aliniament de apărare.

O mărturisire interesantă asupra evenimentelor din Ineu o are elevul Vicaș Ștefan, implicat și el împreună cu alți tineri în luptele din localitate: „În vara anului un grup de 8 elevi de liceu a înființat organizația „Furtuna”, formată din copii de 14 ani: Bota Teofil, elev lic. Militar Mihai Viteazul, fiul căp. Bota mort la Stalingrad, Dumitraș Ioan, elev la Lic. comercial Arad, Harja Mihai, elev la școala primară Ineu, ucis de un obuz în 15 septembrie, fiul lui Harja Mihai, căzut la Stalingrad, Faur Remus, elev la Liceul Decebal din Deva și Vicaș Ștefan, elev la Lic. Decebal Deva. „Membrii rămași în organizație (Faur, Dumitraș Ioan, Harja, Vicaș) am ajuns la presupunerea că orașul va fi atacat de undeva din partea de nord, din zona satului Traian. Din acest motiv ne-am întâlnit zilnic pe mal, lângă podul orașului. Ca cercetaș a fost numit Harja Mihai, care locuia pe strada Marginea, deci în zona respectivă, foarte aproape de calea ferată, respectiv linia de apărare Nord.

În ziua de 15 septembrie ne-am întâlnit sub o ploaie de gloanțe lângă pod ; după masă luptele au căpătat o deosebită intensitate, Harja Mihai a plecat spre casă pe la ora 15, unde a încercat să intre în adăpostul din grădină, dar a fost lovit de un proiectil care i-a curmat viața.

În ziua de 16 septembrie ne-am adunat din nou lângă pod, dar cercetașul Harja n-a mai venit, noi ceilalți n-am știut ce s-a întâmplat cu el. Pe la 13,30 am auzit niște zgomote specifice blindatelor care veneau într-un nor de praf pe șoseaua Traian spre pod și spre centru.

Îmreună cu Faur, am fugit pe mal spre centrală unde l-am anunțat pe sublocotenent Săvescu Dumitru de pericolul care ne amenință. Două care de luptă se apropiau vertiginos de centrală, îndreptându-se spre gară, cu scopul de a captura și anihila toată linia de apărare. În ultima clipă, cu riscul de a cădea prizonieri sau de a fi împușcați, echipa de la centrală a reușit să anunțe comandamentul nostru pentru a se ordona retragerea spre dealul Mocrea.

Împreună cu Faur Remus ne-am continuat fuga spre sediu (sediul organizației n.n.) de lângă care am vrut să tragem niște focuri de avertisment pentru ca astfel apărătorii să știe că în spatele lor se apropie inamicul. Cu o armă ZB am tras un foc spre primul car de luptă care a ajuns spre șosea în dreptul meu. La al doilea foc tot la turelă, spre stupefacția noastră s-a oprit o clipă,, s-a rotit 90 de grade și a deschis un foc din toate armele, inclusiv tun, asupra vilei Monfia, pe care a avariat-o și spre mal de unde a presupus că se trage asupra lui. Apoi a revenit în poziția inițială și și-a continuat drumul spre gară, pentru a opri retragerea spre dealul Mocrea”.

Cu toate acestea au fost luați 80 de prizonieri, aceștia fiind tocmai aceia care acopereau retragerea. Dumitraș Ioan a reușit să salveze 4-5 militari, aducându-le haine civile și mâncare, astfel și aceștia au reușit să se retragă spre dealul Mocrea (21).

Deși Ineu și Pâncota au fost pierdute, Batalionul 2 elevi al Școlii de Ofițeri nr 6 reușește, după lupte intense, să-și mențină pozițiile la Mocrea, dar punctul de comandă al școlii se mută la Cuied. În stânga, spre Târnova și Agriș situația rămâne neschimbată.

Ultimele acțiuni de luptă pe acest front se semnalează către ora 18, când, dinspre Moroda, se văd afluiind coloane masive inamice. Ele sunt împrăștiate de focul intens al aruncătoarelor grele ale Batalionului 2. Între timp, prin sosirea celor retrași de la Ineu, poziția elevilor de la Mocrea s-a întărit. Ungurii au avut pierderi mari în luptele de la Mocrea, înregistrându-se în rândul lor numeroși morți și răniți, aceștia din urmă fiind aduși și adăpostiți la Școala din Seleuș (22).

Ineu a căzut relativ ușor, nu numai din cauza dezorganizării și derutei din rândurile trupelor românești, ci mai ales din cauză că nu reprezenta o cauză pentru care merita să fie sacrificate forțe care erau necesare apărării pe poziții mult mai favorabile. Deasemenea se aștepta

sosirea iminentă a unităților sovietice împreună cu care să se pornească controfensiva. O dovadă în acest sens este și faptul că, de exemplu, nu au fost distruse podurile de peste Crișul Alb și nici nu s-a încercat rezistența în localitate. Lupte mai intense se vor produce la Beliu, care constituia un punct strategic pentru apărarea direcției de înaintare ungurească spre Sebiș, pe sub dealurile Codrului Moma. Ineul nui a stat mult timp sub ocupație ungurească pentru că în 20 septembrie va fi eliberat de uitățile româno-sovietice.

Note

1. Cu viața zid la trecători – septembrie 1944 în *Valea Crișului Alb*, Editura Militară, București 1986, p. 42.
2. *România în anii celui de al Doilea Război Mondial*, vol. III, Editura Militară, București 1989, vol III , p. 77-78 .
3. Cu viața zid la trecători, p. 19-204).
- 3/1. Cu viața zid la trecători, p. 20-21).
4. Cu viața zid la trecători, p. 56.
5. Eduard Ivanof, *Luptele de pe Crișul Alb împotriva invaziei fasciste* (sept.-oct. 1944), în „Ziridava” nr. 12, p 378.
6. Cu viața zid la trecători, p. 33.
7. *Avânt peste Carpați*, Editura „Vasile Cârlova”, București 1994, p. 192-193.
8. Cu viața zid la trecători, p. 42-47.
9. *Avânt peste Carpați*, Editura „Vasile Cârlova”, București 1994, p. 195.
10. Informații de la prof. Ioan Caba.
11. Cu viața zid la trecători, p. 21-23.
12. Pavel Berariu, *Correspondență de război*, Editura „Gutenberg”, Arad 1999 p. 64.
13. Informații de la Ioan Medrea din Seleuș.
14. Cu viața zid la trecători, p. 56-57.
15. Cu viața zid la trecători, p. 44.
16. Op.cit., p. 62.
17. Idem, p. 25-27.
18. *Ultime mărturii, 1940-1945*, vol VII, Editura Academiei de Înalte Studii Militare, București, 2002, p. 280.
19. *Avânt peste Carpați*, p. 185.
20. „Măsura”, nr. 121.
21. „Adevărul”, Arad, nr.1272 din 10 sept. 1994.
22. Cu viața zid la trecători, p. 42-47; și Ioan Medrea - mărturii.

Naționalism și mondenitate în societatea românească arădeană antebelică

Horia Truță

La 16 mai 1961, ofițerul de securitate Filip Vladimir, anchetator penal, a scris referatul final de cercetare a activității Lucreției Barbul, învinuită de uneltire contra ordinii sociale. Concluziile finale, au fost confirmate la 19 mai (1961), de procurorul militar, care a și dispus trimiterea în judecată, sub stare de arest a învinuitei Barbul Lucreția și sesizarea Tribunalului Militar București, cu judecata cauzei.

Se prezenta că în fapt că: *Barbul Lucreția, element provenit din clasele exploataoare, a posedat un bloc de locuințe în București și o vilă la Predeal, ce i-au fost confiscate cu ocazia actului de naționalizare. Datorită originii sale și a traiului burghez pe care l-a avut în regimul burghez – moșieresc, atât Barbul Lucreția cât și întreaga ei familie, nu vedeau cu ochi buni regimul nostru de democrație populară instaurat la 23 august 1944. Astfel, fiul ei cel mare Barbul Nicolae, care îndeplinea funcția de consilier economic al Legației României la Ankara, în anul 1946, a refuzat să se mai întoarcă în țară. Cel de al doilea fiu, Barbul Eugen a fugit din țară în 1949. Al treilea fiu, Barbul Gheorghe, care era curier diplomatic la Ministerul Afacerilor Externe, profitând de faptul că poseda pașaport, a plecat în 1947 în Cehoslovacia, iar de acolo a fugit în Occident. Primul se află acum în Italia, iar ceilalți doi, în Franța.*

În ce privește Barbul Lucreția, aceasta s-a înconjurat de diferite elemente dușmănoase, dintre care, cea mai apropiată prietenă a ei, era Maria Antonescu, soția cunoscutului criminal de război, cu care activase, în consiliul de patronaj înființat de Antonescu în 1942, când împreună, și în favoarea acestuia, au jefuit de mobilier, sediul Ambasadei sovietice din București.

Se mai preciza că: *învinuita, începând din 1955 până în 1959, scriindu-și memoriile, caracterizează ca și contra-revoluționară, revoluția comunistă din Ungaria (Guvernul Bela Kun din 1919 n.n.) și regimul comunist instaurat în România. Conform documentului citat, cele 249 de file au fost scrise cu intenția de a fi trimise clandestin fiilor săi, prin intermediul Martei Blat, care urma să plece din țară, dar au fost confiscate la timp.*

Arestată și anchetată la vârsta de 71 de ani, în perioada 1961-1962, Lucreția Barbul a emigrat în mai 1962 la Paris, prin intervenția fiilor ei. A fost scoasă din închisoare, prin anularea condamnării, fiind ajutată să obțină un pașaport, grație traficului de persoane practicat atunci de guvernul român în urma unei înțelegeri cu statul Israel, de caz ocupându-se, un om de afaceri din Londra. Suma convenită a fost de 6.000 dolari SUA, depuși sub formă de acreditiv la o bancă din Elveția, care elibera banii, în momentul trecerii graniței de către persoana în cauză¹²⁷. Deși avea o vârstă înaintată, ajunsă la Paris, a lucrat la Casa de Modă Hermes, confecționând fulare de mătase, devenite celebre. A murit la Paris, în 1978, la 87 de ani, fiind îngropată în cavoul familiei din cimitirul Bagneux (suburbie parisiană), alături de fiii ei: Niculae, Eugen, Gheorghe și soțiile lor¹²⁸.

Lucreția Barbul face parte dintr-o familie de români de pe Valea Crișului Alb, crescută în societatea austro-ungară din anii care premerg Primul Război Mondial, o lume plină de contradicții, în care tradițiile au germinii unor aspirații mondene, o lume în care se afirmă din ce în ce mai mult elita românească care privește și spre o altfel de viață, fără a uita însă interesul național.

Născută la 13 ianuarie 1891, în Hălmagiu, Lucreția Barbul a fost cel de al treilea din cei șase copii ai lui Gheorghe și Rusalina Ionescu, stabiliți din 1897 în comuna Vârfurile (Ciuci).

Originar dintr-o veche familie de preoți și învățători din Semlac, Gheorghe Ionescu (1852-1919) care avea studii juridice, dar fără atestat de avocat, s-a stabilit după căsătorie în casa socrilor, oameni cu stare din Hălmagiu. Soția, Rusalina (Rozalia) Costina (1885-1926), era fiica unor vechi nobili din Zărând cu proprietăți de la Șoimuș (Hunedoara), până la Șiria, cu unele privilegii regale (Regal-jogok) ca: dreptul de a încasa vămi la poduri, cu obligația de a se îngriji de întreținerea lor, dreptul de a vinde sare și altele. De aceea, după cum mărturisește Lucreția Barbul, străbunicei, care a fost prima învățătoare din Hălmagiu i se zicea *Sărărița*, iar bunicii i se spunea *Bogătoaia*. Rusalina era voinică, sănătoasă, harnică, ambițioasă pentru copiii ei. Erau crescători de vite pe care le vindeau la târgurile din Baia de Criș sau Brad. Avea o soră mai vârstnică cu 20 de ani, Ecaterina, măritată cu Petru Birta, protopop greco-catolic din Hălmagiu (a slujit la înmormântarea lui Avram Iancu), teolog de Viena și un frate Gheorghe

---

¹²⁷ Revista Magazin istoric, februarie 2004, p.58.

¹²⁸ Eugen Barbul (1875-1950), soțul Lucreției, fost Director al Bibliotecii Universitare din Cluj (1920-1935) a murit în 1950, la București, fiind înmormântat în cimitirul Bellu.

Costina, preot ortodox la Iosășel (Gurahonț). Alți frați ai Rusalinei: Dimitrie (Mita), Ștefan (Șteva), Ioan, erau gospodari prin apropiere.

În 1897, Gheorghe Ionescu, împreună cu Rusalina și întreaga familie, s-a mutat de la Hălmagiu, la Ciuci (Vârfurile), unde după multe insistențe, dar cu entuziasm popular, a fost ales, notar cercual. Era cunoscut ca un om sănătos, jovial, capabil, harnic, autoritar, slobod la gură, respectat de cetățeni, bine informat, citind presa și literatura vremii, cu multă pasiune. Alegerea lui pe această funcție, care se obținea foarte greu, s-a datorat în mare măsură soției primpretorului, bună prietenă cu Rusalina Costina și care prin soțul ei a intervenit la prefect pentru validarea alegerilor. Mijlocirea era necesară, mai ales pentru un român, deoarece notarul cercual, era un personaj important în administrație, finanțe și justiție. Pe lângă treburile administrative și politice, notarul încasa impozitele către stat și comună (organ al Ministerului de finanțe) fiind și întâiul for de judecată.

Teritoriul notariatului din Ciuci, localitate numită din 1926 - Vârfurile, fiind întins pe șapte comune, în subordine, funcționau mai mulți angajați, cauzele fiind numeroase mai ales în sectorul juridic, militându-se pentru împăcarea părților, pentru a renunța la justiție. De asemenea notarul încheia contractele de vânzare-cumpărare, moștenire și era ofițer al stării civile.

În scurt timp Gheorghe Ionescu, a devenit o personalitate binecunoscută, prin faptul că deși se găsea în slujba statului, el întreținea în mod indirect, legături cu cercurile politice românești. Atmosfera naționalistă era întreținută și în familie, prin cultul pentru valorile României, promovat de asociațiile culturale și biserică.

Faima notarului o răspândeau și cele două fiice mai mari Melania și Lucreția, a căror apariții fermecătoare la întrunirile naționaliste stimula avântul tineretului luptător, cel mai mult al colaboratorilor Tribunei, în frunte cu Octavian Goga.

Cu scopul de a învăța germana, după terminarea claselor primare, fetele notarului Ionescu au urmat Kloster-ul maicilor Notre Dame din Timișoara (opt clase de liceu), instituție cu sediul în Munchen, susținută de călugărițe nemțoaice. Nu a fost neglijată nici *Școala din Sibiu*, unde dominau cursurile de țesut, cusături românești și menaj. Prin această ultimă activitate, condusă de Partenie Cosma și subvenționată de Banca Albina, se pregătea mâncarea pentru masa gratuită a studenților români și a săracilor¹²⁹.

---

¹²⁹ Magazin istoric, ianuarie 2004, p. 8.

Melania Ionescu dotată cu frumusețe remarcabilă, fire visătoare, cultă, pasionată de cărți, scria poezii, publicate în Tribuna, era frecventă, remarcată și chiar ovaționată la balurile românești din Budapesta, Timișoara, Sibiu sau Arad. Însotită de tatăl ei Gheorghe Ionescu la Balurile Societății Petru Maior din Budapesta, se întâlnea și cunoștea elita românească a Ardealului. În perioada respectivă, la Budapesta, erau mulți români, mai ales tineret universitar. Duminica se întâlneau în capela ortodoxă română a Fundației Emanoil Gojdu (Kiray utca), unde preotul Bogoevici, la sfârșitul slujbei, conform unui vechi obicei românesc le oferea celor prezenți, câte un păhărel cu țuică.

La Arad, balurile anuale românilor echivalau cu o sărbătoare națională, fiind locul de întâlnire a familiilor fruntașe din Ardeal, unde bărbații discutau politică, iar tineretul făcea cunoștințe. Fetele purtau rochii albe, lungi, pe fond, roz, albastru galben, fiind curtate de tineri studenți sau absolvenți seminariali, care le răs fătau cu prăjituri, bomboane fondante și fructe exotice, astfel că în urma acestor evenimente erau anunțate și numeroase căsătorii. La balul din 1909, prin scurtul spectacol artistic, s-a marcat împlinirea a două decenii de la moartea lui Mihai Eminescu (1889). Astfel Marilina Bocu a recitat versurile *Luceafărului* iar Lucreția Ionescu din Vârfurile, poezia Doina. În replică, tânărul avocat Iustin Marșieu, a comentat cu malițiozitate, că în urma acestui spectacol notarul Ionescu din Vârfurile va avea de suferit, ceea ce nu s-a întâmplat.

Tot la Arad, în 3 martie 1910, s-a organizat primul bal al românilor din Transilvania, cu toți participanții, îmbrăcați în costume naționale (populare românești). Beneficiile obținute au fost donate *Școlii Civile Confesionale de Fete*, instituție înființată de *Reuniunea Femeilor Române* din Arad, a cărei președintă era Letiția Oncu.

În 1909, Melania Ionescu, a fost invitată de prietena ei Marilina Bocu, (fiica lui M. Manolescu primarul Sinaiei), la Sinaia, unde în 10-13 iulie, Regele Carol I și Regina Elisabeta primeau vizita Altețelor Lor Francisc Ferdinand și Arhiducesa Sofia, moștenitorii tronului Austro-Ungar. Au fost organizate cu acest prilej, alături de altele, serbări populare impresionante, cu dansuri populare. Au intrat în horă și Maria, principesa moștenitoare și copiii ei îmbrăcați în costume naționale. Melania Ionescu, înveșmântată de asemenea în costum național, în timp ce privea fascinată spectacolul, nu a observat apropierea Principelui Moștenitor Francisc Ferdinand, care i s-a adresat în nemțește, rostindu-i cuvinte de laudă la adresa costumului și a frumuseții ei. Melania i-a răspuns în aceeași limbă, că ea este de fapt supusa Alteței Sale, fiind româncă din Transilvania, popor

iubit de alteța SA. Cu surâsul pe buze, viitorul suveran și-a exprimat apoi în ungurește satisfacția, apreciind frumusețea poporului român.

Scurtul dialog, a făcut vâlvă, în rândul ziariștilor și a întregii asistențe, Melania, fiind prezentată Reginei Elisabeta care a apreciat evenimentul spunând: *Fericită țară unde fetele sunt așa frumoase*. Întreaga presă a comentat elogios întâmplarea¹³⁰. Doar ziarul *Neamul Românesc*, a pus o picătură de venin, scriind între altele: *Domnișoara Melania Ionescu, vorbește cu alteța sa în limba tuturor osândelor*. Gazetele din Ungaria au scris chiar articole de fond acide în al căror conținut se simțea ura împotriva lui Francisc Ferdinand. *Când se va găsi o fată din Ungaria, care va putea spune moștenitorului tronului: "știu alteța că iubiți poporul maghiar?"*, se întreba retoric Aradi Kozlony.

Atenția tandră acordată de arhiduce frumoasei ardelence la Sinaia, făcea să se întrevadă, că fiica notarului din Ciuci, putea să devină o utilă și influentă ambasadoare a românilor ardeleni pr lângă Curtea din Viena. Acesta a fost și sâmburele de adevăr al cărții de istorie romanțată, intitulată: *Îndrăgostirea unui Habsburg de o frumoasă româncă din Ardeal*, scrisă de Rusu Abrudeanu în 1925 și publicată la editura Cartea Românească din București.

Cert este, că între celelalte evenimente politice, a fost mediatizată suficient și această întâmplare, Melania Ionescu, fiind obiectul simpatiei generale la Sinaia. La scurt timp, Regina Elisabeta, i-a dăruit în cadrul unei audiențe o fotografie – portret, cu dedicație. Acasă, la Ciuci, Gheorghe Ionescu, a primit numeroase scrisori de felicitare, de la diferiți oameni politici, iar din partea familiei arhiducelui, fotografiile lor, Melania trimițându-le drept răspuns, o față de masă brodată personal de ea¹³¹.

În primăvara anului 1910, la vârsta de 19 ani, în timpul unei deplasări la Budapesta, pentru a face un tratament la dinți, Lucreția, a intrat la Biblioteca Universitară, pentru a înapoia câteva cărți împrumutate de sora ei, unde l-a întâlnit întâmplător pe tânărul Eugen Barbul (1875-1950)¹³²,

---

¹³⁰ Vizita prințului moștenitor Francisc Ferdinand la Sinaia, a fost urmărită cu mare interes de presa timpului. Corespondențe speciale de la fața locului, declarații comentarii chiar și note de senzațional cu iz comercial (Vezi Magazin Istoric, februarie 2004, p. 56).

¹³¹ Peste doi ani, Melania Ionescu s-a îmbolnăvit de meningită și după opt zile de suferință, la 6 octombrie 1911 a murit.

¹³² Pavel Eugen Barbul, (n. 1875, Lipău – Satu Mare), fiul lui Augustin Barbul și al Wilhelminei Rolbusersky, licențiat în litere și filosofie, la Academia Teologică din Budapesta, profesor secundar (Budapesta 1900-1902), prim bibliotecar la Biblioteca Universitară din Budapesta (1901-1919), la propunerea lui Vasile Goldiș - director general al Bibliotecii Univerității Regele Ferdinand I din Cluj (1920-1935) deputat în Parlamentul României în trei legislaturi, autor al volumelor: *Dialectul român în Țara Oașului* (L.

funcționar superior al instituției. Vizita a fost întoarsă la Vârfurile în casa familiei Ionescu, unde s-a făcut planul unei excursii la Moneasa pentru sâmbăta următoare. La Sebiș s-au întâlnit cu frații Barbul și Eugen Costina (văr), dar deoarece ultimul tren al liniei înguste spre Moneasa pentru ziua respectivă plecase, în înțelegere cu șeful gării din Sebiș, Eugen Barbul a plătit însă o garnitură de tren special compusă doar din locomotivă și un singur vagon de clasa I. În stațiune, după un program de băi, restaurant, dans cu țigani lăutari unguri (care cântau la ureche), țigări de foi veritabile (havane), unele în eprubete de sticlă, s-a făcut cererea în căsătorie. Cele trei săptămâni ale voiajului de nuntă din octombrie 1910 au fost petrecute la Viena, la Hotel Sacher, locul preferat al lui N. Szemere de Huba¹³³, au cuprins spectacole de Tratra și Operă, demonstrații aeronautice, plimbări cu trăsura, vizite. De asemenea, tânăra pereche a fost la cursele de cai unde Szemere avea o lojă, alături de marii bogătași ai Vienei, ochii tuturor fiind ațintiți asupra prințesei Elisabeta Windischgratz, fiica moștenitorului tronului, Rudolf, o tânără blondă, îmbrăcată într-un taior verde închis de catifea, cu egretă albă la pălărie¹³⁴.

Reveniți la Budapesta, Eugen și Lucreția Barbul au locuit pe strada Baross 11, într-un apartament luxos la etajul I al imobilului, de unde au întreținut legături strânse cu societatea românească, printre care se aflau: Lazăr Ionescu, Frații Mocioni, Partenie Cosma, magistrații George Plopu, Victor Pop, dr. Cosmuța și alții¹³⁵.

În toamna anului 1918, după citirea de către deputatul român, în Parlamentul maghiar a Declarației de rupere a Transilvaniei de la Ungaria, evenimentele s-au precipitat, la Budapesta instituindu-se haosul. În aceste condiții Eugen Barbul a plecat la Sibiu să-și ofere serviciile Consiliului Dirigent, iar Lucreția s-a întors la Ciuci. Nu a stat mult, în casa părintească, deoarece și acolo, încă din noiembrie 1918, au fost semnalate grave tulburări, conflicte determinate pe de o parte de sătenii nemulțumiți de împărțeala prunelor rechiziționate pentru armată, iar pe de alta de trupele maghiare, care circulau pe Valea Crișului Alb, cu trenul blindat. Armata,

---

maghiară, Budapesta, 1900), *Istoriografia română până la 1820* (l. maghiară, Budapesta, 1912), *Biblioteca Universității Regele Ferdinand I din Cluj* (1935), *Costume românești din veacul al XVII-lea* (Cluj, 1935), *Mihai Viteazul. Chipuri și documente* (Craiova 1943). Pentru activitatea sa a primit distincții ale statului român, francez, austriac și polonez (*Ziarul Informația de duminică*, Satu Mare, 20 martie, 2005).

¹³³ N. Szemere de Huba, mare bogătaş, om politic, pasionat de cursele de cai, l-a avut ca secretar particular pe Eugen Barbul.

¹³⁴ Pe atunci se purta la pălărie egretă și plureuze – pene de struț, ambele foarte scumpe.

¹³⁵ Magazin istoric, martie 2004, p. 25.

după ce a ocupat gara, în 16 februarie 1919, a intrat în comună, unde notarul Ionescu, tocmai oficia o căsătorie. Deși oamenii au fugit repede, mirele George Crainic a fost grav rănit, iar soldații intrând în cancelarie, l-au somat pe notar să le predea toți banii casieriei¹³⁶. În urma acestui conflict, Gheorghe Ionescu, s-a refugiat la Budapesta, în casa fiicei sale. După o lună, auzind că trupele maghiare au fost scoase din defileul Crișului Alb, și-a propus să se strecoare peste linia frontului pentru a se întoarce acasă, îndrăzneală care i-a fost fatală. Între timp, la 21 martie s-a proclamat Republica Ungară a Sfaturilor, în care Bela Kun era comisar al poporului pentru Afacerile Externe, în fapt, el fiind recunoscut ca șef al statului. Decretând mobilizarea generală, noul guvern a declarat că Ungaria este în război cu toate statele vecine de la care are ceva de revendicat. La scurt timp, în noaptea de 15 spre 16 aprilie 1919, trupele ungare au atacat în forță nord-vestul Transilvaniei, dar riposta românilor a fost fermă, până la 1 mai agresorul fiind respins dincolo de Tisa.

După ce a stat o vreme ascuns prin Ketegyhaza (Ungaria), Gheorghe Ionescu a fost recunoscut, arestat ca spion român, deferit curții marțiale din Mezotur (Ungaria) și condamnat la moarte, sentință dată în 24 aprilie 1919 de Francisc Munch¹³⁷ și executată public, prin împușcare în aceeași zi. Prin grija ginerelui său, Eugen Barbul, la 1 septembrie 1919, corpul neînsuflit a fost exhumat și reînhumat, cu cinstea cuvenită la 4 septembrie, în cimitirul Eternitatea¹³⁸. În semn de pietate, primăria arădeană a dat unei străzi din municipiu numele Martirul Gheorghe Ionescu¹³⁹, iar numele său a fost înscris pe *Crucea Martirilor Arădeni*, monument instalat astăzi în Parcul Mihai Eminescu din Arad.

---

¹³⁶ Traian Mager, *Contribuțiuni la istoria Unirii 1918-19*, Jurnal, Arad, 1919, p. 105, 106.

¹³⁷ Prim Ministru al Ungariei (1958-1961).

¹³⁸ Grădina familiară H/II, pe partea dreaptă a vechii alei secundare din stânga (aleea românească), nr. 464/1919, din evidența Cimitirului. Cauza morții: violență prin împușcare în baza Sentinței Tribunalului de Război (AN Arad, fond Primăria Municipiului Arad, D. 94/1934, fila 11. Monumentul este alcătuit din două stele funerare, din marmură neagră, mormântul fiind limitat cu grilaj metalic. Pe placa din dreapta este icizat textul: *Gheorghe Ionescu/notar în comuna Ciuciu (Vârfulile)/martir al întregirii neamului condamnat/la moarte de curtea marțială ungurească/împușcat la 24 april 1919/în orașul Mezotur pe marginea/mormântului săpat de el însuși/mucenic al neamului/jerfa răzbunării maghiare/posteritatea te va proslăvi ca pe un erou al biruinții noastre/toate marile biruinți au sânge la/temelia lor de aceea martirii sunt/adevărații întemeietori de țară/Octavian Goga.*

¹³⁹ Strada Trefort utca sau grof Karolyi Gyula utca.

Bibliografie

- Arhivele Naționale Arad, Fond Primăria Municipiului Arad, anul
1934.
- Mager Traian, *Contribuțiuni la istoria Unirii 1918-19*, jurnal, Arad,
1939.
- Revista „Magazin istoric”, 2004.
- Ziarul „Informația de duminică”, Satu Mare, 2005.
- Ziarul „Tribuna”, Arad, 1909, 1910.

Aspecte privind natalitatea în localitatea Ineu în secolul al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea

Eugen Ghiță

Abstract

This paper aims to highlight some aspects regarding birth rate in the market town of Ineu in the eighteenth century and early nineteenth century. The number of children born, month and sex distribution of births, influence of agricultural work and religious holidays to the births are all information that is contained in this article. All these data we obtained using records from parish registers them both Catholic and Orthodox denominations in the city.

Dinamica demografică a comitatului Arad în secolul al XVIII-lea¹⁴⁰ se încadrează într-o paradigmă evolutivă caracteristică din punct de vedere temporal secolului luminilor în general, iar din punct de vedere spațial teritoriului Europei Centrale. Procesele demografice au fost influențate direct de o serie de factori care s-au manifestat cu intensități diferite de-a lungul timpului. Evoluțiile politice, transformările administrative, dezvoltarea economică, politicile populaționiste ale statului absolutist la care putem adăuga aspecte legate de progresele înregistrate în medicină, diversificarea alimentației, dezvoltarea și modernizarea formelor de habitat au favorizat o creștere demografică care a fost mai mult decât evidentă. Pe de altă parte, o evoluție demografică liniară nu s-a putut realiza deoarece în cea mai mare parte a secolului al XVIII-lea și chiar la începutul secolului al XIX-lea o serie de evenimente politice, calamități naturale, epidemii au avut deseori efecte negative majore asupra populației din așezările comitatului.

În rândurile următoare mi-am propus să evidențiez aspecte demografice legate de natalitate în localitatea Ineu, iar pentru aceasta m-am folosit de înregistrările destul de generoase din registrele parohiale ale bisericii catolice și ale bisericii ortodoxe. Analiza transversală sau

---

¹⁴⁰ Pentru date referitoare la alte comunități din comitat vezi: Eugen Ghiță, *Evoluția demografică a comitatului Arad în secolul al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea*, Cluj Napoca, 2011, pp. 103-188.

longitudinală, metoda analizei comparate, folosirea cohortelor demografice, eșantionarea și studiile de caz completate cu analiza critică a datelor constituie tot atâtea resurse metodologice de abordare a acestui subiect.

Natalitatea ca expresie numerică reprezintă numărul născuților vii într-o unitate socială și spațio-temporală raportat la numărul total al locuitorilor comunității la un moment dat. În lipsa unor date complete referitoare la fenomenul natalității în Ineu pentru întreaga perioadă nu-mi rămâne decât să încerc prezentarea acestui fenomen demografic în conformitate cu înregistrările din registrele parohiale.

1. Natalitatea în cadrul OPRC Ineu¹⁴¹

Localitatea Ineu, fost centru important în vremea stăpânirii otomane, avea conform conscripției din 1715 doar 27 de înscriși. Refacerea demografică s-a realizat în tot cursul secolului al XVIII-lea astfel încât târgul Ineu avea la sfârșitul secolului o populație peste 2000 de locuitori. Ca centru de subunitate administrativă, atât în comitatul Zarand, cât și în comitatul Arad după alipirea la acesta, așezarea domina zona de nord-vest a comitatului. Deși localitatea era preponderent ortodoxă, prezența catolicilor este atestată și dovedită încă din deceniul IV al secolului al XVIII-lea.

Comunitatea catolică a beneficiat de serviciile unui preot paroh care începând cu luna septembrie 1735 a făcut primele înscrisuri în registrele parohiale. Înregistrările pe care le-am studiat acoperă o perioadă de peste 8 decenii.

Repartiția lunară a nașterilor în OPRC Ineu între 1735-1810

Concepție	Apr.		Mai		Iun.		Iul.		Aug.		Sept.		Oct.		Nov.		Dec.		Ian.		Feb.		Mar.		Total
Naștere	Ian.		Feb.		Mar.		Apr.		Mai		Iun.		Iul.		Aug.		Sept.		Oct.		Nov.		Dec.		
Anul	B	F	B	F	B	F	B	F	B	F	B	F	B	F	B	F	B	F	B	F	B	F	B	F	
1735															1	1	1	1	1		2	1			8
1736		2			1	1	1	1												3					9
1737	2	1		1	1		2	1											1	2	1			1	13
1738		1				1																	2		4
1739		1								1													1	1	4
1740	1	1	2	1	1	2						1				1									11
1741	3		1					1												1					6
1742					2	1					1	1	1			1									8
1743				1				1	1			1													5
1744				1	1	1											1	1	1			1	1		8
1745					1					1						1							1	1	6

¹⁴¹ DJAN Arad, *Colecția registrelor de stare civilă*, OPRC Ineu, reg. nr. 23-25.

1746																	3								1	1	5	
1747	1				1											1	2									1		6
1748		2	1	1	2	2													1						1			10
1749	1		2	2												1		1	1									8
1750		1		1		1		1		1							1		1		1					1		9
1751		1			1																1					1		4
1752		1			1		1										1			1		1				1		7
1753							2	1		1	1													2	1			8
1754			1				1	1	2					1					1		1	1			2			11
1755	1		1							1				2		1								2				8
1756								1	1	2						1			2	1		2	1		2	1		11
1757		2	2															1			1			2		2	1	11
1758							1										1								1		1	4
1759			1	2				1										1		1	1				1	1		9
1760	1	1	1												1		1	1						2				8
1761		1			1					1						1				1					2			7
1762	1		1			1					1							1										5
1763	1			2	1	1		1		1											1	1	2		2			13
1764	1			2	1		1	1						1						2		1	1		1			12
1765								1	1		2	1	1	1											1	1	1	10
1766				1	1	1	1							1	1					1								7
1767	2				1	1								1	1		1							2			1	10
1768			1				1				1	1												1			1	6
1769		1	1									1	1							1						1		6
1770	1		1	4	1	1		1	1												1		1		2	1		15
1771			3																		1		1					5
1772					1										1		1		1	2						1	1	8
1773	3	1	1	1	1	1										2		1		1								12
1774			1		1	1	1						1	1	1	1									1			9
1775		1		1											1					1						1	1	6
1776		1				1			1			1	1												1	1		7
1777			2						1						1					1			1			1		7
1778					2	1							4		1		1	1										10
1779	1								1																	1		3
1780	1				1	1			1	3					1	1		1										10
1781		2	2			2					1	1		1	1										2		1	13
1782	1	1		1	2	1						2			1	1	1							1		1		13
1783	1	1	1	1	1		1	1				1							1							1		11
1784																		1		1						1		3
1785	2	2		1	1	1							1			1	1							1		1		12
1786		1							2			1				3		1				1			1	1		10
1787		1	1																		1			1				4
1788		1	1				1				2			1	1										1	1	1	10

1789							1			1	1		1								5				
1790		1	1							1	1				1		1				1	7			
1791			2		1	2		3	2					1		1	1					13			
1792					1		2	1		1				1				1			3	1	11		
1793										1				1	1			1		2		1	1	8	
1794	1					2			1	1			1				1						2	9	
1795		1				1					1		1	1			2	1	1	2			1	12	
1796		2	1	2		1	1	2	2		1	1			1	2	2		1	1	2			22	
1797			1					1				1	1			1	2		1					8	
1798				1		1		1		1		1	1		1	3				1				11	
1799	1		1			2		1	1						3		1						2	12	
1800			3			1	1							1	1			1	1	1	1	1		12	
1801		2		1	1		1	1			1	1			1							1		10	
1802	1					3		1			1	1		4						1	2		1	1	16
1803	1	3			1	1	1			1			1		3	1	1	3	2			2	2	1	24
1804		2	1	4	1	2	1	1	1			1			2	1	3	1	1	2	1		3		28
1805	3	1			1		1			1				1	1	2	1	2	2	1	1	1	1	1	21
1806		3	1		1	2	2	1			1		1		1	1	3	1				1	1		20
1807			1		1	1	2	5	3	4	2		1	3	2	3		1		1		3	2	3	38
1808	1	3	1	4	1	1	1	4		1	3	1	4	2	3	1	4	2	2		2				41
1809	2	4		1	4	3	3	1	1	1	1	2	1	1	2	2		3	2			2	3	2	41
1810	2	5	3	3	1			3		1	1		1			1	5	3		1	2	2	1		35
Total/ sexe	37	55	44	40	42	46	31	39	22	26	27	21	35	29	36	37	37	41	29	35	33	29	49	29	849
Total/ lună	92	84	88	70	48	48	64	73	78	64	62	78													

Numărul celor născuți în această perioadă lungă nu este unul impresionant pentru simplul motiv că germanii sau maghiarii de confesiune catolică nu erau foarte numeroși în Ineu. Băieții și fetele s-au aflat în procente aproape egale: 49,7% (422 băieți) respectiv 50,3% (427 fete). Numărul mediu de copii născuți pe an este de 11,17, media fiind crescută mai ales de născuții din primii ani ai secolului al XIX-lea. Extremele sunt formate de cei 3 născuți în 1779 și cei 41 născuți în doi ani consecutivi – 1808 și 1809. Începutul secolului al XIX-lea este evident superior din acest punct de vedere ultimelor decenii din secolul trecut. Media anuală a nașterilor, mai mult decât dublă, își are explicația mai degrabă în colonizarea unor maghiari în localitate decât în vreun comportament demografic schimbat radical.

Referitor la distribuția nașterilor pe luni observăm o evidentă interdependență de muncile agricole. Acest lucru este mai vizibil decât în alte comunități catolice ale comitatului Arad, numărul celor născuți în lunile

mai-iulie, prin urmare concepuți în august-octombrie când activitățile legate de muncile agricole erau în toi, fiind evident mai mic¹⁴².

Cei 24 de copii nelegitimi reprezintă un indice de ilegitimitate de 2,8%. Perechile de gemeni, în număr de 16, reprezintă un procent de 1,9% din totalul nașterilor de-a lungul perioadei.

Registrelle parohiei din Ineu conțin și alte date despre catolicii din alte așezări ale subunității administrative. Practic, parohul catolic deservea din punct de vedere religios toți credincioșii catolici din zonă. Informațiile despre copiii botezați în alte localități sunt intercalate în paginile registrului în ordinea în care preotul a oficiat botezul. Între 1748-1810 au fost botezați 87 de copii în localități precum: Șilindia – 20 de copii, Buteni – 15 copii, Nadăș – 12 copii, Sebiș – 8 copii, Moneasa – 7 copii, alți 25 fiind botezați în localități precum Cuied, Camna, Dezna, Dieci, Cil, Crocna, Mocrea, Seleuș, Șicula, Târnova, Voivodeni și Zarand. Aceste botezuri au fost realizate în rândul unor familii germane ale diverșilor funcționari, negustori, militari, provizori, notari, lucrători în mină răspândiți în localitățile cercului Ineu. În repetate rânduri botezul s-a oficiat pentru copiii aceleiași familii. De exemplu, între 1759-1771 în familia notarului Stephanus David, care a activat o perioadă la Cuied, iar apoi la Șilindia, au fost botezați 4 copii, 3 fete și un băiat. În cazul familiei lui Josephus Herczeg, între 1804-1807, s-au oficiat de asemenea 3 botezuri. Un caz mai aparte este botezul în familia lui Stephanus Nutza, în anul 1757, la Buteni, despre care se face mențiunea că este valachus, evident un român convertit sau căsătorit cu o femeie catolică. În cazul acestor 87 de copii născuți în diverse așezări ale cercului Ineu nu a fost consemnat niciun copil nelegitim, iar numărul perechilor de gemeni a fost de 5.

Informații importante sunt cele legate de faptul că preotul catolic a oficiat servicii religioase vreme de mai mulți ani pentru slovacii luterani așezați în Apatele/Mocrea. În condițiile în care despre venirea slovacilor¹⁴³ la Mocrea s-au lansat în bibliografie diverși ani, consider că aceste consemnări din registrul parohiei catolice din Ineu demonstrează că cel puțin în 1753 slovacii erau cu certitudine în localitate. Înregistrările pentru acești slovaci luterani sunt consemnate din 1753 până în 1768, când probabil au

---

¹⁴² Pentru comparație cu alte comunități ale comitatului Arad vezi: Eugen Ghiță, op. cit., pp. 124-125.

¹⁴³ Nicolae M Popp a avansat anul 1746, Gheorghe Ciuhandu a menționat anul 1748, iar Ștefan Manciualea vorbea de sfârșitul secolului al XVIII-lea. Cf. Nicolae M. Popp, *Crișana și Maramureșul în conscripția iosefină*, București, 1947, pp. 50, 82; Gheorghe Ciuhandu, *Românii din Câmpia Aradului de acum două veacuri*, Arad, 1940, p. 74; Ștefan Manciualea, *Granița de vest*, Baia Mare, 1994, pp. 89-90.

obținut libertatea deplină în exercitarea cultului propriu.

Slovacii au cerut în 1752 dreptul de exercitare a cultului lor, fiindu-le interzise orice fel de întruniri sub amenințarea unei amenzi de 12 florini. Au arătat în plângerea lor că nu au biserică, iar clopotele sunt pe stâlpi, amenințând chiar că vor să plece. Ei au cerut un tratament similar ca și în alte părți ale Ungariei, adică să se poată întruni în biserici chiar dacă au fost luate de catolici. Cererile le-au fost însă respinse și chiar s-a cerut să fie oprți în exercitarea cultului considerat ilegal¹⁴⁴. Acestea pot fi explicațiile regăsirii luteranilor de la Mocrea înregistrați printre enoriașii parohiei catolice din Ineu. Vreau să subliniez că în registre, în dreptul numelor celor doi părinți, pe lângă indicarea localității (Apatele/Mocrea), era făcută și mențiunea legată de religia lor (luterană).

Repartiția lunară a nașterilor în Apatele/Mocrea între 1753-1768

Conceptie	Apr.		Mai		Iun.		Iul.		Aug.		Sept.		Oct.		Nov.		Dec.		Ian.		Feb.		Mar.		Total	
Naștere	Ian.		Feb.		Mar.		Apr.		Mai		Iun.		Iul.		Aug.		Sept.		Oct.		Nov.		Dec.			
Anul	B	F	B	F	B	F	B	F	B	F	B	F	B	F	B	F	B	F	B	F	B	F	B	F		
1753																								1	1	
1754	1	2		1		1				1						1	1					1			2	11
1755		2				1		2	1									1		1	1	1			1	11
1756	1						1			1							2	1		2	1	1				10
1757		1						1		1		1		1	2	2			2		1					12
1758	2	1		1					1	1										1	1	1	1			10
1759								1	2	1		1										1				6
1760		1	1	2	1		1							1		1	1		1	1	2			1	14	
1761						1			1	3		1												1	7	
1762								1				2			1	3	1	1	1						10	
1763		1										1	1						2						5	
1764				1	1		1			1		2		1		1				1					9	
1765				1					1			1	1							1					5	
1766											1	1													2	
1767							1																		1	
1768							1																		1	
Total/sex	4	8	1	6	3	2	5	6	5	8	1	8	3	4	5	7	5	3	6	7	8	3	1	6	115	
Total/lună	12		7		5		11		13		9		7		12		8		13		11		7			

¹⁴⁴ Gheorghe Ciuhandu, op. cit., p. 94.

În cei 16 ani de înregistrări s-au născut 115 copii, 47 de sex masculin (40,9%) și 68 de sex feminin (59,1%). Acesta este un lucru atipic față de ceea ce am întâlnit la celelalte confesiuni studiate¹⁴⁵ în sensul că în acest caz copiii de sex feminin au un procent cu aproape 20% mai mare decât copiii de sex masculin. O singură pereche de gemeni este consemnată în registru, iar ilegitimitatea nu a fost prezentă în rândul luteranilor slovaci ceea ce spune mult despre mentalitatea și religiozitatea acestei comunități.

Distribuția pe luni a nașterilor nu relevă vreun aspect aparte, cifrele și așa nu sunt concludente din cauza numărului relativ mic de nașteri din perioada 1753-1768. Media de 7,1 născuți pe an ne arată că suntem în fața unei comunități mici. Așa cum am afirmat slovacii chiar se declaraseră gata să părăsească localitatea dacă nu li se acorda libertatea cultului. Studiind numărul născuților, acest lucru pare că s-a și întâmplat dacă pornim de la premisa că numărul nașterilor este direct proporțional cu mărimea comunității. În perioada 1763-1768, când în total s-au născut doar 23 de copii, ne putem gândi că acest regres demografic poate fi pus în legătură cu părăsirea localității Mocrea de către unele familii de slovaci¹⁴⁶.

2. Natalitatea în cadrul OPOR Ineu¹⁴⁷

Înregistrările în parohia ortodoxă din Ineu au debutat abia în anul 1779, însă înregistrări complete avem doar din anul următor. Până în 1799 consemnările sunt făcute într-o ordine relativ unitară astfel încât am putut extrage date pe o perioadă mai lungă.

Repartiția lunară a nașterilor în OPOR Ineu între 1779-1799

Con- cepție	Apr.		Mai		Iun.		Iul.		Aug.		Sept.		Oct.		Nov.		Dec.		Ian.		Feb.		Mar.		Total pe sexe		Total		
	Ian.	Feb.	Mar.	Apr.	Mai	Iun.	Iul.	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	Dec.	Ian.	Feb.	Mar.	Apr.	Mai	Iun.	Iul.	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	Dec.	B	F			
Anul	B	F	B	F	B	F	B	F	B	F	B	F	B	F	B	F	B	F	B	F	B	F	B	F	Poz. lipsă	B	F		
1779																									30	2	?	32	
1780	1	3	2					3			1				3	1	2			1	5	1	1	1	3		8	20	28
1781	8	5	1	1	3	1	5	3	2	2																19	12	31	
1782	5	7				1	1	3	2	1		1														11	10	21	
1783	6	5	6	5		1			3	4												2				17	15	32	
1784					4	1	1	1	1	1	1	1	1	1	2											8	6	14	

¹⁴⁵ Eugen Ghiță, op. cit., pp. 124-125.

¹⁴⁶ În 1828 se mai aflau în localitate 218 reformati/slovaci din cei 689 locuitori. Cf. Ludovico Nagy, *Notitiae politico-geographico-statisticae inelyti Regni Hungariae*, vol. 1, Budae, 1828, p. 28.

¹⁴⁷ DJAN Arad, *Colecția registrelor de stare civilă*, OPOR Ineu, reg. nr. 1-2.

1785					2	2	3	1	2	2	1	1	2	1	3	3	4	2	4	2	7	3	1	1		29	18	47
1786	2	1	7	7	4	6	2	3	4	1	3	6	1	1	2		2	1	3	5	6	2	1		37	33	70	
1787	4	3	2	4	1	1	3	4	1	6	1	4	2	1	3	3	2	3	2		2	3	2		25	32	57	
1788	8	5	1	1					3	3	2	4		1	1	4							1	1		16	19	35
1789	3	5	2	6		1	4	5	5	3	2	2	2	3	1	3	5	2	1	3	1	1	3	1	29	35	64	
1790	9	4	8	1	7	2	4	8	3	5		3	4	3	1		3	4	4	3	6	5	1	2	50	40	90	
1791		10	1	5	1	2	3	2	1	1	4	2	5	2	4	9		2	1	2	5	4	2	2	27	43	70	
1792	4	7	7	3	1	1	3	1	5	2	2	3	5	5	2	3	4	5	1	6	2	2	2		38	38	76	
1793	7	5	3	7	4	2	5	5	1	1	1	1	2	3	2	4	5	3	4		7	5	4	3	45	39	84	
1794	3	4	5	2	2	2	2	3	1		3		1	1	5	5	3	4	6	7	4	4	3	2	38	34	72	
1795	3	6			1	2	3	5	3	2	3		2	2	2	1	2	1	4	4		4	2	2	25	29	54	
1796	5	5	4	2	1	5	2	2	1	1	3	3	2	2	5	3									11	23	23	57
1797																									64	?	?	64
1798	6	5	2	1	2	2	4	2	3	3	1	2	4	5	2	4	6	3		3	3	1	3	3	36	34	70	
1799	4	3	2	5	3	6	1	2	1	2	1	3	1	1											13	22	35	
Total/ sexe	78	83	53	50	36	37	46	51	43	41	30	35	35	36	34	44	36	30	31	40	48	35	26	20	105	496	502	1103
Total/ lună	161	103	73	97	84	65	71	78	66	71	83	46	105															

Tabelul reflectă într-un mod fidel lipsurile din registru. Până în 1786 nu se poate vorbi de continuitate, iar anul 1788 are de asemenea lacune evidente. Din septembrie 1796 până în ianuarie 1798 am putut deduce numărul botezaților după numărul de poziții lipsă în numerotarea făcută de preot. În acest ultim caz nu sunt afectate cifrele globale, ci doar repartitia lunară a nașterilor. Cu toate aceste neajunsuri se pot face câteva considerații pe marginea fenomenului natalității în parohia ortodoxă Ineu.

Pentru ca informațiile să fie cât mai veridice, mai ales în distribuția lunară a nașterilor, am ales în tabelul următor zece ani de înregistrări complete din ultimele două decenii ale secolului al XVIII-lea.

Repartiția lunară a nașterilor în OPOR Ineu între 1786-1787, 1789-1795, 1798

Concepție	Apr.		Mai		Iun.		Iul.		Aug.		Sept.		Oct.		Nov.		Dec.		Ian.		Feb.		Mar.		Total pe sexe		Total
Naștere	Ian.		Feb.		Mar.		Apr.		Mai		Iun.		Iul.		Aug.		Sept.		Oct.		Nov.		Dec.		B	F	
Anul	B	F	B	F	B	F	B	F	B	F	B	F	B	F	B	F	B	F	B	F	B	F	B	F	B	F	
1786	2	1	7	7	4	6	2	3	4	1	3	6	1	1	2		2	1	3	5	6	2	1		37	33	70
1787	4	3	2	4	1	1	3	4	1	6	1	4	2	1	3	3	2	3	2		2	3	2		25	32	57
1789	3	5	2	6		1	4	5	5	3	2	2	2	3	1	3	5	2	1	3	1	1	3	1	29	35	64

1790	9	4	8	1	7	2	4	8	3	5		3	4	3	1		3	4	4	3	6	5	1	2	50	40	90
1791		10	1	5	1	2	3	2	1	1	4	2	5	2	4	9		2	1	2	5	4	2	2	27	43	70
1792	4	7	7	3	1	1	3	1	5	2	2	3	5	5	2	3	4	5	1	6	2	2	2		38	38	76
1793	7	5	3	7	4	2	5	5	1	1	1	1	2	3	2	4	5	3	4		7	5	4	3	45	39	84
1794	3	4	5	2	2	2	2	3	1		3		1	1	5	5	3	4	6	7	4	4	3	2	38	34	72
1795	3	6			1	2	3	5	3	2	3		2	2	2	1	2	1	4	4		4	2	2	25	29	54
1798	6	5	2	1	2	2	4	2	3	3	1	2	4	5	2	4	6	3		3	3	1	3	3	36	34	70
Total/ sexe	41	50	37	36	23	21	33	38	27	24	20	23	28	26	24	32	32	28	26	33	36	31	23	15	350	357	707
Total/ lună	91	73	44	71	51	43	54	56	60	59	67	38															

Distribuția pe sexe a nașterilor, așa cum se poate observa, este foarte echilibrată, avantajul sexului feminin fiind nesemnificativ, repartitia pe sexe arătând un procent aproape egal între băieți - 49,5% și fete - 50,5%. Media de copii născuți pe an a fost de 70,7 cu un maxim de 90 în anul 1790 și un minim de 54 în 1795.

Distribuția pe luni a născuților relevă câteva informații mai deosebite. Cei mai puțini copii născuți sunt în mai-iulie însă e surprinzător numărul de născuți evident mai mic din luna decembrie. În rândul ortodocșilor din Ineu influențele externe asupra natalității au legătură atât cu muncile agricole – în lunile august-octombrie au fost concepuți cei mai puțini copii –, cât și cu restricțiile religioase. În acest din urmă caz reprezentativ este numărul copiilor născuți în decembrie deci concepuți în martie, lună care corespunde postului Paștelui. Abstenența înainte de Paști a fost urmată de o perioadă mult mai prolifică, dovadă fiind cei 91 de copii născuți în ianuarie și care prin urmare au fost concepuți în aprilie. Situația nu este deloc similară în legătură cu postul Crăciunului. Copiii concepuți în luna decembrie sunt chiar mai mulți decât cei concepuți în lunile vecine, fără restricții, noiembrie și ianuarie.

Informații despre copii nelegitimi nu apar în mod explicit în registrele parohiale. Un caz evident de născut ilegitim ar fi fost dacă rubrica privind tatăl rămânea necompletată. Nu am găsit astfel de cazuri pentru perioada studiată, acest lucru neînsemnând neapărat că nu puteau exista copii care să provină dintr-o relație neoficializată religios. Cele cinci nașteri gemelare, adică 0,7% din totalul nașterilor, reprezintă un procent evident mai mic decât cel înregistrat la alte confesiuni din comitat.

În cazul târgului Ineu se pot face calcule și pentru ceea ce în demografie numim rata brută a natalității. La recensământul din 1787

localitatea avea 2080 locuitori. În acel an s-au născut 57 de copii ortodocși și 4 copii catolici care ar corespunde unei RBN de 29,3%. În acest caz situația este una particulară deoarece copiii născuți în 1787 sunt mult sub media copiilor născuți în anii din preajma recensământului iosefin. Cifrele medii de născuți pentru decada 1781-1790 sunt de 70 la ortodocși și 8,8 la catolici ceea ce ar corespunde unei RBN de 37,8%. În lipsa unor cifre privind populația Ineului pentru mai mulți ani succesivi consider media enunțată ca fiind plauzibilă pentru ultima parte a secolului al XVIII-lea în această așezare.

DIN ISTORIA JUDEȚULUI ARAD

Tribunismul arădean în contextul presei europene, la sfârșitul secolului al XIX-lea

Doru Sinaci,

Abstract

As the number of literate persons grows, the press will play a more and more important role in the people's lives. First in the big cities and then in the villages, the press forcefully becomes the main means of information but also political, economic or cultural education of the readers. For the Romanians in Transylvania, the priest or the teacher with the "paper" in their hand became a more visible image. „What does the paper write?” was the question following immediately the greetings and this was how the people could find out the "news".

It was the merit of Ioan Slavici to turn the press into a media vehicle able to penetrate „into the last Romanian hut” from Transylvania. This light that penetrated everywhere was certainly coming from “the sun rising from *Bucharest*”. It was through the press that all the important press releases of the Romanian National Party were transmitted, along with all the speeches of the political leaders and all the important news. Thus, press became indispensable and represented the public communication extension of the Romanian National Party. The press was “*official*”; it was “*authorised*” and hence, credible. The press became more and more a document. The politicians refer to it and during the moments of crisis (1895, 1899, 1902, 1910-1911) the appeal to the collection of journals becomes a tool on which almost every political discourse is based.

Mai ales după anul 1815, ca reacție la excesele revoluționare de până atunci, Statul și Biserica introduc un control sever în ceea ce privește libertatea de întrunire și de exprimare. Prin urmare, intelectualii sunt în căutarea unor spații publice, care să devină adevărate forumuri politice, iar cafenelele, restaurantele sau redacțiile ziarelor oferă un astfel de refugiu. Treptat, aici vor începe să se țină conferințe publice, reuniuni politice sau

„*consfătuiri intime*”, iar ziarele devin adevărate tribune ale exprimării noilor idei liberale și naționale. Încetul cu încetul, saloanele aristocratice în care se făceau și se desfăceau marile strategii politice continentale încep să-și piardă influența, locul acestora fiind luat de noile spații de libertate. Acest fenomen este prezent în toată Europa secolului al XIX-lea și se deplasează, invariabil, dinspre vestul, spre estul bătrânului continent. Din punct de vedere statistic, dacă la începutul secolului al XIX-lea doar 2% dintre europeni locuiau în cele douăzeci de orașe care depășeau ușor 100.000 de locuitori, la sfârșitul secolului existau 6 aglomerări urbane cu peste un milion de locuitori, 55 cu peste 250.000 de locuitori și 180 cu peste 100.000 de locuitori, în total 15% din populația bătrânului continent locuind în mediul urban.¹⁴⁸ Această dezvoltare urbană avea să ofere numeroase spații de libertate pentru intelectualii europeni. Cabaretele pariziene, în frunte cu Moulin Rouge și Tabarin, tavernele londoneze sau cafenelele vieneze devin adevărate modele în domeniu, fiind imitate în fiecare capitală europeană. În același timp, reacția intelectualilor europeni față de cenzură este totală, dorința de libertate răbufnind efectiv la fiecare categorie artistică sau științifică în parte. În prima jumătate a secolului al XIX-lea asistăm la una dintre cele mai strălucitoare perioade ale culturii europene, marile mișcări filosofice, artistice sau politice – precum romantismul, socialismul, liberalismul, naționalismul etc. – afirmându-se pe tot teritoriul continentului.¹⁴⁹ Tot în această perioadă se manifestă și o creștere a numărului de ziare politice independente, care aveau să facă legătura între elitele intelectuale și popor. Dacă în Franța napoleoniană existau doar patru ziare la momentul 1811, în anul 1846 intraseră pe piață 25 de cotidiene, cu un număr de 180.000 de abonați. În Prusia existau, în anul 1845, 42 de ziare politice, iar în Anglia, 373. La Viena, în schimb, nu exista presă independentă înainte de revoluția de la 1848, iar în anul 1789 toate sălile de lectură fuseseră închise de frica iacobinilor. În Ungaria primul ziar liberal independent, Pesti Hirlap, fondat chiar de către Lajos Kossuth, avea să fie autorizat abia în anul 1841. În scurtă vreme, acest ziar avea să ajungă la un tiraj de 5.000 de exemplare, cifră nemaiauzită pentru această țară.¹⁵⁰ Încet, dar sigur, intelectualitatea europeană se așează în fruntea luptei politice, iar spațiile neconvenționale devin adevărate tribune de exprimare a noilor idei. La Pesta, tânăra

---

¹⁴⁸ Berstein Serge, Milza Pierre, *Istoria Europei*, Institutul European, Iași, 1998, vol.4, p. 233..

¹⁴⁹ Charle Christophe, *Intelectualii în Europa secolului al XIX-lea*, Institutul European, Iași, 2002, p.63.

¹⁵⁰ Deak Ianos, *The Lawful Revolution: Lajos Kossuth and the Hungarians*, New York, Columbia U.P. 1979, p.71.

generație literară radicală, condusă de către poetul Petőffi Sándor, se întâlnește la cafeneaua Pilvax și promovează un program politic apropiat idealurilor revoluționare franceze. La Berlin, „Tinerii Hegelieni” – denumire care îi separă de „Bătrânii Hegelieni”, aplecați spre dreapta – printre care Arnold Ruge, Ludwig Feuerbach, Moses Hess, Bruno și Edgar Bauer sau Karl Marx, excluși din mediile academice pentru ideile lor, frecventează berăriile studențești, dar și redacțiile ziarelor, transformându-le în locuri publice de dezbateri politice și filosofice. Nici mediul universitar nu este ocolit de opresivitatea puterii statale sau bisericești existente, astfel că în ianuarie 1848 Mickiewicz, Quinet și Michelet sunt îndepărtați de la Collège de France, după cum fuseseră îndepărtați și cei șapte corifei de la Göttingen – Albrecht, Dahlmann, Gervinus, Iacob și Wilhelm Grimm, Ewald și Weber - în anul 1837. Evident, locul de refugiu al intelectualilor și universitarilor persecutați de către autoritățile reacționare se petrece tot în zona neconvențională și pe lângă redacțiile ziarelor, cu atât mai mult cu cât și studenții îi urmează, cu înflăcărarea specifică vârstei lor. Mai mult, în ultima jumătate a secolului al XIX-lea numărul studenților va crește considerabil și în spațiul central-european, în Ungaria depășindu-se cifra de 10.000.¹⁵¹ Acest „proletariat cu bacalaureat” – cum îl denumea Bismarck – avea să constituie germenul viitoarelor schimbări în ceea ce privește politica europeană. Asociațiile culturale sau sportive care se constituie în această perioadă, mai ales pentru a suplini imposibilitatea participării directe la viața politică a statului, reprezintă și ele tot atâtea încercări ale intelectualilor în ceea ce privește căutarea spațiilor de libertate¹⁵².

Pe măsură ce crește numărul știutorilor de carte, presa va juca un rol din ce în ce mai important în viața oamenilor. Întâi în marile orașe, apoi și la nivelul satelor, presa se impune cu forță ca fiind principalul mijloc de informare, dar și de educare politică, economică sau culturală a cititorilor. În cazul românilor transilvăneni, preotul sau învățătorul cu „foaia” în mână devenea o imagine tot mai vizibilă. „Ce mai scrie la ziar?” era o întrebare care se punea imediat după salutul de politețe, astfel că „noutățile” se răspândeau în popor.

Arădeanului Ioan Slavici îi revine marele merit de a fi transformat presa într-un vehicul mediatic în stare să pătrundă „până în ultima colibă românească” din spațiul transilvan. Această lumină ce pătrundea peste tot era alimentată, firește, de „soarele ce răsare la București”. În altă ordine de

---

¹⁵¹ Charle Christophe, op.cit. p.201.

¹⁵² *** *Asociaționism și naționalism cultural în secolele XIX-XX*, Coord: Liviu Maior, Ioan Aurel Pop, Ioan Bolovan, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2011.

idei, prin presă se transmiteau toate comunicatele importante ale Partidului Național Român, toate discursurile fruntașilor politici și toate noutățile importante. Presa devenea astfel indispensabilă, fiind extensia de comunicare publică a Partidului Național Român. Presa era „*oficioasă*”, era „*autorisată*” și, prin urmare, credibilă. Presa devenea, tot mai mult, un document. Politicienii se raportează la ea, iar în momentele de criză (1895, 1899, 1902, 1910-1911) recursul la colecția de ziare este un atribut pe care se întemeiază aproape orice discurs politic.

La sfârșitul secolului al XIX-lea, românii transilvăneni se găseau în fața unor mari provocări, comparabile – ca amploare a manifestării acestora, în toată zona central-europeană – cu marele moment de la 1848¹⁵³. „Veacul al XIX-lea – avea să constate mai târziu Octavian Goga¹⁵⁴ – e veacul *principiului de naționalitate. În veacul al XIX-lea s-a lansat ideea identificării granițelor etnice cu granițele politice; în veacul al XIX-lea s-a elaborat unitatea popoarelor. Desigur, mai întârziți decât alții din cauza așezării noastre geografice, aceste idei din cursul veacului al XIX-lea au fost în mod postum resimțite în conștiința noastră și trecute în instinctul nostru popular. Toți cărturarii, toți scriitorii noștri, toți au perpetuat generații întregi acest vis, de la unul la altul, și eu nu mă găsesc decât o verigă într-un lanț de evoluție: nu sunt decât continuatorul normal al siimșirii generale, pe care, în mod firesc, am dus-o și eu cu un pas mai departe.*” Acest veac, descris excelent de către tribunistul Octavian Goga, se încheia în Transleithania pe fondul intensificării politicilor de maghiarizare demarate - mai ales după anul 1875, prin guvernarea premierului Kálmán Tisza - la adresa românilor, slovacilor, sârbilor și a celorlalte popoare subjugate. Confrunțați cu acest pericol, care se exprima prin forme din ce în ce mai subtile, românii transilvăneni își intensifică eforturile de unificare politică, iar la 12-14 mai 1881, cu ocazia Conferinței Naționale de la Sibiu se naște Partidul Național Român din Transilvania, Banat și Ungaria, prin fuziunea celor două partide întemeiate la 1869. În ambele momente de construcție politică, respectiv la 1869 și la 1881, românii din Transilvania și Ungaria au reacționat împotriva compromisului austro-ungar de la 1867, act politic sintetizat cât se poate de just de către politicianul și sociologul maghiar Oszkár Jászi: „Compromisul s-a născut dintr-o neîncredere reciprocă. El a fost rezultatul unui mare impas. Împăratul avea nevoie de

---

¹⁵³ Liviu Maior, capitolul Dualismul austro-ungar, în Istoria Transilvaniei, vol. III (de la 1711 până la 1918), coordonatori: Ioan-Aurel Pop, Thomas Năgler, Magyar András, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2008, p.430.

¹⁵⁴ Octavian Goga, Fragmente autobiografice, vol. Discursuri, București, Editura Cartea Românească, 1942, p.13.

maghiari pentru a-și putea pune în practică politica antiprusacă, în timp ce Ungaria, chinuită, dezmembrată și slăbită de regimul absolutist, avea nevoie de un răgaz pentru a-și regenera forțele economice și politice înainte de a-și relua vechea luptă pentru independență.”¹⁵⁵ Dacă societatea politică maghiară era împărțită între susținătorii dualismului și adversarii acestuia – cei din urmă grupați în special în Partidul Independenței și Pașoptist, condus de către Ferenc Kossuth, fiul marelui revoluționar maghiar de la 1848 – în cazul românilor, atitudinea politică era nuanțată în funcție de recunoașterea sau nerecunoașterea compromisului austro-ungar. Pornind de la aici, unul dintre cele mai interesante procese din evoluția Partidului Național Român din Transilvania, Banat și Ungaria vizează confruntările de idei care se manifestă în interiorul acestuia, referitoare la schimbarea strategiei de acțiune politică, prin trecerea de la tactica pasivismului, la noul activism. Vorbim despre un proces ale cărui elemente constitutive se manifestă încă din 1884 - odată cu apariția ziarului Tribuna la Sibiu – și se încheie în 1905, la presiunea politică și mediatică a tinerilor politicieni grupați în jurul ziarului Tribuna Poporului de la Arad¹⁵⁶. Între cele două ziare există o constantă care definește un curent politic și cultural de mare complexitate, având în centrul preocupărilor sale societatea românească în ansamblul ei: tribunismul. Până la sfârșitul anului 1895, tribuniștii pășesc alături de conducerea Partidului Național Român și respectă programul de la 1881. Tribuniștii contribuie esențial la apropierea dintre conducătorii mișcării naționale și masa românilor transilvăneni, dar mai ales la dezvoltarea conștiinței naționale a țărănimii știutoare de carte. Dacă scopul lor declarat era unificarea culturală a tuturor românilor¹⁵⁷, în ceea ce privește discursul politic liniile directe sunt trasate încă din primul număr, prin articolul de fond intitulat „Cătră publicul român!” și semnat de toți fondatorii noii gazete: Ioan Bechnitz, Aurel Brote, Eugen Brote, Ioan Dusoiu, Diamandi Manole, Simeon Mărginean, Ioan Neagoe, George B. Popp, Ioan de Preda și Ioan Slavici. Fondatorii Tribunei proclamă statul ungar ca stat poliglot și

---

¹⁵⁵ Oszkár Jászi, *The Dissolution of the Habsburg Monarchy*, Chicago, The University of Chicago Press, 1929, p.350, în Valer Moga, Sorin Arhire (coord.), *Problema Transilvaniei în discursul politic de la sfârșitul Primului Război Mondial*, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2009, p.43.

¹⁵⁶ Dumitru Suci, *Studii privind mișcarea națională a românilor din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, Editura Tribuna, Cluj-Napoca, 2004, pp. 283-284. Vezi și *Istoria României, Transilvania*, II, capitolele redactate de D. Suci, pp.19-86.

¹⁵⁷ Vezi primele articole programatice ale Tribunei sibiene: „Cătră publicul român!”, Tribuna I, nr.1, 14/26 aprilie 1884, „Programul Tribunei”, Tribuna I, nr.10, 27 aprilie/9 mai 1884, p.37, „Linia de conduită a Tribunei”, Tribuna I, nr.114, 4/16 septembrie 1884, p.453 etc.

denunță bazele constituționale ale dualismului austro-ungar. „Alipirea către tron” devine atât un element de principiu politic, pe deplin compatibil cu pasivismul declarat al fruntașilor Partidului Național Român din Transilvania, cât și o strategie gazetărească menită să evite acuzele de „trădare de patrie”, pe care procurorii unguri le utilizau în dese procese de presă îndreptate împotriva ziariștilor români¹⁵⁸. Până la apariția Tribunei sibiene, la 1884, elita politică transilvăneană își găsisese în pasivism o strategie „de luptă” care nu permitea democratizarea vieții politice și bloca în bună măsură activitatea Partidului Național Român. Ideile junimiste, de la care tribuniștii se revendică din punct de vedere cultural, sunt aplicate cu succes în Transilvania și au un rol determinant în reconsiderarea atitudinii elitei față de popor¹⁵⁹. Curentul junimist, promovat încă de la începuturi de către tribuniștii sibiieni a determinat reconsiderarea atitudinii elitei față de popor, mai ales prin acțiunile menite să ridice sub aspect cultural, economic și politic nivelul claselor populare. Tot de sorginte junimistă este și strategia culturală a tribuniștilor, care militează împotriva direcției tradiționale din cultura românească ardeleană. Astfel, tribuniștii atacă sistemul ciparian, acuzându-l că produce o ruptură între români, fiind accesibil doar unei elite: „Ortografia nu este un scop, ci numai un mijloc. Scopul este cultura și răspândirea acesteia prin masele poporului, iar ortografia este mijlocul”¹⁶⁰. Pentru a pune în valoare aportul tribuniștilor la dezvoltarea unitară a limbii române literare, pe parcursul lucrării am transcris toate citatele cu maximă fidelitate, utilizând ortografia și punctuația vremii. Din acest punct de vedere, în cele aproape două decenii supuse cercetării noastre (1895-1914) se poate constata o dezvoltare fără precedent a limbii utilizate în coloanele ziarelor arădene. Promovarea învățământului de calitate, dezvoltarea limbii române pe baze sănătoase și stimularea forțelor literare locale pentru o creație originală întregesc ideile junimiste promovate de către tribuniștii ardeleni. În schimb, din punct de vedere politic, la doar câțiva ani după apariția „Tribunei” ruptura dintre tribuniști și junimiști este totală. I. Slavici îi scria lui T. Maiorescu, la 2/14 noiembrie 1889, că „Noi, deși amici literari

---

¹⁵⁸ Între anii 1886-1908 au existat 353 de procese de presă, totalizând 132 de ani de temniță și însumând amenzi în valoare de peste 93.000 de coroane (Vezi Ioan Bolovan, *capitolul Naționalitățile și dualismul*, în *Istoria Transilvaniei*, vol. III (de la 1711 până la 1918), coordonatori: Ioan-Aurel Pop, Thomas Năgler, Magyari András, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2008, p.436.

¹⁵⁹ Ioan Slavici, *Opere*, IX. *Publicistica social-politică „Tribuna” și epoca sa*, Ediție critică de Dimitrie Vatamaniuc, Academia Română, Fundația Națională pentru Știință și Artă, București, 2010, pp.274-293, seria de șase articole intitulate „Bizantinisme” publicate în *Tribuna Poporului*, numerele 90-93/1899.

¹⁶⁰ *Tribuna*, II, 1885, nr.125, p. 499.

ai junimiștilor de peste Carpați, nu suntem junimiști”. Francheța lui Ioan Slavici față de liderul de necontestat al junimiștilor români nu era de prisos, deoarece cu un an înainte, în timpul unei întrevederi cu E. Brote din vara anului 1888, T. Maiorescu – ajuns la putere – condiționa un posibil ajutor financiar promis tribuniștilor de pe vremea când se afla în opoziție de schimbarea „atitudinii brătieniste a Tribunei”¹⁶¹. Relațiile mai strânse cu liberalii bucureșteni reprezintă o constantă a tribuniștilor ardeleni, care-i va detașa de „frunțași” politici sibieni sau bănățeni, mai apropiați de conservatorii din capitala tânărului regat român.

În limitele programului politic de la 1881, tribuniștii militează pentru trecerea la acțiune politică și pentru modernizarea discursului politic românesc, la un nivel compatibil cu dezbateră europeană a problemei.

Începând cu toamna anului 1895, între tribuniști și câțiva dintre liderii Partidului Național Român apar primele conflicte. Confiscarea Tribunei de către bătrânul frunțaș național I. Rațiu, în temeiul „patrimoniului de partid”, n-avea să conducă și la dispariția tribunismului. Spirite libere, moderne, care simțeau că mai aveau multe de făcut în ceea ce privește afirmarea politică a românilor transilvăneni, tribuniștii se regrupează în jurul „sâmburelui sănătos” de la Arad și începând cu anul 1897 vor scoate un nou ziar, Tribuna Poporului. Deși „vechea” *Tribună* de la Sibiu va mai apare până în anul 1903, publicația va fi văduvită de principalele sale condeie gazetărești, îndepărtându-se tot mai mult de ceea ce înțelegem prin „tribunism” – acest curent cultural-politic cu largă penetrare în popor. Eliberați de prăfuita teorie a pasivismului și de învechitele idei ale elitismului și separatismului ardelenesc, în doar câțiva ani tribuniștii arădeni vor scoate cel mai puternic ziar politic din Transilvania, având numeroși cititori și în România¹⁶². Pe de altă parte, conjuncția activismului arădean cu tribunismul avea să conducă, după nici opt ani de la apariția gazetei, la schimbarea strategiei politice a Partidului Național Român și revenirea românilor transilvăneni la viața politică parlamentară. Mai departe, tribuniștii arădeni aveau să se implice în educarea electorală și politică a românilor cu drept de vot, la trezirea conștiinței naționale, la coordonarea campaniilor electorale „în cel mai rău sistem politic din Europa”¹⁶³ și la dezvoltarea colaborării politice a naționalităților din monarhie. Dar, de departe cel mai mare merit al

---

¹⁶¹ Lucian Boia, Eugen Brote (1850-1912), Ediția a II-a, revăzută, București, Editura Humanitas, 2013, p.58.

¹⁶² Lucian Boia, op.cit.,p.201.

¹⁶³ Iulian Negrilă, Eugean Gagea, Sistemul electoral din Austro-Ungaria (1867-1918), Editura „Vasile Goldiș” University Press, 2003, pp.11-12.

tribuniștilor arădeni ține de dezvoltarea discursului politic: de la susținerea autonomiei pe baze istorice, la autonomia pe principiul majorității populației; de la discursul de atitudine politică, la cel de activitate politică, iar în final, la promovarea conceptului de autodeterminare. Un parcurs dificil, care avea să șlefuiască discursul politic al românilor transilvăneni și să pregătească generația Marii Uniri.

Tot acest parcurs al discursului politic este legat, indisolubil, de evoluția politică, economică, socială și culturală a societății românești transilvănene de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului următor. „Cea de-a doua *Tribună*” – cum va rămâne în istoriografie Tribuna arădeană¹⁶⁴ - pornește la drum în condiții destul de grele. Scandalul politic de la vârful Partidului Național Român era în toi¹⁶⁵, iar concurența pe piața publicisticii politice românești din Transilvania nu era una prea ușoară. Stând alături de liberalii din Regat¹⁶⁶, tribuniștii arădeni aveau de înfruntat și atitudinea ostilă a presei conservatoare bucureștene. În Banat, în imediata lor vecinătate, dominau Mocioneștii¹⁶⁷, iar la Orăștie se schimbau generațiile de luptători¹⁶⁸. În aceste condiții, dominarea pieței publicistice se putea realiza doar după acapararea în prealabil a structurilor de putere din eparhia Aradului, de fapt singurele structuri aflate la acea vreme la îndemâna românilor ardeleni.¹⁶⁹ Acest lucru se realizează pe parcursul a doi

---

¹⁶⁴ Primele referiri legate la această denumire le găsim la Ioan Slavici, „*Tribuna*” și *tribuniștii*, Orăștie, 1896, când nici nu apăruse încă Tribuna arădeană, apoi la Mircea Popa, Valentin Tașcu, *Istoria presei românești din Transilvania de la începuturi până la 1918*, Editura Tritonic, București, 2003.

¹⁶⁵ De dată mai recentă, despre această primă criză a Partidului Național Român vezi: Vlad Popovici, *Tribunismul (1884-1905)*, Presa Universitară Clujeană, 2008; Vasile Crișan, Aurel C. Popovici 1863-1917, monografie, Editura Altip, Alba Iulia, 2008; Lucian Petraș, *Politică și demers național în comitatul Arad (1895-1916)*, Editura Brumar, Timișoara, 2008.

¹⁶⁶ Lucian Boia, Eugen Brode (1850-1912), Ediția a II-a, revăzută și adăugită, Editura Humanitas, București, 2013; Marius Eppel, *Vasile Mangra. Activitatea politică 1875-1918*, Presa Universitară Clujeană, 2004.

¹⁶⁷ Teodor Botiș, Monografia familiei Mocioni, Fundația pentru literatură și artă „Regele Carol II”, București, 1939; George Cipăianu, *Vinčențiu Babeș (1821-1907)*, Editura Facla, Timișoara, 1980; Gheorghe Iancu, *Omul politic și de cultură Valeriu Braniște*, vol.I, 1869-1896, partea I, Editura de Vest, Timișoara, 2011.

¹⁶⁸ Ioan Mișu, Spicuri din *gândurile mele politice, culturale, economice*, Publicate cu un studiu biografic de prof.Silviu Dragomir, membru al Academiei Române, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane Sibiu, 1938; Valentin Orga, *Aurel Vlad. Istorie și destin*, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2008.

¹⁶⁹ Nicolae Bocșan, *Biserica și stat la români*, în *** Istoria Transilvaniei, vol.III (de la 1711 până la 1918), coord. Ioan Aurel Pop, Thomas Năgler, Magyari András, Academia

ani de confruntări, când reușesc să-l impună ca episcop al Aradului pe Iosif Goldiș, cu program „pastoral tribunist” semnat cu acte în regulă¹⁷⁰. Cu ocazia banchetului de instalare al noului episcop are lor un prim contact al tribuniștilor arădeni cu Tisza István, relațiile dintre gruparea arădeană și viitorul prim-ministru maghiar cunoscând – în perioada supusă studiului nostru – un parcurs cât se poate de interesant.

După ce cuceresc pozițiile-cheie în eparhie și își impun oamenii în fruntea instituțiilor școlare din subordinea acesteia, urmează strategia impunerii la nivelul conducerii Partidului Național Român. Tribuniștii arădeni aveau deja de partea lor un element invincibil: notorietatea. Ajunseseră la câteva mii de abonați permanenți, care proveneau din toată Transilvania, dar și din Regat¹⁷¹, iar din punct de vedere economic reușiseră să se rentabilizeze, fapt care le permitea să adopte o politică editorială independentă¹⁷². Volumele cu caracter autobiografic¹⁷³ și monografiile de personalități¹⁷⁴ cercetate au evidențiat, de asemenea, tendința tribuniștilor arădeni de a se constitui într-un veritabil „stat-major” politic și cultural al românilor transilvăneni.

Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2008; Pavel Vesa, *Episcopia Aradului. Istorie.Cultură.Mentalități (1701-1918)*, Presa Universitară Clujeană, 2006.

¹⁷⁰ Eugen Glück, Nicolae Roșuț, *Aradul și mișcarea memorandistă*, Universitatea Cultural Științifică Arad, 1978, pp.130-131, *Procesul verbal încheiat cu ocazia înțelegerii intervenite între reprezentanții Partidului Național Român din Arad și vicarul Iosif Goldiș în preajma alegerii acestuia ca titular al diecezei Aradului*.

¹⁷¹ Sever Bocu, *Drumuri și răscruci*, Timișoara, 1939; Roman R. Ciorogariu (1852-1936), *Studii și documente*, Studii: prof. dr. Vasile Popeangă, prot. dr. Gheorghe Lițiu, Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Oradiei, 1981.

¹⁷² Roman Ciorogariu, *Studii și documente*, Studii. Prof.dr. Vasile Popeangă și prot.dr. Gheorghe Lițiu, Oradea, 1981.

¹⁷³ Sever Bocu, op.cit. ; Valeriu Braniște, *Amintiri din închisoare*, ediție de Al. Porțeanu, București, 1972 ; Idem, *Oameni, fapte, întâmplări*, Cluj-Napoca, 1980 ; Roman Ciorogariu, *Zile trăite*, Oradea, 1926 ; Coriolan Băran, *Reprivire asupra vieții*, Arad, 2010 ; Onisifor Ghibu, *Pe baricadele vieții. Anii mei de învățătură*, Cluj-Napoca, 1981 ; Ioan Mihu, op.cit. ; Ioan Slavici, *Lumea prin care am trecut*, București, 1930.

¹⁷⁴ Ioan Dodu Bălan, Octavian Goga. Monografie, București, 1975; Lucian Boia, Eugen Brote, op.cit.; Doru Bogdan, *Ioan Suci, părinte al patriei*, Arad, 1999; George Cipăianu, *Vincentiu Babeș 1821-1907*, Timișoara, 1980, Vasile Crișan, Aurel C. Popovici (1863-1917). Monografie, Alba-Iulia, 2008; Marius Eppel, Vasile Mangra (1850-1918). *Contribuții la cunoașterea vieții și activității lui*, Arad, 2000; Valentin Orga, Aurel Vlad. *Istorie și destin*, Cluj-Napoca, 2001 ; Dumitru Petrescu, G. Bogdan-Duică – studiu monografic, București, 1978 ; Mircea Popa, Ilarie Chendi, București, 1973.

Discursul politic publicat în paginile Tribunei este extrem de variat¹⁷⁵. Sunt publicate discursurile rostite de către fruntașii politici la întâlnirile populare de protest față de numeroasele abuzuri săvârșite de către autoritățile maghiare, după cum sunt tipărite, integral, și discursurile politice ale deputaților români rostite în parlamentul de la Budapesta. Nu lipsesc nici discursurile din congregațiile comitatense sau chiar cele rostite la congresele naționale bisericești. Discursurile electorale sunt de asemenea foarte interesante, dar și discursurile polemice, care n-au lipsit în nici o perioadă din intervalul studiat. Aproape două decenii Aradul a jucat rolul de capitală politică a românilor transilvăneni, iar cei care au contribuit decisiv la aceasta au fost, cu siguranță, tribuniștii. Iar în acest mare curent politic și cultural – am numit tribunismul – trebuie să-i încadrăm și pe ziarisții de la *Românul*, care l-au continuat cu succes. În fond, *Românul* a asimilat toată zestrea materială și umană a Tribunei, prin fuziunea – prin absorbție, ce-i drept – de la începutul anului 1912¹⁷⁶.

---

¹⁷⁵ Doru Radoslav, *De la Memorandum la Marea Unire. Evoluția discursului politic*, în „*** Memorandumul 1892-1894, *Ideologie și acțiune politică românească*, Ediția a II-a, Editura Progresul Românesc, București, 1994.

¹⁷⁶ Radu Ardelean, *Românul (Arad, seria I, 1911-1916)*. Istoria ziarului – Istoria din ziar, tom. I, Colecția Slaviciana – serie nouă, Editura „Vasile Goldiș” University Press, Arad, 2010; Ioan D. Godea, *Ziarul „Românul” din Arad și aspecte ale problemei naționale din Transilvania (1911-1918)*, Editura de Vest, Timișoara, 2001.

Imaginea „bunului împărat” Franz Iosif reflectată în documente păstrate în Arhiva Parohiei Ortodoxe Române din Nădlac

Gabriela Adina Marco

Abstract

The myth of the good emperor may be identified during the Habsburg Monarchy, and is reflected in the consciousness of the Romanian people; prevalent in the eighteenth and nineteenth century, the myth contains the figure of the sovereign reflected in the collective perception of the common people. The term “the good emperor” was used during the reign of Maria Teresa (1740-1780), to a maximum extent of Emperor Joseph II (1780-1790), and continued during the second half of the nineteenth century, especially throughout the reign of Emperor Franz Joseph I (1848-1916). Even the humblest subjects of Their Majesties lived the important events of the royal family both through moments of joy (births, marriages or various anniversaries etc.) and through tragic events (death, memorials etc.). Different speeches and anniversary or commemorative sermons recalling the life and actions of the emperor and his family were expressed throughout various events and religious services. Many festivals dedicated to the emperor and his family, including a retiring collection were organized on these occasions. We have identified certain documents containing epithets and praising terms dedicated to the emperor and his family in the Nădlac’s Romanian Orthodox Parish Archives, such as “the glorious reign of His Too Gracious Majesty” or referring to the emperor’s wife, “Elizabeth, the graceful and too wise consort of His Majesty, being the noblest, the best and merciful mother of all of people of the Monarchy” (August/11 30 September 1898). The myth of the “good emperor” did not cease with the death of Franz Joseph. The elders remember how much respect and admiration their parents and grandparents had had for the king and monarchy, the iron discipline of the Austro-Hungarian army and traditions of the royal guard. Consequently, we could identify numerous proofs regarding the myth of the “good emperor” Franz Joseph, found not only in books or archive documents, but also transmitted through oral history and the memories of our parents and grandparents.

În timpul monarhiei habsburgice, reflectat în conștiința poporului român, putem identifica mitul privind „bunul împărat”, mit ce are în centrul său figura suveranului și care predomină în special în veacurile al XVIII-lea și al XIX-lea. Această imagine – a împăratului drept și bun – a fost imprimată în special în mintea omului de rând, care îl percepea ca „uns al Domnului”, iar în cazul poporului român, putem afirma că acesta a fost mult mai atașat de familia imperială decât de toate celelalte autorități centrale (guvernanți sau nobilime). Concesiile și actele de caritate făcute de împărat (oricare ar fi fost el) au fost familiare și des întâlnite pentru păturile de jos ale societății.

Acest mit al „bunului împărat” își are originile în secolul al XVIII-lea, în „secolul luminilor”. În acest veac, întreaga Europă se afla sub influența iluminismului, a emancipării prin învățătură și cultură a claselor sociale inferioare.

Apelativul „bunul împărat” a fost utilizat în timpul domniei Mariei Teresa (1740-1780), a cunoscut amploarea maximă pe vremea împăratului Iosif al II-lea (1780-1790), dar a continuat și în secolul al XIX-lea, mai ales în a doua jumătate a sa, în timpul domniei împăratului Franz Iosif I (1848-1916). Mitul „bunului împărat” a fost menținut viu în conștiința populației, în special prin grija arătată de împărat pentru ameliorarea situației supușilor săi, în timpul vizitelor efectuate în diferite regiuni ale monarhiei. În perioada călătoriilor imperiale, suveranul se interesa de soarta locuitorilor satelor prin care trecea, luând măsuri privind ameliorarea traiului de zi cu zi. De exemplu, împăratul Iosif al II-lea a cerut să se înființeze școli în mai multe localități, astfel aplicând spiritul veacului privind luminarea poporului prin cultură.

Evenimentele importante legate de viața familiei regale au fost trăite cu intensitate până și de cei mai umili supuși ai Majestăților Lor. Populația de rând era alături de familia regală atât în momente de bucurie (nașteri, căsătorii sau diferite aniversări etc.), cât și în cele de tristețe (moarte, diferite comemorări etc.). Cuvântări sau diferite predici aniversare sau comemorative, amintind despre viața și faptele suveranului și familia acestuia erau rostite cu ocazia unor adunări și slujbe religioase. După desfășurarea serviciului divin, erau organizate diverse serbări închinare împăratului și familiei sale. Aproape de fiecare dată se organizau colecte de bani printre credincioși, la care preoții și învățătorii trebuiau să dea „exemplu personal”, contribuind cu sume mai mari. Sumele respective erau utilizați pentru diverse acțiuni caritabile. În zilele respective, școlarii participau la serbări cu cântece și poezii, fiind scutiți de „prelegeri”, iar

învățătorii trebuiau să le împărtășească elevilor diferite aspecte privind monarhul și familia imperială „printr-o cuvântare potrivită”.

În cadrul Arhivei Parohiei Ortodoxe Române din Nădlac s-au identificat anumite documente care vin să certifice afirmațiile de mai sus. Astfel, epitete și apelative laudative la adresa împăratului și familiei sale se regăsesc în circularele primite de la Episcopia Ortodoxă Română a Aradului sau în protocoalele consemnate în cadrul ședințelor comitetului parohial și ale sinodului parohial din Nădlac, iar toate aceste informații conduc la concluzia că Franz Iosif și membrii familiei sale sunt incluși în imagologia colectivă a mitului „bunului împărat”. Iată câteva exemple de apelative: „glorioasa domnie a Majestății Sale Prea grațiosului nostru Împărat și Rege Franciscu Iosif I” pe „tronulu glorioșiloru sei străbuni” (10/22 noiembrie 1888)¹⁷⁷; „Maiestatea Sa pregrațiosul Monarch” (22 august/3 septembrie 1890)¹⁷⁸, „gloriosul nostru rege și împărat” (17/30 iunie 1914)¹⁷⁹ etc. De asemenea, epitetele nu sunt limitate doar la persoana împăratului, ci sunt menționate și pentru soția monarhului, „Elisabeta, grațioasa și prea înțeleapta consoartă a Maiestății Sale, ființa cea mai nobilă, maica cea mai bună și milostivă a tuturor popoarelor din monarhie” (30 august/11 septembrie 1898)¹⁸⁰; „fericitei noastre împărătese și regine Elisabeta” (3/15 septembrie 1898)¹⁸¹.

În cursul anului 1886, un institut geografic din Viena a scos pe piață mai multe variante ale portretului împăratului Franz Iosif – „un exemplar de lux din ediția A pe papir japonez” și „un exemplar din ediția B pe papir de China”, pentru ca cetățenii Monarhiei austro-ungare să poată să aibă acasă chipul monarhului. Printr-o circulară venită de la episcopie se recomandă cumpărarea direct de la firma producătoare a portretului pentru toate sălile de învățământ și pentru sala de ședințe a comitetului parohial („procurarea portretului Maestății Sale preabunului nostru Monarchu”)¹⁸².

În fiecare an, de ziua de naștere a „domnitorului țării” se aborda „steagul tricolor al statului cu amblema țării”¹⁸³ pe toate edificiile și instituțiile publice din întreaga Monarhie austro-ungară. La data de 6/18 august 1830 s-a născut viitorul împărat al Austriei și rege al Ungariei. La

---

¹⁷⁷ Arhiva Parohiei Ortodoxe Române Nădlac, fond Oficiul Parohial Ortodox Român (A. P. O. R. Nădlac), dosarul nr. 5/1897-1900, f. 188.

¹⁷⁸ Ibidem, dosarul nr. 2/1886-1890, f. 272.

¹⁷⁹ Ibidem, dosarul nr. 13/1914, f. 64.

¹⁸⁰ Ibidem, dosarul nr. 5/1897-1900, f. 181.

¹⁸¹ Ibidem, f. 182.

¹⁸² Ibidem, dosarul nr. 2/1886-1890, f. 24.

¹⁸³ Ibidem, f. 247.

împlinirea vârstei de 50 de ani, la 6/18 august 1880, s-au organizat în întreaga monarhie serbări speciale. Biserica Ortodoxă din Ardeal a stabilit să se slujească în toate bisericile „Sfânta Liturghie cu Doxologia”. În circularul care anunță evenimentul stă scris că „Bunătatea monarhului a schimbat fața bisericii române și a credinciosului popor dela supărare la bucurie”, drept urmare „să rugamu pe Atotpotintele ca El să binecuvinteze pre Domnitoriul nostru cu darurile Sale cele bogate, spre fericirea Sa, a patriei și a noastră, a supușilor săi”¹⁸⁴.

De asemenea, serbări solemne se făceau cu ocazia aniversărilor urcării la tron a lui Franz Iosif (la 25 de ani, la 40 de ani, la 50 de ani etc.). La acestea erau chemați să participe toți locuitorii comunelor, în frunte cu autoritățile civile și religioase, dorind și cu această ocazie „a-și manifesta loialitatea, alipirea și iubirea lor către Majestatea Sa”. De fiecare dată erau amintite realizările Bisericii Ortodoxe Române din Transilvania în această perioadă.

La data de 20 noiembrie/2 decembrie 1873 Casa domnitoare de la Viena aniversa 25 de ani de la urcarea pe tron a lui Franz Iosif. Cu acest prilej de la Centrul Eparhial din Arad se emite o circulară¹⁸⁵ semnată de Miron Romanul, care la acea dată era arhimandrit și vicar episcopal, în care sunt precizate punctele din programul de sărbătorire. Aici este elogiată activitatea suveranului până în acel moment, în special cu referire la Biserica Ortodoxă și populația românească din imperiu. Intervalul de la urcarea pe tron și până în anul 1873 a fost o perioadă „de mare însemnătate istorică” pentru Biserica Ortodoxă Română din Transilvania, care a devenit autonomă față de Biserica Ortodoxă Sârbă și i-a fost recunoscut statutul de Biserică îndreptățită și egală cu celelalte Biserici și culte din Imperiul Habsburgic și mai apoi din Monarhia austro-ungară. „Pornirea aceasta spre bine a bisericii noastre după Dumnezeu avem a o mulțumi la locul prim Maiestatei Sale cesaree și apostolico-regesci, carele, condus de simțul dreptății și de părinteasca îngrijire pentru supușii săi de ori-ce confesiune ne-a garantat autonomia și instituțiunile bisericești de care ne bucurăm drept temei la prosperarea noastră în viitor.”¹⁸⁶ Se cere și de data aceasta să se facă rugăciuni speciale în biserici urmate de festivități, la care să se invite și reprezentanții autorităților civile locale.

În timpul diverselor serbări de omagiere, împăratul Franz Iosif propune înființarea de fundațiuni filantropice. În anul 1888, la împlinirea a

---

¹⁸⁴ Ibidem, dosarul nr. 1/1856-1885, f. 167.

¹⁸⁵ Ibidem, f. 37.

¹⁸⁶ Ibidem.

40 de ani de „glorioasă domnie”, în data de 20 noiembrie/2 decembrie, episcopul Aradului Ioan Mețianu recomandă ca în toate bisericile din eparhia sa să țină „serviciu divin” cu rugăciuni pentru sănătatea familiei regale. Cu această ocazie, episcopul cere să se înceapă o „colectă de bani” în vederea înființării unui gimnaziu diecezan la Arad, care să poarte numele împăratului Franz Iosif. Această școală se constituia „în tipu de omagiu adusu din partea confesiunilor gr.-orientale rom. cu ocazia serbărilor iubiliate de 40 de ani de la suirea pe tron și a domniei Maiestaților lor”. Comitetul parohial de la Nădlac își propune să contribuie la acest fond „în răstimp de 5 ani [cu] o sumă de 500 fl.”¹⁸⁷ Dar, din cauza unor cheltuieli legate de clădirea unui nou local de școală și a renovării în întregime a bisericii, pentru visteria fondului se trimit de la Nădlac doar 200 florini până în anul 1891, când se va putea da și restul de bani. În același scop se deschide și o listă de donații benevole din partea credincioșilor. „Preoții, învățătorii și inteligența din fiecare comună sunt îndrumați a da exemplu propriu prin donații de bani”¹⁸⁸.

În anul 1898 se împlinesc 50 de ani de la urcarea pe tron a „Maiestații Sale bunului Imperat și Rege” Franz Iosif – după cum se exprimă preotul nădlăcan Nicolae Chicin¹⁸⁹. Și cu acest prilej parohiile arondate Eparhiei Aradului primesc o circulară venită de la episcopul Aradului Ioan Mețianu. În acest document, jumătatea de veac de domnie a lui Franz Iosif este caracterizată astfel: „În timpul acesta de mare însemnătate în istoria patriei ... un timp ... destul de lung pentru o sarcină atât de grea, purtată de multe și mari griji de zi și de noapte, purtată cu toată conștiințiositatea și cu adâncă înțelepciune, spre binele și fericirea tuturor popoarelor supuse gloriosului său sceptru.”¹⁹⁰

Dar acea mare zi de aniversare a fost umbrită de trecerea în neființă a împărătesei Elisabeta (29 august/10 septembrie 1898), familia domnitoare și toată monarhia aflându-se în mare doliu. Prin urmare, acea zi urma să se sărbătorească „în toată liniștea și cu toată pietatea”. În duminica de dinaintea zilei aniversare, preoții sunt îndrumați a predica în biserici despre însemnătatea zilei. În ziua de 20 noiembrie/2 decembrie 1898, toți credincioșii ortodocși din Monarhia austro-ungară sunt invitați la biserică pentru a participa la săvârșirea serviciului divin „cu doxologia îndatinată la ziua nașterii Majestații Sale”. În acea zi sunt sistate „prelegerile școlare” de

---

¹⁸⁷ Ibidem, registrul nr. 55/1879-1894, ff. 100-101.

¹⁸⁸ Ibidem, dosarul nr. 5/1897-1900, f. 188.

¹⁸⁹ Ibidem, registrul 56/1894-1898, p. 188.

¹⁹⁰ Ibidem, dosarul nr. 5/1897-1900, f. 236.

la toate școlile confesionale ortodoxe române, elevii și învățătorii urmând a participa „in corpore” la slujirea religioasă.

La data de 27 mai/8 iunie 1892 s-au împlinit 25 de ani de la încoronarea ca rege al Ungariei a împăratului Franz Iosif¹⁹¹. În acea zi s-au organizat serbări „cu toată solemnitatea [în] amintirea acelei zile însemnate”. La serviciul divin cu doxologie săvârșit în acea zi au fost invitate oficialitățile civile, precum și toți credincioșii, împreună cu învățătorii confesionali și „tinerimea școlară”.

În ultimii ani ai secolului al XIX-lea familia domnitoare de la Viena a fost confruntată cu vestea tristă a decesului împărătesei Elisabeta și a principelui moștenitor al coroanei, Rudolf. Și la aceste momente de adâncă tristețe, populația din Monarhia austro-ungară a fost alături de conducătorul ei, cel puțin din punct de vedere spiritual.

În data de 29 august/10 septembrie 1898 „un eveniment grav și neașteptat o soartă nemiloasă și o durere nepusă a întâmpinat pre Majestatea Sa” și pe familia imperială – a încetat din viață împărăteasa și regina Elisabeta. Pentru marcarea doliului în fiecare parohie ortodoxă din Eparhia Aradului se vor trage clopotele timp de trei zile, se va arbora „steag de doliu”, iar în ziua înmormântării se va ține serviciu divin și parastas în toate lăcașurile de cult ortodoxe din cadrul Episcopiei Ortodoxe Române a Aradului. La aceste slujbe vor participa toți credincioșii și învățătorii confesionali ortodocși cu școlarii pe care îi instruiau. După parastas, toți învățătorii vor vorbi în școli despre „gravitatea pierderii ce îndură și iubita noastră patrie, cum și eminentele virtuți ale fericitei în Domnul, ca se întipărească în inimile lor eterna memoria binecuvântată.”¹⁹² Alte slujbe de parastas în memoria împărătesei Elisabeta au loc de acum înainte în data de 7/19 noiembrie a fiecărui an. În acea zi în fiecare școală nu se vor ține cursuri, toți elevii împreună cu învățătorii lor participând la slujbele religioase. Pe marginea unei fotografii a bisericii ortodoxe române din Nădlac din jurul anului 1898, unul dintre preoții care activau pe atunci în această parohie, a însemnat slujbele mai importante săvârșite în acel an în locașul de cult nădlăcan. Conform acestor însemnări la data de 6/19 noiembrie s-a ținut o slujbă de parastas în memoria consoartei decedate a împăratului Franz Iosif.

Începând cu anul 1899, la data de 7/19 noiembrie, în fiecare an se va „eterniza memoria fericitei împărătese și Regine Elisabeta căzută jertfă

---

¹⁹¹ Ibidem, dosarul nr. 3/1891-1893, f. 89.

¹⁹² Ibidem, dosarul nr. 13/1914, f. 64.

nevinovată unei mâni sacrilege”¹⁹³ și se va ține „festivitate școlară de jale” și un parastas la care sunt îndrumați să participe toți învățătorii, profesorii și școlarii. La finalul manifestărilor unul dintre preoți va rosti o „cuvântare comemorativă întru amintirea neuitatei Împărătese-Regine și a nobililor ei virtuți”. În ziua respectivă școlarii sunt scutiți de cursuri.

În data de 18/30 ianuarie 1889 a decedat „Alteța Sa principele de coroană Rudolf”. Episcopia arădeană cere ca la toate bisericile ortodoxe din subordine și la toate școlile confesionale ortodoxe românești „se se deie semn de doliu prin punerea de flamure negre” și în fiecare parohie se vor trage clopotele în semn de „vestirea doliului” național. Într-una din zilele ulterioare stabilită de episcopul Aradului, în fiecare comună, cu participarea tuturor credincioșilor se va oficia o slujbă de parastas. În acea zi cursurile la școlile confesionale ortodoxe vor fi sistate¹⁹⁴.

Serbări mai deosebite se desfășurau și cu ocazia diverselor aniversări ale căsătoriei lui Franz Iosif. Un astfel de caz a fost consemnat la data de 12/24 aprilie 1879¹⁹⁵, când s-au împlinit 25 de ani de la căsătoria împăratului Franz Iosif cu Elisabeta de Wittelsbach.

„Biserica noastră ortodoxă română pururea credincioasă preînaltei case domnitoare, de bună seamă nu va lipsi a-și manifesta simțămintele sale de bucurie și pietate”¹⁹⁶ față de familia regală. Aceste cuvinte se pot citi de pe circulara emisă la data de 18 aprilie 1881 de către episcopul Ioan Mețianu, cu prilejul căsătoriei lui Rudolf, fiul împăratului și „principele de coroană”^{*} cu Ștefania – principesă de Belgia. Acest fericit eveniment va avea loc la 28 aprilie/10 mai 1881. Cu acest prilej în biserici se va oficia serviciu divin la care sunt invitate autoritățile locale, personalitățile și populația localităților, indiferent de confesiune.

În vara anului 1914 „o întâmplare neașteptată, foarte tristă și dureroasă a întâmpinat pe Majestatea Sa ... pe înalta casă domnitoare, cum și pe Monarchia noastră dimpreună cu toate popoarele ei”¹⁹⁷. La data de 15/28 iunie, duminică, Arhiducele Franz Ferdinand, moștenitorul tronului Austro-Ungariei, împreună cu soția sa Sofia de Hohenberg au fost asasinați „de mâni sacrilege” în „capitala” Sarajevo (Bosnia). Prin circulara din data de 17/30 iunie 1914, Consistoriul Diecezan ortodox român din Arad dă ordin ca „în sămnul adâncei dureri și a jalei ce sâmțim cu toții”, conducătorii

---

¹⁹³ Ibidem, dosarul nr. 22/1891-1900 f. 209.

¹⁹⁴ Ibidem, dosarul nr. 2/1886-1890, f. 206.

¹⁹⁵ Ibidem, dosarul nr. 1/1856-1885, f. 128.

¹⁹⁶ Ibidem, f. 212.

^{*} moștenitorul tronului.

¹⁹⁷ Ibidem, dosarul nr. 13/1914, f. 272.

oficiilor parohiale aflate în subordinea instituției arădene să pună „flamură neagră de doliu” pe biserici și pe școlile confesionale. În același scop trebuiau trase clopotele timp de trei zile.

Preoții greco-catolici care au slujit lui Dumnezeu în biserica de la Nădlac au avut legături cu ortodocșii de aici, în special în slujbele religioase mai deosebite (TeDeum-uri, parastase etc.). Parohul greco-catolic care a activat la Nădlac în timpul primului război mondial – Arcadie Crâșnic se număra printre aceștia. În sâmbăta de 21 iunie/4 iulie 1914 dimineața la orele 9 a oficiat o „Sfântă Liturghie întru odihna sufletelor reposați în Domnul Alteța Sa imperială și regală Arhiducele și moștenitorul de tron al Austriei și Ungariei Francisc Ferdinand și Înalta Sa soție Sofia de Hohenberg”¹⁹⁸. La acest „act funebral” au fost „invitați cu toată stima” să slujească toți preoții de toate confesiunile din Nădlac, printre care se numără ortodocșii Nicolau Chicin și Nicolae Mărginean. Împreună cu aceștia sunt invitați să asiste un număr cât mai mare de credincioși.

Această tristă întâmplare a dus la izbucnirea primului război mondial. O dată cu începerea primei conflagrații mondiale, nădlăcanii au fost obligați, ca de altfel toți românii din Transilvania, Banat sau Bucovina, să participe la luptele duse de armata austro-ungară. În actul de mobilizare generală trimis de Comandamentul general al armatei se preciza că trebuie să participe la război toată lumea („iau parte toate națiunile în oarecare măsură”), mai ales locuitorii Monarhiei pentru că „pe teritoriul ei s-a ațâțat fitilul bombei, a cărei explozie se resimțea prin războiul groaznic în întreaga lume”¹⁹⁹. Întâmplarea tristă de la Sarajevo din 28 iunie 1914 „îndeamnă ... în mod firesc ... diplomații monarhiei a face pașii necesari pentru pedepsirea celor vinovați de omorârea moștenitorului de tron. După ce demersurile diplomatice nu au putut aplana în mod pașnic conflictul ivit între Monarhie și Serbia, Monarhia a fost silită a declara război Serbiei cu datul de 28 iulie 1914. Cu datul acesta sunt chemați sub drapel prin mobilizare generală, pe lângă rezerviști, toți glotașii până la vârsta de 42 ani”. La data de 1/14 noiembrie 1914 se dă un ordin conform căruia toți bărbații născuți între anii 1878 și 1890 să se prezinte pentru examenul medical pentru recrutarea în armată²⁰⁰. Uciderea prințului moștenitor Franz Ferdinand și a soției acestuia la Sarajevo a fost un prilej de comemorare în cadrul Bisericii Ortodoxe din Ardeal. „După dispușerile providenței divine celea necuprinse de mintea omenească, în urma atentatului cu sfârșit tragic săvârșit de mâni sacrilege în

---

¹⁹⁸ Ibidem, f. 65.

¹⁹⁹ Ibidem, dosarul nr. 28/1909-1934, f. 124.

²⁰⁰ Ibidem, dosarul nr. 26/1914-1916, f. 13.

capitala Sarajevo acum Duminecă în 15/28 ale curentei ... în sămnul adâncei dureri și a jalei, ce sămțim cu toții, să se pună flamură neagră de doliu” la biserici și școlile confesionale. De asemenea, în circulara primită de la Episcopia Aradului în 17/30 iunie 1914 se mai atrage atenția să se tragă clopotele bisericilor timp de 3 zile în semn de doliu, iar la timpul convenit să se facă parastas special²⁰¹.

Pe întreaga perioadă a războiului, femeile, copiii și bătrânii lăsați de soldați în locul lor acasă vor fi nevoiți să facă numeroase „donații” mai mult sau mai puțin silite pentru cei plecați pe front, pentru cei răniți, pentru văduve și pentru orfanii de război²⁰². Și școlarii erau îndrumați să întreprindă diferite activități în beneficiul armatei: serbări în scopuri caritabile, să culeagă frunze de mure²⁰³, „flori de tee” (tei)²⁰⁴, urzici²⁰⁵, plante medicinale²⁰⁶, să strângă diferite daruri de Crăciun, precum și anumite sume de bani etc. „Ministerul de războiu face preîngrijirile necesare ca armata în timpul iernii să poată fi prevăzută cu ceaiu cald și întăritor, spre care scop se va folosi tea originală. Această tee, în caz de lipsă poate fi înlocuită cu ceaiu fert din frunze de mure ce crește prin pădurile și luncile noastre.”²⁰⁷ O altă circulară trimisă de la Consistoriul Diecezan din Arad cerea populației „spre a veni în ajutorul armatei, în scopul de a prevedea pe soldați cu albiturile necesare”²⁰⁸ să participe la colectele organizate pe plan național. „Înaltul Guvern al Statului” a organizat pe tot parcursul războiului împrumuturi de la populație „ca astfel să deie cetățenilor prilej de a veni cu obolul lor în ajutorul iubitei noastre patrii”²⁰⁹. Împrumuturile s-au făcut primăvara și toamna. În total s-au făcut șapte astfel de împrumuturi. În schimbul banilor populației se primeau „papire de valoare”²¹⁰.

În timpul desfășurării primului război mondial, societatea transilvană nu se mai gândea la „bunul împărat”, având în vedere că acesta a dat ordinul ca pentru folosul armatei să fie rechiziționate numeroase obiecte din metal. Ministerul de război sugerează „începerea unei acțiuni patriotice cu scopul de a aduna remășițe de metale care nu se mai pot folosi, pentru ca materialul

---

²⁰¹ Ibidem, dosarul nr. 13/1914, f. 64.

²⁰² Ibidem, f. 88.

²⁰³ Ibidem, dosarul nr. 15/1916, f. 108.

²⁰⁴ Ibidem, dosarul nr. 27/1917-1919, f. 93; f. 105.

²⁰⁵ Ibidem, dosarul nr. 15/1916, f. 98.

²⁰⁶ Ibidem, dosarul nr. 16/1917, f. 84.

²⁰⁷ Ibidem, dosarul nr. 26/1914-1916, f. 5, 34.

²⁰⁸ Ibidem, dosarul nr. 16/1917, f. 155.

²⁰⁹ Ibidem, f. 79.

²¹⁰ Ibidem, dosarul nr. 14/1915, f. 79, 143; dosarul nr. 15/1916, f. 63, 140; dosarul nr. 16/1917, f. 72, 192.

astfel acvirat să fie pus la dispoziție pentru trebuințele armatei. Îndeosebi sunt căutate arama galbină și roșie, plumbul, cositorul, cartușele de pușcă folosite”²¹¹. Bisericile au avut de suferit din pricina nevoilor războiului. Obiectele de cult din metal, în special din aramă, printre care se numără și clopotele n-au scăpat de la rechiziționare. În această perioadă, în săptămânalul *Biserica și Școala* apar unele articole despre clopotele bisericilor și necesitatea păstrării lor. Un astfel de articol este cel semnat de nădlăcanul Gheorghe Precupaș, care pe atunci era învățător în localitatea Dieci, Protopopiatul Buteni. Scrisoarea venită de la Dieci se încadrează în „multele trimise despre recvirarea clopotelor, ca semne caracteristice despre alipirea poporului de clopote”²¹². În ultima parte a articolului se menționează că: „Am făcut raportul acesta iubiților cetitori nu spre lauda noastră ci, pentruca să se știe cu ce sfințenie și dragoste e poporul nostru credincios cătră sf. Clopote; – pe cari cu toată dragostea le jertfește pe altarul iubitei noastre patrii; ca să fie spre mărirea și gloria ei.” Această frază a fost inclusă de Gheoghe Precupaș pentru ca autoritățile să nu recurgă la represalii contra lui sau contra publicației. Trebuiau păstrate aparențele privind atașamentul populației de rând față de monarhie, indiferent de posibilele inconveniente cauzate de acțiunile autorităților.

La data de 9/22 noiembrie 1916, Episcopia Ortodoxă Română a Aradului a emis un circular adresat către toate oficiile protopresbiteriale și parohiale din eparhia Aradului în care se anunță că „prea grațiosul împărat și rege apostolic Francisc Iosif I-ul a trecut din viața pământească cu datul de 8/21 l.c. seara după orele 9.”²¹³ Și de această dată, Biserica Ortodoxă Română din Monarhia austro-ungară a fost alături de familia regală, împărtășind durerea pricinuită de trecerea în neființă a conducătorului țării. În circulara emisă de episcopul Aradului Ioan (Ignatie) Papp, împăratul este caracterizat astfel: „a fost bunătatea întrupată a inimei regale, îngerul păcii și părintele adevărat al tuturor popoarelor supuse înțeleptei și blândeii Sale oblăduiri”. Pentru Biserica Ortodoxă Română din Monarhie a fost „un ocrotitor și sprijinitor neîntrecut”.

Știrea privind moartea împăratului Franz Iosif „a umplut de adâncă întristare și de simțită durere inimile și răunchii tuturor popoarelor” din Monarhia austro-ungară. Pentru a da „espresiune și formă esterioră profundului doliu”, circulara emisă de episcopie îndeamnă conducătorii oficiilor parohiale din Eparhia Aradului să se îngrijească ca pe toate

---

²¹¹ Ibidem, dosarul nr. 26/1914-1916, f. 125.

²¹² Gh. Precupaș, Clopotele din Dieci, în *Biserica și Școala*, anul XLI, nr. din 5 septembrie 1917.

²¹³ A. P. O. R. Nădlac, dosarul nr. 15/1916, f. 133.

bisericile și școlile confesionale cu ocazia „reposării Preagloriosului nostru împărat și rege apostolic Franz Iosif I să se arboreze staeg negru” timp de șase săptămâni, iar clopotele bisericilor să bată timp de trei zile, câte 30 de minute dimineața, la prânz și seara. Pentru ziua înmormântării împăratului – joi, 17/30 noiembrie 1916 – „se dispun ferii* în toate instituțiile noastre de învățământ”. În sâmbăta după înmormântare în bisericile ortodoxe române din Eparhia Aradului se vor oficia slujbe de parastas pentru sufletul răposatului împărat. La aceste slujbe, pe lângă credincioșii ortodocși și „tinerimea școlară sub conducerea corpului ei didactic” vor fi invitați și toți reprezentanții autorității civile locale. După slujba de parastas, elevii se vor întruni în școli unde „învățătorul și respective directorul le va vorbi despre viața și activitatea nemuritorului împărat și rege și despre deosebita grație părintească ce-a manifestat față de biserica noastră și așezămintele ei în tot cursul glorioasei sale domnii”²¹⁴. De asemenea, în perioada de doliu, toate hârtiile oficiale ale Bisericii Ortodoxe Române folosite pentru corespondențe vor fi încadrate cu negru și sigiliul va fi aplicat cu tuș negru, în semn de doliu.

În finalul circularului din 9/22 noiembrie 1916 se face anunțul că pe tronul Austro-Ungar s-a urcat Carol Francisc Iosif, sub numele de Carol V. În consecință, în cadrul slujbelor religioase se vor rosti rugăciuni pentru noul împărat și rege și pentru familia sa.

La data de 2 decembrie 1916 se ține o slujbă de parastas pentru „fericitul reposat Împăratul și regele nostru Francisc Iosif I”²¹⁵. La această slujbă preotul Nicolau Chicin invită „toate oficiile publice din Nădlac”.

Dar mitul „bunului împărat” nu a încetat o dată cu decesul lui Franz Iosif. Bătrânii satelor bănățene și transilvănene își amintesc cu câtă stimă și admirație le povesteau părinții și bunicii lor despre împărat, despre disciplina de fier din cadrul armatei austro-ungară sau despre obiceiurile din cadrul gărzii regale. Prin urmare, putem identifica numeroase dovezi privind mitul „bunului împărat” Franz Iosif, regăsite nu doar în cărți sau în documente de arhivă, ci și transmise prin istoria orală, prin amintirile părinților și bunicilor noștri.

---

* zile libere.

²¹⁴ Ibidem, dosarul nr. 26/1914-1916, f. 192.

²¹⁵ Ibidem, dosarul nr. 15/1916, f. 135.

Intelectualii arădeni - susținători ai bisericii și școlii

Maria Pantea

Abstract

At the end of the eighteenth century and early nineteenth-century The Enlightenment came in Banat and Crisana, which made Arad become an important cultural center. The establishment of The Preparandia in 1812 and of The Theological Institute in 1822 has made that, by the middle of the nineteenth century, in many villages around Arad qualified priests and teachers to work. That contributed to the development of Romanian education and awakening of national consciousness. During the nineteenth century, around the Preparandia and the Bishopric activated a number of intellectuals who supported the Romanian education and leading scholars and have asserted themselves as important scholars, not only for the Romanians in Arad, but also for those of Transylvania and Banat; among these we mention Dimitrie Țichindeal Constantin Diaconovici-Loga, Atanasie Șandor, Roman Ciorogariu, Iosif Goldiș, Petru Pipoș, Vasile Mangra.

La începutul secolului al XIX-lea, odată cu înființarea preparandiei, Aradul a devenit un important centru cultural, unde și-au desfășurat activitatea importanți intelectuali, grupați în jurul preparandiei și a episcopiei ortodoxe. Intelectualii români au preluat ideile iluminismului care la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea s-au răspândit și în Banat și Crișana. Se considera că înlăturarea stării de înapoiere a românilor nu se putea face decât prin luminarea și dezvoltarea învățământului. La începutul secolului al XIX-lea în imperiu se simțea un „spirit modern”²¹⁶, iar popoarele supuse Vienei au început acțiuni prin care își cereau drepturile naționale. Conștiința națională, în cazul românilor arădeni, s-a manifestat din 1790 cu ocazia congresului național iliric de la Timișoara, când Aradul a fost reprezentat de doi deputați Petru Grekici „protopopul bisericii catedrale de origine român macedonian”²¹⁷ și Petar

---

²¹⁶ Nicolae Bocșan, *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, Timișoara, Ed. Facla, 1987, p. 182.

²¹⁷ Horia Medeleanu, *Aradul între mit și adevăr istoric*, Arad, Ed. Concordia, 2010, p. 98.

Bojici care au susținut ideea unei „biserici naționale și ieșirea de sub tutela ierarhiei sârbești”. În aceste condiții la începutul secolului XIX apare o generație de intelectuali români cu studii în imperiu ca Dimitrie Țichindeal, Paul Iorgovici, Moise Nicoară, care și-au desfășurat o parte din activitatea lor în orașul de pe Mureș, contribuind la lupta de emancipare națională în Crișana și Banat și transformând Aradul într-un important centru cultural. Considerau școala un mijloc de educare, luminare și de ridicare a românilor. Prin activitatea lor, intelectualii români au contribuit la dezvoltarea învățământului în limba română și la numirea unui episcop de origine română. În prima jumătate a secolului al XIX-lea intelectualii români cu excepția lui Moise Nicoară au dus o politică de loialitate față de Curtea din Viena și au trimis o serie de memorii prin care cer autorităților a lua măsuri pentru ca să se poată lumina poporul român.

După 1867 situația se schimbă, intelectualii nu mai au încredere în autorități și iau o serie de măsuri pentru o mai bună organizare a unor instituții. Un rol important l-au avut episcopii și profesorii Institutului Pedagogic-Teologic care au luat măsuri pentru a asigura dezvoltarea școlilor.

Primii profesori ai preparandiei au fost importanți oameni de cultură care s-au implicat în mișcarea națională. În 1807, după decesul inspectorului școlar Ștefan Atanasie, Dimitrie Țichindeal, pe atunci preot în Becicherecul Mic, a trimis împăratului un memoriu prin care cere numirea unui inspector școlar din rândul românilor. Încă de la înființarea preparandiei în anul 1812 a ajuns profesor fiind și primul director al școlii. În calitate de director al preparandiei a luptat pentru luminarea poporului și dezvoltarea școlilor. În 1813 a scris o broșură *Arătare*, unde explică situația școlilor românești și mărturisește că „dovada ca să știi în sat unde e școala nu întrebă pe nimeni du-te și vei afla o casă nu departe de biserică dezgrădită descoperită cu ferestre sparte și cu hârtie lipită. Să știi că este școala”²¹⁸. Prin activitatea sa de preot, profesor și director al preparandiei, dar și prin opera sa, Dimitrie Țichindeal a contribuit la redeșteptarea națiunii române. Referindu-se la situația națiunii române scrie: „când te vei lumina cu învățătură, cu luminatele fapte bune te vei uni, mai aleasă națiune română nu va fi pe pământ alta înaintea ta”²¹⁹. Dimitrie Țichindeal a arătat importanța educației care era considerată singura cale de luminare a românilor și trebuia făcută de preoți și învățători. Îi consideră pe cei neștiutori de carte un pericol pentru societate și arată că „oameni a căror minte nu este luminată cu învățătura

---

²¹⁸ Arhivele Naționale – Serviciul Județean Arad, *fond Octavian Lupaș*, dosarul 59.

²¹⁹ *Ibidem*.

cea curată, care viețuiesc în întuneric și barbarie, ale căror calități și aplicări sunt asemenea însușirilor animalelor”²²⁰.

La începutul secolului al XIX-lea mișcarea de emancipare națională se dezvoltă atât în rândul românilor cât și a sârbilor, care iau unele măsuri prin care își întăresc autoritatea în teritoriile aflate sub controlul mitropoliei de la Carloviț, iar românii cer tot mai insistent numirea unui episcop român la Arad, pentru că acesta devenea un reprezentant al națiunii române atunci când românii erau excluși din viața politică. În 1814 profesorii preparandiei, cu sprijinul episcopului greco-catolic de la Oradea Samuil Vulcan, trimit Curții un memoriu, *Rugare a românilor din eparhia Aradului subșternută Maiestății Sale pentru a li se da un episcop român*. Intelectualii arădeni arată că memoriul este opera clerului și neamului românesc din episcopia Aradului care se adresează „preamilstivului împărat” pentru a numi un episcop român la Arad. În memoriu se arată că episcopul Avacumovici a luat măsuri prin care „întârzie lumina românilor”. Episcopul a încurajat folosirea limbii sârbe în școală și biserică, iar în consistoriu se folosea limba sârbă și o parte din consilieri nu vorbeau româna. În aceste condiții poporul român nu se putea lumina și se cere un episcop de neam român „sub a cărei preveghere institutul de învățământ întemeiat de Maiestatea Voastră să poată înflori”²²¹. Se consideră că un episcop român poate scoate poporul din întunericul neștiinței, iar românii pot deveni cetățeni credincioși împăratului. Folosirea limbii sârbe în unele școli și biserici poate avea urmări negative pentru români care sunt supuși unui proces de sârbizare. Se consideră că „clerul român dimpreună cu învățetorii școalelor în care limba sârbească se predă în mai multe dieceze ca o învățatură de căpetenie, se va schimba ca întru asemenea chip însuși poporul român să se schimbe și să se transforme”. Moartea episcopului Avacumovici și retragerea lui Dimitrie Țichindeal l-au determinat pe Moise Nicoară să reia activitatea în privința numirii unui episcop român. În vara anului 1815 a scris un nou memoriu unde reia ideile din memoriul precedent, dar insistă pe ideea numirii unui episcop român, după ce scaunul a rămas vacant. Pentru ca memoriul să ajungă la Viena era nevoie de o delegație în frunte cu Moise Nicoară, dar și de o sumă importantă de bani. O parte din bani au fost dați de episcopul greco-catolic Samuil Vulcan, iar o parte au fost adunați de Moise Nicoară din satele românești. În toamna anului 1815 Moise Nicoară, neavând suficienți bani, umbla prin sate pentru a aduna fonduri asemenea „unui

---

²²⁰ Dimitrie Cichindeal, *Fabule*, (traduse de Ioan Russu), Arad, Tipografia Diecezană, 1885, p. 6.

²²¹ Teodor V. Păcățean, *Cartea de aur*, vol. I, Sibiu, 1904, p. 147.

venerabil apostol predicator al neamului, mergea din sat în sat, în căruțe de ocazie dar cel mai frecvent pe jos, stând de vorbă cu oamenii explicând pe înțelesul lor însemnătatea impunerii în dieceza arădeană a unui vlădică român de neam”²²². Ajuns la Viena a fost primit în audiență de arhiducele Rainer, pentru că împăratul lipsea. Arhiducele i-a cerut să redacteze un nou memoriu. Moise Nicoară, care avea suficiente noțiuni de drept și istorie, a scris un nou memoriu la Viena unde cere numirea unui episcop român la Arad și vine cu argumente istorice. Propune împăratului ca în lipsa unui român care să fie vrednic a fi numit episcop, scaunul să rămână vacant. Un alt punct al memoriului său prezenta situația dificilă a preparandiei, care era considerată de Nicoară „unicul mijloc de lumină și cultură pe care îl aveau atunci românii”²²³. Se mai precizează că sunt diferite piedici de ordin birocratic ce îngreunează accesul tinerilor români la învățătură, iar prin nerespectarea unor dispoziții preoții nu erau aleși din rândul celor mai buni absolvenți ai preparandiei sau a „oamenilor vrednici și morali ci dintre aceia care puteau plăti mai mult”²²⁴. Memoriul a fost înaintat Cancelariei aulice care a considerat nejustificate cererile românilor arădeni. După moartea ultimului episcop sârb Pavel Avacumovici în 1815 scaunul a rămas vacant până în 1829 pe motiv că nu era un român suficient de pregătit pentru a ocupa această funcție, fapt ce demonstrează slaba pregătire a clerului ortodox din Episcopia Aradului. Chiar dacă Moise Nicoară nu l-a putut determina pe împărat să numească un episcop român, prin activitatea sa a răspândit ideile naționale în satele românești, idei care au fost preluate de unii preoți.

Problemele românilor din episcopia arădeană au fost prezentate împăratului de Moise Nicoară, care a trimis împăratului Francisc I un memoriu cunoscut sub denumirea de *Recurs*, la 15 august 1819. Moise Nicoară devine reprezentantul națiunii române și se adresează împăratului la persoana a doua punând semnul egalității între împăratul de la Viena și românii din Transilvania. Consideră că starea de înapoiere a românilor din Transilvania derivă din faptul că țărani nu au avut dreptul la educație și prin aceasta sunt condamnați la un trai mizer, iar vinovat de soarta românilor este împăratul. Moise Nicoară se adresează suveranului pentru a descrie „nedreptatea ce zi de zi i se face”²²⁵. Arată că tot omul are dreptul „fieri sau al naturii”²²⁶ pentru că sunt date de Dumnezeu. Moise Nicoară amintește în

---

²²² Liviu Mărghitan, *Moise Nicoară*, Arad, Ed. Vasile Goldiș University Press, 2001, p. 87.

²²³ *Ibidem*, p. 92.

²²⁴ *Ibidem*.

²²⁵ Cornelia Bodea, *Moise Nicoară*, București, Ed. Enciclopedică, 2001, p. 45.

²²⁶ *Ibidem*, p. 56.

memoriu de situația dificilă a școlilor din episcopia arădeană care depindeau de biserică, iar „starea acestora este în cea mai mare încopiere cu statutul bisericesc”²²⁷. Nicoară protestează asupra măsurilor de sârbizare care erau luate de mitropolia de la Carloviț, dar și împotriva măsurilor de maghiarizare care erau puse în practică în satele românești unde nobilii cereau învățătorilor să predea în limba maghiară, „unde sunt numai 2-3 case de unguri într-un sat românesc precum șpanul, notariul și crâșmariu, acolo nici n-ar mai lăsa să fie dascăl românesc ci ar pune ungar”.

În 1828 cu ocazia vizitei comisarului Forray care a inspectat institutul teologic, fiind împuternicit de autorități a cerceta starea institutului, profesorii preparandiei C. D. Loga și A. Gavra i-au înmănat un memoriu. Profesorii arădeni cer comisarului Forray să ducă memoriul la curtea imperială, cu speranța că împăratul va lua măsuri prin care să se realizeze o luminare a românilor. În memoriu, profesorii arădeni au cerut ca în funcția de inspector al școlilor greco-ortodoxe să fie numit un român. Se mai cere ca pentru o pregătire mai temeinică a viitorilor învățători cursurile să dureze trei ani, timp în care să se predea și economia rurală, tehnologia, și istoria naturală. Profesorii arădeni arată că preparandia arădeană are un rol important pentru luminarea românilor și cer sprijin din partea autorităților pentru înființarea la Arad a unei tipografii, unde să fie tipărite cărți în limba română necesare învățătorilor și preoților.

În 1835 profesorii arădeni se solidarizează cu episcopul, Gherasim Raț, și trimit o petiție împăratului de la Viena *Jalba clerului și a poporului* din Eparhia Aradului²²⁸. Petiția a fost semnată de profesorii Alexandru Gavra, Dimitrie Ionescu și Dimitrie Constantini, dar și de protopopul Aradului George Petrovici cu un grup de 147 enoriași. În petiție se amintește de situația dificilă în care a ajuns Biserica Ortodoxă ca urmare a politicii de catolicizare dusă de episcopul Samuil Vulcan, când greco-catolicismul ajunge și în părțile Aradului. Intelectualii arădeni cer respectarea „libertății de cult” și amintesc împăratului că Biserica Ortodoxă a dat imperiului importanți intelectuali care au fost credincioși tronului.

Ideile revoluției pașoptiste s-au răspândit și în rândul intelectualilor arădeni care au considerat că este un moment oportun pentru a cere autorităților măsuri prin care românii să fie scoși din „bezna neștiinței” și să se înceapă o dezvoltare culturală. Intelectualii arădeni au format în 22 martie garda populară pentru a menține ordinea publică. În 30 aprilie comunitatea

---

²²⁷ Ibidem, p. 127.

²²⁸ Doru Bogdan, *Preparandia din Arad în conștiința cultural-istorică a epocii sale 1812-2012*, Arad, Ed. Nigredo, 2012, p. 43.

românească din Arad a înaintat episcopului Gherasim Raț o cerere prin care se solicită introducerea limbii române în biserica catedrală Sf. Petru și Pavel pentru că românii sunt de trei ori mai numeroși decât sârbii. Intelectualii români cer și înlăturarea unor funcționari din Consistoriu pentru că sunt străini și „n-au nici cea mai mică însuflețire română”²²⁹. Se mai cere „ca preoții și învățătorii satelor să fie îndrumați cum să lumineze poporul”²³⁰, iar pentru aceasta preoții să folosească în biserică limba română.

În 12/24 aprilie la Arad, avocatul Ioan Arcoș și profesorul preparandiei Vicențiu Babeș au lansat un apel prin care cer ca românii din Banat și Crișana să trimită reprezentanți la adunarea de la Pesta din 3/15 mai, unde să se discute despre organizarea unui congres național bisericesc care să se bazeze pe reprezentarea proporțională a ortodocșilor din imperiu. Intelectualii arădeni consideră că trebuie trimiși delegați pentru ca autoritățile maghiare să vadă „adevăratul număr al românilor de religie greco-neunită”²³¹, în timp ce numărul sârbilor este de două ori mai mic. Românii prezenți la Pesta au cerut scoaterea ortodocșilor români de sub „conducerea și păstorirea bisericii greco-neunite astfel ca să poată fi propusă conducerea afacerilor bisericești și școlare unei autorități proprii”²³². Intelectualii arădeni Ioan Arcoș, Teodor Șerb și Pavel Boțoc au participat și la consfătuirea de la Pesta unde a fost elaborată *Petiția neamului românesc din Ungaria și Banat* prin care se cere ca limba română să fie folosită în școli și biserici și în toate „treburile nației noastre”²³³, în timp ce limba maghiară era recunoscută ca limbă oficială. Referitor la organizarea bisericii s-a decis formarea unei comisii româno-sârbe care să se ocupe cu cercetarea situațiilor școlilor, bisericilor și fundațiilor în vederea separării ierarhice și organizarea unui sinod bisericesc separat.

Ca urmare a cerințelor deputaților români de la Pesta, ministrul Eötvös acceptă întrunirea congresului bisericesc la Timișoara, în iulie 1848. La congresul de la Timișoara au participat și arădenii Atanasie Șandor și Mihai Cociuba. În însemnările sale, Șandor amintește că au participat deputați români din dieceza Aradului, Timișoarei și câțiva din dieceza

---

²²⁹ Ioan D. Suciu, *Revoluția de la 1848-1849 în Banat*, București, Ed. Academiei, 1968, p. 56.

²³⁰ Vasile Popeangă, *Școala românească din părțile Aradului la mijlocul secolului al XIX-lea (1821-1867)*, Arad, 1979, p. 13.

²³¹ Ioan D. Suciu, Radu Constantinescu, Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului, vol. II, Timișoara, 1980, p. 684.

²³² Ioan D. Suciu, *Revoluția de la 1848-1849 în Banat*, București, Ed. Academiei Române, 1968, p. 65.

²³³ Vasile Popeangă, *Școala românească din părțile Aradului la mijlocul secolului al XIX-lea*, Arad 1979, p. 13.

Vârșetului. Intelectualii români au recunoscut cererile formulate în Petiția de la Pesta, dar au mai adăugat și unele cerințe noi, ca naționalitatea română să fie recunoscută prin lege, iar asupra problemelor școlare și bisericești fiecare dieceză să le rezolve prin realizarea unei adunări unde să participe funcționari școlari și bisericești. Intelectualii români s-au implicat în evenimentele de la 1848 din Arad, Pesta și Timișoara și au luptat pentru drepturile românilor și pentru ruperea de ierarhia sârbească. Din activitatea din 1848 a intelectualilor arădeni Vicențiu Babeș, Alexandru Gavra, Atanasie Șandor și Ioan Arcoș se poate observa că nu mai erau dispuși a fi subordonați intereselor bisericii sârbești, dar nici ale autorităților maghiare, fiind cei care au contribuit la realizarea unui program de emancipare națională, pus în practică în deceniile următoare.

Profesorii preparandiei arădene, începând cu primul director Dimitrie Țichindeal, s-au implicat în mișcarea de emancipare națională, au susținut numirea unui episcop, cerând folosirea limbii române în școală și biserică. Constantin Diaconovici Loga și Paul Iorgovici au fost autorii unor importante manuale școlare prin care limba română s-a impus ca limbă „oficială” a preparandiei, chiar dacă au fost introduse și limba maghiară, sârbă și mai târziu germană. Constantin Diaconovici Loga a scris în 1822 o Gramatică românească, care a fost timp de trei decenii manualul folosit în predarea cursului de gramatică. Diaconovici Loga considera că prin gramatică „m-am îngrijit spre curățenia limbi noastre de cuvinte străine”. O importantă activitate culturală a fost desfășurată și de profesorii Alexandru Gavra și Atanasie Șandor care au avut legături cu importanți intelectuali din Transilvania dar și de la București. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea în jurul Institutului teologic pedagogic au activat importanți intelectuali ca protopopul Ioan Rusu, profesorii Roman Ciorogariu, Vasile Mangra sau pedagogul Petru Pipoș. Sunt intelectuali care prin activitatea lor au avut o importantă contribuție la dezvoltarea culturii naționale și consolidarea legăturilor cu importanți intelectuali din Transilvania și România. Prin activitatea lor pe tărâm școlar, dar și în afara școlii, acești profesori, în perioada 1812-1918, au impus predarea numai în limba română, iar această școală, alături de episcopie, a devenit un focar de răspândire al conștiinței naționale în satele românești.

Profesorii arădeni au fost sprijiniți și de episcopi care au luat o serie de măsuri prin care au contribuit la dezvoltarea școlilor. În 1853 episcopul Aradului Procopiu Ivacicoviciu a cerut „audiență la împărat pentru spre a-i solicita sprijinul pentru școlile din eparhia Aradului”²³⁴. În urma vizitei au

---

²³⁴ Pavel Vesa, Episcopii Aradului 1706-2006, Arad, Ed. Gutenberg Univers, 2006, p. 136.

fost ridicate în episcopia Aradului peste 100 de școli. În circularele sale Episcopul Mețianu arată rolul important al școlii și cere părinților să își trimită copiii la școală. Mețianu îi consideră pe învățători și preoți „amicii culturii”, care prin activitatea lor determină progresul bisericii și societății. Episcopul considera că biserica are obligația de a se îngrijii de dezvoltarea culturală a poporului român, pentru aceasta trebuie să se implice în organizarea și conducerea școlilor. În timpul păstoririi episcopului Mețianu au fost ridicate noi școli, iar altele au fost refăcute. În 1878 în Consistoriul Arad erau 359 de școli populare²³⁵, iar în 1899 numărul lor a ajuns la 430 de școli populare.

La începutul secolului al XX-lea episcopul Papp a fost obligat a lua o serie de măsuri prin care să protejeze școlile românești de politica de maghiarizare dusă de autoritățile de la Budapesta. În jurul episcopiei, intelectualii români s-au solidarizat contribuind la menținerea școlilor românești în ciuda măsurilor luate de autorități. Într-o scrisoare trimisă de episcopul Papp Consistoriului se arată că ministrul de culte și instrucțiune publică a cerut ca din 15 august 1905 să se aplice cele două „ordinațiuni” adresate tuturor inspectorilor școlilor regești privind studierea limbii maghiare în școlile populare și preparandii. Episcopul arată că prin conținutul celor două dispoziții este atinsă autonomia bisericească.

Politica de maghiarizare dusă de ministrul educației Berezeviczy i-au determinat pe intelectualii arădeni să ia atitudine. În semn de protest față de măsurile luate de guvern, episcopul Papp a redactat un protest Memorandum pentru că era nemulțumit că se încălca autonomia bisericii. Într-o scrisoare trimisă de Vasile Goldiș Consistoriului arădean în mai 1904 se arată că episcopul Papp s-a înțeles cu mitropolitul Mețianu pentru a consulta „mai mulți bărbați fruntași aparținători bisericii noastre”²³⁶, astfel încât biserica să facă tot ce va fi cu putință pentru „abaterea primejdiilor ce amenință interesele bisericii noastre prin amintitul proiect de lege”²³⁷. Problema introducerii limbii maghiare a fost dezbătută de Sinodul eparhial arădean din 11/24 aprilie 1906 care a „aprobat cu multă milă pașii întreprinși de Consistoriu față de aceste ordonanțe” și constată că biserica nu a ajuns la rezultatul dorit chiar dacă s-a bazat pe respectarea legii. Sinodul eparhial arădean a decis înaintarea cauzei Venerabilului Consistor Mitropolitan. Într-o scrisoare trimisă de secretarul episcopiei, Vasile Goldiș, Consistoriului Mitropolitan, intelectualul arădean amintește că prin cerințele ministrului

---

²³⁵ Ibidem, p. 158.

²³⁶ Arhivele Naționale – Serviciul Județean Arad, *fond Episcopia Ortodoxă Română Arad, grupa IV, acte școlare*, dosarul 110/1904, f. 19335.

²³⁷ Ibidem.

Lukacs au fost luate „măsuri vătămătoare pentru autonomia bisericii noastre și pentru interesele noastre școlare și confesionale”.

Reluarea politicii de maghiarizare i-a obligat pe intelectualii români din Transilvania să devină adepții activismului politic. În urma alegerilor din 1905 în parlamentul maghiar ajung numeroși intelectuali români printre care și arădenii Ioan Rusu Șirianu, Ioan Suciu și Ștefan Cicio Pop, iar din 1906 și Vasile Goldiș. Ajuns în parlament, a avut o serie de intervenții prin care a solicitat drepturi pentru românii din Transilvania. Pe fondul dezbaterilor privind o nouă lege a învățământului, proiect propus acum de ministru Apponyi, dar care se baza pe proiectul din 1904 elaborat de ministru Berczeviczy, Vasile Goldiș a realizat un proiect de lege „pentru modificarea legii școlare”. Goldiș consideră că prin proiectul său a urmărit respectarea autonomiei bisericești și „independența afacerilor școlare”, ținând cont de legislația maghiară, dar și de Statutul Organic al Bisericii Ortodoxe. Intelectualul arădean consideră că pentru respectarea autonomiei bisericești este nevoie ca disciplina în școlile confesionale să fie controlată de biserică, care să aibă „dreptul disciplinar asupra învățătorilor”²³⁸, indiferent dacă școlile sunt sau nu finanțate de stat. Goldiș consideră Biserica Ortodoxă ca fiind biserică națională în Transilvania, ce are ca scop „întărirea credincioșilor în credință, în religie și în naționalitatea lor”²³⁹, dar mai arată că prin măsurile luate de autorități „școala noastră confesională este împiedicată de a-și atinge scopul”. În privința creșterilor salariale care au apărut în urma unor legi votate de parlamentul de la Budapesta, Goldiș consideră că s-a făcut o mare greșeală în privința școlilor confesionale românești. Arată că 60% dintre școlile românești sunt în localități mici care suportă cu greu plata salariilor învățătorilor. Consideră că prin creșterea salarială s-a blocat creșterea numărului învățătorilor și dezvoltarea învățământului în satele românești. Potrivit lui Goldiș situația școlilor din Eparhia Aradului era dificilă în 1906 când „nici 10% dintre comunele bisericești nu mai pot să ridice numărul învățătorilor”.

În 1907 a apărut legea Apponyi care amenința grav existența școlilor românești și prin aceasta și a poporului român. Legea a produs mari nemulțumiri în societatea românească, dar a generat și consolidarea solidarității naționale. Referindu-se la legea din 1907 directorul institutului pedagogic-teologic Roman Ciorogariu îi scrie lui Vasile Mangra o scrisoare unde se precizează că intelectualii români nu pot fi indiferenți și trebuie să ia măsuri și propune o „acțiune comună și solidară a episcopului greco-

---

²³⁸ Ibidem, f. 113105.

²³⁹ Ibidem.

catolic român cu episcopul ortodox român până la treptele tronului”²⁴⁰. Încă din timpul dezbaterilor în parlamentul maghiar, proiectul de lege a fost dezbătut și de Biserica Ortodoxă. Mitropolitul Ioan Mețianu i-a trimis o scrisoare episcopului Papp unde arată că legea este jignitoare și este nevoie a convoca Consistoriul Mitropolitan. Mitropolitul îl invită pe episcopul arădean a participa la dezbaterile Consistoriului. Episcopul arădean consideră că proiectul este grav atât pentru biserică, cât și pentru școlile românești. Propune mitropolitului să trimită pe cineva la Blaj pentru a vedea care este poziția Bisericii Greco-Catolice și a forma un front comun. În urma ședinței Consistoriului Mitropolitan s-a hotărât o intervenție a episcopilor ortodocși și a mitropolitului în parlamentul maghiar. În intervenția sa episcopul Papp arată rolul important al școlii și bisericii pentru societatea românească și consideră că proiectul de lege este „jignitor intereselor Bisericii Ortodoxe cu atât mai mult cu cât el s-a lucrat fără ascultarea confesiunilor ca susținătoare de școli”. Episcopul consideră că proiectul este vătămător pentru drepturile autonome ale confesiunilor și contrar intereselor statului maghiar. În 13 mai 1907 Episcopia din Arad, trimite o rezoluție împăratului *Apel către Coroană*, prin care intelectualii arădeni cer împăratului să nu sancționeze legea propusă de Appony. În discursul său din 15 aprilie 1907 din parlament, Goldiș respinge proiectul de lege și cere o mai bună finanțare a școlilor arătând că atunci când e vorba de „instrucția poporului nu e permisă sgârcenia mai bine să deie bani pentru școale decât pentru puști”²⁴¹. Politicianul arădean considera că prin proiectul de lege clasa politică de la Budapesta urmărea să „unifice cetățenii într-o limbă”, lucru considerat de Goldiș imposibil pentru că produce mari pierderi în plan cultural și consideră că este nevoie de unitate economică pentru ca statul să se dezvolte. Intelectualii arădeni au mobilizat populația care a ieșit pe străzi. În 1 aprilie 1907 a fost organizată o adunare populară în Arad unde a fost afirmată „hotărârea de apărare a școlii populare românești”²⁴². Au fost prezenți Vasile Goldiș, Roman Ciorogariu, dar și numeroși învățători ca Iosif Moldovan, Petru Vancu sau Nicolae Ștefu. În ciuda protestelor inițiate de intelectualii români legea a fost votată și pusă în practică din 1 iulie 1907.

---

²⁴⁰ Andrei Caciora, Nicolae Roșuț, *Aradul în lupta pentru eliberare socială și națională*, vol. I, Arad, 1978, p. 203.

²⁴¹ Teodor V. Păcățean, *Cartea de aur*, vol. VIII, Sibiu, Tipografia Arhidiecezană, 1915, p. 588.

²⁴² Vasile Popeangă, *Școala românească din părțile Aradului în perioada 1867-1918*, Arad, 1976, p. 23.

Legea din 1907 a fost criticată de arădeni care au încercat a lua o serie de măsuri pentru a salva școlile confesionale. Învățătorul arădean Iosif Stanca în lucrarea sa *Școala românească* din 1911 considera că prin legea din 1907 se introducea în școlile confesionale românești sistemul „bilingvismului” care avea ca scop deznaționalizarea românilor. Învățătorul arădean, bun pedagog, arată că prin acest sistem elevii nu își pot însuși corect nici limba maternă nici cea maghiară și că autoritățile au luat această măsură pentru a opri progresul școlilor românești, dezvoltarea culturii și sentimentului național. În aceste condiții școala nu mai era cea care forma elevii, pentru că, potrivit legii, a devenit un „laborator de periculoase experimentări, ca un loc de dresură dobitocească de tâmpirea minții și de strivire a inimii”²⁴³. Observă că prin introducerea sistemului bilingv rezultatele școlare au scăzut, pentru elevii sunt obligați să învețe mult într-o limbă pe care nu o înțeleg și în felul acesta își pierd interesul pentru școală și foarte puțini sunt cei care termină clasa a șasea. În unele situații legea a fost interpretată greșit de învățători care au făcut exces de zel și au introdus în școli manuale scrise de autori maghiari, iar unii au început a preda toate disciplinele „mai întâiu în maghiară și în locul al doilea le traducea de pe ungurește pe românește”²⁴⁴.

În 1908 Sinodul eparhial arădean a hotărât crearea unui „fond diecezan bisericesc cultural” cu scopul de a ajuta școlile sărace care nu pot plăti învățătorii și care nu îndeplinesc condițiile pentru a primi ajutor de stat. Se mai precizează că prin realizarea acestui fond Sinodul dorește să fie salvate școlile românești ca să poată fi „promovată cultura și instruirea în limba maternă a tineretului bisericii noastre”²⁴⁵. A urmat formarea unei comisii care să se ocupe de gestionarea fondului. Din comisie făceau parte Roman Ciorogariu, Traian Putici, Iosif Moldovan, Nestor Opreanu, Nicolae Oncu și Emanuil Ungureanu. Unul dintre cei mai importanți susținători ai fondului a fost avocatul bănățean Emanuil Ungureanu care, într-o scrisoare trimisă episcopului Papp în 22 mai 1908, arată importanța fondului pentru societatea românească, pentru că „dacă pierdem școlile populare, pierdem cu timpul și biserica, iar când am pierdut biserica am pierdut și naționalitatea”. Intelectualul bănățean considera că prin legea din 1907 autoritățile maghiare au urmărit impunerea limbii maghiare și distrugerea școlilor confesionale. Emanuil Ungureanu considera că salvarea poporului român depinde de existența școlilor confesionale. Cere să nu se mai amâne

---

²⁴³ Iosif Stanca, *Școala română*, Arad, 1911, p. 13.

²⁴⁴ Ibidem, p. 17.

²⁴⁵ Arhivele Naționale – Serviciul Județean Arad, *fond Episcopia Ortodoxă Română Arad, grupa IV, acte școlare*, dosarul 110/1904, f. 4013.

crearea fondului, anunță că a depus la „institutul de credit din Timișoara 10 000 de coroane pentru acest fond” și îi propune episcopului ca sumele adunate să fie depuse la bancă.

În 1909 Consistoriul a trimis circulare prin care anunța crearea fondului și cerea credincioșilor fruntași să contribuie la realizarea fondului. În ianuarie 1909 a fost realizată o colectă în bisericile din Consistoriul Arad pentru fond, dar „rezultatele ei nici pe departe nu este în raport cu lipsurile și cu trebuințele”²⁴⁶ acestuia. Consistoriul cere preoților și învățătorilor să explice necesitatea acestui fond pentru ca țărani să doneze atât bani cât și produse. La propunerea lui Emanuil Ungureanu, episcopul a cerut și sprijinul „damelor române credincioase bisericii noastre” și consideră că acestea au un rol important la susținerea fondului.

În scrisoarea din aprilie trimisă de Vasile Goldiș Consistoriului arădean se prezintă situația fondului. S-au întocmit liste unde apar 498 de donatori care au donat în total 45392 coroane. Printre donatori găsim nume importante ca episcopul Ioan I. Papp care a donat 5000 de coroane, Emanuil Ungureanu care a donat 10000 coroane, Iosif Gall care a donat 10000 de coroane, principele Basarab-Brâncoveanu care a donat 5000 de coroane, Anton Mocioni de Foiene care a donat 3000 de coroane, familia Mocioni din Căpâlnaș care a donat 2000 de coroane. O parte dintre donatori au anunțat că vor dona aceeași sumă timp de 5 ani. În raportul trimis consistoriului Goldiș își exprimă speranța că din rândul românilor „se vor găsi suflete mărinimoase” care, înțelegând problemele școlilor confesionale, vor dona pentru acest scop măreț.

Prin punerea în practică a legislației maghiare intelectualii români au fost obligați a căuta soluții și a se solidariza pentru apărarea identității naționale. În aceste condiții legislația maghiară elaborată după 1904 a dus la crearea unei solidarități românești care a cuprins toată societatea românească „de la vlădică până la opincă” și a pregătit societatea românească pentru Marea Unire.

---

²⁴⁶ Ibidem.

Rânduiala cununiei și a maslului în diferitele ediții ale evhologhionului sau molitfelnicului ortodox

Paul Krizner²⁴⁷

Abstract

The Sacrament of Marriage has suffered various changes according to the historical ages and geographical areas. We can study the different practices and prayers used in the past which is not preserved in today's religious practice.

As the other sacraments, the Sacrament of Holy Unction, evolved in time, reaching the solemnity of the ritual of today's religious practice. It evolved from five prayers that were in the 8th century, to a vast ritual of 14 evangelical readings, and then it compressed to seven, as we practice today's religious ritual.

Evoluția tainei Cununii, ca și a celorlalte sfinte sacrameinte, a fost iminentă în decursul istoriei ecleziale. Biserica, prin această taină, consfințește legătura dintre bărbat și femeie, ridicându-o la rang de taină. Din cele mai vechi timpuri, atestată încă din secolele VIII-IX, este atribuită lui Metodie Mărturisitorul, patriarhul Constantinopolului (+846), și păstrată în Evhologhionul grecesc²⁴⁸ și Codicele Barberini grecus.

Taina cununiei s-a dezvoltat foarte mult în decursul istoriei liturgicii bisericești, plecând de la cele mai vechi izvoare liturgice, cum este Codicele Barberini și până la edițiile din zilele noastre. În acest drum al evoluției tainei cununiei observăm elemente și piese care apar pentru o perioadă de câteva secole după care sunt scoase din uzul liturgic.

Rânduiala Cununii în primele secole era mult mai scurtă, astfel că cel mai vechi Evhologhion grec, datând din a doua jumătate a secolului al VIII-lea, cuprinde următoarele rugăciuni cu privire la acest ritual: Rugăciunea la logodnă, *Dumnezeule cel veșnic care pe cele despărțite le*

---

²⁴⁷ Paul Krizner, profesor titular la Școala Gimnazială din Grăniceri și Școala Gimnazială „Sabin Manuilă” din Sâmbăteni, jud. Arad.

²⁴⁸ E. Braniște, *Liturgica Generală*, Edit. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române București, 1993, p. 316.

aduni...²⁴⁹ urmând o altă rugăciune: Doamne Dumnezeul nostru...²⁵⁰ trecându-se direct la rugăciunile nunții, și diaconul rostește ectenia mare, care diferă de cea de azi, având doar șase cereri, urmând rugăciunea: *Dumnezeule cel Sfânt, Care l-ai făcut pe om...*²⁵¹, urmând încununarea mirilor, iar în timp ce diaconul spune: Capetele noastre... preotul citește rugăciunea: *Doamne Dumnezeule care în economia Ta mântuioare...*²⁵², în această rânduială veche nu se prevede citirea textelor biblice astfel că urmează direct rugăciunea binecuvântării paharului, a paharului comun: *Dumnezeule Cel ce toate le-ai făcut cu tăria Ta...*²⁵³, urmând o rugăciune mai lungă: *Dumnezeule Ziditor al întregii lumii...*²⁵⁴. Cu aceasta se încheie Taina Cununii în Evhologhionul grecesc din a doua jumătate a secolului al VIII-lea, dar, în timp, a urmat o evoluție a acestei taine, pe care o vom observa în cele ce urmează.

În unele ediții ale Molitfelnicului Taina Cununii apare schimbată sau cu elemente care în decursul timpului au fost scoase, fapt ce denotă unele practici zonale. Prima ediție a Molitfelnicului românesc atribuit Diaconului Coresi apare la Brașov în 1654. Aici Taina Cununii conține influențe catolice, iar în text sunt numeroase expresii maghiare: această taină începe cu un jurământ care se practica în secolele XIV-XV în Transilvania, rostit de preot la actul *bunei învoiri*, înainte de săvârșirea Tainei Cununii propriu-zise.

Practica acestui jurământ are drept scop liberul consimțământ, iar după ce preotul adresează o serie de întrebări, le împreunează mâinile punându-i să jure, rostind următoarea formulă: *Eu mierek (mire) juru-mă astăzi înaintea lui Dumnezeu celui viu și înaintea bisericii sfântă a lui cum ciastă fată bună iau nevastă ... au jupâneasă ... merekb (mireasă) iau ia mie*

---

²⁴⁹ Rugăciune care s-a păstrat peste secole și care se află și astăzi în cadrul Logodnei. A se vedea Molitfelnic, 2002, p. 81.

²⁵⁰ Rugăciune care nu se mai păstrează în uzul liturgic; pentru a vedea integral rugăciunea a se consulta Ioan I. Ică Jr., Canonul Ortodoxiei vol. I Canonul Apostolic al primelor secole, Edit. Deisis/Stavropoleos, 2008, p. 992.

²⁵¹ Această rugăciune se găsește și în rânduiala de azi, rostită înainte de a pune preotul cununile pe capetele mirilor.

²⁵² Rugăciune păstrată în cadrul Cununii până în zilele noastre, care se citește după citirea pericopelor biblice, Apostol respectiv Evanghelie.

²⁵³ Această rugăciune s-a păstrat în decursul secolelor și care pare a fi o reminiscență din rugăciunea din cadrul Cununii din primele secole care era împreunată cu Liturghia.

²⁵⁴ Această rugăciune este practic un întreg pentru că din ea a apărut rugăciunea: *Doamne Dumnezeul nostru care ai venit în Cana Galilei...*, din Molitfelnicul de azi, 2002, p. 101-102.

pre căsătorie de veci...²⁵⁵, urmând ca preotul să pună mâinile pe capetele mirilor binecuvântându-i: *În numele Tatălui și Fiului și a Duhului Sfânt..*, după care rostește rugăciunea: *Doamne Dumnezeu al lui Avraam...*²⁵⁶, urmând o predică scoțând în evidență importanța Tainei Cununiei, primind la sfârșit sfaturi practice, iar predica se încheie cu o rugăciune. După aceasta Molitfelnicul lui Coresi dă o notă tipiconală care spune că dacă preotul va vrea poate pune cununile pe capetele mirilor și să-i încingă cu un brâu²⁵⁷, cântând: *Doamne, Doamne caută dein ceriu și vezi și socotește via a ta, ce au dein tâiu căsătoriț dreapta Ta Doamne*, rânduiala încheindu-se cu darea binecuvântării, iar credincioșii alături de preot cântau un imn din Sfânta Scriptură²⁵⁸. După cum se poate observa această rânduială a Cununiei are influențe catolice, nepăstrând nici măcar rugăciunile și ordinea din Evhologhionul celei de a doua jumătăți a secolului al VIII-lea.

În Molitfelnicul copiat de popa Flore în 1705 este cuprinsă Taina Cununiei, dar foarte interesant de remarcat este faptul că aceasta se intercalează cu elemente din cadrul Sfintei Liturghii, făcând amintire de codicii vechi, în care Taina Cununiei făcea parte din cadrul Sfintei Liturghii, astfel că până la rugăciunea a III-a: *Dumnezeule cel Sfânt care din țărână ai făcut pe om...*²⁵⁹, rânduiala este la fel ca cea de azi, urmând o ectenie cu o formă ciudată: *Miluieste, miluieste...*, continuându-se cu ectenia cererilor; preotul: *Ziua toată deplină...*, Ecfonisul, Pace tuturor... *Să ne iubim unii pe alți ca un gând să mărturisim...* Preotul sărută mirii, iar mirii se sărută unul pe altul, zicând: *Aicea pe mijlocul nostru iaste Hristos, cu noi iaste și va fi...*, urmând rugăciunea de după Evanghelie și ectenia întreită sau stăruitoare, după care preotul spune: *Și ne spo(do)bește*²⁶⁰ pre noi *Despuitorule cu îndrăznire fără de osândă a cuteza și a te chema pre tine Dumnezeu al Ceres Tatăl și a grăi...* urmând Rugăciunea Domnească și Ecfonisul²⁶¹. Frumusețea și ineditul acestei rânduiei a Cununiei este acela că în ea sunt cuprinse texte din cadrul Liturghiei, după cum se poate observa în cele ce urmează, astfel că preotul după ecfonisul Rugăciunii Domnești

---

²⁵⁵ I. Floca, Molitfelnicul ortodox-studiu istorico-liturgic cu privire specială asupra Molitfelnicului românesc până la sfârșitul secolului XVIII-lea, în „Mitropolia Ardealului”, AN VII (1962) nr. 1-2, p. 101.

²⁵⁶ Ibidem.

²⁵⁷ Se pare că este vorba de materialul care astăzi, în unele zone, se prinde pe umărul stâng al mirelui și pe umărul drept al miresei, ca semn al unirii dintre soți.

²⁵⁸ I. Floca, op. cit., p. 102.

²⁵⁹ Rugăciune care se găsește și în edițiile Molitfelnicului de azi.

²⁶⁰ Arhaism însemnând „învrednicește”.

²⁶¹ Marin Mălinaș, Manuscrise liturgice din Bihor, în „Biserica Ortodoxă Română”, AN XCIII (1957) nr. 9-10, p. 1133.

spune ridicând sfânta: *Să luam aminte mai dinainte svințită Svânta Svintelor, urmând să se cânte Unul Sfânt și pricestuieste*²⁶² urmând o consemnare tipiconală care prevede că de nu se va face Liturghie, preotul le va da să guste din pahar după cum era tradiția sau obiceiul locului, urmând ca după împărțășania mirilor preotul să le rostească rugăciunea cu molitva împreunării sfântului pahar; urmând să se întoarcă cu ei spre strana dreaptă cântând de trei ori troparul pe glasul 8: *Doamne, Doamne caută din ceriu și vezi și cercetează via aceasta, și o fă desăvârșită, pe care dintâi o au răsărit* direapta ta Doamne, după acesta urmează săvârșirea Cununiei după rânduiala de azi²⁶³.

Acest ritual al Cununiei inserat de popa Flore în Molitfelnicul copiat de el în 1705 este foarte interesant, motiv pentru care încercăm să facem unele conexiuni liturgico-tipiconale și să explicăm de ce în secolul al XVIII-lea se săvârșea Taina Cununiei după acest ritual.

Taina Cununiei, prevăzută în cele mai vechi codici în care este inclus și codicele Barberini, făcea parte din ritualul festiv sau solemn de împărțășanie al credincioșilor, adică din Liturghia Darurilor mai înainte Sfințite. Această împreunare s-a păstrat în decursul istoriei tipicului bisericesc și se găsea și în Molitfelnicele românești din secolul al XVIII-lea, rânduială care a venit pe filieră grecească.

Acest ritual de împărțășanie a mirilor în cadrul Cununiei se făcea în primele veacuri fără nici o contradicție canonică, chiar dacă astăzi Liturghia Darurilor mai înainte Sfințite se săvârșește doar în Postul Mare și are un caracter de întristare sau de compătimire a ultimelor 40 de zile ale Mântuitorului până la Patima Sa de pe cruce, totuși în primele veacuri ea se săvârșea în tot cursul anului bisericesc. Această restrângere a săvârșirii apare de-abia la Sinodul VI Ecumenic, unde, prin Canonul 52, se hotărăște: *În toate zilele postului sfintei patruzecimi (Păresimi), afară de sâmbătă și duminică și de Sfânta zi a Bunevestiri să se facă Sfânta Liturghie a celor mai înainte sfințite*²⁶⁴. Practic această hotărâre limitează săvârșirea acestui ritual doar la perioada Postului Mare. Istoricul bisericesc Socrate susține că la Alexandria acest oficiu solemn de împărțășaniei a credincioșilor se săvârșea încă din secolul V și nu se limita doar la postul Sfințelor Paști, ci se efectua în toate zilele de miercuri și vineri de peste an²⁶⁵. Așadar rânduiala

---

²⁶² A „pricestui” înseamnă a „împărțâși”.

²⁶³ Marin Mălinaș, op. cit., p. 1133.

²⁶⁴ Ioan I. Floca, *Canoanele Bisericii Ortodoxe Note și Comentarii*, Ed. a III-a, Sibiu, 2005, p. 150.

²⁶⁵ Makarios Simonopetritul, *Triodul explicat. Mistagogia timpului liturgic*, trad. Ioan I. Ică jr., Ed. a II-a, Edit. Deisis, Sibiu, 2003, p. 213.

Cununiei intercalată cu Liturghia Darurilor mai înainte Sfințite a existat și s-a practicat din cele mai vechi timpuri ale cultului creștin și care s-a transmis pe mai departe, motiv pentru care Molitfelnicul scris de popa Flore din 1705 prezintă această Taină alături de unele texte din cadrul Liturghiei Darurilor.

Împărtășirea mirilor în cadrul Cununiei, este prevăzută și în Codici mai vechi, din acest punct de vedere este explicabil tipicul, ținând seama că după începutul Cununiei urmează ectenia mare cu Ecfoniusul *Că Sfânt ești Dumnezeu nostru...*, urmat de trisaghionul liturgic, lecturi din Biblie, Apostol respectiv Evanghelie, Ectenia mică, apoi două rugăciuni²⁶⁶.

Nu este străină Taina Cununiei nici de Liturghia Sfântului Ioan Gură de Aur, care se practicau împreună până în secolul al X-lea, dar care în decursul timpului s-au separat. Paharul Comun, de care menționează și popa Flore în Molitfelnicul său scris în 1705, este o reminiscență a vinului și pâinii care se dădeau la Împărtășanie²⁶⁷. Astăzi în rânduiala Cununiei este prevăzut paharul cu vin și pâine²⁶⁸, dar sunt zone unde se dau pișcoturi cu miere sau prescuri nefolosite la Liturghie.

O altă practică inedită care este prevăzută în unii codici și care astăzi a dispărut, este și punerea cununilor, pe care, conform unor prevederi tipiconale, mirii trebuiau să le țină pe cap trei, șapte sau opt zile, când urmează ritualul ridicării cununilor, ritual pe care îl avem și în edițiile Molitfelnicului de azi numit „Rugăciune în a opta zi după cununie”²⁶⁹, care practic este o reminiscență din fastuosul ritual practicat în vechime. După ce preotul lua cununile de pe capetele mirilor rostea rugăciunea Doamne, *Doamne, caută din cer, și vezi, și cercetează lumea aceasta...* azi, rugăciune pe care o rostește episcopul la Liturghia arhierescă.²⁷⁰

Tot acest Molitfelnic scris de popa Flore cuprinde și o rânduială inedită a Logodnei, unde în loc de inelele de logodnă care se pun pe degetele mirilor, prezintă practica din Bihor din secolul al XVIII-lea, care prevede folosirea unei batiste lucrată de mireasă și erau legați cu ea, simbolizând legătura dintre cei doi. O prescripție tipiconală din acest Molitfelnic prevede ca la a doua Căsătorie, doar cel care nu a mai fost cununat să poarte cunună pe cap, iar preotul să rostească formula aceasta:

---

²⁶⁶ Această rânduială este o compilație între Taina Cununiei și Liturghia Darurilor mai înainte Sfințite, prevăzută în codicele II E; a se vedea Marin Mălinaș, op. cit., p. 1134.

²⁶⁷ În unele zone se dă în loc de vin și pâine miere sau nuci cu vin, practică caracteristică orientului și care s-a introdus și în Molitfelnicul românesc pe filieră greacă.

²⁶⁸ Molitfelnic, București, 2002, p. 100.

²⁶⁹ Ibidem, p. 103.

²⁷⁰ Marin Mălinaș, op. cit., p. 1134.

*Cu slavă și cu cinste cununași pe el*²⁷¹, practică pe care cu siguranță ar trebui păstrată și folosită în zilele noastre.

O diferență tipiconală inedită la Taina Cununii o prezintă și Molitfelnicul manuscris din 1716 scris, se pare, de Vasile Muste din Corniani, Baia Mare, unde formula de cununie este alta decât cea consacrată și cunoscută de noi²⁷². Un ritual inedit al cununii este și cel prezentat în Molitfelnicul datat între 1648-1759, unde taina nunții cuprinde ectenii din cadrul Liturghiei după modelul catolic²⁷³.

Concluzionând oarecum cele relatate, am putut observa că Taina Cununii a suferit diferite modificări în funcție de vremurile și spațiile geografice, astfel am putut constata diferite practici inedite care azi nu se mai păstrează dar care timp de cel puțin un secol au celebrat înființarea unei noi familii creștine. Molitfelnicile din secolele XVI și XVII nu fac altceva decât să arate o realitate a vremii, o realitate tipiconală de care nu putem trece indiferenți și care s-a dezvoltat, suferind modificări dar în aceleași timp a răspuns nevoilor credincioșilor din acele perioade, cu precădere din Transilvania secolelor XVII și XVIII.

Rânduiala maslului în diferitele ediții ale evhologhionului sau molitfelnicului ortodox

Maslul²⁷⁴ este una din cele șapte Sfinte taine ale Bisericii, care se roagă prin slujitorii ei sfințiți, pentru sănătatea trupului și a sufletului a fiecărui creștin. Maslul este una din cele mai vechi taine practicate chiar de

---

²⁷¹ Ibidem, p. 1135.

²⁷² Liviu Streza, *Manuscrise liturgice românești în Biblioteca Arhiepiscopiei Sibiului (prezentare generală)*, în „Mitropolia Ardealului”, Anul XIX (1974), nr. 4-6, p. 237.

²⁷³ Acest ritual al Cununii cu elemente din Missa nupțială sau liturghia pentru miri, apare sub influența romano-catolicismului de la 1701 când s-a dorit trecerea forțată a ortodocșilor transilvăneni la acest cult, astfel că acest fenomen a afectat oarecum și rânduiala sau cultul ortodox al acelei vremi. Molitfelnicul de față prezintă un ritual inedit care cuprinde celebrarea căsătoriei cu texte din ritualul catolic, unde este prevăzută Liturghia specială pentru acest eveniment nupțial. Pentru mai multe date cu privire la **Liturghia pentru Miri** a se vedea Liturghierul Roman, Editat de Arhiepiscopia Romano-Catolică de București, 1993, p. 741.

²⁷⁴ Termenul de **maslu** provine din limba slavonă – **maslo**, însemnând **undelemn**, alte denumiri sunt cea greacă *Tó Εύχέλαιον*, *Eleoungerea*, *Sviatîi Eléa*, *Eleosveštenia*, întrebuintându-se și denumirea de eleoungere, adică ungerea cu untdelemn, grecii mai numesc această taină și *εύχέλαιον* de la *εύχη* care înseamnă *rugăciune* și *έλαιον* care înseamnă ungere. Biserica Romano-Catolică numea această taină extremă **unctio extrema**, adică ungerea extremă sau mai de pe urmă, pentru că ei o acordau numai celor care erau pe patul de moarte, dar odată cu Conciliul Vatican II din 1965 au hotărât să acorde această taină ca și ortodocșii, la bolnavi, numindu-o ungerea bolnavilor.

Sfinții Apostoli, după cum menționează însuși Evanghelistul Matei în capitolul VI, 13 spunând despre apostoli că *ungeau cu undelemn pe mulți bolnavi și-i tămăduiau*. Iar Apostolul Iacov ne îndeamnă spunând: *De este cineva bolnav între voi? Să cheme preoții Bisericii și să se roage pentru el, ungându-l cu undelemn, în numele Domnului*. (Iacov V, 14). Astfel putem deduce că încă din primele veacuri creștine s-a celebrat această taină, dar, bineînțeles, sub o formă mult mai restrânsă, după care ea s-a generalizat, făcându-se nu doar pentru cei bolnavi, ci pentru întreaga comunitate de credincioși, numindu-se Maslu de obște. Biserica Romano-Catolică acorda această Taină doar muribunzilor numindu-o extrema unctio. Practicile cu privire la această taină sunt diferite chiar și în unele părți ale Ortodoxiei, mai exact grecii făceau odinioară Maslu și pentru cei răposați, după cum susține Simeon al Tesalonicului²⁷⁵. Evhologhionul lui Serapion din secolul al IV-lea cuprinde o rugăciune pentru undelemnul bolnavilor, fapt ce ne face să credem că, practic, încă din aceea perioadă exista o formă de ritual al acestei Taine care prevede invocarea harului lui Dumnezeu peste undelemn, dându-i puteri vindecătoare: *Te chemăm pe Tine,... și ne rugăm să trimiți din ceruri peste acest undelemn o putere tămăduitoare care să fie pentru cei ce se ung sau gustă din aceste făpturi ale Tale, spre depărtarea a toată boala și neputința, spre antidot al oricărui demon...*²⁷⁶.

Această Taină poate fi săvârșită chiar și de un singur preot, dar tradiția cere să fie cel puțin doi, trei, cinci sau șapte clerici, după cuvintele Sfântului Apostol Iacov... *să cheme preoții Bisericii*. Taina Maslului se poate oficia la casa bolnavului sau în Biserică pentru toți credincioșii și astfel apare denumirea de Maslu de obște.

În decursul timpului conținutul acestei Taine a cunoscut o evoluție, astfel că în secolul al IV-lea cunoaștem o rugăciune la undelemn pentru bolnav; în a doua jumătate a secolului al VIII-lea în Evhologhionul bizantin acest ritual cuprinde cinci rugăciuni care se găsesc și în edițiile de azi, dar unele oarecum modificate²⁷⁷.

---

²⁷⁵ E. Braniște, op. cit., p. 328.

²⁷⁶ Întreaga rugăciune din Evhologhionul lui Serapion din secolul al IV-lea poartă denumirea de *Rugăciune pentru undelemnul bolnavilor sau pentru pâine sau pentru apă*, a se vedea Ioan I. Ică jr., op. cit., p. 866.

²⁷⁷ Astfel, Rugăciunea întâi din Evhologhionul bizantin, din a doua jumătate a secolului al VIII-lea, este azi rugăciunea dinaintea de al doilea Apostol, vezi Molitfelnic 2002, p. 144. Rugăciunea a doua din Evhologhionul grecesc sau bizantin este azi rugăciunea de după Evanghelia a doua, vezi Molitfelnic, 2002 p. 147. Rugăciunea a treia din Evhologhionul grecesc, în prezent este rugăciunea a cincea, vezi Molitfelnic, 2002, p. 156. Rugăciunea a patra din Evhologhionul grecesc este azi rugăciunea la sfințirea undelemnului, vezi

Taina Maslului, ca și celelalte Taine, a evoluat în decursul istoriei cultului ajungând în timp la o solemnitate a ritualului prin numărul mare de rugăciuni introduse și a Evangheliilor care se citesc, astfel că și Molitfelnicele ortodoxe, fie slave, fie românești, de care s-au folosit preoții ortodocși pe teritoriul țării noastre, prezintă diferențe în cadrul Tainei Maslului, dar care în esență sunt asemănătoare. Vom încerca în cele ce urmează să prezentăm câteva diferențe tipiconale de la o ediție la alta a Molitfelnicului cu privire la Taina Maslului. Trebuie să spunem din capul locului că doar Taina Maslului din Molitfelnicele românești încep acest ritual cu binecuvântarea mare, în schimb edițiile *Evhologhioanelor grecești*, *Trebnicul slavon* și Molitfelnicul uniților de rit bizantin încep direct cu ectenia mare²⁷⁸.

O rânduială inedită a Maslului ne este prezentată în Molitfelnicul din 1672, copiat de Ilie din Țara Crișului, și care are în plus față de astăzi încă șapte Evanghelii, purtând numirea *muierească*²⁷⁹, dar din celelalte șapte doar trei se găsesc în rânduiala de azi²⁸⁰.

Molitfelnicul manuscris atribuit copistului Vasile Muste din Corniani, Baia Mare, manuscris atestat documentar în anul 1716 prezintă Taina Maslului complet diferită față de ritualul de azi, având un număr mare de Evanghelii și texte liturgice, modificându-se întreaga rânduială.²⁸¹

Molitfelnicele scrise în perioada 1648-1759 prezintă Taina Maslului cu adaosuri și modificări de ritual, cuprinzând 14 Evanghelii, pe care unii liturghiști o consideră o propagandă prozelită catolică desfășurată în Transilvania.²⁸²

Rânduiala Maslului din Molitfelnicul manuscris al lui popa Flore din Josani, scris undeva pe la 1705, prezintă o rânduială deosebită față de cea de azi, astfel că înainte de începerea slujbei se fac câteva amendamente tipiconale care cere să de-a lumini (lumânări) tuturor preoților slujitori. Și în acest Molitfelnic se găsesc două serii de câte șapte Evanghelii, cum am văzut și în alte ediții, astfel că apostolul în această ediție se citește din șapte pericope, iar Evanghelia are 14 pericope care se citesc la această Taină, iar

---

Molitfelnic, 2002, p. 136. Rugăciunea a cincea din *Evhologhionul grecesc* este azi rugăciunea a patra care se citește după Evanghelia a cincea, vezi Molitfelnic, 2002, p. 153.

²⁷⁸ E. Braniște, op. cit., p. 331.

²⁷⁹ Exista o practică în trecut: Evanghelia era citită în funcție de sexul bolnavului pentru care se făcea maslu. Astfel că, acest Molitfelnic, ca și cel de la Bălgrad din 1689, au șapte Evanghelii pentru bărbatul bolnav și șapte pentru femeia bolnavă.

²⁸⁰ L. Streza, op. cit., p. 234.

²⁸¹ Ibidem, p. 236.

²⁸² Ibidem.

înaintea citirii fiecărei pericope evanghelice preotul spune *Înțelepciune drepti...*, expresie care atrage atenția față de poziția fiecărui creștin la acest ritual, de remarcat este faptul că la sfințirea undelemnului rostește inedita formulă: *sfințește Maslul acesta...*²⁸³.

Molitfelnicul de la Bălgrad din 1689 cuprinde și el două serii de câte șapte Evanghelii în funcție de sexul bolnavului, iar rânduiala maslului în această ediție începe direct cu ectenia mare²⁸⁴; ectenia mică nu este prevăzută după Psalmul 142, cum se găsește în edițiile de azi, iar la Canon, după cântarea a 3-a și a 6-a se află o ectenie mică cu cereri speciale pentru bolnav. Un lucru inedit în ediția de Bălgrad este și faptul că la începutul Canonului se cântă Dumnezeu este Domnul...²⁸⁵, iar asupra undelemnului la rostirea rugăciunii de sfințire nu se face semnul crucii de către preoți²⁸⁶. Din punct de vedere al cântărilor, se deosebește această ediție de la Bălgrad de cea de azi, având după rugăciunea de sfințire a undelemnului opt stihiri închinare Maicii Domnului, din care unele tropare sunt consacrate Sfântului Apostol Iacov, Sfântului Nicolae și Sfântului Pantelimon.²⁸⁷ Diferența lecturilor din psalmi, respectiv prochimene și stihuri, este mai pronunțată la primul, al doilea și al patrulea rând de lecturi, cât și Apostolul cincii, șase și șapte sunt alții decât cei de azi. Această ediție cuprinde șapte pericope apostolice și 14 pericope evanghelice, șapte dintre ele pentru femeile bolnave și șapte pentru bărbații bolnavi. Primele patru rugăciuni de după Evanghelii sunt mai scurte, iar celelalte trei sunt în general asemănătoare, încheindu-se fiecare rugăciune cu expresia: *Ascultă-ne pe noi Doamne,*

---

²⁸³ Marin Mălinaș, op. cit., p. 1136.

²⁸⁴ Se pare că ediția Molitfelnicului de la Bălgrad din 1689 are ca izvor de alcătuire edițiile Evhologhioanelor grecești sau a Trebnicului slav, care încep fără binecuvântarea mare, ci direct cu ectenia mare.

²⁸⁵ Fapt ce ne face să credem că acest canon de la maslu; practic reprezintă canonul de la slujba Utreniei din vechime care era premergătoare Sfintei Liturghii oficiată cu ocazia acestei Taine a Maslului. Această afirmație e întărită de cântarea *Câți în Hristos v-ați botezat...*, prevăzută în cuprinsul Maslului din Ediția de la Bălgrad din 1689, executată înainte de citirea primei pericope Apostolice, cântare care, după cum se știe, se execută la Liturghia praznicelor Împărătești când în vechime se botezau catehumenii.

²⁸⁶ Motivul pentru care nu se făcea semnul crucii pe undelemnul sfințit este următorul: în vechime doar dacă nu se zicea formula invocării de sfințire a undelemnului era acceptată binecuvântarea cu semnul sfintei cruci, dar în secolul al XVIII-lea, existând o astfel de formulă nu se menționează necesitatea facerii semnului crucii în timpul rostirii formulei de sfințire a undelemnului.

²⁸⁷ Dumitru Vanca, *Rânduiala Tainei Sfântului Maslu în secolul al XVIII-lea în Transilvania. Considerații pe marginea Molitfelnicului de la Bălgrad 1689*, în „Annales Universitatis Apulensis, Series Theologica”, nr. 4/2004 p. 132.

*Ascultă-ne pe noi, Biruitorule, ascultă-ne pe noi Stăpâne!*²⁸⁸ Rugăciunea pentru ungerea bolnavului²⁸⁹, față de edițiile de azi, este prevăzută la sfârșitul slujbei după ce rostește preotul rugăciunea: *Împărate Sfinte...*, iar în timpul mirungerii se folosește formula: *Ajutorul de la Domnul, Cel ce a făcut Cerul și pământul.*²⁹⁰ În continuare slujba Sfântului Maslu este asemănătoare cu cea de azi.

Evoluția acestui Sfânt Sacrament în decursul istoriei cultului, era de așteptat, ținând seama că s-a ajuns de la cinci rugăciuni din secolul al VIII-lea la un ritual foarte vast ajungând până la 14 pericope evanghelice, iar ulterior limitându-se doar la șapte, în forma pe care o avem azi. Elementele care s-au introdus în cadrul ritualului în decursul unor vremuri tulburi au încercat practic să prezinte unele realități și mentalități ale vremii.

---

²⁸⁸ Ibidem, p. 134.

²⁸⁹ *Părinte Sfinte, Doctorul sufletelor și al trupurilor...*, vezi Molitfelnic, 2002, p. 144.

²⁹⁰ Dumitru Vanca, op. cit., p. 134.

Rezistența anticomunistă într-un sat din stânga Mureșului

Stelian-Ioan Boia,

Abstract

All peoples occupied by the resisted communism, but Romania had the largest and the anticommunist resistance from Central and Eastern Europe. There were and acted paramilitary organizations ready to fight, which stayed pending an outside intervention, subversive organizations, unarmed groups of economic sabotage.

Between centers of anticommunist resistance, unreported till now in the academic literature, there is the anticommunist organization of the Șiștarovăț, commune, Lipova department, Arad region (currently in Arad county), who acted with distinction against collectivization between 1949 and 1954, named the „Partizan” (April 1950 - January 1951) and then „White angel” until annihilation (1954). Our paper is based on information from the Operational Fund of Files of the Prisoners, lay at the CNCSAS Archive Department of Popești Leordeni.

The organization was composed from 27 non-party members or members belonging to different political parties during the interwar period and it was led by Ștefan Ion. It was abolished after the arrest and conviction of the entire group, its members receiving between 1 year of correctional imprisonment and 25 years of hard labor, the degradation of civil rights and the confiscation of property.

Surviving the prison regime, the convicted people, as well as the political prisoners throughout Romania, received a pardon in 1964.

Rezistența împotriva regimului comunist din România a fost generată și a început după așa-zisa eliberare din 1944. Ea a însemnat reacția de apărare a demnității naționale împotriva jafurilor, arestărilor și crimelor comise de ocupanții sovietici și de uneltele lor. România a cunoscut lupta de partizani, acea luptă armată care timp de peste un deceniu a cuprins întreg teritoriul și a hărțuit autoritățile vândute intereselor străine.

Instaurarea regimului comunist în România a afectat în egală măsură satele și orașele. După ce moșierimea și burghezia au fost lichidate,

începând din martie 1949 chiaburii erau înfățișați drept inamicul numărul unu al emancipării și prosperității țărănimii sărace și mijlocașe. Chiaburii ar fi putut fi lichidați prin confiscarea proprietății, dar menținerea lor era o necesitate politică. Prin invocarea frecventă a pericolului exercitat de ei, chiaburii erau meniți, sub pretextul unor închipuite uneltiri, să legitimizeze o sistematică politică represivă și opresivă, să determine pe „șovăitorul” țaran mijlocaș să renunțe la parcela lui de pământ, de care nu se desprindea nici prin coerciție economică – vestitele cote cu caracter spoliator. Și deși sărăcit, țaranul mijlocaș rămânea atașat neclintit de pământul pe care, întocmai ca străbunii lui, era dispus să-l apere chiar cu viața.

În 1949, satele scăpau însă în mare măsură de sub controlul autorităților comuniste. De aici cotele, adică obligații pentru furnizarea către stat a unor produse agricole, impuse tuturor țăranilor sub forma unor planuri de cultură agricolă, care erau un instrument economic de a ruina, prin pretenții excesive și prețuri derizorii, însoțite de penalități, inclusiv prin arestări și închisori. Scopul urmărit era, evident, de a accelera lichidarea acestei mici proprietăți țărănești care deținea o pondere copleșitoare.

Dar satele, tocmai pentru că perpetuau existența unei țărănime mici și mijlocii, stăpână asupra pământului, îngăduiau în sânul lor un anume spațiu de libertate. Relativa lor liniște, însă, în comparație cu orașele care suferiseră dureros șocul represiunii și teroarei ce însoțiseră naționalizările, era acum, începând cu 1949, afectată în chip dureros de politica de colectivizare. Această acțiune, nefastă pentru agricultura românească și, mai ales, pentru țărănimea română, a fost declanșată la Ședința Plenară a C.C. al P.M.R. din 3-5 martie 1949. Cu o zi înainte, la 2 martie 1949, s-a emis Decretul nr.83 prin care s-a confiscat suprafața de câte 50 ha de teren rămasă celor 9250 de proprietari după exproprierea efectuată prin Legea nr.187/23 martie 1945²⁹¹. Deși intitulat decret de expropriere, el nu îndeplinea condițiile unui act normativ de expropriere, fiind în realitate un veritabil decret de confiscare; de altfel, motivarea prevăzută în articolul 1 din decret, că măsura, luată ca proprietarii să nu saboteze planul de însămânțări și cel al producției agricole este grăitoare. Odată cu cele 50 ha teren s-au confiscat toate clădirile, inventarul viu și mort, instalații agricole și semiindustriale, bunurile și materialele destinate exploatării agricole, produsele agricole destinate valorificării, oriunde s-ar găsi depozitate. Mai mult s-a confiscat și casa pe care proprietarul o avea eventual în altă localitate. Punerea în practică a decretului s-a făcut în mod de-a dreptul

---

²⁹¹ Valentin Constantinescu, *Declanșarea cooperativizării forțate a agriculturii*, în *Analele Sighet 7. Anii 1949-1953* (editor Romulus Rusan), Fundația Academia Civică, 1999, p.606.

banditesc: echipe, mai bine spus, bande de activiști ai P.M.R. veniți din orașele din apropiere, împreună cu milițienii au năvălit, după miezul nopții, în casele proprietarilor, i-au obligat să se îmbrace în câteva minute, împreună cu soția, copiii și alți membrii ai familiei care locuiau cu ei și le-au permis, în afara veșmintelor cu care erau îmbrăcați, să ia un singur geamantan cu schimburi pentru întreaga familie și 5.000 de lei. Proprietarii ridicați de la casele lor au fost apoi imbarcați în diverse mijloace de transport și duși la centre de triere județene, unde au fost anchetați în legătură cu membri de familie absenți, ca organele de Miliție să-i poată urmări și să prindă și pe aceștia. După ce li s-a fixat domiciliu obligatoriu în diverse localități, aplicându-li- se cunoscutul D.O. pe buletinul de identitate.

Lupta Partidului comunist (respectiv PMR) cu 9250 de familii de fermieri a fost ușoară. Urma lupta cu 10.800.000 de țărani, conform recensământului din 1948, menționat în raportul lui Gheorghe Gheorghiu-Dej la Ședința Plenară a CC al PMR din 3-5 martie 1949²⁹². Atât documentele de partid sovietice, cât și cele ale Partidului Muncitoresc Român au subliniat că, după preluarea puterii politice, cooperativizarea agriculturii este cea mai grea sarcină, pe care o au de îndeplinit partidele comuniste. În „Raportul” menționat mai sus se recunoaște: „Problema țărănească pusă astăzi în discuția Plenarei noastre este una din cele mai grele și mai complicate probleme ale revoluției socialiste și ale construirii socialismului”. Această situație este explicabilă având în vedere faptul că partidul comunist avea de luptat cu dragostea de pământ seculară a țăranilor, cu simțul lor de proprietate dezvoltat.

Nici refoma agrară din martie 1945 nu a fost făcută pentru împrumărirea țăranilor. O recunoaște Partidul comunist : „Reforma agrară din 1945 a avut ca rezultat principal lichidarea moșierimii ca „clasă”²⁹³. Spre deosebire de exproprierea din anul 1921, când țăranii au fost împrumăriți cu toate cele 6.808.096 ha teren expropriate, în martie 1945, din cele 1.468.000 ha teren expropriate, țăranii au fost împrumăriți numai cu 1.109.000 ha de teren, iar diferența de 359.000 ha a fost trecută în mod abuziv de statul comunist în rezerva de stat²⁹⁴.

Pentru a învinge o clasă care reprezenta, în anul 1948, 67,5% din populația țării, partidul comunist a aplicat vechiul dicton „divide et impera”, agravându-i în practică semnificația și conținutul: „ învrăjbește și stăpânește”. Pentru punerea în practică a acestei politici era necesar și un

---

²⁹² Ibidem, p.608.

²⁹³ *Lecții în ajutorul celor care studiază Istoria PMR*, Institutul de istorie a partidului de pe lângă CC al PMR, București, 1960, p.519.

²⁹⁴ Valentin Constantinescu, loc.cit., p.609.

instrument al statului, explicit arătat în „Raportul” lui Gheorghe Gheorghiu-Dej: „Rezolvarea problemei țărănești este o sarcină a dictaturii proletariatului”, în realitatea a dictaturii partidului comunist. După ședința Plenarei CC al PMR din 3-5 martie 1949, propaganda luptei de clasă a devenit furibundă, mergând până la o îmbinare pe cât de antinomică, pe atât de monstruoasă a cuvintelor: „ura sfântă de clasă”. Întrucât în „Raportul” lui Gheorghiu-Dej deși se afirma că „un proprietar agricol are o suprafață de pământ(1-2 ha), cu toate acestea el poate fi considerat „chiabur” și astfel calea arbitrarului era deschisă pentru activiștii de partid.

Încă din anul 1948, statul comunist introdusese cotele obligatorii, atât la produsele vegetale, cât și la produsele animale: carne, lapte, lână, chiar dacă țăranii nu aveau în proprietate animale care dădeau acele produse. Cotele și impozitele respective au fost mărite în fiecare an, astfel că ele depășeau producția vegetală și făceau imposibilă predarea cotelor, în special a celor de produse animale. În „Raportul” prezentat de Gheorghe Gheorghiu-Dej era prevăzut că „Organizațiile de partid/.../au asigurat succesul campaniei colectărilor”, iar în „Rezoluția Ședinței Plenare a CC al PMR din 3-5 martie 1949” se afirma că Organizațiile de partid de la sate/.../au mobilizat/.../acțiuni politice și economice/.../precum colectările”²⁹⁵.

În anii 1949 și 1950 s-a declanșat lupta propriu-zisă pentru colectivizarea forțată a agriculturii. Activiștii de partid, Miliția și Securitatea au folosit presiuni și amenințări, apoi maltratări și torturi, arestări și condamnări la închisoare, ajungând până la asasinare. Țăranii, pentru a nu semna cererile de înscriere în gospodăria agricolă colectivă, fugeau de acasă în pădurile din jurul satelor, dar erau urmăriți și prinși de organele de represiiune ale statului, amenințați și apoi maltratați pentru a semna cererile. În unele cazuri, soțiile au fost amenințate și obligate să semneze în locul soților lor. Cei mai recalcitranți - și erau mulți- țărani săraci și mijlocași, ca să nu mai vorbim de țăranii chiaburi, au fost arestați și întemnițați; au existat și cazuri de asasinare prin tortură. Însuși Gheorghe Gheorghiu-Dej, secretarul general al PMR a recunoscut această stare de fapt în Darea de seamă la Plenara CC al PMR din 30 noiembrie – 5 decembrie 1961: „... în numele luptei împotriva chiaburilor, peste 80.000 de țărani , în majoritatea lor țărani muncitori (deci țărani săraci și mijlocași- n.n.) au fost trimiși în judecată”. În aceste condiții este uluitoare Decizia nr. 6 din 12 ianuarie 1993

---

²⁹⁵ Ibidem, pp.610-611.

a Curții Supreme de Justiție care consideră înscrierea în GAC (viitoarea CAP) drept „consimțământ liber exprimat”²⁹⁶.

După instaurarea regimului comunist la sate exista o stare de spirit bazată pe nemulțumirea generală, pentru că tocmai începuse procesul de sovietizare a României. Împotriva unei astfel de stări de lucru în multe sate din România se constituie organizații anticomuniste, între acestea și în satul/comuna Șiștarovăț din regiunea Arad. Aici, Ștefan Ion împreună cu Cuzman Valeriu, pun bazele unei organizații anticomuniste „Partizantul”, stabilind că, „elementele care trebuie să fie recrutate în cadrul acestei organizații să fie dintre foștii legionari”²⁹⁷. Din aprilie 1950 până în ianuarie 1951, organizația anticomunistă din comuna Șiștarovăț, regiunea Arad a purtat numele de „Partizantul”, schimbându-și denumirea de la această dată în „Îngerul Alb”, la propunerea unuia dintre membrii, Socol Ion²⁹⁸.

Programul organizației era următorul:

- recrutarea de membri;
- procurarea de armament și muniții;
- ședințe cu comandanții în vederea instruirii lor, pentru ca aceștia la rândul lor să poată instrui pe cei aflați în subordine;
- menținerea moralului membrilor organizației prin difuzarea știrilor difuzate de posturile de radio străine „arătându-le membrilor organizației că nu va mai mult și regimul din RPR se va schimba prin intervenția unei represii înarmate din afară și cu această ocazie organizația trebuie să intre în acțiune”²⁹⁹;
- difuzarea de manifeste cu caracter anticomunist „cu scopul de a crea agitație în rândurile populației și de a îndemna populația de a trece la acte împotriva regimului din RPR”³⁰⁰
- strângerea cotizațiilor de la membrii organizației „în scopul procurării de medicamente, armament”³⁰¹.

Organizația avea următoarea structură:

---

²⁹⁶ Ibidem, p.611.

²⁹⁷ CNCSAS Direcția Arhivă Popești Leordeni, Ministerul Afacerilor Interne, Arhiva Operativă. Fond Operativ Suricescu Teodor, dos.263952 microfilmă, Procuratura Militară Teritorială București, dos.Nr.1018/1954, Rețizitoriu nr.1018/26 iulie 1954, p.6.

²⁹⁸ Ibidem.

²⁹⁹ Ibidem.

³⁰⁰ Ibidem.

³⁰¹ Ibidem.

Ștefan Ion - șeful organizației
Cuzman Valeriu – comandantul comunei Șiștarovăț
Socol Ioan – comandantul comunei Chizdia
Ciocoiu Vasile – comandantul comunei Chizdia
Blagoescu Lucian – în comunele /satele Vizma și Pătârș

Regulamentul era foarte strict și în primul rând, așa cum era de așteptat, avea în vedere recrutarea de noi membri impunând atenție deosebită la recrutarea de noi membrii „pentru a nu fi descoperiți”³⁰². Era interzis să se vorbească despre comandanții sau despre efectivul organizației „pentru ca la o eventuală arestare să nu aibe posibilitatea să declare întreaga organizație”³⁰³. Fiecare membru al organizației trebuia să-și procure armamentul „cu care urma să lupte la momentul oportun împotriva regimului”³⁰⁴. Comandanții de comune nu puteau primi dispoziții „din altă parte, decât fiecare de la șeful său ierarhic și aceasta în vederea faptului de a nu se strecura în rândurile organizației agenți străini de organizație”³⁰⁵. Orice acțiune a organizației trebuia să aibă girul conducerii.

Fiecare membru depunea la intrarea în organizație un jurământ care purta semnătura comandantului care trebuia „să aprecieze dacă este capabil să-l țină asupra sa, iar dacă nu prezenta încredere atunci aceste jurăminte să fie ținute la comandanți pentru o mai bună siguranță”³⁰⁶. Aceste jurăminte erau documentele organizației după care se puteau recunoaște membrii „în momentul dezlănțuirii unui eveniment”³⁰⁷.

În scopul extinderii organizației și în alte localități s-a trecut la recrutarea unor persoane de încredere: Blaguescu Moise, Ciocoi Vasile, Eremia Moise, Kosztelny Martin, Crăciun Radu, Mihalca Virgil, Iordache Florea, Suciu Aurel, Trofin Constantin, Comșa Salustriu, Avramescu Ovidiu, Ristea Petre și Mustafa Petru³⁰⁸.

Scopul organizației era ca în eventualitatea unui război „între lagărul capitalist și cel democrat”, pe care-l vedeau foarte apropiat să ofere sprijin „armatelor occidentale ce ar pătrunde pe teritoriul RPR prin atacarea prin spate a armatei RPR și URSS” prin distrugerea căilor ferate, podurilor, șoselelor și mijloacelor de telecomunicații³⁰⁹. Organizația avea parafă

---

³⁰² Ibidem, p.7.

³⁰³ Ibidem.

³⁰⁴ Ibidem.

³⁰⁵ Ibidem.

³⁰⁶ Ibidem, p.8.

³⁰⁷ Ibidem.

³⁰⁸ Ibidem.

³⁰⁹ Ibidem.

proprie, o șampilă din metal având conturul hărții României vechi, în al cărei interior era inscripția „România românilor, moarte comuniștilor”³¹⁰.

În cadrul ședințelor s-a stabilit ca membrii organizației să saboteze măsurile luate de guvern cu privire la „însămânțări, predarea cotelor, precum și înființarea T.O.Z. și G.A.C.”³¹¹. Șeful organizației, Ștefan Ion împreună cu alți membri ai organizației s-au încadrat în Gospodăria Agricolă Colectivă „în scopul de a o submina din interior”³¹². Ștefan Ion reușește să ocupe funcția de contabil și în această calitate „creiază o serie de nemulțumiri în rândul colectivștilor prin crearea de avantaje nereale unora în dauna altora, prin scăderea zilelor de muncă de la cei care munceau, trecându-le în schimb celor ce nu munceau, procedeu care a avut drept consecință intenții de a ieși din G.A.C. a unor colectivști”³¹³.

Organizația era alcătuită din 27 de membrii:

1. Ștefan Ion, născut la 31 iulie 1923 în comuna Nucet, Regiunea Ploiești, fost membru al Partidului Național Țărănesc³¹⁴. A mai fost condamnat 6 luni cu închisoare corecțională, având ultimul domiciliu în comuna Șiștarovăț³¹⁵, unde s-a stabilit în 1949 și s-a căsătorit sub nume fals Ștefănescu Ioan. Aici l-a cunoscut pe Blaguescu Moise zis Buric care i-a pus la dispoziție formulare de acte de identitate, un buletin de populație și 10-12 ștampile de care avea nevoie³¹⁶. Aici cunoscându-l pe Valeriu Cuzman i-a propus constituirea unei organizații anticomuniste. În urma hotărârii luate, Valeriu Cuzman a luat legătura cu 7-8 legionari, iar Ștefan Ioan a intrat în legătură cu Triponescu Iulian, Boia Silviu, Blaguescu Lucian, Suricescu Moise zis Pera, Suricescu Teodor zis Dârju, Moșterescu Teodor, Cuzman Gheorghe zis Iancu, cărora le-a propus să facă parte din organizație, iar aceștia au acceptat.

În octombrie sau noiembrie 1949 a avut loc prima ședință cu cei recrutați în organizație în pădurea comunei Șiștarovăț. Până în aprilie 1950, Ștefan Ion a confecționat ștampila organizației, care, așa cum am văzut cuprindea hotarele României Mari, inițiala „P” și o cruce. Ștefan Ioan este de asemenea autorul textului jurământului depus de fiecare membru al organizației „care trebuia să împace sentimentele legionare cu cele ale

---

³¹⁰ Ibidem.

³¹¹ Ibidem.

³¹² Ibidem.

³¹³ Ibidem, pp.8-9.

³¹⁴ Idem, Tribunalul Militar Teritorial București, dos.nr.1353/1954, *Sentința Nr.2029 din 3 septembrie 1954*, p.1.

³¹⁵ Ibidem.

³¹⁶ Ibidem, p.11.

partidelor istorice”³¹⁷. El a fost cel care a dat denumirea organizației „Partizanul”³¹⁸. În aprilie 1950 s-a depus jurământul, toți cei prezenți semnându-l, jurământul fiecărui membru s-a predat comandantului de la nivel de comună/sat, „hotărându-se în același timp ca fiecare comună să aibe un șef”³¹⁹. Cu ocazia ședințelor, Ștefan Ioan difuza și știrile auzite la posturile de radio care transmiteau pentru români. De asemenea s-a discutat și cu privire la organizarea unor acte de sabotaj pe care urma să le întreprindă membrii organizației: incendierea pădurilor și a ariilor de treierat, construirea unui adăpost în pădure, precum și lărgirea organizației, fiecare membru urmând să ia legătura cu alte persoane în vederea recrutării lor³²⁰. În 1949, Ștefan Ion a luat legătura cu Virgil Mihalca, căruia i-a cerut să asigure protecția sănătății membrilor organizației, dar și cu Alexandru Ionescu care l-a sfătuit să primească în organizație și membrii ai partidelor istorice³²¹.

La propunerea preotului Ion Socol s-a hotărât schimbarea denumiri organizației din „Partizanul” în „Îngerul Alb”, acesta urmând să difuzeze manifeste împotriva regimului pe traseul CFR București-Arad, în timpul Festivalului Tineretului din 1953 de La București.

În martie 1953, Ștefan Ioan se înscrie în Gospodăria Agricolă Colectivă din Șiștarovăț, având astfel prilejul să lanseze „diferite zvonuri, reușind a forma două tabere în gospodărie, căutând să submineze din interior activitatea gospodăriei, creind o serie de nemulțumiri în rândul colectivităților”³²².

2. Cuzman Valeriu, născut la 20 iulie 1898 în comuna Șiștarovăț, raionul Lipova, regiunea Arad era absolvent a patru clase primare³²³; a fost membru al mișcării legionare încă din 1937 și șef de garnizoană legionară în 1940 în comuna/satul Șiștarovăț. Intrând în rândurile organizației „Partizanul” a avut un rol deosebit alături de Ștefan Ion în recrutarea de noi membrii. El i-a convins să depună jurământul de membrii ai acestei organizații anticomuniste pe: Triponescu Iulian, Suricescu Moise, Suricescu Teodor, Cuzman Gheorghe, Boia Silviu, Moșterescu Teodor și Blaguescu Lucian din comuna Șiștarovăț, Ciocoi Vasile din comuna Chizdia

---

³¹⁷ Ibidem.

³¹⁸ Ibidem.

³¹⁹ Ibidem.

³²⁰ Ibidem, p.12.

³²¹ Ibidem.

³²² Ibidem.

³²³ Idem, Procuratura Militară Teritorială București, dos.nr.1018/1954, Rechizitoriu Nr.1018 din 26 iulie 1954, p.1.

și pe Blaguescu Vasile și Pascu Moise din comuna Cuveșdia³²⁴. La percheziția efectuată la domiciliul său s-a găsit o armă ZB cu cartușe, un pistol cu 8 cartușe și cărți legionare³²⁵.

3. Iordache Florea, născut la 12 iulie 1919 în comuna Dăniceni, regiunea Pitești absolvent a cinci clase elementare, de profesie tâmplar, fost ofițer MFA având gradul de căpitan, „strecurat în PMR” cu ultimul domiciliu în Lipova, regiunea Arad³²⁶. L-a cunoscut pe Ștefan Ion în primăvara anului 1951, în calitate de comandant al Comisariatului Militar Lipova. În această calitate i-a eliberat un livret militar falsificat pe numele Ștefănescu Ion³²⁷. Misiunea sa în cadrul organizației era aceea de a furniza, în caz de război, „informații despre mersul operațiunilor pe front, să procure hărți militare și armament”, dar și de a recruta noi membrii în cadrul organizației condusă de Ștefan Ion³²⁸. În toamna anului 1951, acesta a făcut cunoscută existența acestei organizații și generalului în rezervă, Petre Panaitescu³²⁹.

4. Socol Ioan, născut la 26 iulie 1912 în comuna Oroiu de Câmpie, regiunea Cluj era licențiat în teologie, profesând ca preot greco-catolic în comuna Chizdia, raionul Lugoj, regiunea Timișoara, unde a fost președintele organizației PNT Maniu³³⁰. S-a opus în anul 1948 unificării bisericilor greco-unită și ortodoxă. Mai mult, și-a improvizat în incinta locuinței sale, un altar unde a oficiat slujbe religioase în mod clandestin până la arestarea sa³³¹. În toată această perioadă a ținut legătura cu vicarul clandestin Borda Vasile de la Timișoara. În anul 1950 a intrat în rândurile organizației anticomuniste din Șiștarovăț, unde împreună cu Ștefan Ioan a hotărât schimbarea denumirii organizației din „Partizanul” în cea de „Îngerul Alb”, pentru a atrage cât mai mulți preoți și credincioși³³². Un an mai târziu, i-a cerut vicarului Borda Vasile „dezlegarea de a recruta (în cadrul organizației-n.n.), preoți nereveniți, lucru ce s-a efectuat, prin pregătirea în vederea recrutării a 14 elemente”³³³. În baza misiunilor pe care le-a avut de îndeplinit, Socol Ion a „îndemnat cetățenii din comuna Chizdia, de a nu se

---

³²⁴ Idem, Tribunalul Militar Teritorial București, dos.nr.1353/1954, *Sentința Nr.2029* din 3 septembrie 1954, p.14.

³²⁵ Ibidem.

³²⁶ Ibidem, p.1.

³²⁷ Idem, *Rechizitoriul.....*, p.15.

³²⁸ Ibidem.

³²⁹ Ibidem, p.16.

³³⁰ Ibidem, p.1.

³³¹ Ibidem, p.10.

³³² Ibidem.

³³³ Ibidem, pp.10-11.

înscris în T.O.Z. și G.A.C., iar pe alții de a sabota măsurile luate în vederea înființării GAC-urilor”³³⁴.

5. Borda Vasile născut la 15 aprilie 1902 în comuna Bistrița, regiunea Cluj era absolvent al Institutului Politehnic din Berlin și al Facultății de Teologie din Lugoj, de profesie preot greco-catolic (nerevenit). A mai fost condamnat la un an închisoare corecțională pentru „delictul de agitație publică”³³⁵. În anul 1949 se angajează ca preot romano-catolic, pentru a camufla activitatea sa anticomunistă, iar în 1950 a primit funcția de vicar clandestin, „continuându-și activitatea greco-catolică, întâlnindu-se cu preoții nereveniți cărora le dădea instrucțiuni de felul cum trebuie să procedeze în această activitate”³³⁶. De asemenea a difuzat Enciclica papală, document interzis de regimul comunist, „care avea drept scop de a îndemna pe preoți la o luptă susținută și perseverentă împotriva actualului regim din țara noastră”³³⁷.

6. Triponescu Iulian s-a născut la 25 iunie 1916 în comuna Șiștarovăț, raionul Lipova, regiunea Arad era absolvent a 7 clase, membru în organizația legionară din localitate³³⁸ din 1938, activând în cuibul „Vlad Țepeș”, iar din 1940 până la rebeliunea din ianuarie 1941, a fost șef de cuib³³⁹. A fost recrutat în organizația „Îngerul Alb” de către Cuzman Valeriu, având misiunea de a răspândi manifeste împotriva regimului pe distanța Arad-București, în preajma celui de-al IV-lea Festival al Tineretului organizat la București³⁴⁰.

7. Suciu Aurel s-a născut la 23 martie 1926 în comuna Geoagiu de Jos, satul Ghelar, regiunea Hunedoara; era de profesie inginer cadastral cu domiciliul în orașul Deva³⁴¹. L-a cunoscut pe Ștefan Ioan încă din anul 1947, adăpostindu-l și ajutându-l până în toamna anului 1948³⁴². În tot acest interval de timp, l-a angajat ca ajutor al său lucrând în cadrul reformei agrare „și împreună cu acesta au comis o serie de nereguli în urma căror fapte au fost trimiși în judecată și condamnați la câte 6 luni închisoare corecțională cu suspendare”³⁴³. În anul 1950 a intrat în rândurile organizației

---

³³⁴ Ibidem, p.11.

³³⁵ Ibidem, p.1.

³³⁶ Ibidem, p.11.

³³⁷ Ibidem.

³³⁸ Idem, *Sentința* nr.2029 din 3 septembrie 1954, p.2.

³³⁹ Idem, *Rechizitoriu*....., p.12.

³⁴⁰ Ibidem.

³⁴¹ Idem, *Sentința*....., p.2.

³⁴² Idem, *Rechizitoriu*....., p.13.

³⁴³ Ibidem.

„Îngerul Alb” unde a avut misiunea de a recruta noi membrii și de a procura armament și muniție³⁴⁴.

8. Ionescu Alexandru s-a născut la 15 iunie 1919 în comuna Cazaci, raionul Târgoviște, regiunea Ploiești, de profesie inginer silvic cu domiciliul în București³⁴⁵ l-a cunoscut pe Ștefan Ioan încă din copilărie. Deși a acceptat să sprijine organizația în acțiunile ce le va întreprinde, nu a fost de acord să fie înregistrat în documentele organizației „ pe considerentul de a nu fi descoperit de organele securității statului”³⁴⁶.

9. Trofin Constantin, născut la 7 mai 1912 în comuna Scânteia, regiunea Iași, era absolvent a 4 clase de școală normală, fost ofițer activ în MFA, cu ultimul domiciliu în Arad³⁴⁷. Prin septembrie 1953 ajunge în comuna Șiștarovăț în interes de serviciu, pentru aprovizionarea cu combustibil a Unității Militare din care făcea parte. Prin intermediul lui Cosma Salustriu l-a cunoscut pe Ștefan Ion și la propunerea acestuia acceptă să devină membru al organizației „Îngerul Alb”³⁴⁸. Sarcina sa era de a recruta noi membrii și de a procura armament, deși unitatea amilitară în care activa el, nu era dotată cu armament³⁴⁹.

10. Comșa Salustriu, născut la 25 noiembrie 1903 în comuna Murighiol, regiunea Galați era de profesie subinginer silvic cu ultimul domiciliu în Arad³⁵⁰, membru al mișcării legionare încă din anul 1937³⁵¹.

11. Blaguescu Moise zis Buric s-a născut la 30 octombrie 1899 în comuna Șiștarovăț, satul Labașinț, regiunea Arad, absolvent a 7 clase de profesie funcționar, cu ultimul domiciliu în comuna Șiștarovăț³⁵². În perioada în care a lucrat ca funcționar la sfatul popular din comuna Șiștarovăț, i-a procurat lui Ștefan Ion „o serie de acte false, pe numele Ștefănescu Ion, precum și ștampile diferite pe care le-a folosit la falsificarea actelor”³⁵³. A devenit membru al organizației condusă de Ștefan Ioan din anul 1950³⁵⁴. A fost foarte activ în activitatea depusă pentru a convinge locuitorii satului să refuze înscrierea în Gospodăria Agricolă colectivă.

---

³⁴⁴ Ibidem.

³⁴⁵ Idem, *Sentința*....., p.2.

³⁴⁶ Idem, *Rechizitoriu*....., pp.13-14.

³⁴⁷ Idem, *Sentința*....., p.2.

³⁴⁸ Idem, *Rechizitoriu*....., p.14.

³⁴⁹ Ibidem.

³⁵⁰ Idem, *Sentința*....., p.2.

³⁵¹ Idem, *Rechizitoriu*....., pp.14-15.

³⁵² Idem, *Sentința*....., p.1.

³⁵³ Idem, *Rechizitoriu*....., p.16.

³⁵⁴ Ibidem.

Textul jurământului depus de membrii organizației au fost dactilografiate de el având la îndemână o mașină de scris a instituției în care lucra³⁵⁵.

12. Suricescu Moise zis Pera s-a născu la 5 septembrie 1908, în comuna Șiștarovăț, regiunea Arad. Avea ca studii numai 2 clase primare³⁵⁶ și era membru al mișcării legionare din anul 1939, desfășurându-și activitatea politică în cadrul cuibului legionar din comuna Șiștarovăț³⁵⁷. În toamna anului 1949 a fost recrutat de către Cuzman Valeriu în viitoarea organizație anticomunistă „Partizantul”, mai apoi „Îngerul Alb”, condusă de Ștefan Ion³⁵⁸. Cu ocazia percheziției domiciliare s-a găsit asupra sa o armă militară Z.B. cu baionetă și 20 de cartușe³⁵⁹.

13. Suricescu Teodor zis Dârju născut la 7 februarie 1905 în comuna Șiștarovăț, regiunea Arad avea patru clase primare; era membru al mișcării legionare din localitate³⁶⁰. Devenit membru al organizației încă din toamna anului 1949, a participat la toate ședințele acestei organizații „ce au avut loc pe câmp cu care ocazie a depus și jurământul de intrare în organizație”³⁶¹.

14. Blaguescu Moise zis Șfedel născut la 3 martie 1899 în comuna Șiștarovăț, raionul Lipova, regiunea Arad era absolvent a 4 clase primare, fost membru al PNT Maniu³⁶². L-a cunoscut pe Ștefan Ioan încă din anul 1948. În urma discuțiilor purtate cu acesta, a acceptat să devină membru al acestei organizații, depunând în acest sens, atât jurământul verbal, cât și jurământul scris³⁶³. În cadrul misiunilor pe care le-a primit din partea organizației, a recrutat pe Ieremia Moise zis Boja din Lipova³⁶⁴.

15. Mihalca Virgil, născut la 7 noiembrie 1909 în comuna Vașad, regiunea Oradea era absolvent al Facultății de Medicină, de profesie medic cu ultimul domiciliu în Radna, regiunea Arad³⁶⁵. Misiunea sa în cadrul organizației era de a acorda ajutor medical membrilor organizației, dar și „de a trata sub toate aspectele științei medicale pe membrii organizației în

---

³⁵⁵ Ibidem.

³⁵⁶ Idem, *Sentința*....., p.2.

³⁵⁷ Idem, *Rechizitoriu*....., p.16.

³⁵⁸ Ibidem.

³⁵⁹ Ibidem, p.17.

³⁶⁰ Idem, *Sentința*....., p.2.

³⁶¹ Idem, *Rechizitoriu*....., p.17.

³⁶² Idem, *Sentința*....., p.2.

³⁶³ Idem, *Rechizitoriu*....., p.17.

³⁶⁴ Ibidem, pp.17-18.

³⁶⁵ Idem, *Sentința*....., p.2.

momentul declanșării unui al treilea război mondial când aceștia vor începe lupta împotriva actualului regim din țara noastră”³⁶⁶.

16. Avramescu Ovidiu s-a născut la 25 septembrie 1905 în comuna Radna, regiunea Arad, fiul lui Vasile și Victoria Avramescu. Era absolvent al Academiei Comerciale din București, domiciliat în București³⁶⁷. L-a cunoscut pe Ștefan Ion în vara anului 1948 în cadrul lucrărilor pentru punerea în aplicare a reformei agrare ce se efectuat în comuna Șiștarovăț³⁶⁸. În afară de recrutarea de noi membrii, îi revenea și însărcinarea de a „procura un binoclu, o busolă „Bezard” și diferite hărți pe care el să hașureze și să însemneze instituțiile militare și punctele principale, strategice din cuprinsul regiunii Arad³⁶⁹. De asemenea lui Ovidiu Avramescu îi revenea îndatorirea de a procura un aparat de radio-emisie „cu scopul de a transmite informații din țară peste frontieră și în același timp să stabilească legătura cu legația jugoslavă din RPR”³⁷⁰.

17. Blaguescu Vasile zis Bou, născut la 17 noiembrie 1899 în comuna Cuveșdia, regiunea Arad, absolvent a 5 clase³⁷¹. S-a cunoscut cu Valeriu Cuzman în toamna anului 1949, apoi în mai 1950 la Lipova, a purtat cu acesta discuții privitoare la existența unei organizații anticomuniste în comuna Șiștarovăț³⁷². A depus jurământul la locuința lui Cuzman Valeriu³⁷³.

18. Pascu Moise s-a născut la 12 februarie 1911 în comuna Labașinț, regiunea Arad, neștiutor de carte a avut ultimul domiciliu în comuna Cuveșdia, regiunea Arad³⁷⁴. A depus jurământul verbal și scris în fața lui Valeriu Cuzman, declarând cu acest prilej „că are în comuna sa oameni care doresc să se înscrie într-o astfel de organizație și în consecință îi sunt necesare jurăminte”³⁷⁵.

19. Ciocoiu Vasile s-a născut la 20 februarie 1907 în comuna Chizdia, regiunea Timișoara; absolvise doar trei clase primare, fost șef de cuib în mișcarea legionară cu ultimul domiciliu în comuna Chizdia³⁷⁶. Era membru al mișcării legionare din anul 1939 unde a activat până în 1941³⁷⁷.

---

³⁶⁶ Idem, Rechizitoriu....., p.18.

³⁶⁷ Idem, *Sentița*..... p.1.

³⁶⁸ Idem, Rechizitoriu..... p.18.

³⁶⁹ Ibidem.

³⁷⁰ Ibidem, p.19.

³⁷¹ Idem, *Sentița*....., pp.2-3.

³⁷² Idem, Rechizitoriu....., p.19.

³⁷³ Ibidem.

³⁷⁴ Idem, *Sentița*....., p.3.

³⁷⁵ Idem, Rechizitoriu....., p.20.

³⁷⁶ Idem, *Sentița*....., p.3.

³⁷⁷ Idem, Rechizitoriu....., p.20.

A fost recrutat în organizație la sfârșitul a nului 1949 de către Cuzman Valeriu, depunând jurământul în anul 1950, obligându-se „ să păstreze secretul organizației și să lupte împotriva regimului comunist”³⁷⁸.

20. Moșterescu Teodor zis Cucu s-a născut la 7 octombrie 1898 în comuna Șiștarovăț, regiunea Arad, fiind neștiutor de carte³⁷⁹. A fost membru al mișcării legionare ducându-și activitatea în cadrul cuibului legionar „Vlad Țepeș” condus de Triponescu Iulian, până în anul 1941³⁸⁰. A fost recrutat în cadrul organizației „Îngerul Alb” de către Triponescu Iulian în primăvara anului 1950, „după ce în prelabil a cunoscut întregul program al organizației, precum și scopurile urmărite de aceasta”³⁸¹.

21. Blaguescu Lucian, născut la 1 august 1912 în comuna Șiștarovăț, a făcut parte din mișcarea legionară³⁸². A fost recrutat de către Triponescu Iulian în toamna anului 1949. Un an mai târziu participă la ședințele organizației care se țineau noaptea pe câmp „cu care ocazie a depus și jurământul de credință față de organizație”³⁸³. Prin anul 1948 împreună cu Triponescu Iulian s-au hotărât să construiască un bordei în pădurea comunei Șiștarovăț „unde trebuia să se ascundă, întrucât le era teamă să nu fie arestați de către organele de stat pentru activitatea lor împotriva regimului comunist”³⁸⁴. S-a discutat și problema posibilității de a lua legătura cu „fugarii din munți în vederea aprovizionării și a legăturilor lor politice”³⁸⁵.

22. Rista Petru s-a născut la 22 februarie 1900 în comuna Dorgoș, regiunea Arad absolvent a 6 clase era de profesie pădurar, fost membru al PNT, cu ultimul domiciliu în comuna natală³⁸⁶. În primăvara anului 1950 a luat legătura cu „fugarul” Klepp Iulian căruia i-a vorbit despre conducătorul organizației din care făcea parte³⁸⁷.

23. Boia Silvius s-a născut la 13 martie 1913 în comuna Șiștarovăț, regiunea Arad; absolvent a 7 clase³⁸⁸, a fost membru al mișcării legionare încă din anul 1936, desfășurându-și activitatea în cuibul „Grănicerul” din

---

³⁷⁸ Ibidem.

³⁷⁹ Idem, *Sentința*.....,p.3.

³⁸⁰ Idem, *Rechizitoriu*....., p.20.

³⁸¹ Ibidem, pp.20-21.

³⁸² Idem, *Sentința*....., p.21.

³⁸³ Ibidem.

³⁸⁴ Ibidem.

³⁸⁵ Ibidem.

³⁸⁶ Idem, *Sentința*....., p.3.

³⁸⁷ Idem, *Rechizitoriu*....., p.22.

³⁸⁸ Idem, *Sentința*....., p.3.

comuna Șiștarovăț³⁸⁹. După discuțiile purtate cu Valeriu Cuzman și Ștefan Ioan, a acceptat în 1950 intrarea în organizație, participând la ședințele ținute noaptea pe câmp³⁹⁰. În baza misiunilor pe care le-a primit din partea conducătorilor organizației și-a procurat o armă Z.B. „pe care a ținut-o până în anul 1951 când a predat-o miliției din comuna Șiștarovăț”³⁹¹.

24. Mustafa Petru născut la 20 iulie 1921 în comuna Sâmbăteni, regiunea Arad, având ca studii 7 clase și 3 clase profesionale avea domiciliul în comuna Șiștarovăț³⁹² în urma căsătoriei cu fiica lui Cuzman Valeriu. În casa socrului său, în prezența lui Ștefan Ion, a participat la discuțiile privind activitatea organizației. La propunerile lui Ștefan Ion de a intra în organizație, Mustafa Petru a ezitat, motivând că „nu corespundea fiind infirm”³⁹³.

25. Eremia Moise zis Boja s-a născut la 25 mai 1897 în Lipova, regiunea Arad. A fost membru al PNT Maniu și primar al orașului Lipova³⁹⁴. După depunerea jurământului de credință în fața organizației, i-a făcut legătura conducătorului organizației, Ștefan Ion, cu Sever Bocu, născut în comuna Șiștarovăț, fost ministru al Banatului³⁹⁵.

26. Crăciun Radu, născut la 15 februarie 1902 în comuna Felnac, regiunea Arad era absolvent al Facultății de Teologie, de profesie preot cu ultimul domiciliu în orașul Lipova din regiunea Arad³⁹⁶. Avea un șapilograf pentru multiplicat manifeste antigvernamentale³⁹⁷.

27. Kosztelny Martin, născut la 25 iunie 1911 în Arad, de naționalitate maghiară, era absolvent al cusuului universitar dentar, de profesie dentist avea domiciliul în Lipova³⁹⁸. L-a cunoscut pe Ștefan Ion în toamna anului 1950 și a acceptat să intre în rândurile organizației anticomuniste din comuna Șiștarovăț³⁹⁹.

Acuzați de „crimă de uneltire contra ordinii sociale.....prin aceea că învinuții de mai sus au inițiat organizația și au activat într-o organizație contrarevoluționară de tip fascist așa cum rezultă din expunerea de fapt”, la care se adăuga „delictul de uz de fals în acte publice..., delictul de redactare

---

³⁸⁹ Idem, Rechizitoriu.....,p.22.

³⁹⁰ Ibidem.

³⁹¹ Ibidem.

³⁹² Idem, *Sentința*....., p.3.

³⁹³ Idem, *Rechizitoriu*....., pp.22-23.

³⁹⁴ Idem, *Sentința*....., p.3.

³⁹⁵ Idem, *Rechizitoriu*....., p.23.

³⁹⁶ Idem, *Sentința*....., p.3.

³⁹⁷ Idem, *Rechizitoriu*....., p.23.

³⁹⁸ Idem, *Sentința*....., p.3.

³⁹⁹ Idem, *Rechizitoriu*....., pp.22-23.

și deținere de publicațiuni interzise, deținerea de arme fără a avea forme legale în vederea deținerii acestora, cei 27 de membri ai organizației anticomuniste din comuna Șiștarovăț au fost trimiși arestați și trimiși în fața instanței de judecată, Tribunalul Militar Teritorial București la 21 iulie 1954⁴⁰⁰.

La 6 septembrie 1954 s-a dat sentința de către Tribunalul Militar Teritorial București, cu drept de recurs, în baza căreia „lotul Șiștarovăț” a fost condamnat după cum urmează:

1. Ștefan Ion: 25 de ani muncă silnică, 10 ani degradare civică și confiscarea averii⁴⁰¹;
2. Cuzman Valeriu: 22 de ani muncă silnică, 10 ani degradare civică și confiscarea averii⁴⁰²;
3. Socol Ioan: 16 ani muncă silnică, 5 ani degradare civică și confiscarea averii⁴⁰³;
4. Triponescu Iulian: 18 ani muncă silnică, 8 ani degradare civică și confiscarea averii⁴⁰⁴;
5. Suricescu Moise: 17 ani muncă silnică, 8 ani degradare civică și confiscarea averii⁴⁰⁵;
6. Suricescu Teodor: 16 ani muncă silnică, 8 ani degradare civică și confiscarea averii⁴⁰⁶;
7. Boia Silviu: 15 ani muncă silnică, 5 ani degradare civică și confiscarea averii⁴⁰⁷;
8. Avramescu Ovidiu: 15 ani muncă silnică, 5 ani degradare civică și confiscarea averii⁴⁰⁸;
9. Iordache Florea: 12 ani temniță grea, 6 ani degradare civică și confiscarea averii⁴⁰⁹;
10. Ionescu Alexandru: 8 ani temniță grea, 5 ani degradare civică și confiscarea averii⁴¹⁰;
11. Trofin Constantin: 12 ani temniță grea, 6 ani degradare civică și confiscarea averii⁴¹¹;

---

⁴⁰⁰ Ibidem, p.25.

⁴⁰¹ Idem, *Sentința*....., p.38.

⁴⁰² Ibidem.

⁴⁰³ Ibidem.

⁴⁰⁴ Ibidem.

⁴⁰⁵ Ibidem.

⁴⁰⁶ Ibidem.

⁴⁰⁷ Ibidem.

⁴⁰⁸ Ibidem, pp.38-39.

⁴⁰⁹ Ibidem. p.39.

⁴¹⁰ Ibidem.

12. Comșa Salustriu: 10 ani temniță grea, 6 ani degradare civică și confiscarea averii⁴¹²;
13. Blaguescu Moise: 7 ani temniță grea, 5 ani degradare civică și confiscarea averii⁴¹³;
14. Blaguescu Vasile: 12 ani temniță grea, 5 ani degradare civică și confiscarea averii⁴¹⁴;
15. Pascu Moise: 10 ani temniță grea, 5 ani degradare civică și confiscarea averii⁴¹⁵;
16. Ciocoiu Vasile: 12 ani temniță grea, 5 ani degradare civică și confiscarea averii⁴¹⁶;
17. Moșterescu Teodor: 10 ani temniță grea, 5 ani degradare civică și confiscarea averii⁴¹⁷;
18. Blaguescu Lucian: 10 ani temniță grea, 5 ani degradare civică și confiscarea averii⁴¹⁸;
19. Suciu Aurel: 5 ani închisoare corecțională și confiscarea averii⁴¹⁹;
20. Mihalca Virgil: 6 ani închisoare corecțională și confiscarea averii⁴²⁰;
  21. Ristea Petre: 7 ani închisoare corecțională și confiscarea averii⁴²¹;
  22. Blaguescu Moise: 7 ani închisoare corecțională și confiscarea averii⁴²²;
  23. Mustafa Petre: 1 an închisoare corecțională⁴²³;
  24. Crăciun Radu: 1 an și 6 luni închisoare corecțională⁴²⁴;
  25. Borda Vasile: 1 an și 6 luni închisoare corecțională⁴²⁵;
  26. Kosztelny Martin: 2 ani închisoare corecțională⁴²⁶;

---

⁴¹¹ Ibidem.

⁴¹² Ibidem.

⁴¹³ Ibidem.

⁴¹⁴ Ibidem.

⁴¹⁵ Ibidem.

⁴¹⁶ Ibidem.

⁴¹⁷ Ibidem.

⁴¹⁸ Ibidem.

⁴¹⁹ Ibidem, p.40.

⁴²⁰ Ibidem.

⁴²¹ Ibidem.

⁴²² Ibidem.

⁴²³ Ibidem.

⁴²⁴ Ibidem.

⁴²⁵ Ibidem.

⁴²⁶ Ibidem.

27. Ieremia Moise: „învinuit pentru crimă de uneltire contra ordinii sociale”, i se fixează un nou termen de judecată la 19 octombrie 1954⁴²⁷.

Recursurile introduse de cei condamnați au fost luate în cercetare în ședință publică de Tribunalul Militar pentru Unitățile MAI la 27 decembrie 1954⁴²⁸ au fost respinse ca neîntemeiate, cu excepția celor introduse de Blaguescu Moise zis Buric, Avramescu Ovidiu și Mihalca Virgil, cărora le schimbă încadrarea juridică în „omisiune de denunț”, reducându-le pedeapsa. De asemenea admite recursul introdus de Ieremia Moise, trimițând cauza pentru o nouă judecată la același tribunal, dar cu alt complet de judecată⁴²⁹. Ultimii condamnați au fost grațiați în vara anului 1964.

Organizația anticomunistă „Îngerul Alb” din Șiștarovăț și acțiunile ei a reprezentat o parte a mișcării de rezistență a românilor declanșată împotriva regimului comunist instaurat în România după încheierea celui de-al Doilea Război Mondial. Ea a simbolizat demnitatea, curajul și verticalitatea unor români, care indiferent de culoarea lor politică, au gândit și acționat ca unul împotriva unui regim politic pe care nu l-au dorit, dar le-a fost impus în contextul evenimentelor care au urmat celei de-a doua conflagrații mondiale și în condițiile ocupației militare sovietice, dar și cu largul concurs al unor semeni ai noștri care trădându-și frații au făcut pactul cu diavolul.

---

⁴²⁷ Ibidem, p.41.

⁴²⁸ Idem, dos.2115/1954, Deciziunea din 27 decembrie 1954, p.1.

⁴²⁹ Ibidem, pp.18-19.

Identificarea și amenajarea mormintelor militarilor căzuți pe teritoriul județelor Arad și Timiș (1945)

Elena Zîrnă

Rezumat

Prin acest articol am încercat să nuanțăm ideea că, pe cât posibil, cei care au supraviețuit ororilor războiului nu au uitat de semenii lor morți pe câmpul de luptă, încercând să le păstreze vie memoria pentru generațiile următoare.

Organizația Așezământul Național „Regina Maria” pentru Cultul Eroilor era instituția care coordona întreaga operațiune de identificare, recunoaștere și amenajare a mormintelor eroilor de război din întreaga țară.

Ne vom opri atenția asupra activității desfășurată de această instituție în județele Arad, Turda și Timiș, în prima jumătate a anului 1945.

Abstract

In this article we have tried to highlight this idea that those who survived the horrors of war have not forgotten their peers dead on the battlefield, trying to keep his memory alive for future generations.

The settlement organization National "Queen Mary" for Cult Heroes was the institution coordinating the identification, recognition and decorating graves of war heroes across the country.

We will focus on the work done by this institution in Arad, Timis and Turda, in the first half of 1945.

Intrarea României într-o nouă etapă istorică, după încheierea Primului Război Mondial, a adus în fața poporului român noi și importante sarcini: consolidarea statului, necesitatea asigurării dezvoltării mai rapide a societății în ansamblul ei (dezvoltarea economică, social-politică și culturală). Cu alte cuvinte, reșezările geo-politice, reconfigurarea teritorială a bătrânului continent au determinat împărțirea Europei în două „tabere” și anume: una a statelor nemulțumite de prevederile tratatelor de pace (statele revizioniste) și cealaltă, a statelor al căror obiectiv politic era menținerea statu-quo-ului.

Eșecul democrațiilor occidentale a permis instaurarea regimurilor dictatoriale, fie de extrema stângă, fie de extrema dreaptă într-un număr însemnat de state europene, precum Rusia, Germania, Italia, Polonia, Ungaria, Bulgaria și România.

În acest context geo-politic, inevitabilul avea să se producă în vara anului 1940, când Uniunea Sovietică, Ungaria și Bulgaria au ocupat aproximativ 100.000 km², cu o populație de circa șapte milioane de locuitori, adică 33% din teritoriu și din populația țării⁴³⁰.

Contextul de factori a fost întregit de realitățile strategice internaționale. Astfel, în condițiile amplificării presiunilor sovietice la granița răsăriteană, generalul Ion Antonescu – devenit conducător al statului român după abdicarea regelui Carol al II-lea – și-a fixat ca obiectiv politic refacerea integralității teritoriale a țării. Fapt considerat viabil doar printr-o alianță cu Germania, cea mai mare putere militară a continentului, care avea să se constituie în garantul a ceea ce mai rămăsese din România Mare.

Astfel, în plin consens al tuturor factorilor politici și sociali, la 22 iunie 1941, alături de trupele Germaniei, armata română, într-un entuziasm pe măsura evenimentului, a trecut Prutul pentru a readuce în hotarele patriei teritoriul românesc al Basarabiei și Bucovinei de Nord. Dacă aceste prime operațiuni au reprezentat un moment de entuziasm, fiind abordate cu optimism pentru îndeplinirea primelor obiective pentru care România intrase în război, următoarele acțiuni, precum cele de la Odessa, deși victorioase în final, au declanșat primele semne de îngrijorare, nu numai pentru opinia publică, cât și pentru conducerea statului și a armatei. Din nefericire, aveau să cadă victime fii nevinovați ai acestei țări. Ba mai mult, a trebuit să se producă dezastrul de la Stalingrad, când în nici două luni, mai bine de 150.000 de militari români au căzut la datorie: morți, răniți sau dispăruți⁴³¹. Toate acestea pentru a demonstra autorităților militare că nu numai marile lipsuri din dotare sunt cauzele numeroaselor victime de pe front, ci și din cauza incompetenței și relei credințe a clasei politice și a autorităților militare interbelice.

Războiul declanșat a făcut numeroase victime, din nefericire mult mai multe decât se putea accepta. Însă, pentru obținerea victoriei finale din 1945, România a pus la dispoziția aliaților un important potențial militar, armata română fiind încadrată cu peste 1.100.000 de militari mobilizați.

---

⁴³⁰ *** , *România în anii celui de-al doilea război mondial*, vol.1, Editura Militară, București, 1989, p.265-275.

⁴³¹ Mihail Vasile-Ozunu, Petre Otu, *Înfrânți și uitați. Românii în bătălia de la Stalingrad*, Editura „Ion Cristoiu” S.A., București, 1999, p.212-215.

Putem trage următoarea concluzie cu privire la participarea României în cel de-al doilea Război Mondial, atât pentru Campania din est, cât mai ales pentru cea din vest, alături de URSS, spunând că s-a dovedit din nou practica supremației partenerului mai puternic, care a reușit să-și exercite controlul asupra aliatului mai mic, impunându-și propriul interes. Recunoscută prin cinismul cu care își trata proprii ei militari, importantă prin atingerea obiectivului, nu și sacrificiile umane necesare, era de așteptat ca Armata Roșie să-și trateze și „aliații” cu aceeași măsură. Și mai mult decât atât, politizând prin bolșevizare structurile armatei române, celor jertfiți li s-a acordat prea puțină atenție spiritual-materială comparativ cu cea politizată propagandistic. Nu de puține ori s-a întâmplat ca interesele românești să fie neglijate, ori prejudiciate, producându-se tensiuni și conflicte, soluționate de cele mai multe ori prin compromisuri în defavoarea părții române. Astfel, s-a ajuns ca numărul pierderilor din partea armatei române să fie mult prea mare în comparație cu cel al aliaților. În ceea ce privește campania din est, România a pierdut 71.585 de morți, 243.622 de răniți și 309.533 dispăruți din totalul celor aproximativ 630.000 de militari combatanți⁴³². Un număr la fel de mare de pierderi omeneste putem spune că a fost și pe frontul de vest: 169.822 din totalul de 538.536 de militari combatanți⁴³³, având în vedere intervalul mic de timp cât au durat ostilitățile (23 august 1944-9 mai 1945).

Aceste numeroase victime au făcut ca atenția autorităților, și nu numai, să fie acordată celor căzuți la datorie, așa cum, pe deplin, au meritat-o. Astfel că, autoritățile militare române au depus toate eforturile posibile ca eroii neamului să fie înmormântați creștinește, cu slujbă religioasă și cruce la căpătâi. Ceea ce nu întotdeauna era ușor de obținut. Un rol important avea să fie acordat „cultului eroilor”, în primul rând ca semn de recunoștință. S-a urmărit a se acorda atenție deosebită organizării și constituirii cimitirelor și, pe cât posibil, ridicării unor monumente pentru a menține vie amintirea sacrificiului celor căzuți la datorie.

Eforturile autorităților române pentru cinstirea memoriei celor căzuți pe front au fost, spunem noi, semnificative, căpătând alte dimensiuni spre sfârșitul războiului, mai exact în campania din vest.

Un exemplu elocvent în acest sens este cel al colonelului Anibal Dobjanski, delegatul *Așezământului Național „Regina Maria” pentru Cultul Eroilor*, cel care conducea și observa îndeaproape întreaga operațiune

---

⁴³² Alesandru Duțu, Florica Dobre, Leonida Loghin, *Armata română în al doilea război mondial. 1941-1945. Dicționar enciclopedic*, Editura Enciclopedică, București, 1999, p.5-7.

⁴³³ *Ibidem*, p.7-10.

de identificare, recunoaștere și amenajare a mormintelor eroilor de război. Executarea lucrărilor pe teren privind organizarea, identificarea, îngrijirea și statistica mormintelor și operațiunilor comemorative de război aveau să fie puse în sarcina unor „servicii ale mormintelor de război”, nimic altceva decât niște echipe de militari din diferite unități, atașate comandamentelor de etape, echipate cu uneltele specifice explorării pe teren. Acestea erau puse la dispoziția *Așezământului Național „Regina Maria” pentru Cultul Eroilor*, coordonatorul acestei activități fiind numit, așa cum am spus mai sus, colonelul Dobjanski⁴³⁴.

Pentru a acoperi întreg teritoriul țării, dar și zonele de front din afara graniței unde armata română a desfășurat operațiunile de luptă, personalul acestor echipe era organizat teritorial, similar structurii teritoriale a armatei române, purtând indicativ numeric de la 1 la 6 (echipele „Cultul Eroilor” nr. 1, 2, ..., 6). După cum se poate constata nu a fost constituită echipa nr.7 similară Corpului 7 Teritorial.

Așezământul Național „Regina Maria” pentru Cultul Eroilor era o organizație non-guvernamentală, ce colabora îndeaproape cu Comandamentul General al Etapelor, gestionând activitatea acestor echipe înființate conform ordinului Marelui Stat Major nr. 977666 din 4 decembrie 1944⁴³⁵. Astfel, la sfârșitul anului 1944, respectiv la data de 22 decembrie 1944 aveau să se prezinte la Comandamentul Etapelor Nr.2 echipele „Cultul Eroilor” care urmau să-și desfășoare activitatea, începând cu ianuarie 1945, în județele Hunedoara, Severin, Caraș, Timiș, Arad și Bihor⁴³⁶.

În acest articol ne vom opri atenția asupra activității desfășurate de echipele nr. 4, 5 și 6, în județele Turda, Arad și Timiș.

Pentru eficientizarea activității, *Așezământul „Cultul Eroilor”* a întocmit un regulament de funcționare pentru aceste echipe, unde se specificau normele de organizare și dotarea. Astfel, în 22 decembrie 1944 echipele aveau să se prezinte la Comandamentul Etapelor nr.2 conform ordinului mai sus specificat, având misiunea de recunoaștere, identificare și amenajare a mormintelor eroilor.

Inițial, activitatea au început-o echipele „Cultul Eroilor” nr. 5 și 6, în județele Arad și Timiș, pentru a continua metodic, în comune și sate.

Echipa nr.5 era condusă de sublocotenentul Vladimir Leoveanu (în județul Arad), iar echipa nr.6 de sublocotenentul Dobrin Lascăr (în județul

---

⁴³⁴ Centrul de Studii și Păstrare a Arhivelor Militare Istorice (în continuare C.S.P.A.M.I.), fond Comandamentul General al Etapelor, dosar 1033, f.111-112.

⁴³⁵ Ibidem, f.48.

⁴³⁶ Ibidem, f.6.

Timiș-Torontal)⁴³⁷. Pentru ca lucrul să fie bine realizat și să se desfășoare fără riscuri, dotarea era foarte importantă. În acest sens, în permanență, trebuia să fie pus la dispoziție un autocamion pentru transportul echipajului, dar și a materialelor necesare, cruci tip ale Ministerului Apărării Naționale (în terminologia vremii notate ca „cruci tip M.Ap.N.”), măști, mănuși, lopeți, costume cauciucate, etc.

Pentru fiecare echipă în parte se întocmea un plan de activitate, iar la sfârșitul fiecărei luni era raportate realizările, dar și eșecurile, care, mai apoi, erau înaintate atât Comandamentului General al Etapelor, cât și Așezământului Național pentru Cultul Eroilor „Regina Maria”.

Echipele nu lucrau singure, întrucât aveau nevoie de sprijin din orice direcție. În acest sens, colaborau cu diferite unități militare, dar și cu autoritățile și persoanele însărcinate cu identificarea și amenajarea mormintelor eroilor de război. Erau obligate să anunțe conducerea garnizoanelor respective atunci când făceau orice fel de deplasare în județ. Timpul în care se făceau cercetările era stabilit pentru fiecare echipă-n parte, funcție de mărimea plasei respective, de starea drumurilor, de numărul comunelor și satelor existente în fiecare plasă, cât și funcție de numărul de morminte identificate.

În județul Arad, în luna ianuarie 1945, cercetările se derulau cu greutate, întrucât echipele nu aveau la dispoziție (sau le obțineau foarte greu) autocamioanele necesare pentru deplasări, pentru transportul materialelor (unelte, cruci, etc.) și alimentelor⁴³⁸. Se înaintau numeroase cereri și rapoarte în acest sens către Secția 4 din cadrul Comandamentului General al Etapelor care răspundea de această activitate. Nu de puține ori li se aducea la cunoștință că nu aveau la dispoziție autocamioane, întrucât toate cele disponibile erau întrebuințate exclusiv pentru transportul în folosul frontului.

Așa cum am precizat mai sus, activitatea a început în luna ianuarie a anului 1945, în județul Arad, după care echipele „Cultul Eroilor” nr. 5 și 6 s-au deplasat în localitățile: Radna, Sebiș, Ineu, Târnova, Pecica, Hălmagiu ș.a., unde au avut loc lupte și erau morminte ale eroilor de război. După terminarea identificării mormintelor din județul Arad, s-au deplasat în județul Timiș.

---

⁴³⁷ Ibidem, f. 48.

⁴³⁸ Ibidem, f. 18-20.

În luna ianuarie și până la jumătatea lunii februarie situația raportată de echipele nr. 5 și 6 (acestea au început să lucreze împreună) se prezenta astfel⁴³⁹:

Comuna	Morminte individuale	Morminte comune	Înmormântați în morminte comune	Înmormântați în morminte comune	Înmormântați în morminte comune	Eroi	Eroi
			români	ruși	unguri	cunoscuți	necunoscuți
Ghioroc	8	2	6	2	52	25	35
Păulișul Nou	25	6	2	13	27	1	41
Radna	67	2	54	19	4	59	18
Pâncota	11	1	5	2	27	20	14
Mâsca	1	-	1	-	-	1	-
Ineu	26	2	17	15	1	33	-
Sebiș	4	4	1	24	135	31	129

În a doua jumătate a lunii februarie 1945, echipele nr. 5 și 6 s-au deplasat în comuna Cicir, județul Arad, unde s-au identificat zece morminte de eroi, dintre care în șapte erau îngropați ruși, un mormânt al unui erou român a cărui identitate fusese cunoscută (în terminologia vremii se foloseau termenii „cunoscut” și „necunoscut”) și alte două cu doi eroi unguri necunoscuți⁴⁴⁰ (a căror identitate nu a putut fi identificată). În această comună, cu ajutorul preotului paroh Mihail Morgovan, s-au putut ridica două cruci din piatră, cu portretul a doi români: unul originar din comuna Cicir și un altul, fost cântăreț la biserica din localitate.

La sfârșitul lunii februarie, autoritățile s-au deplasat împreună cu echipele nr. 5 și 6 în comuna Păulișul Vechi unde aveau să fie identificate și înhumate rămășițele a 59 de militari găsiți arși în tancuri⁴⁴¹, având următoarele naționalități: un erou rus al cărui nume fusese identificat și altul neidentificat, un erou român cunoscut, un altul a cărui „naționalitate nu s-a putut clarifica, deoarece locuitorii care l-au înhumat au declarat că se găsea complet gol și fără acte identificatoare” și 55 de militari unguri.

Exemplificăm întreaga activitate a celor două echipe desfășurată în luna februarie 1945 prin următoarea statistică⁴⁴²:

⁴³⁹ Ibidem, f. 21.

⁴⁴⁰ Ibidem, f. 40-41.

⁴⁴¹ Ibidem, f. 41.

⁴⁴² Ibidem, f. 42.

Comuna	Morminte Individuale	Morminte comune	Înmormântați în morminte comune	Înmormântați în morminte comune	Înmormântați în morminte comune	Eroi	Eroi
			români	ruși	unguri	cunoscuți	necunoscuți
Mocrea	1	1	-	-	4	1	3
Ineu	26	2	17	15	1	33	-
Sebiș	4	4	1	24	135	31	129
Prunișor	2	3	8	-	12	1	19
Iacobini	1	-	1	-	-	1	-
Cicir	10	-	1	7	2	4	6
Păulișul Vechi	4	6	1	3	55	1	58

Alături de Echipele „Cultul Eroilor” nr.5 și 6, dar în județul Turda, și-a desfășurat activitatea echipa nr. 4, condusă de sublocotenentul Neagu Gheorghe, care se subordona Grupului 92 Servicii al Comandamentului General al Etapelor⁴⁴³. Această echipă de militari a început deplasarea în luna februarie a anului 1945, cu ajutorul trăsurilor rechiziționate din comune, deoarece nu dispuneau de alt mijloc de transport. Ușor ne putem da seama că s-au lovit de aceeași problemă (de altfel nu și singura), anume a lipsei unui autocamion pentru transport. La începutul lunii s-au deplasat în Câmpia Turzii unde, împreună cu autoritățile, au identificat mormintele de război aflate pe terenul comunei. S-au găsit 91 de morminte în care erau îngropați 45 români și 51 ruși⁴⁴⁴, morminte grupate în cimitirul greco-catolic. Acestea au fost îngrijite după posibilități, în sensul că li s-au pus niște cruci provizorii, până la primirea celor de tip M.Ap.N., care erau mai rezistente.

Au continuat deplasarea în comuna Viișoara, din județul Turda, unde aveau să fie identificate 37 de morminte ale eroilor; în 36 dintre acestea erau înmormântați 50 de ostași români, iar într-un alt mormânt comun erau 30 de ostași unguri. Nu toți acești martiri aveau să fie cunoscuți din punct de vedere al identității lor. Militarii echipei nr.4 și-au continuat misiunea și în comunele: Luna, Luncani, Hădăreni, Grigorești, Lunca Mureș, ș.a. din județul Turda.

Exemplificăm prin statistica din tabelul următor, întocmit de echipa „Cultul Eroilor” nr. 4 și semnată de șeful acesteia, sublocotenentul Gheorghe Neagu⁴⁴⁵:

⁴⁴³ Ibidem, f.48

⁴⁴⁴ Ibidem, f.43

⁴⁴⁵ Ibidem, f.29

Comuna	Morminte Individuale	Morminte comune	Înmormântați în morminte comune	Înmormântați în morminte comune	Înmormântați în morminte comune	Eroi	Eroi
			români	ruși	unguri	Cunoscuți	necunoscuți
Câmpia Turzii	90	1	-	5	-	54	41
Viișoara	33	4	14	-	30	30	50
Luna	31	1	-	-	4	29	7
Luncani	-	4	-	-	25	-	25
Hădăreni	13	1	3	-	-	11	6
Oprișani	30	-	-	-	-	18	12

Rezultatul final al activității acestor trei echipe desfășurată în cursul lunii februarie a anului 1945, în județele Arad și Turda a fost următorul: 127 morminte individuale identificate și amenajate, 21 morminte comune, 381 de eroi identificați în aceste morminte, dintre care 115 au fost români, 56 ruși și 210 unguri⁴⁴⁶. În urma acestui bilanț, putem spune că rezultatul activității acestor echipe a fost unul destul de bun, având în vedere greutățile întâmpinate pe parcurs. Putem aduce aici drept motivație anotimpul iarna în care și-au desfășurat activitatea când, din cauza înghețului, pământul era acoperit cu zăpadă și gheață și nu se puteau face săpături, decât cu mari eforturi, fără să mai amintim lipsa mijloacelor de transport și a uneltelor necesare pentru înhumat. Nu s-a reușit ca la toate mormintele să se pună sau să se înlocuiască crucile, însă la mai bine de jumătate dintre ele s-a făcut acest lucru. Din cauza faptului că armata nu a aprovizionat la timp aceste echipe de militari cu crucile tip de care am pomenit mai sus (erau cerute prin diferite rapoarte 2500 de cruci numai în luna februarie) au fost și morminte la care nu s-au pus aceste cruci, mai noi și mai rezistente.

Odată încheiată luna februarie a anului 1945, echipele create în numele Cultului Eroilor Neamului și-au continuat activitatea și în perioada următoare.

Descriem în continuare activitatea din luna martie desfășurată de echipele nr. 5 și 6, pentru a continua apoi cu descrierea activității echipei nr. 4, tot în cursul lunii martie.

Echipele 5 și 6 și-au continuat activitatea de identificare și îngrijire a mormintelor eroilor de război, în colaborare directă cu autoritățile locale, pe teritoriul județului Arad și în comunele din apropiere. În acest sens, la sfârșitul lunii martie, avea să fie înaintată Comandamentului General al Etapelor-Secția 4, darea de seamă cu privire la activitatea desfășurată. Astfel, în garnizoana Arad aveau să fie identificate și amenajate următoarele

⁴⁴⁶ Ibidem, f. 48 și 53.

morminte: în Cimitirul „Pomenirea” 616 morminte individuale și 31 comune, în care erau înmormântați în total 697 eroi de război (români, ruși, unguri și germani). În Cimitirul „Eternitatea” s-a identificat un număr de 287 eroi căzuți fie în luptă, fie morți în spitale (români, ruși, unguri și germani) și înhumați în morminte comune și individuale⁴⁴⁷. Toate mormintele au fost îngrijite corespunzător, au fost reparate gardurile, s-a plantat iarbă, s-au pus cruci noi și rezistente.

Împreună cu autoritățile Primăriei Arad, militarii echipelor nr. 5 și 6 s-au deplasat, tot în cursul lunii martie, în comuna Micalaca, în Cimitirul Civil unde a fost identificat un număr de cinci eroi români cu identitate cunoscută, ale căror morminte au fost îngrijite corespunzător. Tot pe raza comunei Micalaca s-a găsit cadavrul unui ostaș român mort în urma exploziei unui proiectil de brandt⁴⁴⁸. Cadavrul său fusese abandonat de către autoritățile comunale, dar echipele „Cultul Eroilor” au intervenit pe lângă Primăria Arad, au făcut rost de un coșciug și cruce și apoi a fost înmormântat în Cimitirul „Pomenirea” din acest județ⁴⁴⁹.

În suburbia Cetatea (Subcetate) s-au identificat 12 morminte individuale, în care șase erau eroi români, cinci ruși și un prizonier ungar.

În comuna Gurahonț au fost identificate 12 morminte ale eroilor căzuți în lupte, în care erau înmormântați zece români (cu identitatea cunoscută) și doi eroi ruși ale căror nume nu au fost identificate.

În comuna arădeană Glogovăț (azi Vladimirescu) au fost identificate 21 de morminte individuale și trei comune. În acestea erau înmormântați 19 eroi ruși, 30 unguri și un român, a căror identitate nu a fost descoperită, deoarece mormintele erau făcute de armata maghiară în timpul retragerii.

Echipele pentru „Cultul Eroilor” nr. 5 și 6 au ajuns și în Pănatul Nou (azi Horia) din Arad, unde au fost identificate 14 morminte individuale și două comune, în care s-au găsit înmormântați doi ostași ruși și 19 unguri⁴⁵⁰.

Toate aceste morminte au fost amenajate, îngrijite, li s-au pus cruci provizorii, întrucât, nici până la data întocmirii respectivului raport (31 martie 1945), echipele de militari nu fuseseră aprovizionate cu cruci tip M.Ap.N., mai rezistente, din lipsa mijloacelor de transport. Problemă cu care aveau să se confrunte toate echipele care au acționat pentru Cultul Eroilor.

---

⁴⁴⁷ Ibidem, f. 79-80.

⁴⁴⁸ Ibidem, 95-96.

⁴⁴⁹ Ibidem, f. 80.

⁴⁵⁰ Ibidem, f. 95-96.

De fiecare dată s-a avut grijă, pe cât posibil, ca acele morminte care se aflau pe câmp și nu într-un cimitir, să fie împrejmuite cu garduri pentru a nu fi distruse de animalele localnicilor.

Putem concluziona, încheind astfel activitatea echipelor pentru Cultul Eroilor nr. 5 și 6, prin a spune că pe raza județului Arad, în cursul lunii martie a anului 1945, s-a găsit un număr de 678 morminte individuale și 67 morminte comune. De asemenea, s-au identificat 829 eroi cu identitatea cunoscută și 334 eroi necunoscuți, în total 1163 de ostași căzuți în lupte. Dintre aceștia 309 erau români, 684 ruși, 159 unguri și 11 germani. Această statistică este ilustrată în tabelul următor⁴⁵¹:

Comuna	Mor- minte Indivi- duale	Mor- minte comune	Înmormântați în morminte comune				Total	Eroi	
			români	ruși	unguri	germani		cunoscuți	necunoscuți
Pomenirea Arad	616	31	275	385	29	8	697	630	67
Eternitatea Arad	283	4	10	255	19	3	287	163	124
Cetatea	12	-	6	5	1	-	12	9	3
Micalaca	1	6	5	2	4	-	11	4	7
Gurahonț	-	12	10	2	-	-	12	11	1
Glogovăț	21	3	1	19	30	-	50	1	49
Pănatul Nou	14	2	-	2	19	-	21	8	13
Total martie 1945	678	67	309	684	159	11	1163	829	334

Continuăm prin a așterne pe hârtie câteva cuvinte cu privire la activitatea desfășurată de echipa pentru Cultul Eroilor cu nr.4, desfășurată în cursul lunii martie (în paralel cu cea a echipelor 5 și 6 amintite mai sus), desprinsă din raportul din data de 29 martie 1945⁴⁵², întocmit și semnat de comandantul acestei echipe, sublocotenent Gheorghe Neagu.

După ce în luna februarie a aceluiași an, echipa de militari nr.4 a trecut prin comunele Câmpia Turzii, Viișoara, Lunca, ș.a. din județul Turda, la începutul lunii martie, militarii, în frunte cu comandantul lor, dar și cu autoritățile locale s-au deplasat în comuna Războieni, unde au procedat la identificarea și amenajarea mormintelor de război aflate pe teritoriul acestei comune. S-au găsit 73 de morminte individuale, în care erau 69 ostași români și patru ruși și un mormânt comun cu patru eroi români. În

⁴⁵¹ Ibidem, f. 82.

⁴⁵² Ibidem, f. 72.

total, 74 de morminte cu 77 de eroi. Toate acestea se aflau pe locul în care era construită vechea biserică a comunei Războieni. Mormintele au fost amenajate, îngrădite cu garduri pentru a nu fi expuse distrugerii de către animalele aflate la păscut, li s-au pus cruci și s-a plantat iarbă.

Mai târziu, la jumătatea lunii martie 1945, Echipa nr.4 și-a continuat activitatea în comuna Ocna Mureș, unde s-au stabilit un număr de 28 morminte de război, dintre care 24 erau individuale și patru morminte comune. În cele individuale erau înmormântați nouă ostași ruși și 15 români, iar în cele comune opt ruși și doi români. În total, 28 de morminte cu 34 de luptători căzuți la datorie⁴⁵³. Și acestea aveau să fie amenajate cu garduri din lemn, li s-au pus cruci uniforme provizorii, până la sosirea celor tip ale Ministerului Apărării Naționale, care erau mai rezistente.

Au continuat deplasarea în comuna Veresmat, la cimitirul romano-catolic, unde au fost identificate cinci morminte, comuna Uioara, unde au fost identificate patru morminte individuale și unul comun, la Nădlac unde s-au găsit două morminte cu doi eroi români.

Spre sfârșitul lunii martie 1945, echipa de militari pentru Cultul Eroilor nr.4 a ajuns în comuna Vinț-Unirea, unde au identificat și stabilit 45 de morminte, în care erau înmormântați trei eroi români, 30 ruși și 12 unguri. Dintre aceștia, 35 aveau identități cunoscute, iar 10 nu au putut fi identificați⁴⁵⁴.

În zilele de 24 și 25 martie 1945, echipa nr. 4 și-a desfășurat activitatea și în comunele Cisteiul de Mureș și Nicoșlaca din județul Alba, unde au fost găsite două morminte cu doi eroi români cu identități cunoscute. De asemenea, în comuna Mirăslău tot din Alba, s-au găsit 36 de morminte individuale, în care s-au identificat 26 de luptători români, cinci ruși și cinci unguri. Acestea erau răspândite în diferite părți ale comunei și, la fel ca toate celelalte, au fost îngrijite, li s-au pus cruci și s-a plantat iarbă de jur împrejur.

Raportul înaintat Grupului de Servicii Nr.92 (din Comandamentul General al Etapelor) cu privire la activitatea desfășurată de militarii echipei nr.4 în județele Turda și Alba, se încheie cu o statistică, anume: s-au stabilit 280 morminte de război în care se odihneau 384 de eroi. Dintre aceștia, 301 au fost identificați, iar restul de 83, după toate cercetările întreprinse, nu au putut fi identificați⁴⁵⁵.

---

⁴⁵³ Ibidem

⁴⁵⁴ Ibidem, f. 73.

⁴⁵⁵ Ibidem, f. 74.

Temperatura primăvărată le-a fost favorabilă (luna martie) acestor bravi militari, activitatea lor fiind una rodnică. Au făcut amenajări necesare, deși nu au reușit să pună la morminte cruci tip de la Ministerul Apărării Naționale; nu au beneficiat de mijloacele de transport necesare, însă au identificat foarte mulți eroi căzuți în lupte, menținându-le astfel vie memoria.

După cum se poate observa, activitatea echipelor ce au avut drept misiune identificarea și amenajarea mormintelor eroilor căzuți în lupte a fost una foarte intensă și cu rezultate bune, deși nu întotdeauna au avut puse la dispoziție mijloacele necesare în acest scop.

Pe de altă parte, se poate constata că populația și autoritățile locale au îngrijit pentru înhumarea creștinească a tuturor militarilor căzuți pe câmpul de luptă, amenajând locul de veci indiferent de steagul pentru care luptaseră.

Și asta avea să spună multe. Printre altele dovedea că oamenii se săturaseră de atâta nenorocire, conștientizând că în fața morții cu toții sunt egali, coasa morții secerând fără deosebire de naționalitate. Pe de altă parte, cu toată drama trăită zi de zi, omul a reușit să-și păstreze respectul pentru semenii, în cele din urmă pentru viață. Și cum altfel putea s-o dovedească decât respectându-și morții. Și nu pentru o zi sau două, ci pentru eternitate, dovadă că în toată perioada postbelică îngrijirea și cinstita acestor cimitire de eroi au constituit liantul între popoarele vecine, supremul argument pentru respectul reciproc.

Situația Banatului după terminarea Primului Razboi Mondial. Instalarea administrației românești în Banat

Adrian Deheleanu, Adriana Deheleanu

Abstract

Banat, given to Romania through the treaty from August 1916, was demanded also by the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes at the end of the war. Moreover, the Serb army occupied a large part of the province in autumn of 1918. That occupation provoked discontent of the Romanian population from there. The Romanian Prime Minister Ion I.C. Brătianu adopted an uncompromising attitude as concerns the maintaining of integrity of Banat. The bilateral diplomatic contacts (the meeting of the Romanian Prime Minister with the regent Alexander I) did not contribute to solving the dispute when the problem was discussed at the Paris Peace Conference.

The dispute on Banat was solved by the representatives of the victorious Central Powers that had decided division of Banat between the two states. In their conception, the province was fairly divided, and the allied Central Powers did not have the right to sacrifice one of the allies in favor of the other. Then, the frontier was traced, and that process finished in the first years between the two world wars.

La sfârșitul primului război mondial, chestiunea Banatului a devenit foarte complexă. Această situație se datora confruntării a trei tendințe complet diferite.⁴⁵⁶

O primă tendință, care corespundea realității istorice, voinței majorității populației și prevederilor Tratatului internațional semnat - în august 1916 - de guvernul român și marile puteri ale Antantei, preconiza unirea zonei în granițele sale istorice și geografice cu Regatul României.⁴⁵⁷

---

⁴⁵⁶ Vasile Rămneanțu, *Istoricul relațiilor româno-iugoslave în perioada interbelică*, Editura Mirton, Timișoara, 2007, p. 11.

⁴⁵⁷ Vasile Dudaș, *Spațiul bănățean în debaterile Conferinței de Pace de la Paris. Instituirea administrației românești în județele Caraș-Severin și Timiș-Torontal*, în „Analele Banatului, S. N., Arheologie-Istorie”, XIV, 2, 2006, p. 212.

A doua tendință, care încerca să anihileze hotărârea plebiscitară de la Alba-Iulia, aparținea guvernului Regatului sârbo-croato-sloven și preconiza alipirea zonei, integrală sau măcar parțială, noului stat constituit.

Cea de-a treia tendință urmărea zădărnicierea celor două și încerca menținerea provinciei în granițele statului maghiar. Adepții acestei tendințe considerau binevenită de asemenea organizarea zonei ca o entitate care să dispună de o largă autonomie, dar legată, într-un fel, de statul ungar.⁴⁵⁸

Pe de altă parte, o parte a locuitorilor de naționalitate germană militau pentru autonomia totală a zonei cuprinsă între Mureș, Tisa, Dunăre și Carpați.

Încă din primele săptămâni de război, guvernul sârb declarase că unul din obiectivele sale principale era să elibereze și să unească într-un singur stat pe toți sârbii, croații și slovenii aflați sub dominația străină.⁴⁵⁹ Guvernul belgrădean și-a precizat, în repetate rânduri, poziția, conform căreia teritoriile locuite de slavi în Austro- Ungaria trebuiau alipite statului sârb, sub egida Belgradului.

Convenția militară, încheiată la Belgrad între reprezentanții Ungariei și ai Antantei în ziua de 13 noiembrie 1918, preciza că „guvernul ungar își retrage toate trupele la nord de linia marcată prin Valea superioară a Someșului Mare, Bistrița, Valea Mureșului până la confluența lui cu Tisa”.⁴⁶⁰

Profitând de prevederile convenției amintite, înaintând ca avangardă a trupelor franceze conduse de către generalul Franchet d'Esperey, armata sârbă a ocupat- până în august 1919- o mare parte a Banatului.⁴⁶¹

Împreună cu noile regiuni controlate (Baranya și Bacska), localitățile bănățene au fost puse sub controlul unui Consiliu Național Sârb (Narodna Uprava), care își va avea sediul la Novi Sad. Populația românească a primit cu brațele deschise armata sârbească, considerând că aceștia veneau ca frați și aliați și se vor comporta în consecință. Dar comportamentul lor a lăsat de dorit, armata sârbă dizolvând și dezarmând gărzile naționale românești, iar

---

⁴⁵⁸ Gh. I. Brătianu, *Acțiunea politică și militară a României în 1919, în lumina corespondenței diplomatice a lui Ion I. C. Brătianu*, Editura Cartea Românească, București, 1939, p. 35- 36.

⁴⁵⁹ Eliza Campus, *Din politica externă a României. 1913- 1947*, Editura Politică, București, 1980, p. 33.

⁴⁶⁰ Nicolae Chiachir, *Istoria popoarelor din sud- estul Europei în epoca modernă*, Editura Oscar Print, București, 1998, p.66.

⁴⁶¹ Vasile Dudaș, op. cit., p. 213.

frunțașii români care se opuneau planurilor sârbești referitoare la Banat au fost duși, cu domiciliul forțat, în ținuturile macedonene.⁴⁶²

Totuși, sârbii nu aveau trupe suficiente și nici elemente pregătite pentru a prelua, în mod metodic, controlul asupra provinciei. Armata de ocupație sârbă a împiedicat delegații români aleși să reprezinte diverse localități la Marea Adunare din 1 Decembrie 1918, de la Alba-Iulia.

Ocupanții sârbi i-au acuzat de spionaj în slujba României pe delegații care au participat la Adunarea de la Alba-Iulia și i-au trimis în fața unei curți marțiale, care își desfășura activitatea la Becicherecu Mare. Au fost arestați intelectualii satelor (Foeni, Banloc, Birda, Seceani, etc.), iar la Cebza preotul a fost reținut pentru că nu-l pomenise, în timpul slujbei, pe regele Petru al Serbiei, ci pe regele Ferdinand al României. La toate acestea s-au adăugat rechizițiile numeroase, realizate în special în momentul retragerii armatei sârbe din Banat. Astfel, două vase aproape încărcate cu cărți și mobilier au trecut pe canalul Bega, cu destinația Serbia.⁴⁶³

Comportamentul trupelor sârbe în Banat a atras nemulțumirea locuitorilor provinciei. La 14 iunie 1919, 1.200 de lucrători ai fabricii de încălțăminte „Turul” au protestat în fața comandamentului militar sârb contra ridicării utilajelor fabricii, iar la 2 iulie 1919 au intrat în grevă 600 de ceferiști, datorită faptului că nu primiseră salariile din 15 mai 1919 și a trimiterii în Serbia a locomotivelor și a materialului rulant. Tot în scopul împiedicării transferului de utilaje industriale, animale, a fost barat cursul canalului Bega în zona Topolovăț.⁴⁶⁴

Ocuparea Banatului de către armata sârbă și măsurile luate împotriva unor frunțași români a determinat guvernul de la București să înceapă o campanie de propagandă împotriva noului Regat sârbo-croato-sloven.⁴⁶⁵ Generalul Prezan i-a solicitat generalului francez d'Esperey să intervină, deoarece sârbii împiedicau trecerea trenurilor încărcate cu cărbuni de la Anina spre Reșița, iar primul ministru român I.I. C. Brătianu a solicitat, la 20 ianuarie 1919, Conferinței Păcii de la Paris evacuarea trupelor sârbe din Banat. Într-un memoriu adresat, la 3 martie 1919, Conferinței, Brătianu evidențiază faptul că ocupația sârbă din Banat tinde să ia un caracter de ostilitate față de populația românească, fapt ce amenința să tulbure

---

⁴⁶² Vasile Rămneanțu, op. cit., p. 15.

⁴⁶³ Vasile Dudaș, op. cit., p. 216.

⁴⁶⁴ George Cipăianu, Gheorghe Iancu, *Prezenta militară franceză și administrația Banatului*, Zalău- Satu- Mare, 1998, p. 83.

⁴⁶⁵ Gheorghe I. Demian, *Pentru Banatul rob. Istoricul tratatelor duse pentru obținerea Banatului iugoslăvesc (1914- 1923)*, Editura Tipografia Românească, Timișoara, 1933, p. 72.

„rapoartele de prietenie seculară între populațiunea română și cea iugoslavă”.⁴⁶⁶

La rândul său, Alexandru Vaida Voievod a abordat problema ocupației Banatului de către trupele sârbești, în cursul unei întrevederi cu șeful diplomației franceze, St. Pichon. El a protestat contra abuzurilor armatei sârbe în cadrul întâlnirii cu delegatul sârb la Conferința păcii, Trumpičić.⁴⁶⁷ Autoritățile militare de la Belgrad au răspuns, arătând că trupele sârbești nu au comis nici un abuz în Banatul oriental. În prima parte a anului 1919, autoritățile române au întreprins o serie de demersuri pe lângă aliați în vederea retragerii trupelor sârbe din Banat. Generalul F. d'Esperey a propus autorităților române retragerea trupelor sârbești din Banat și înlocuirea lor cu cele franceze.⁴⁶⁸ Guvernul român a acceptat această soluție, considerând-o ca fiind singura de natură să evite incidentele dintre sârbi și români. În acest sens, a fost constituită o comisie franco-româno-sârbă sub președinția generalului Tournadre, care și-a început lucrările la 18 iulie 1919, stabilind calendarul retragerii unităților militare din regiune.⁴⁶⁹ În timpul întrevederii dintre Ion I. C. Brătianu și regentul Alexandru I, de la Belgrad, primul ministru român a subliniat că Dunărea este singura graniță capabilă „să evite în viitor procese între noi și sârbi, așa cum ele există în Dobrogea cu bulgarii”. Alexandru I a arătat că Belgradul nu poate fi atât de aproape de frontiera dintre cele două state, iar populația sârbă din Banat a avut o contribuție majoră la dezvoltarea națională a Serbiei și nu putea fi abandonată.⁴⁷⁰

Invocând principiul naționalităților, șeful statului sârb arăta că jumătate din Banat ar fi trebuit să revină Belgradului. În timpul șederii sale la Belgrad, premierul român a aflat de existența unei înțelegeri între N. Pašić și Take Ionescu, prin care partea occidentală a Banatului urma să fie cedată Regatului sârbo-croato-sloven.⁴⁷¹ Nemulțumit că demersul său s-a finalizat cu un eșec, Brătianu a trimis o radiogramă la București în care comunica că: „Take Ionescu a compromis grav interesele noastre în Banat”. Din acel moment colaborarea atât de necesară între cei doi oameni devenise imposibilă.⁴⁷²

---

⁴⁶⁶ Vasile Dudaș, op. cit., p. 217.

⁴⁶⁷ Ioan Munteanu, *Situația Banatului la sfârșitul primului război mondial*, în „Apulum”, XXXIV, 1997, p. 81.

⁴⁶⁸ Vasile Dudaș, op. cit., p. 218.

⁴⁶⁹ Vasile Rămneanțu, op. cit., p. 22.

⁴⁷⁰ Ibidem, p. 23.

⁴⁷¹ T. Ionescu, *Politica Externă a României și chestiunea Banatului*, București, 1920, p. 18.

⁴⁷² Ioan Munteanu, op. cit., p. 63.

Soluționarea problemei Banatului s-a aflat și în atenția diplomației franceze. Potrivit cercurilor diplomatice franceze, interesele românești în privința Banatului nu trebuiau știrbite, deoarece în viitor Bucureștiul urma să fie cel mai sigur aliat al Parisului în Orient.

În deschiderea Conferinței de pace de la Paris, delegația sârbă a arătat că România nu a fost consecventă în lupta împotriva Puterilor Centrale, precum și faptul că trupele sârbe au intrat mai repede în sudul Ungariei decât cele românești⁴⁷³. Partea română și-a susținut interesele, bazându-se, în special, pe prevederile tratatului de alianță din august 1916, încheiat între guvernul român și reprezentanții puterilor Antantei⁴⁷⁴. Delegatul sârb M. Veșnic a declarat că guvernul său nu putea recunoaște tratatul din 1916 dintre România și puterile Antantei, deoarece a avut un caracter secret, revendicând vestul Banatului, împreună cu orașul Timișoara. În susținerea acestei cereri, el argumenta că, între 1849 — 1860, Banatul a aparținut voievodatului sârb, provincia era grâнарul Serbiei și constituia o zonă de apărare în fața Belgradului.⁴⁷⁵ Demnitarul sârb a mai adus în discuție și criteriul etnic, deși a recunoscut că în zona revendicată majoritatea populației era de naționalitate germană.⁴⁷⁶

În susținerea tezei sale, delegația sârbă a mai adus următoarele argumente:

- Belgradul nu putea renunța la conaționalii din Banat, care reprezentau o parte importantă a poporului sârb;

- o renunțare la Banat ar da naștere la mișcări iredentiste și la conflicte între români și sârbi, însemnând, totodată, prăbușirea etnică a sârbilor;

- întinderea statului român până la Dunăre și Tisa ar fi însemnat o amenințare permanentă asupra Regatului sârbo- croato - sloven, căci Valea Moravei ar fi rămas deschisă unor invazii;

- în cazul în care întregul Banat revenea României, capitala statului vecin ar fi trebuit schimbată, ceea ce ar fi constituit, pentru poporul sârb, o umilire națională.⁴⁷⁷

În privința Timișoarei, Belgradul arăta că era singurul oraș revendicat în care populația sârbă nu era majoritară, cu toate că și românii erau în aceeași situație, majoritari fiind aici germanii și maghiarii.⁴⁷⁸

---

⁴⁷³ S. Mândruț, *Stabilirea frontierei Banatului după primul război mondial(1918- 1924). Impact și consecințe*, în., *Studii de istoria Banatului*, XXIII- XXV, 1999- 2000, p.44.

⁴⁷⁴ Viorel V. Tilea, *Acțiunea diplomatică a României*, Editura Tipografia poporului, Sibiu, 1925, p. 19.

⁴⁷⁵ C. Xeni, Take Ionescu, 1858- 1922, Editura Universul, București, 1933, p. 54.

⁴⁷⁶ Ibidem, p. 58.

⁴⁷⁷ Vasile Rămneanțu, op. cit., p. 24.

Partea română, răspunzând acestor argumente, sublinia că nici România nu putea, pentru aceleași motive, să renunțe la conaționalii ei, cu atât mai mult cu cât părăsirea lor ar însemna distrugerea lor ca naționalitate, dată fiind intoleranța Belgradului față de ei. Pentru garantarea capitalei statului vecin, guvernul român se arată dispus să-și asume, sub controlul Societății Națiunilor, o serie de obligații.

La 1 februarie 1919, premierul român a fost invitat la o nouă audiere de către Consiliul Suprem, prilej cu care el a subliniat că revendicările României sunt expresie a dorințelor conaționalilor săi care doresc unirea cu patria mamă.⁴⁷⁹ Primul ministru român sublinia că, dacă ar fi fost vorba de a aplica cu o rigoare absolută principiul grupului etnic sau lingvistic, România ar fi trebuit să reclame, fără contestația posibilă, sute de mii de români stabiliți dincolo de Dunăre în Serbia, între văile Timocului și Moravei.⁴⁸⁰

Nici întâlnirea de la Belgrad, dintre regina Maria și regentul Alexandru I (aprilie 1919), nu a deschis calea unei înțelegeri privitoare la Banat.

Ca o ultimă încercare de a obține întregul Banat, Ion I. C. Brătianu a propus ca România să cedeze Bulgariei Cadrilaterul în schimbul Banatului, iar sârbii să fie recompensați cu Vidinul până la Lom- Palanca, dar nici această propunere nu a fost acceptată.⁴⁸¹ În ședința sa din 21 iunie 1919, Consiliul Suprem Aliat a aprobat linia de frontieră româno-sârbă. În concepția reprezentanților marilor puteri, atunci când s-a hotărât ca sud-vestul Banatului să revină Regatului sârbo- croato- sloven s-a ținut cont de trei factori:

- factorul etnic, populația sârbă fiind majoritară în această parte a provinciei;
- factorul economic, aceasta fiind zona din care Serbia se aprovizionează cu produse agricole;
- factorul militar, frontiera fiind stabilită astfel încât să asigure siguranța Belgradului.⁴⁸²

Premierul român Ion I. C. Brătianu nu a acceptat hotărârea Conferinței, părăsind Parisul și demisionând din fruntea guvernului României.

De subliniat că la Paris s-au deplasat renumiți cărturari români bănățeni: istoricul Ion Sârbu, protopopul Lugoșului George Popovici,

---

⁴⁷⁸ Vasile Dudaș, op.cit., p. 219.

⁴⁷⁹ Gh. I. Demian, op. cit., p. 69.

⁴⁸⁰ Vasile Dudaș, op. cit., p. 229.

⁴⁸¹ Gheorghe I. Brătianu, op. cit., p. 11.

⁴⁸² Vasile Dudaș, op. cit., p. 231.

Avram Imbroane, Sever Bocu. Prin noi memorii, ei vor încerca să susțină, alături de lugojeanul Caius Brediceanu, devenit secretar al delegației române, drepturile istorice ale României asupra întregului Banat.⁴⁸³

La mijlocul lunii mai 1919, comandantul șef al Armatei din Orient a comunicat conducerii Armatei din Ungaria decizia Antantei cu privire la sprijinirea acțiunii militare române și de înlocuire a administrației maghiare cu cea românească, la început în partea de est a Banatului⁴⁸⁴. Totodată, generalul Franchet d'Espérey a făcut cunoscută această decizie și lui Iuliu Maniu, președintele Consiliului Dirigent. Primul pas concret în această direcție l-a constituit sosirea- la Lugoj- a primilor militari români. Evenimentul a avut loc în ziua de 23 mai 1919⁴⁸⁵.

În aceeași zi, din gara Lugoj a plecat un tren special, cu o numeroasă delegație de români bănățeni care urma să fie primită de familia regală română, aflată în vizită pe frontul din Ungaria. În fruntea delegației se aflau dr. George Dobrin, episcopul greco-catolic Valeriu Traian Frențiu, protopopul dr. George Popovici și avocatul Titus Hațeg⁴⁸⁶. Delegația bănățeană a fost primită de către regele Ferdinand și regina Maria. Cu acest prilej, George Dobrin a prezentat doleanțele românilor bănățeni, iar protopopul George Popovici a înmănat suveranului român un memoriu⁴⁸⁷.

Între timp, în mod treptat, trupele franceze încep procesul de retragere de pe teritoriul Banatului. Pe măsura plecării lor, se permitea înaintarea unităților militare române. Generalul Tournadre urma să se deplaseze la Timișoara începând cu ziua de 18 iulie 1919, autoritatea lui exercitându-se în părțile Lugojudului până în seara zilei de 22 iulie 1919, prin prezența colonelului Beatrix. Acesta rămânea în orașul de pe Timiș până la 23 iulie 1919, orele 12, când urma să predea zona trupelor române. Misiunea de a apăra noile frontiere ale României a revenit Diviziei a II-a oltene, aflată sub comanda generalului Iancu Jitianu⁴⁸⁸.

În conformitate cu ordinul comandantului- șef al armatelor aliate din Orient, dezbaterile din comisia militară de evacuare au fost prezidate de reprezentantul francez. La încheierea lucrărilor s-a decis ca armata sârbă să înceapă evacuarea, în conformitate cu hotărârea Consiliului puterilor aliate de la Paris, în intervalul cuprins între 28 iulie și 3 august 1919⁴⁸⁹. Totodată,

---

⁴⁸³ Vasile Rămneanțu, op.cit., p. 46.

⁴⁸⁴ Ibidem, p. 73.

⁴⁸⁵ Vasile Dudaș, op. cit., p. 220.

⁴⁸⁶ G. Cipăianu, Gh. Iancu, op. cit., p. 11- 18.

⁴⁸⁷ Gh. I. Demian, op. cit., p. 70.

⁴⁸⁸ Ioan Munteanu, op. cit., p. 86.

⁴⁸⁹ Gh. I. Demian, op. cit., p. 22.

comisia a stabilit o linie de demarcație provizorie între Serbia și România, indicându-se localitățile de graniță care urmau să fie controlate de români și sârbi.

La 27 iulie 1919, ultimele subunități militare sârbe au părăsit orașul Timișoara, iar la 28 iulie 1919 primul prefect român, dr. Aurel Cosma, îl informa – printr-o telegramă – pe Iuliu Maniu, președintele Consiliului Dirigent, despre preluarea administrației județului Timiș și a orașului Timișoara, acțiune care urma să se extindă în zilele următoare și asupra localităților din fostul comitat Torontal, revenite României⁴⁹⁰.

Între timp, străzile metropolei Banatului luaseră un aspect sărbătoresc. Era ziua de 3 August 1919. Peste ani, rememorând această zi, dr. Aurel Cosma va consemna: „... într-adevăr nu era decât la 3 August 1919 când orașul Timișoara și-a deschis porțile în fața dorobanților români, care au venit să pună stăpânire veșnică pe acest pământ românesc. Era o zi mare pentru noi. Era praznicul dezrobirii Banatului. Nu se poate cuprinde în cuvinte însuflețirea nemărginită a românilor de aici, care au venit în număr de aproape o sută de mii, ca să întâmpine glorioasa noastră armată”.

---

⁴⁹⁰ Nicolae Chiachir, op. cit., p. 77.

CULTURĂ ȘI PERSONALITĂȚI

Palatul Cultural

Virgil Valea

Până în 1918, acțiunile culturale ale comunității românești din Arad se desfășurau la Casa Națională din cartierul Pârneava, edificată în anul 1902, la inițiativa personalităților arădene în frunte cu Vasile Goldiș. După împlinirea idealului național, centrul spiritualității românești a devenit monumentală clădire a Palatului Cultural, edificată în anul 1913 și dată în funcțiune în anul 1914⁴⁹¹. Destinația clădirii edificată din fondurile primăriei, județului, ale societăților locale și ale statului, a fost încă de la începuturi culturală, astfel că măsura noilor autorități române a fost cât se poate de firească. Preluarea Palatului Cultural de la vechile structuri de conducere a început la 10 februarie 1921 și s-a încheiat la 8 aprilie 1921. Reprezentantul autorităților române a fost noul director dr.Lazăr Nichi, care a preluat pe bază de proces verbal de la fostul director Pavel Olasz pe lângă local și muzeele, colecțiile, biblioteca și mobilierul⁴⁹².

În întreaga perioadă interbelică activitatea Palatului Cultural a fost monitorizată de către Comisia de supraveghere a Palatului Cultural, care reprezenta interesele autorităților administrative locale. Acțiunile desfășurate sub auspiciile Palatului Cultural au avut o mare diversitate, ele îmbrățișând aproape în totalitate spectrul culturii românești. Sub îndrumarea competentă a „longevivului” director Lazăr Nichi s-au organizat conferințe, spectacole de teatru, expoziții de artă, s-au sprijinit cercetările arheologice din epoca romană,etc. În clădirea prestigioasei instituții arădene și-au desfășurat activitatea biblioteca și pinacoteca, și-au avut sediul permanent majoritatea societăților culturale arădene.

Comisia de supraveghere și direcțiunea au optat pentru menținerea unui standard elevat al instituției, refuzând să concesioneze sala mare pentru spectacole cinematografice. Argumentul forurilor de conducere a fost acela că „Palatul Cultural nu se poate pune în serviciul reprezentațiilor

---

⁴⁹¹ A.N.D.J.A., fond P.J.A., acte administrative, dos.21/1928, f. 109.

⁴⁹² Ibidem, dos.5/1921, f. 71.

cinematografice, vizitate în cea mai mare parte de către un public neselectat”; ei au optat în continuare pentru reprezentații de ordin cultural mai înalt, ca: seratele artistice, concertele, conferințele științifice, etc.⁴⁹³.

Asociațiile și societățile culturale românești arădene care organizau manifestații cultural-artistice, științifice și literare, s-au bucurat de un statut preferențial, ele fiind scutite de plata integrală a taxei pentru folosirea sălii Palatului. Un exemplu în acest sens au fost șezătorile literare organizate de către „Salonul literar și artistic” condus de poetul simbolist Alexandru T. Stamatiad. Scutirea totală de plata taxei chiriei sălii nu s-a putut realiza datorită vremurilor grele prin care trecea țara în acea perioadă. Cu toate acestea, Alexandru T. Stamatiad insista asupra stabilirii prin lege a unui statut preferențial pentru societățile locale care închiriau sala pentru organizarea de sărbători românești; el aducea ca argument situația specifică Aradului, ca oraș de graniță, unde Palatul Cultural „ar trebui să facă toate sacrificiile pentru cultura și arta românească”⁴⁹⁴.

Palatul Cultural arădean deținea o sală de expoziții care s-a aflat în întreaga epocă interbelică la dispoziția pictorilor și profesorilor de desen români și maghiari, în schimbul unei taxe stabilită de către comisia de supraveghere, care varia între 300 și 500 de lei pentru două săptămâni de folosință. Dintre pictorii români care au avut expoziții la Palatul Cultural s-au remarcat Iulian Toader și Cornel Minișan⁴⁹⁵.

Direcțiunea Palatului Cultural a colaborat cu Muzeul Carpatin din Cluj pentru explorarea vestigiilor arheologice romane din județul Arad. Cu sprijinul material al Prefecturii și al Consiliului județean Arad, profesorul Martin Roșca a deschis șantiere arheologice la Socodor și Chișineu Criș, obiectele de inventar descoperite intrând în patrimoniul instituției arădene⁴⁹⁶. Prin această inițiativă, directorul Nichi Lazăr a dat semnalul că Palatul Cultural era dispus să abordeze și probleme din afara orașului Arad, îndeosebi cele legate de trecutul istoric al poporului român.

Pe tot parcursul epocii interbelice Palatul Cultural a reușit să mențină un flux neîntrerupt al acțiunilor culturale, îndeosebi duminica, când publicul gravita în jurul său, conferințele și serbările devenind o necesitate sufletească pentru acesta. La congresul cultural al Aradului din 30 ianuarie 1938, profesorul Ascaniu Crișan propunea dinamizarea și diversificarea activității instituției prin extinderea colaborării cu societățile culturale din

---

⁴⁹³ Ibidem, f. 97.

⁴⁹⁴ Ibidem, fond P.M.A., serviciul cultural, dos. 10/1924, f. 95.

⁴⁹⁵ Ibidem, f. 97.

⁴⁹⁶ Ibidem, fond P.J.A., acte administrative, dos.8/1929, f. 130.

zona de vest a țării, Oradea și Timișoara, prin inițierea de contacte cu societățile culturale din București și reluarea colaborării cu „Extensiunea Universitară” din Cluj, întreruptă de câțiva ani din cauze de ordin financiar⁴⁹⁷. Izbucnirea celui de-al doilea război mondial a zădărnicit aceste inițiative, dar cu toate acestea, prin mișcarea culturală pe care a desfășurat-o în deceniile trei-patru, Palatul Cultural din Arad a fost un adevărat radiator de cultură românească.

În lumea rurală arădeană rolul Palatului Cultural a fost îndeplinit de către căminele culturale care activau în centrele de comună din cele 10 plase ale județului. Preocupările pentru edificarea acestor instituții absolut indispensabile strategiei culturale a statului român au existat încă din deceniul trei, ele înregistrând însă o stagnare între 1929-1933, pe fondul lipsei mijloacelor materiale. Începând cu anul 1934, în toate plasele județului a reînceput construirea caselor naționale, numărul acestora crescând de la 22 la 37 până la sfârșitul epocii⁴⁹⁸. Semnificativ din acest punct de vedere a fost anul 1936, când autoritățile locale au alocat suma de 860000 de lei pentru construcții și achiziționări de localuri cu destinația de case naționale și culturale; cu acești bani, și prin contribuția în muncă a sătenilor, s-au construit șase cămine culturale la Aradul Nou, Socodor, Sâmbăteni, Șiria, Comlăuș și Sebiș⁴⁹⁹. Căminul cultural era locul unde oamenii se adunau și citeau ziare, făceau audiții radio, vizionau filme, jucau popice, domino sau alte jocuri; acolo s-au plămădit costumele populare și obiectele de artizanat, dar și monografiile localităților și muzeele naturale și etnografice.

La sfârșitul epocii interbelice, Eugeniu Dublea, personalitate a vieții culturale arădene, definea în mod admirabil rolul caselor naționale: „În negura vieții culturale de azi căminul cultural este o rază. El venea ca o necesitate a vremii, ca o apă înviorătoare pentru uscăciunea sufletului omenesc, ca o putere de umanizare a lumii”⁵⁰⁰.

---

⁴⁹⁷ Hotarul, an V, nr.1-2 din ianuarie-februarie 1938, p. 33.

⁴⁹⁸ A.N.D.J.A., fond P.J.A., acte administrative, dos.259/1933,f.127 și I.Nichin, op. cit., p. 315.

⁴⁹⁹ Ibidem, dos.86/1936, f. 2.

⁵⁰⁰ E.Dublea, op.cit., p. 35.

Biografia longevivului avocat român arădean Ioan Arcoși (1797-1883)

Dan Demșea

Primele date biografice ale acestui mentor al mișcării naționale românești din eparhia greco-răsăriteană a Aradului le-am primit din partea nepotului său, pe nume Arkossy Huba Ștefan, domiciliat în anul 1980, în municipiul Arad, pe calea Timișorii, în cartierul Mureșel, lângă podul rutier de peste râul Mureș⁵⁰¹. Doamna Livia Lupaș, soția juristului decedat Octavian Lupaș îmi indicase în anul 1979 adresa celui căutat: pe malul Mureșului, în cartierul Aradul Nou, pe partea stângă de la podul „Traian”⁵⁰².

Prima persoană care mi-a vorbit de familia Arcoși a fost regretatul avocat Octavian Lupaș, fost primar al Aradului, cunoscut pentru preocupările sale istoriografice de către Școala clujană de istorie și de către colectivul Institutului Social Banat-Crișana⁵⁰³. Acesta din urmă primise probabil din partea lui Ștefan Arcoși un manuscris de 6 file, datat 1876, intitulat Fonduri comune⁵⁰⁴. Deși manuscrisul era lipsit de semnătura autorului, consultarea ziarului “Albina” ne-a permis identificarea autorului, semnat cu inițiale

⁵⁰¹ Mulțumesc pentru informație colegului muzeograf Horia Medeleanu de la Muzeul Județean Arad, care îl vizitase pe bătrânul nepot Ștefan Huba al lui Ioan Arcoși.

⁵⁰² Dânsa se mutase după decesul soțului ei, Octavian Lupaș, la Timișoara, la unul din cei doi fii.

⁵⁰³ Informație primită în anul 1968 din partea jurisconsultului pensionar Octavian Lupaș din Arad.

⁵⁰⁴ Nu cunoaștem soarta ulterioară a manuscrisului amintit.

majuscule „I. A...”, însă tipărit fără titlu. Redăm începutul articolului cât și un rezumat: „Toate la timpul său. Și așa vin și eu cu ale mele în fața sinodului diecezan ce se apropie /.../”. În rezumat: Ioan Arcoși prefera nedespărțirea fondurilor comune [ale celor două episcopii ortodoxe române, cea a Aradului și cea a Caransebeșului], căci puteau fi controlate inopinant de către unul dintre cei doi episcopi concernenți⁵⁰⁵.

Au trecut 16 ani din anul 1980 când, în anul 1996, l-am cunoscut întâmplător pe unul din cei doi fii ai lui Ștefan Arcoși – pe Francisc Aurel – prin intermediul unei verișoare. Acestui ultim descendent din Arad îi eram dator cu un punctaj biografic al străbunicului său, având termen 1 august 1996, text pe care acest fiu urma să îl expedieze tatălui său. Între timp, distinsul cercetător de la Oradea, Florian Dudaș mi-a semnalat faptul că ar fi identificat în arhiva, necatalogată sau în pragul reorganizării pe atunci, a Episcopiei Ortodoxe Române a Oradiei o autobiografie a avocatului Ioan Arcoși. Ea ar fi meritat să fie publicată în integralitatea ei. Cel puțin o valorificare parțială ne este cunoscută. Am amintit-o în paginile biografiei de față.

Înainte de toate, ne simțim datori să evidențiem originile familiei sale și contextele în care familia a primit diplomă „pe piele de câine”⁵⁰⁶ cu blazon din partea principelui Transilvanei, Gheorghe Rakoczy, la Alba Iulia în 28 februarie 1650. Cele 24 de rânduri ale diplomei de armalist, scrise în limba latină, comportând unele lipsuri din pricina deteriorării piesei, precizau în rândurile trei și patru destinatarii înnobilării: „Reverendum Ioannem Arkossy Ecclesiae possessionis Komlos”⁵⁰⁷. Alături de el erau înnobilați soția acestuia Flora Pap și fiii lor Ignatius, Abraham, Petru și Ioan, nobilitatea fiindu-le recunoscută de asemenea celorlalți descendenți. Descrierea blazonului, între rândurile 12-14 este următoarea „/.../ SCUTUM videlicet militare coelestini coloris, cuius fundum cespes ti.../lis occupat, super quo homo integer, nigro habitu indutus, aperto capite' erectus stare, dextra librum apertum legenti similis sinistra vero manibus sudarium tenere conspicitur. Scuto in.../it galea militaris aperta, quam contegit diadema regium, gemmis & unionibus apprime ornatum, ab utraq' latere Scuti, teniae, seu lemnisci, variorum color hinc inde defluen..., utrasq... ovas, seu margines /.../ius Scuti pulcherime ambiunt, & exornant/.../”.

---

⁵⁰⁵ „Albina”, Budapesta, 1876, nr. 29, 24 martie/5 aprilie, p. 2-3.

⁵⁰⁶ Exprimarea a aparținut nepotului Ștefan Huba Arcoși pe când locuia în cartierul Mureșel, pe malul stâng al Mureșului.

⁵⁰⁷ Astăzi vechiul sat Comlăuș (Komlous în 1332) este înglobat orașului Sântana din județul Arad. Vezi Alexandru Roz, Kovách Géza, *Dicționarul istoric al localităților din județul Arad*, Arad, 1997, p. 90-91 (prescurtat *Dicționarul istoric*, 1997).

Conform obiceiului vremii, diploma a fost contrasemnată în același an după cum scrie în partea ei inferioară: „/.../ehibitae Lectae, Publicatae, proclamatae sunt /.../Literae Armales in Congregatione Nobilium /.../ Comitatus Zarand in Oppido Boros Jeneo⁵⁰⁸ die Octava Juni Anno Domini Millesimo Sexcentesimo Quinquagesimo celebrata; Nomine & in Persona introscriptorum Contradicente die decima quinta Publicationis /.../arundum Extradatae per me. Stephanus Tatai Jur. Notarium Comitatus Zarand /[Manu Pro]/pria”.

Dedesubt, șnurul este compus din următoarele fire: roșu, alb, verde și albastru⁵⁰⁹, parcă pentru a sublinia pe drept specificitatea ardeleană a culorii albastre.

Se întâmplă ca patronimicul Arkossy să indice, în cel mai bun caz, localitatea de proveniență a antecesorilor celui înnobilit. La poalele lanțului muntos Codru-Moma se afla satul Archiș. Dacă ținem seama de faptul că Ștefan Arcoși (născut în anul 1910 în satul Crocna, unde tatăl său, Aurel, era notar) mi-a relatat că se deplasase la Crocna în anul 1976 – aflând că familia sa se numise Iercoșan – ar trebui să presupunem că un grup uman, în cel mai bun caz unul voievodal a părăsit poalele munților Codru-Moma și a coborât între secolele XIV-XVI din Archiș (vechiul Árkos de pe domeniul Episcopiei romano-catolice din Oradea, menționat în 1552⁵¹⁰) și s-a oprit pe domeniul feudal al lui Losonczy, pe locul unde se află azi satul din dealul Mocri („Mokra”), numit Iercoșeni, la vreo 20 km SSV de Archiș⁵¹¹, pe teritoriul comitatului Zărând (sat menționat în 1533 Árkosthew, apoi în 1601 Árkostó, însemnând Balta Arkoș sau în același an, Újarkos⁵¹², însemnând Arkoșul Nou)⁵¹³.

---

⁵⁰⁸ Astăzi orașul Ineu (județul Arad).

⁵⁰⁹ Piesa heraldică (originalul ei) se afla în anul 1996 în posesia lui Ștefan Huba Arkossy, mutat în nordul țării la fiica sa, în Baia Mare. Noi am utilizat copia ei reprografică color, executată la tehnocom Arad în iunie 1996.

⁵¹⁰ *Dicționarul istoric*, 1997, p. 52-53.

⁵¹¹ Harta Institutului geografic militar, Viena, anul 1881, heliogravură, Sectorul M.9. Temesvár, *Ó. Arad*.

⁵¹², *Dicționarul istoric*, 1997, p. 127, pe domeniul familiei Toldy. Acest nobil din Salonta primea în anul 1601 din partea principelui Sigismund Bathory întinsul domeniu al cetății Ineu, neputându-se folosi mult timp de veniturile care-i reveneau; Cf. Márki S., *Aradvármegye és Arad szabad királyi város története*, Arad, 1895, vol. II, p. 159.

⁵¹³ Într-un capitol intitulat *Cronica Țării Zărândului* din cartea lui Vasile Faur, *Țara Zărândului. Conscripții. Cronică. Documente. Imagini*, Editura Concordia, Arad, 2014, p. 39, în dreptul anului 1600 – citând „scrisoarea locotenentului Ștefan Sztepan din 24 martie 1600 – rezultă” faptul că „voievozii din Archiș, Botfei, Hășmaș și Clit au ieșit de sub stăpânirea cetății Oradea, care stătea în puterea lui Basta, și s-au supus căpitanului cetății Ineu, aliat al lui Mihai Viteazul”; Cf. însemnările-conspect ale fostul preot greco-catolic din

A urmat o nouă strămutare a familiei respective într-un loc favorabil din Câmpie, pe domeniul Tezaurariatului, ținând de Principatul autonom al Transilvaniei, vasal Porții Otomane. Cei care se găseau între 1601-1650 la Comlăuș, în Câmpia Aradului, în momentul înnobilării știau cu multă probabilitate că se trag din localitatea Arkoș sau Iarkoș, primind patronimicul maghiarizant cu valoare de predicat „de la Arcoș”. Tradus în textul diplomei familiale, acesta devenea Arkossy = Arkoși⁵¹⁴. Blazonul comandat de către Ioan Arcoși între anii 1850-1880 este inscripționat în limba maghiară dedesubt în limba maghiară: „komlósi Árkossy János. 1650”⁵¹⁵

Ceea ce este curios din punctul de vedere al coincidenței: patronimicul Iarcoș are rădăcină comună cu „Iarcul” valul de pământ din preajma satului Iercoșeni, adică „Limes”-ul roman care vine din Banat peste Mureș, pe valea Cladovei, urcând spre nord-nord-vest până în Munții Meseșului.

Dar cazul mutării forțate ori benevole a unor așezări sătești nu era singular. Afirmativ vechiul sat Voievodeni, situat între localitățile de astăzi Archiș și Groșeni, a fost nevoit să se mute la 10 km sud de Archiș, pe locul satului Voievodeni de astăzi⁵¹⁶. Deci este vorba despre o mutare din sudul comitatului Bihor în

---

Șiria, dr. Teodor Voștinaru, publicate de către fratele său, inginerul George Voștinaru sub titlul original *Monografia comunei Șiria*, Fundația Culturală „Ioan Slavici”, Arad, 1996, p. 44. apud Eugen Glück, Mihai Viteazul și Aradul, în „Flacăra Roșie”, Arad, 31 mai 1975.

⁵¹⁴ Predicatul nobiliar „komlósi”=de Comlăuș, a constituit unul de pretenție pentru funcționarul juridico-administrativ Ioan Arcoși, după anul 1849, într-un moment în care – spre deosebire de mica nobilime română – relativ numeroși intelectuali și burghezi alergau după titluri nobiliare, surprinși dojenitor de către gazetarul George Bariț. Vezi Dan Demșea, *Mica nobilime românească de pe teritoriul comitatului Arad (1845-1894)*, în „Identitate și alteritate”, vol. IV: Studii de istorie politică și culturală, Cluj-Napoca, 2007, p. 193.

⁵¹⁵ Am folosit exemplarul fotografic color (9x11 cm) primit în iulie 1996 din partea familiei. A se consulta nota de subsol anterioară în care fac referire la numele predicativ Arcoși acordat armaliștilor în textul diplomei nobiliare, fapt prin care era precizat domiciliul anterior (cel voievodal: Archiș) și parohia contemporană (Comlăușul, astăzi înglobat localității Sântana [numită inițial odată cu colonizarea germană Sankt-Anna]).

⁵¹⁶ Datorez această informație regretatului profesor de istorie Emil Lăzureanu de la Școala generală din Beliu (anul 1980). Vezi și în *Dicționarul istoric*, 1997, p. 268, prima mențiune documentară a satului Voievodeni în 1553: „Vajdafalva”, fără însă a fi cunoscută amplasarea sa inițială cu exactitate.

comitatul Zărandului, cu multă probabilitate în cea de-a doua jumătate a secolului al XVI-lea sau prima jumătate a secolului al XVII-lea. Demnă de amintit este scutirea preoților români de dijma în vite și grâne sub domnia principelui Gabriel Bethlen după anul 1622⁵¹⁷ când cele șapte comitate așa-numite ungurene (numite în text latinesc medieval „Partium” sau „Partes adnexae”, cuprinzând deasemenea ceea ce rămăsese din teritoriul comitatului Zărand, neocupat de către Poarta Otomană) au fost alipite Principatului transilvănean, vasal al Porții Otomane.

Cele mai multe familii mic nobiliare continuau să prefere profesiunea preoțească după cucerirea austriacă definitivă a acestor cetăți zărandene (1693), nemaigăsind obiect pentru participarea la război cu armele pe un front antiotoman din ce în ce mai îndepărtat de părțile arădene și, totdată, rămânând pe domeniul Camerei Aulice vieneze. Probabil în acest moment de constituire a districtului Zărand („Processus zarandiensis”) din câmpia Crișului Alb, Șiclăul⁵¹⁸ atrăsese familia Arcoși acolo, la sfârșitul primei jumătăți a secolului al XVIII-lea.

Deocamdată nu cunoaștem nimic despre studiile sale gimnaziale. A urmat dreptul la Pesta, obținând din partea împăratului-rege, Francisc I, om tolerant, modernizator și patron cultural, diploma de „avocat” în 27 septembrie 1824 cu mențiunea „laudabili”. Conform uzanțelor, diploma i-a fost certificată în ședința conducerii orașului Arad în cursul anului 1825⁵¹⁹.

Biografia sa socio-profesională începea în anul 1824. Peste 46 de ani, în anul 1870, avea să rememoreze cele trăite în legătură cu acțiunea întreprinsă de Moise Nicoară în părțile Aradului pentru emanciparea național-religioasă a românilor de confesiune „greco-neunită”. În toamna anului 1824, tânărul avocat de 27 de ani „Ioan Arcoși” fiind stabilit în Arad, l-a „cercetat din îndemn de respect” pe Moise Nicoară (mai în vârstă cu 10 ani decât el). Contactul cu acest corifeu al mișcării pentru despărțirea de ierarhia sârbă de la Carlovitz și pentru numirea unui episcop de neam român în scaunul de la Arad l-a determinat să-i urmeze demersul. Nu știm dacă Ioan Arcoși a fost preocupat încă de pe atunci de problema desdăunării susținătorilor bănești ai misiunii lui Moise Nicoară. Fiind avocat al

---

⁵¹⁷ Teodor Voștinaru, op. cit., p. 45.

⁵¹⁸ În anul 1746 Șiclăul figura cu drept de târg („Oppidum”); T. Voștinaru, op. cit., p. 111; Cf. Gheorghe Ciuhandu, *Românii din câmpia Aradului de acum două veacuri*, Arad, 1940, p. 191.

⁵¹⁹ Copia ei reprografică ne-a fost pusă la dispoziție de către nepotul Francisc Aurel Arkossy în luna iunie 1996.

famiilor Cernovici, Edelspacher, Șina și Tököly⁵²⁰ și având treburi la Viena, a obținut cu această ocazie o audiență la cancelarul aulic ungar, contele Adam Révicy, în intervalul anilor 1827-1830 în legătură cu problema instituirii unui ierarh român în scaunul arhieresc vacant de la Arad. La sugestia acestui înalt demnitar, Ioan Arcoși i-a înaintat acestuia din urmă un „memorial”⁵²¹. Rămâne de văzut ce anume conținea acest memorial. Cu aceeași hotărâre și îndrăzneală, Ioan Arcoși va redacta și expedia un alt fel de memorial, într-un moment cheie (anii 1849-1850), în care nu lipseau memorialele în favoarea cauzei românilor din întinsa monarhie habsburgică. Dar să revenim la cele întâmplare în cursul celui deal patrulea deceniu al secolului al XIX-lea (anii 1831-1840) – cei ai contaminării de suflul romantic, îmbibat de îndrăzneală revoluționară ori carbonară, în Europa.

În aceste împrejurări, tocmai pe când scaunul arhieresc de la Arad era vacant în urma decesului primului episcop „de neam român” Nestor Ioanovici (în 1830), „adunarea românilor pentru lichidarea «datoriei Nicoriene»”, ținută în vara anului 1833 în „Aradul-Vechi”, s-a bucurat de prezența clericilor și avocaților din părțile Aradului⁵²². Bănuim că Ioan Arcoși nu ar fi lipsit de la acest moment al reiterării dorinței de separare ierarhică față de forurile din Sremski Karlovci.

Ioan Arcoși împreună cu ceilalți membri ai Comunității românești de legea greco-neunită aveau de ce să fie mulțumiți văzând că românul Gherasim Raț devenise în anul 1835 episcop al Aradului după o sedisvacanță destul de lungă (1830-1835).

În deceniul următor (1841-1850), biserica Sf. Ioan Botezătorul din Arad (cea de pe vechiul amplasament de lângă Mureș) a fost ridicată problema adunării banilor necesari reparațiilor bisericii⁵²³.

Situația sa profesională se îmbunătățise prin trecerea în funcția de procuror („ügyész”) în conducerea administrativ-juridică a orașului liber

---

⁵²⁰ După cum stă scris pe versoul fotografiei septuagenarului avocat, reușată în culori. Ținem să aducem mulțumiri familiei depozitare pentru această copie color.

⁵²¹ Ioan Arcoși, *Pentru istoria național-bisericească*, în „Albina”, 1870, nr. 37, 10/22 mai, p. 1 (Foișioara).

⁵²² Ion Dimitrie Suci, Radu Constantinescu, Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului (prescurtat I. D. Suci, R. Constantinescu, Documente), vol. II, documentul nr. 319, p. 636-639. A se vedea „stihurile” care fuseseră citite acolo, iritând simțămintele ierarhiei bisericești din orașelul mitropolitan din Srem, Karlowitz.

⁵²³ O consemnare dintr-un proces verbal al ședinței Comunității Sf. Ioan Botezătorul din Arad, din anul 1858 pomenește „socoșile DD/-lor/ Ioan Arcossi și Mihail Cociuba în A/nul/ 1842 date despre bani p/t/o reapararea bisericii adunați”; Cf. APORAC, loc. cit., f. 85 v.

regesc Arad. Prietenul și colegul său, Teodor Serb de Cuvin, îi semna diploma de cetățean de onoare al orașului Arad în anul 1838⁵²⁴.

Motivul pentru care îi cerea parohului I. Mornăilă din Șiclău în luna martie 1841 o copie din registrul celor botezați în prospera localitate Șiclău îl putem doar bănuși deocamdată. Din această copie reieșea că tatăl său se numea Nicolae iar mama se numea Maria⁵²⁵. Naș îi fusese Adam Șerban din nemotenia nobiliară care a dat o serie întreagă de intelectuali.

Odată cu apariția și răspândirea prin abonamente a ziarelor de expresie românească de la Brașov, juristul Ioan Arcoși nu numai că le citea la „Căfană” și apoi răspândea exemplarele venite prin poștă ci se transforma într-un corespondent al redactorului George Bariț. Merită să ne facem o idee despre erudiția acestui corespondent, semnat cu caractere chirilice „Ioan Arkoszi, fiscal domnesc și asesor judecătoresc, Arad” în 3/15 noiembrie 1844: „Domnule redactor ! Io sum unu dintre aceia cari mai mult doresc decât /înfăptuiesc/ /.../ și puterile m-ar lăsa a face. E/xemplu/ «Non omnes possumus omnia», dă-mi acel puțin /pe/ care /il/ pot, dacă-l fac: și /mi-/am împlinit datorința.

În privința prețurilor la opt /tomuri/ Șinkai-Klain/iene/ prin D. Gavra așezat fiind. Pe toate le știu și prețul păstă măsură /de/ mare îl judec, iar din așa preț fac urmare: nu-i loc de a se spori kumpărătorii cărților Românești și acei puțini i-am perde din semețire pânătru națiune. Și me-o fac îndatorat cu observațiile aceste/a/ că, așe rugare Domniei tale trimisă, să binevoiești în foae a le publica cu subtăcere/a/ numelui meu, din pricină că nu voesc pretenii/le mele/ cu D/omnul/ Gavra [a le strica]. Iar a-i descoperi fapta necuvincioasă e de lipsă pentru contra sfătuirii prietenoase: [căci] din /credulitatea/ binevoitorilor Români a făcut o speculație privată prin care mulți s-or îndoii; astă dată a fi spre ajutoriu /.../”⁵²⁶.” În presa contemporană a curs multă cerneală pe tema modului abonării acestor tomuri de istorie. Din această pricină, lui Alexandru Gavra nu i-au scăzut meritele în istoria culturii românești. Aromânul Alexandru Gavra – originar din Oradea – profesor la Preparandia din Arad pentru învățători în limba română, era unul dintre abonații arădeni asidui ai publicațiilor românești. Împreună cu Ioan „Arkossy” prenumerau (recte făceau rost de abonamente), printre altele,

---

⁵²⁴ Arhiva familiei Arkossy din Arad.

⁵²⁵ Idem.

⁵²⁶ Biblioteca Academiei Române, București (prescurtat BARB), mss. rom. nr. 1004, f. 63 /textul de pe această filă pare neterminat/.

pentru „Magazin istoric pentru Dacia”⁵²⁷. Centrul cultural de expresie românească din Blaj era concurat de către cel din Arad în privința abonării la cartea laică tipărită în limba română.

În mod neîndoielnic, Ioan Arcoși se număra printre „bărbații de frunte” ai românilor greco-neuniți din orașul de reședință al comitatului Arad, care întemeiaseră în acel deceniu prerevoluționar și romantic (1831-1840) Comunitatea credincioșilor români greco-neuniți de pe lângă Biserica Sfântul Ioan Botezătorul (situată pe atunci între strada Episcopului și cea a Mielului [recte străzile Nicolae Bălcescu și a Unirii])⁵²⁸. În calitate de președinte al acestei Comunități, Ioan Arcoși expedia sub semnătura sa în august 1847 o circulară cu caracter național-bisericesc, având o tentă de împotrivire față de ierarhia bisericească sârbă⁵²⁹.

Între timp cariera lui Ioan Arcoși a cunoscut încă un urcuș în primăvara anului 1848, numărându-se între cei cinci viceprocurori („alügyész”) prezenți în ședința din data de 1 martie 1848 a Congregației comitatului nemeșesc al Aradului⁵³⁰. Ioan Arcoși cât și Mihail Cociuba erau menționați în preambulul ședințelor Comunității drept „judecători de Tablă” ceea ce era tot una cu funcția de viceprocuror comitatens⁵³¹.

Cum Comunitatea românească din Arad, în primăvara anului 1847 se afla în legături de colaborare în vederea unor revendicări unitare cu cea din Lugoj, Timișoara și cea din Oradea⁵³², nu e de mirare că la o lună de la acel martie revoluționar de suflu european din orașele imperiului habsburgic, „românii din Arad țin o primă conferință la 12/24 aprilie /1848/ și lansează un apel semnat de avocatul Ioan Arcoși și profesorul de la Preparandie, Vincențiu Babeș. Prin acest apel, românii greco-neuniți din Banat [și Crișana – n.n.] erau invitați să trimită pe data de 3/15 mai la Pesta, din fiecare comunitate /bisericească greco-neunită/ cel puțin câte un deputat” /.../. Apelul, publicat de George Bariț în numărul din 26 aprilie 1848 al „Foi pentru minte /.../” din Brașov și destinat proaspăt înființatului Minister de resort la Pesta, cuprindea trei puncte: 1) respectarea

---

⁵²⁷ Horia Nestorescu I., *Știri inedite privind tipărirea și răspândirea „Magazinului istoric pentru Dacia” în țările române*, în „Studii și articole pentru istorie”, București, 1968, nr. 11, p. 59.

⁵²⁸ Arhiva Parohiei ortodoxe române din Arad-Centru (prescurtat APORAC), registrul cel mai vechi dintre cele ce s-au păstrat. Cel anterior nu a fost găsit.

⁵²⁹ Idem, f. 23. Vezi și Arhiva Parohiei greco-răsăritene din Oradea.

⁵³⁰ Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Arad (prescurtat SJANA), Fondul Prefectura Județului Arad (prescurtat Pref.), Registrul nr. 1/1848, ședința din 1 martie 1848, p. 1.

⁵³¹ APORAC, registrul de procese-verbale ale ședințelor, f. 20, ședința din 6/18 august 1847.

⁵³² Idem, f. 18, ședința din 12/24 mai 1847. pct. 29.

proporționalității etno-lingvistice a delegaților la iminentul Congres iliric; 2) Secția de Culte a Ministerului ungar pestan să dispună respectarea proporționalității delegaților ținând seama atât de majoritatea numerică a românilor din diecezele bănățene și crișene cât și de minoritatea numerică alcătuită din „sârbi, greci sau de alte nații”; 3) locul „de întrunire al viitorului congres bisericesc” să fie „Aradul sau Timișoara”, centre ale «naționalităților de religia g. n. u.»⁵³³.

În ședința Comunității de pe lângă biserica Sf. Ioan Botezătorul din Arad din data de 26 aprilie 1848 unul din punctele de pe ordinea de zi prevedea următoarele: ca nu cumva lucrările Comunității să aibă de suferit prin deplasarea președintelui Ioan Arcoși la adunarea românilor greco-răsăriteni în Pesta la începutul lunii viitoare, a fost ales în mod temporar președinte un alt membru în persoana doctorului de medicină Atanasie Șandor⁵³⁴.

Roman Giorogariu evoca anii 1840-1860: „În vremea aceea românii nu aveau cluburi politice ori literare. Pe rândul casei se adunau la cină de mămăligă. La acest „jour” de mămăligă luau parte profesorii și intelectualii. Casa primului avocat român în Arad, Ioan Arcoși, era cartierul general al întrunirilor, Miron Romanul și Gheorghe Popa grăitorii.

Marele fiu al Aradului, notarul și sufletul Sinodului, autonomist din Chișineu, deputatul dietal din 1861, mai în urmă comitele suprem al Aradului, Gheorghe Popa, era **spiritus rector** – **ul** mișcărilor culturale și politice în Arad, un al doi-lea Moisa Nicoară. La inițiativa lui se înființează în Arad la anul 1862 „Asociațiunea națională pentru cultura poporului român”. Așa a serbat generația a doua semicentenarul de la înființarea preparandiei. Din centrul cultural se dezvoltă centrul politic din Arad...

Dar nu eu, admiratorul înaintașilor mei și evlaviosul paznic al acestei sfinte moșteniri, intercalez arbitrar în istoria acestui institut atributele de venerație, ci însuși Gheorghe Popa, cel ce știa de unde a venit lumina, zice: „Ah, binecuvântată să fie preparandia în vecii vecilor. Preparandia aceasta, de se vor căuta urmările ei, în națiune desfășurate, ar trebui ai noștri să o venereze ca un fel de paladiu, ca ceva sanctual; la care Românii în toți anii, ca la o rugă ar trebui să concură.” Cuvinte izvorâte din cea mai curată inimă românească⁵³⁵.

Pavel Petrilă și Ioan Arcoși se aflau la Pesta între 3/15-9/21 mai 1848 împreună cu doi fruntași români din protopopiatul Chișineului (clericii

⁵³³ Ion Dimitrie Suciu, *Revoluția de la 1848-1849 din Banat*, București, 1968, p. 55-56.

⁵³⁴ APORAC, loc. cit., f. 36 v., punctul 92.

⁵³⁵ Ziarul „Românul”, 4/17 noiembrie, 1912, Arad, p. 4. Mulțumesc domului Aurel Dragoș pentru semnalarea acestei evocări memorialistice.

Pavel Boțco și George Țapoș⁵³⁶) în cadrul Adunării celor 39 de delegați greco-neuniți, cerând printre altele în Petiția din 9/21 mai 1848 «sistarea apartinerii lor la ierarhia sârbească», dar și o tratare „cu mai mare băgare de seamă de aci înainte” a românilor⁵³⁷. Ioan Arcoși nu părăsise Pesta. De aceea absenta de la ședința din data de 7/19 mai 1848 a Comunității bisericești de pe lângă biserica Sf. Ioan Botezătorul din cartierul central al Aradului⁵³⁸.

Era firesc să se numere între cei cinci deputați mireni pentru Congresul național-bisericesc propus de către palatinul Ștefan de Habsburg, pe data de 27 iunie 1848 la Timișoara, anulând în felul acesta propunerea inițială: Carlovițul din Sremul de peste Dunăre (sediul mitropoliei greco-neunite, de rit răsăritean, alcătuită preponderent din clerul și mirenii de expresie sârbo-slovenă).

În ședința din 22 august 1848 a Comunității românești de pe lângă biserica Sf. Ioan Botezătorul din Arad, Ioan Arcoși renunța la președinție în favoarea „primarului Dimitrie Haika”⁵³⁹ [de fapt locțiitor de primar în urma numirii lui Török Gábor comisar pentru probleme de alimentație și aprovizionare a taberei militare ungare din orașul Arad].

Sigur pe el, Ioan Arcoși propunea în aceeași ședință ca registrul de procese-verbale să fie purtat de atunci încolo nu numai în limba maghiară ci și în limba română⁵⁴⁰.

A fost indignat de comportamentul „teroristic” al trupelor maghiare față de cei care rămăseseră loiali Casei de Habsburg și Constituției imperiale de la Olmütz după declanșarea războiului civil în octombrie 1848, desfășurat între trupele imperiale și cele ale statului ungar⁵⁴¹. Grăitoare găsim rândurile din memoriul acestui consilier magistratual: „Înalt Minister

---

⁵³⁶ Silviu Dragomir, *Studii și documente privitoare la revoluția românilor din Transilvania în anii 1848-49. Istoria revoluției, partea întâia. În ajunul revoluției. Primăvara libertății. Mișcarea politică la românii din Banat și Ungaria până în toamna anului 1848*, vol. V, Cluj, p. 334; (prescurtat: S. Dragomir, *Studii și documente*).

⁵³⁷ Ion Dimitrie Suci, op. cit., p. 65, 66 și 67; Cf. Teodor Victor Păcățian, *Cartea de Aur /.../, vol. I*, p. 343 și 236. Vezi și BARB, mss. rom. 1061, f. 257 („Petiția neamului românesc din Ungaria și Banat”).

⁵³⁸ SJANA, Fondul Protopopiatul ortodox-român al Aradului, dos, 11/1848, f. 21.

⁵³⁹ APORAC, op. cit., f. 38, pct. 4.

⁵⁴⁰ Idem, f. 38 v, pct. 9.

⁵⁴¹ Vezi anexa 1, cuprinzând memoriul lui Ioan Arcoși redat în limba germană și în traducere românească, în studiul nostru recent: Dan Demșa [recte Demșea] *Solidarități între intelectualitate și popor la Mureșul inferior* (anul 1850), în volumul colectiv *Istorie, cultură și societate: volum omagial dedicat istoricului Stelean Ioan Boia*, Vasile Goldiș University Press, Arad, 2014, p. 58-63.

cezaro-crăiesc de Interne ! Cum pretutindeni, așa și în districtele din Ungaria, românii au așteptat cu cel mai mare dor triumful final, plin de glorie, ca să fie nimicite tendințele teroriste ale maghiarilor.

Numeroasa populație românească a acestei Uniuni își vedea întru această [victorie –n. n.] întreaga ei salvare internă de infamul despotism maghiar care încălca cele mai nobile sentimente ale omului.

Fiecare pagină de ziar a rebelilor poartă urmele persecuției și umilirii românilor pe parcursul întregii rebeliuni [antihabsburgice], ceea ce îmbogățește într-o măsură suficient de mare nobila lor fidelitate [a românilor] față de cauza cea bună”.⁵⁴²

Dar să revenim la aspectele schimbărilor la nivelul funcționăresc din cadrul conducerii comitatului în vara anului 1848. Sporirea numărului judecătorilor era determinată de înmulțirea numărului proceselor juridice. De remarcat ar fi faptul că în cadrul primului lot de 10 noi judecători numiți în ziua de 19 iulie 1848, doar doi erau cei de expresie cert românească identificați de către noi: Ioan Arcoși („Árkossy János”) și Petru Vanc⁵⁴³. Sporirea numărului judecătorilor nu a încetat decât în momentul punerii în funcțiune a tribunalelor „de judecată pe loc” (marțiale) în toamna aceluiași an.

La o cercetare ulterioară l-am putea identifica pe I. Arcoși dacă a însoțit sau administrația comitatensă arădeană în momentele ei de refugiu la vest sau nord de orașul Arad în intervalul noiembrie 1848-martie 1849.

Dacă este să ne luăm după registrul de procese verbale ale Comunității, ultima ședință a acesteia din anul 1848 s-ar fi desfășurat în 23 august. Există plauzibilități și mai ales contexte pentru a decela activitatea ei ulterioară. Orașul Arad devenea un important punct de concentrare a trupelor militare ale statului ungar în tabăra de sub conducerea maiorului Máriássy. Începuseră ostilitățile, deocamdată surde, între cei din cetatea Aradului aflați sub conducerea bătrânului comandant Berger. Biserica Sf. Ioan Botezătorul cât și sediul episcopului Gherasim Raț cât și cel al Comunității, toate situate lângă Mureș, pe malul opus cetății, s-au aflat sub tirul canonadei din cetatea imperială începând de la începutul lunii octombrie 1848 până în iulie 1849. Nu știm exact unde a fost retrasă arhiva Comunității și nici cine l-a însoțit pe episcopul Gherasim Raț la Cuvin, în

---

⁵⁴² Idem, p. 60-61, memoriul lui Ioan Arcoși.

⁵⁴³ SJANA, Pref., Reg. 1/1848, poziția nr. 1526 din procesul verbal al ședinței conducerii comitatului Arad din data de 19 iulie 1848. Vezi și capitolul c) din studiul nostru *Funcționarii români în structurile de conducere administrativ-politică și juridică de pe teritoriul comitatului Arad (1846-1894)*, în „Ziridava”, Complexul Muzeal Arad, vol. XXIII, Arad, 2002, p. 131-132.

podgoria Aradului, unde acesta a rămas până la încetarea ostilităților în septembrie 1849 în aceste părți.

Prezent la lucrările Sinodului eparhial de la Chișineu (azi Chișineu-Criș), desfășurat în 17-18 aprilie stil vechi 1849, Ioan Arcoși îl evoca în manuscrisul său memorialistic, intitulat „Autobiografie”, redactat în anul 1874 la Arad⁵⁴⁴.

În registrul de procese verbale al Comunității românești există un hiat până la data de 11/23 mai 1852 când era reluată activitatea ei, din păcate doar de la punctul nr. 11 al ședinței sale, sub „prezidiul D-lui Ioane Popoviciu”⁵⁴⁵, avocat originar din părțile Beiușului. Ioan Arcoși era absent de acolo (ne referim la ședința mai sus amintită, cea din 11/23 mai 1852).

Din altă sursă – memoriul lui Ioan Arcoși către Ministerul de Interne de la Viena, text redactat în limba germană la Arad în ziua de 1 noiembrie 1849 – aflăm că imediat după intrarea trupelor imperiale de sub comanda generalului Schlick și apoi a trupelor imperiale țariste în aceste părți, „în ședințele Comunității bisericești /greco-răsăritene din orașul Arad/ din 30 septembrie și 14 octombrie [1849]” a fost luată hotărârea trimerii neîntârziate a câtorva deputați la Viena pentru a-și manifesta „fidelitatea față de Majestatea Sa și față de prea înalta Casă Conducătoare”⁵⁴⁶. Ioan Arcoși nu s-a numărat între cei trei delegați ai „diecezei române” arădene, care semnavă la Viena în ziua de 15 noiembrie 1849 o apelare către „Maiestate”⁵⁴⁷. La cei 54 de ani ai săi obosise mergând „din sat în sat” și ținând adunări împreună cu mai tânărul Vincențiu Babeș (de 40 de ani) în cursul lunii octombrie 1849 pentru colectarea unor bani în vederea deplasării acestor trei delegați la Viena pentru a se alătura la Petiția

---

⁵⁴⁴ Vezi în volumul lui Florian Dudaș, *Avram Iancu în tradiția poporului român*, Ediția I-a, Timișoara, 1989, p. 93; Cf. Preot dr. Pavel Vesa, *Eparhia Aradului în perioada episcopului Gherasim Raț (1835-1850)*, Arad, 2008, p. 265, nota de subsol 922.

⁵⁴⁵ APORAC, op. cit., f. 47.

⁵⁴⁶ Vezi Anexa 1 a lucrării mele *Solidarități între intelectualitate și popor la Mureșul inferior* (anul 1850), [prescurtat *Solidarități*] publicată în volumul colectiv, sub coordonarea lui Cristian Bențe, *Istorie, cultură și societate* – volum omagial dedicat istoricului Stelean Ioan Boia, „Vasile Goldiș” University Press, Arad, 2014, p. 61 (traducerea exemplarului german al copiei publicată aici împreună cu textul românesc); Cf. SJANA, Pref., Acta Congregationum, dos. 1473/1849, f. 6-6 v.

⁵⁴⁷ *Mișcarea națională a românilor din Transilvania între 1849-1919*. Documente, vol. I, (8 august 1849-31 decembrie 1851), 1996, Cluj-Napoca, p. 178 (prescurtat: *Mișcarea națională a românilor*, vol. I, 1996); Vezi și Dan Demșea, *Solidarități*, în op. cit., p. 52.

românească din 25 februarie 1849⁵⁴⁸, petiție valabilă și recunoscută de românimea de ambele confesiuni creștine din provinciile istorice românești.

Mai puțin cunoscută este propunerea iterată în cercurile românești ardeleno și bănățene – începând din luna octombrie 1849 – pentru a fi obținută numirea în postul de ban al Banatului a lui Petru („Pera”) Mocioni⁵⁴⁹. Autoritățile de la Viena au amânat sine die răspunsul.

Tot ceea ce cunoaștem deocamdată despre propunerea de numire în cursul lunii decembrie 1849 a unui comisar civil pentru districtul Oradiei Mari este conținut în articolul corespondentului anonim al ziarului „Bucovina” din Cernăuți. Acest corespondent cita existența unei adrese a episcopului Gherasim Raț al Aradului – întocmită în numele tuturor românilor districtului militar și civil al Oradiei – către guvernatorul Ungariei, baronul Geringer: „Având românii majoritatea în districtul Oradiei Mari, să se denumească” un român drept comisar suprem dintre următorii candidați posibili: Petru Mocioni, Teodor Serb și Ioan Arcoși. Răspunsul lui Geringer a fost plin de promisiuni liniștitoare, după cum ne lasă să înțelegem corespondentul anonim din Arad, semnat în 22 decembrie 1849⁵⁵⁰. Identificarea autorului anonim înclină spre medicul Atanasie Șandor din Arad, prin persoana căruia „senatorul” arădean Ioan Arcoși se abona în decembrie 1849 la ziarul „Bucovina” pe semestrul I al anului 1850, plătind 5 florini⁵⁵¹. În același timp, Ioan Arcoși se abona la „Gazeta” lui Bariț de la Brașov pe același semestru⁵⁵².

Cel puțin, la începutul anului 1850 când Ioan Arcoși era revenit acasă de la Viena, situația nu se schimbase. Într-o relatare scrisă a profesorului Atanasie Șandor din Arad către George Bariț, din data de 11 februarie 1850 stil nou, acesta îi releva faptul că Ioan Arcoși era „puternic persecutat de ungurii cei mai înalți în diregătorii”⁵⁵³.

Deși Ioan Arcoși nu mai era pretor cercual ci doar consilier orășenesc, el cunoștea ce se întâmpla în teritoriul comitatens arădean. El sau un alt corespondent anonim (nesemnat) îi scria lui G. Bariț în cursul anului 1850 că „nu dorea o comisie de anchetă în zona Petriș-Săvârșin, compusă

---

⁵⁴⁸ Ciorna raportului redactat sau dictat de către comisarul guvernamental Atzél János la începutul lunii decembrie 1849; vezi în lucrarea mea *Solidarități*, în op. cit., p. 51, nota de subsol nr. 13; Cf. SJANA, Pref., Acta Congregationum, dos. 1473/1849, f. 4 v. și f. 4.

⁵⁴⁹ *Mișcarea națională a românilor*, vol. I, 1996, documentul nr. 60, p. 141-142: „Viena, 30 octombrie 1849”, agentul de Curte Ioan Dobran către episcopul Andrei Șaguna („Alle wollen Pera”= toți îl vor pe Pera).

⁵⁵⁰ „Bucovina”, Cernăuți, 1850, nr. 1, 6 ianuarie, p. 3.

⁵⁵¹ BARB, mss. rom. nr. 1016, f. 241 v.

⁵⁵² Idem, f. 242 v.

⁵⁵³ *George Bariț și contemporanii săi*, vol. II, București, 1975, p. 365.

din funcționari maghiari ci din” «ablegați din Viena, care să-l încunoștințeze [chiar] și pe împărat /.../»⁵⁵⁴. Lucrurile aveau să fie remediate începând din anul 1853 când au fost demarate o serie de reforme economice și administrative⁵⁵⁵.

De-alungul celui de-al șaselea deceniu (1851-1860), Ioan Arcoși a rămas în funcția de președinte al Comunității bisericești laice greco-neunite din Arad. Nici la sfârșitul anului 1856 nu fuseseră încasați din donații bani suficienți pentru edificarea noii biserici catedrale. În „Protocolul ședinței /.../ ținută în școală”, în data de 27 decembrie 1856, Ioan Arcoși cerea dispensarea din postul de președinte din cauza slăbiciunii bătrânețelor și a depărtării locuinței sale (situată în cartierul Șarkad – azi în cartierul Pârneava). Comunitatea refuza să-l înlocuiască și îl reconfirma în această cinste⁵⁵⁶.

Preocupările sale pentru abonarea gazetelor nu a slăbit deloc. În anul 1860 frecvența cafeneaua „Carl” de pe strada Domnilor (azi strada Mihail Eminescu), abonată la „Telegraful Român” și la „Gazetă”. Comesenii săi erau de asemenea abonați, printre altele, la aceste ziare. În plus, promiteau că se vor abona la „Naționalul” din București⁵⁵⁷.

În ședința „Comunei de cult română de la sfânta biserică catedrală a lui Sfântul Ioan Nainte Mergătorul /din Arad, ținută în ședința din/ 10/22 iulie 1860” de sub președinția lui Ioan Arcoși, notar fiind învățătorul Nicolae Costa, a avut loc un protest: „o ridicare împotriva «aserțiunii» senatorilor de naționalitate maghiară și mai ales [împotriva] d/omnului/ conte Mailath, [care] peste toată așteptarea noastră [uitându-și străvechea origine română] a pășit în public /.../cum că toți locuitorii Ungariei, fără diferență religioasă ar fi de a se privi maghiari”⁵⁵⁸.

Grupul cititorilor arădeni ai ziarelor de expresie românească se dovedeau activi la începutul lunii ianuarie 1861⁵⁵⁹, fiind aleși în adunarea generală de constituire a Comitetului comitatens arădean. Un corespondent „de pe Secaș”, semnat M. M. (probabil parohul Meletie Miculescu, prezent la această adunare reprezentativă) remarca faptul că „D-l avocat Arcoși țin

⁵⁵⁴ BARB, mss rom 978, f. 392-392 v.

⁵⁵⁵ Vezi în studiul nostru *Realități mentale în lumina rapoartelor poliției austriece din Guvernământul Ungariei (1849-1860. Preliminarii la o istorie a partidelor)*, în „Identitate și alteritate. Studii de imagologie”, vol. II, Cluj, 1998, p. 274, passim.

⁵⁵⁶ APORAC, loc. cit., f. 69-70 (punctele nr. 1, 2 și 3 de pe ordinea de zi), f. 71.

⁵⁵⁷ „Telegraful Român”, Sibiu, 1860, nr. 9, din 3 martie, p. 35.

⁵⁵⁸ I. D. Suci, R. Constantinescu, Documente, vol. II, doc. Nr. 472, p. 800-801.

⁵⁵⁹ Ocazionată de reconstituirea vechii organizări comitatense din „Vormärz”, suspendată de împărat în vara aceluiași an (1861).

o cuvântare în limba română, plină de adevăr și în toată privința deslușitoare de trebile cele importante din ziua de astăzi față cu românii, dar nu putu fi înțeles [de ceilalți auditori] pentru că fuse întrerupt întruna” [de către cei care nu acceptaseră deocamdată libertatea de expresie în altă limbă decât cea maghiară]⁵⁶⁰.

Energia intelectuală de expresie locală românească, concentrată în jurul Comunității laice de pe lângă biserica Sfântul Ioan Botezătorul, s-a îndreptat în iunie 1861 spre Conzistoriul Episcopiei greco-răsăritene din Arad. Președintele și notarul Comunității, respectiv Ioan Arcoși și Nicolae Costa, le-au cerut factorilor conzistoriali să întreprindă o serie de diligențe pentru înființarea unei catedre de limba română [la gimnaziul local] iar I. Arcoși în persoană îi cerea, în 21 iunie stil vechi 1861, episcopului său sprijinirea delegaților arădani în drum spre Viena, delegați care urmau să se alăture celorlalți (ardelenilor)⁵⁶¹.

Aprobările pentru înființarea Asociațiunii culturale românești au sosit la Arad prin intermediul Episcopiei locale în toamna anului 1862. Pe atunci I. Arcoși era notar în Sâmbăteni, sat străvechi situat pe malul drept al Mureșului. În campania dusă pentru înscriere în această asociație de largă anvergură teritorială (chiar europeană), notarul din Sâmbăteni sta în fruntea celor 9 înscriși din sat la începutul anul 1863⁵⁶². În anul următor (1864) el apărea în calitate de „jude cercual” în „Borosiebesi” [azi Sebiș], cu suma de 10 florini pe trei ani (1863-1865)⁵⁶³.

La cei 66 de ani, în plină epocă a „Provizorium”-ului, favorabilă pentru angajarea funcționarilor români în conducerea comitatensă sub Teodor Serb de Cuvin sau apoi sub George Popa de Teiuș, Sebișul părea să fie un loc de surghiun pentru bătrânul jurist. Cine putea bănuși că el va mai trăi încă 20 de ani, până în anul 1883.

În februarie 1867 se instaura dualismul austro-ungar („Ausgleich”-ul), acel „compromis” al aristocrației austriece cu clasa conducătoare de nuanță liberal-conservatoare. Un corespondent al ziarului budapestan de expresie românească, intitulat „Concordia” începea să scrie în 19 februarie

---

⁵⁶⁰ „Telegraful Român”, Sibiu, 1861, nr. 1, Duminică, 5/17 ianuarie, p. 3.

⁵⁶¹ *Mărturii privind lupta românilor din părțile Aradului pentru păstrarea ființei naționale prin educație și cultură (1784-1918). Documente referitoare la Episcopia ortodoxă a Aradului* (Studiu introductiv, note și comentarii de prof. Dr. Vasile Popeangă), Arad, 1986, p. 137-138. (Prescurtat *Mărtirii*, 1986).

⁵⁶² SJANA, Fondul Astra – Despărțământul Arad, dos. 27/1863: Registrul celor înscriși, fila 319 v., poziția 1472.

⁵⁶³ Vezi broșura „dată prin Direptiunea Asociațiunii” intitulată *Catalogul membrilor si Statutele Asociațiunii naționale în Aradu pentru cultura și conversarea poporului romanu*, Aradu, 1864, cu tipariulu lui L. Réthy, p. 4.

1867 „Din comitatul Aradului” către „Onorata Redacțiune!” , semnându-se „Un român”, identificat de noi în persoana lui Ioan Arcoși. Articolul său constituia un răspuns către „Brutus” la articolul acestuia din urmă, publicat în nr. 19-126 al ziarului românesc „Albina” de la Viena. Din rândurile sale deducem că nu împărtășea punctul de vedere al lui „Brutus” pe care-l bănuim a nu fi altul decât fostul prim-vicenotar comitatens Ioan Goldiș (sub conducerea lui George Popa de Teiuș) dezamăgit la vârsta de 30 de ani de restaurarea conducerii comitatului și revenirea vechilor funcționari de expresie maghiară – autocaracterizați drept „guvernamentali” – pe fondul unui climat mental administrativ-politic dualist, văzut de către contemporanii cu vederi radical-moderate sau de către cei cu orientări de stânga, fie ei chiar autocaracterizați „independentiști” sau „pașoptiști” de expresie maghiară. De aici și, mai ales din rândurile lui Ioan Arcoși, trebuie să constatăm existența a cel puțin două curente de opinie în rândurile preoțimii și al amplexaților laici de etnie română. El scria că „românii diferă în mijloace, dar scopul ne e tuturor numai unul”. Mai încolo dădea de înțeles, referindu-se la atitudinea și acțiunile funcționării de expresie maghiară din Arad în frunte cu Petru Aczél, că „nici măcar un cuvânt nu e adevărat” din afirmațiile corespondentului „Brutus”⁵⁶⁴.

În altă parte a articolului său, I. Arcoși își amintește, pe de altă parte, cum în toamna anului 1849 „părintele lui Petru Aczél, Ioane Aczél fiind șeful comitatului [recte al Cercului] arădan”, i-a protejat de persecuții pe acei „nenorociți ce-și aflau azil /.../ aici”⁵⁶⁵. Era vorba de foștii honvezi refugiați în aceste părți după capitularea armatei republicane ungare. Într-un mod tacit, autorul pune în contrapagină persecuțiile inițiate de către bătrânul comisar guvernamental Ioan Aczél împotriva celor de etnie română, fideli împăratului de la Viena atât în timpul războiului civil de la 1848-1849 cât și câțiva ani după aceea. În memoriul său către Ministerul de Interne de la Viena din data de 1 noiembrie 1849, el sublinia plin de indignare aceste aspecte.

Judecând după prezența sa în orașul Arad în vara anului 1867, bănuim că a revenit aici în calitate de avocat pledant. Postul său de la Sebiș fusese ocupat conform vechii tradiții de reînnoire a funcționarilor de către unul fidel noului regim dualist. Astfel se explică posibilitatea alegerii sale în calitate de „fișcal substituit” (adică jurisconsult) al Asociațiunii naționale arădane pentru cultura poporului român în cadrul ședinței a VI-a, bisăptămânale, a Direcțiunii acesteia din data de 12 mai stil nou 1867, în

---

⁵⁶⁴ „Concordia”, Budapesta, 1867, nr. 19, 5/17 martie, p. 73.

⁵⁶⁵ Idem, p. 74.

prezența președintelui Miron Romanul, protosincol. La punctul 63 al ordinii de zi notarul scria în Protocolul ședinței următoarele: „fiindcă Mihai Besanu, fișalul Asociațiunii este ales asesor comitatens în comitatul Caraș și s-a mutat la Lugoj, Ioan Arcoși, avocat, este ales de fișcal substitut” în locul aceluia⁵⁶⁶.

Anul 1870 este unul de început de criză temporară a mișcării naționale românești. Atitudinile tindeau să se radicalizeze. Nu a fost întâmplătoare apărarea pe care i-a luat-o funcționarul Ioan Moldovan într-o diatribă în presa românească: „Pre cei mai demni și zeloși și probați bărbați prin insolenta voastră i-ați scos din societate; pe Arcușiu, caracter de oțel, l-ați făcut idiot; pe alții îi respingeți că sunt bănățeni; și pre alții pentru alte absurdități; și așa ați rămas singuri stăpânii situațiunii, adică a nihilismului produs de voi ! –”⁵⁶⁷.

Cu sarcasm și umor, Ioan Arcoși s-a descărcat de unele amărăciuni prin colaborări la revista umoristică „Gura Satului” între anii 1870-1882. Prin anii 1873-1874, „octogenarul” [sic ! - septuagenarul] Ioan Arcoși deschisese o listă de subscripție în vederea acoperirii amenzii și a cheltuielilor de judecată datorate de tânărul candidat de avocat din Arad, Francisc Hossu-Longin, pentru articolul său satiric publicat în „Gura Satului” din Arad⁵⁶⁸. Ca să-și poată întreține familia, a acceptat funcția de adjunct notarial.

Corolarul analizelor sale critice referitoare la împrăjările din ce în ce mai vitrege pentru existența funcționarilor români l-a exprimat spre sfârșitul vieții sale sub forma unei corespondențe din Arad – datată 16 mai 1881 – către George Bariț (strămutat de multă vreme la Sibiu) – un veritabil bilanț care nu era destinat publicării: „așa se vede că /.../ pe puținii juzi [recte judecători] regești de /neam/ român i-or depărtat din ținuturile românești ca să nu aibă ocaziune /de/ a veni” în coatingere cu românii /.../ pe-o câțiva pretori de /neam/ român ce /i/-am avut, i-or amovat de la oficiu și i-or degradat la posturi de scrietori /iar/ în centru, la comitat abea mai avem un dregător român, dar nici acela nu e șef, ci /.../ scrietori”⁵⁶⁹.

Cercetări arhivistice ulterioare vor aduce clarificări în privința căsătoriei sale cu Ileana Constantin (sau Constantini) cât și în privința datelor de naștere ale fiului Aurel⁵⁷⁰ și a fiicei Teodora⁵⁷¹. Numele Teodorei

---

⁵⁶⁶ „Concordia”, 1867, nr. 48, 19 iunie/1 iulie, p. 167.

⁵⁶⁷ „Albina”, 1871, nr. 20, 4/16 martie (articol nesemnlat, expedit din „Șiria, fauru 1871”).

⁵⁶⁸ Francisc Hossu-Longin, Amintiri, Cluj, 1982, p. 260.

⁵⁶⁹ BARB, mss. rom. nr. 977, f. 50-51.

⁵⁷⁰ Conform informației pe care mi-a împărtășit-o Ștefan Arcoși în 1980, Aurel ar fi fost botezat de către un membru al familiei Mocioni.

apare în scurta scrisoare de răspuns a tatălui ei din Arad în 7/19 ianuarie 1879 către avocatul Francisc Hossu-Longin, stabilit în părțile Devei. Merită să redăm aceste rânduri în grafia lor latinizantă: „Bileta de gratulațiune la Anul Nou /1879/ cu osebita bucurie am primitu, ... căci și din depărtare mi-ai dat proba de stimă simpatică; apoi legătura capetelor mi-au reflectatu și la acela raru evenimentu că îndepărtatu de aici in diua cununiei fiicei mele Teodora, ca din atmosfera cadiută mi-ai facutu bucuria. Pentru toate aceste/a/ primește /.../ îți rămân sincer addictu, Ioane Arcossy”⁵⁷².

Decesul lui Ioan Arcoși („Árkossy János) în 29 aprilie 1883, pe vechea stradă a Fabricii nr. 2 (azi strada Hunedoarei), la 86 de ani, ne-a oferit o confirmare în plus a anului nașterii sale în 1797⁵⁷³. A fost înmormântat în cimitirul „Pomenirea”, aflat la marginea cartierului său, Pârneava din Arad.

În încheiere (epilog), cel care nu uitase de memoria lui Ioan Arcoși, octogenarul Vincențiu Babeș, își exprima acordul în răspunsul dat din Budapesta, data de 8/20 februarie 1896, consilierului școlar al Episcopiei arădene, bihoreanul Georgiu Popa, ca filala din Șiria a Reuniunii învățătorilor români să poarte numele lui Ioan Arcoși⁵⁷⁴. La Șiria locuia fiica Teodora, căsătorită cu Ioan Bogdan iar una din fiice, Hortensia, devenea învățătoare în Șiria iar mai apoi, directoarea Școlii de fete de pe lângă Episcopia ortodoxă română a Aradului⁵⁷⁵. Probabil Hortensiei sau mai degrabă surorii sale, Tulia (gazetară în Arad), îi datorează intrarea în patrimoniul muzeal arădean în perioada interbelică a unui portret al lui Ioan Arcoși, unul dintre mentorii mișcării naționale a românilor din părțile Aradului⁵⁷⁶.

Arad, 30 august 2014

Dan Demșea

---

⁵⁷¹ Kempelen Béla, *Magyar Nemes Családok* /în traducerea noastră: *Familii nemeșești ungare*/, vol. I, Budapesta, 1911, litera A-.

⁵⁷² Filala Arhivelor Naționale a Județului Cluj, Fondul de corespondență Francisc Hossu-Longin (provenit de la Biblioteca Centrală Universitară din Cluj), partea I, filele 9-10.

⁵⁷³ Vezi revista „Biserica și Școala”, Arad, 1883, nr. 17, p. 135; de asemenea, ferparele soților Arcoși, existente în Colecția alfabetică de Anunțuri de doliu (Gyász Jelentések), secția Plakátok (Afișe) de pe lângă Biblioteca Széchényi (Széchényi Országos Könyvtár), Budapesta.

⁵⁷⁴ *Mărturii*, 1986, p. 247.

⁵⁷⁵ Informație primită în 1980 la Arad din partea lui Ștefan Huba Arcoși (născut în 1910 la Crocna, unde tatăl său Aurel era notar).

⁵⁷⁶ La intrarea în vechea expoziție permanentă de istorie de la Palatul Cultural din Arad era expus portretul lui Ioan Arcoși. Ștefan Arcoși aflase această informație de la bătrânul avocat Kalko.

Mihai Ciurdariu – filozof și estetician

Viorel Roman

Abstract

Mihai Ciurdariu was born in Sicula, 1927, in a family of poor peasants, but his modest background didn't forbid him from getting, through his native intelligence and exemplary hard work, from a simple german's servant to one of the elite intellectuals of Romania. He was a philosopher and editor in chief for the Romanian Academy's philosophy magazine until the end of his life in 2008.

Despre filozofie (filosofie) se spune că este mama tuturor științelor, pentru că așa după cum spune dicționarul explicativ al limbii române este „știința constituită dintr-un ansamblu încheșat de noțiuni și idei, care interpretează și reflectă realitatea sub aspectele ei cele mai generale, reprezintă o concepție generală despre lume și viață”.

Filosofii autentici, cei care scriu cărți de filozofie, care promovează ideile filozofice sunt destul de rari, pentru că nu oricine dispune de o gândire sintetică și analitică suficient de bine încheșată încât să „traducă” rezultatele celorlalte științe în concepte generale, dătătoare de impulsuri creatoare. Și, totuși, Sicula a produs și un filozof la nivel național, cunoscut de către colegii săi de breaslă, dar aproape necunoscut în satul de unde provine. Acesta a fost Mihai Ciurdariu, așa cum este scris în certificatul de naștere, eliberat de Sfatul Popular al Comunei Sicula. Din acesta aflăm că s-a născut în ziua de 3 noiembrie a anului 1927, din părinții Antonie (24 ani) și Sofia (20 ani). A făcut parte dintr-o familie cu mulți copii. Mihai sau Haiu cum mai era cunoscut în sat, mai avea ca frați pe: Florița (bunica Corneliei Căprar), Ana, Antița, Sofiuța. Copilăria și școala primară le va petrece în satul natal și tot în acea perioadă va fi înregistrat un eveniment care îl va afecta pentru întreaga viață. Înainte de a împlini 7 ani Mihai Ciurdariu și-a pierdut un ochi într-o joacă cu un vecin, atunci când voind să împartă un fierăstrău i-a zburat un dinte în ochi și nu a mai putut fi operat. Vecinul era Ilisie Petru (Meciu).

Provenind dintr-o familie săracă, Mihai a fost nevoit să plece în căutare de muncă tocmai în satul Hodoni, din Banat, ca slugă la vaci într-o familie nemțească. Numai că soarta și-a întors fața spre copilul harnic și cuminte, dar mai ales inteligent care era Mihai, pentru că, iată, s-a întâlnit,

absolut întâmplător cu o altă familie din Șicula, Albiș, domiciliată în Timișoara. Întâlnirea i-a schimbat complet cursul vieții. Episodul ne-a fost povestit chiar de către d-na Ana, fiica soților Albiș, domiciliată în Germania: „Într-o zi, familia Albiș: Ioan și Sofia erau cu căruța în satul Hodoni pentru aprovizionarea restaurantului ce îl avea în Timișoara. Intrând pe una din străzi cu căruța, unul dintre ei îl observă pe Mihaiu, zis Haiu, pe care îl cunoșteau din Șicula. L-au întrebat ce-i cu el acolo și au aflat că este slugă la un neamț din Hodoni. Albiș Ioan, poreclit Oanea Leșii în Șicula, a intrat în vorbă cu Haiu, invitându-l să urce în căruță, apoi l-a întrebat dacă vrea să meargă mai departe la școală. Răspunzându-i-se afirmativ, l-a invitat la Timișoara apoi l-a înscris la Liceul comercial din Timișoara unde timp de 8 ani i-au fost suportate cheltuielile de școlarizare. În timpul liber Haiu ajuta la treburile gospodăriei precum și la munca câmpului, alături de cele două fiice al familiei: Veronica și Ana, care aveau restaurantul. Pe Haiu îl preocupa cartea în cel mai mare grad așa că după absolvirea liceului se înscrie la București la Facultatea de filozofie și psihologie. Atât liceul cât și facultatea le-a absolvit cu calificative excepționale”.

După absolvirea facultății, având un calificativ excelent a fost repartizat, cum era procedura în acele vremi, direct la... Academia Română ! Nefiind încadrat politic nu este acceptat decât în funcția de redactor șef-adjunct la Revista de filozofie și psihologie, care apărea sub egida Academiei, unde a stat zeci de ani, până la pensionare. O performanță excepțională chiar și pentru traiul în regimul comunist, pentru că era vorba despre un domeniu ultrasensibil și foarte politizat. De menționat că șeful, unul politic, fiind mai mult plecat, treburile redacției au fost rezolvate de Ciurdariu. L-a ajutat mult și faptul că cunoștea engleza, franceza, rusa. El s-a stabilit definitiv în București, căsătorindu-se cu Maria-Eliza, asistentă medicală la spitalul „Elias”.

Tot ceea ce apărea în cea mai prestigioasă revistă de filozofie din România trebuia să fie citit de Mihaiu Ciurdariu, să poarte girul lui, fapt ce l-a dus în contact cu toți filozofii timpului, pe care i-a cunoscut foarte bine, având în felul acesta satisfacții intelectuale deosebite dar și ducându-l în numeroase conflicte, din care însă a reușit să iasă neatins, cu toate că nu împărțase ideile filozofice marxist-leniniste atotimpuse în acea perioadă. Despre el s-a spus că era „un om al datoriei și un eminent estetician”, publicând, evident, inclusiv în revista condusă de el, numeroase studii, eseuri de o mare relevanță în domeniu.

De mult interes s-a bucurat din partea lui opera lui Mihai Eminescu, mai ales scrierile de esență filozofică, fiind din acest punct de vedere cel mai avizat dintre toți eminescologii. Este și motivul pentru care a fost inclus cu

un articol în volumul intitulat „Avatarii ale manuscriselor Eminescu”, care prezintă importanța manuscriselor eminesciene și nevoia editării integrale a lor. Mihai Ciurdariu, ca un specialist în opera filosofică a marelui poet spune că: „îndeletnicindu-ne un timp cu cercetarea gândirii lui Eminescu, am fost izbiți de un fapt ce ni s-a părut oarecum paradoxal. Cel care e considerat drept poetul universal al țării noastre este încă puțin și insuficient cunoscut în calitatea lui de gânditor teoretic”.

El scrie mai departe și susține ideea editării de către Academie a volumelor care să cuprindă manuscrisele inedite eminesciene care dezvăluie gândirea sa filosofică: „Este curios într-adevăr că încercăm să pledăm aici pentru realizarea unui lucru a cărui utilitate ține de domeniul evidenței și al simțului comun într-o cultură. Însă situația este aceasta: cercetătorii noștri literari și filosofici, cu foarte puține excepții, continuă să ignoreze partea inedită - uneori și cea editată - a documentelor poetului, continuă să facă apel la ediții vechi, lacunare, continuă să atribuie lui Eminescu ideile altora și să ignoreze pe ale lui proprii, să folosească nediferențiat idei din tinerețe și din anii maturității, să facă aprecieri și considerații conjuncturale în probleme care s-ar putea definitiv rezolva printr-o ediție critică, științifică a corpusului documentar eminescian. Și avem convingerea formată că textele filosofice și științifice rămase de la Eminescu, fie ele culegeri proprii, fie traduceri, prelucrări sau notițe de lectură și de curs universitar, prezintă interes dozebit atât prin ele însele ca substanță de gândire, cât și prin lumina ce o pot arunca asupra operei poetice eminesciene.”

În volum mai sunt prezentate opiniile despre opera eminesciană a celor mai de seamă gânditori români și numim printre ei pe acad Eugen Simion (inițiatorul demersului editorial), Constantin Noica, C. Rădulescu Motru, Perpessicius, N. Iorga, Titu Maiorescu. Doar pomenind aceste nume ne dăm seama de compania selectă de personalități lângă care stă în volum șiculanul Mihai Ciurdariu.

Mihai Ciurdariu apucă și zilele mai bune pentru filozofie de după Revoluția din Decembrie, continuând lucrul la Academie, implicându-se în proiecte ample, cu deschidere către lumea largă și publică studii eliberate de constrângerile ideologice. În acest context, urmărind împlinirea unui mai vechi proiect se ocupă de apariția unui studiu scris în perioada comunistă de M. Nițescu, „Sub zodia proletcultismului”, căruia îi alătură în același volum un altul, „Dialectica puterii”, dar care nu au putut trece de cenzura partidului, pentru că așa cum spune Mihai Ciurdariu, în introducere, „el arată cu degetul spre acei scriitori ai țării care, din teamă, naivitate, oportunism sau convingere, au răspândit prin cuvântul lor minciuni și neadevăruri privind soarta românilor sub comunism”.

Pentru cititorii șiculanii, Mihai Ciurdariu reproduce câteva versuri dintr-un bătrân poet popular din Șicula, pe numele său Pavel Deznan, zis Palea Oancii, care a simțit pe proprie piele ce înseamnă stăpânirea comunistă în țară:

Mult mă-ntreabă iedera
De ce nu-s verde ca ea;
Iedera poate fi verde
Că numa-n pădure șede,
Dar eu mult mă năcăjesc
Om bătrân să tot muncesc
Și nimic n-agonisesc...
Că Rusia-i mama noastră,
Mai bine să nu fi foastă!
Și de când Stalin domnește
Nici pământul nu rodește,
Clop-n cap mi se cârpește,
Opinca se dezgurzește.....

Mihai Ciurdariu a fost un anticomunist în surdină, pentru că altfel nu ar fi rezistat pe un post important, totuși el nu se arată încântat nici de lumea rezultată din Revoluția din decembrie despre care se exprimă în felul următor: „Profitorii puterii comuniste din România sunt - și vor să fie în continuare – profitori ai democrației postcomuniste. Acesta e sensul revelat al dialecticii ermetice a puterii pe sol românesc, sol bătut mereu de anomalii și stranii paradoxuri. Cititorul dacă dorește poate înlocui cuvântul profitorii cu altele convenabile, după caz: „aleșii”, „constructorii”, „specialiștii”, „emanații” etc.

Am dat aceste exemple din scrierile lui Mihai Ciurdariu pentru a ne edifica asupra ideilor și convingerilor sale, care l-au animat în cursul vieții și de la care nu s-a abătut, indiferent de condițiile oferite de lumea în care a trăit. În același timp și-a adus aminte tot timpul de oamenii în mijlocul cărora s-a format, de șiculanii săi cu care a păstrat legătura și din care s-a și inspirat după cum am văzut.

Pentru a completa portretul omului și filozofului Mihai Ciurdariu i-am cerut părerea unui alt filozof provenit de pe meleaguri arădene, Ioan Biriș, care ne-a povestit împrejurarea în care l-a cunoscut și ce impresie i-a lăsat. „În 1981 în revista de filozofie, la care Mihai Ciurdariu era redactor șef-adjunct, mi-a apărut, chiar în deschidere, un studiu despre Hegel. El s-a exprimat că e un studiu excepțional și a ținut să îl publice în deschiderea revistei indiferent ce vor spune alții. Așa m-am cunoscut cu el și ne-am înțeles foarte bine și atunci și mai apoi, mai ales după ce a aflat că sunt din

Nadăș, județul Arad. Am stat cu el de vorbă vreo două ceasuri atunci, la început și pot să spun că era destul de critic când era vorba de cărți și de idei. Dar era un om plăcut și interesant. El știa foarte multă carte, de aceea era poate incomod pentru alții”.

Oarecum împăcat cu viața trece la cele eterne, în 6 decembrie 2008, mulțumit până la urmă de șansa acordată prin eliberarea de sub o dictatură care s-a manifestat mai ales în domeniul creației intelectuale teoretice, în special filozofice. Soția îl urmează nu la mult timp, trecând în eternitate în 28 iunie 2010, amândoi fiind înmormântați în cimitirul Bellu din București, acolo unde își au somnul de veci numeroase alte personalități ale culturii naționale românești.

După moartea celor doi, Maria (Mimi) Morariu, soția lui Mircea Morariu (alt mare șiculan), în calitate de legatar al averii filozofului Pavel Ciurdariu donează vasta bibliotecă Academiei Române, Institutului de Istorie și teorie literară „G. Călinescu, primind în scris mulțumirile celor două instituții prestigioase pentru gestul de mare generozitate:

- „Academia Română mulțumește d-nei Maria Morariu pentru: „generozitatea și devotamentul cultural de care ați dat dovadă destinând Institutului de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu” o parte a bibliotecii regretatului intelectual Mihai Ciurdariu”. Semnează acad. Eugen Simion;

- „Academia Română, Institutul de Filozofie și Psihologie mulțumește d-nei Maria Morariu și a primit cu vie satisfacție dorința dumneavoastră de a dona biblioteca fostului nostru coleg, dr. Mihai Ciurdariu, eminent om de cultură, cercetător competent și pasionat al operei eminesciene, instituției noastre”. Semnează Acad Alexandru Surdu. Doi dintre cei mai prestigioși oameni de cultură români își aduc și în acest fel omagiul celui care a fost profesor dr. în filozofie Mihai Ciurdariu, născut la Șicula, satul de pe malul Crișului Alb.

Personalitatea profesorului și filozofului Mihai Ciurdariu a fost recunoscută și de Consiliul local Șicula, care i-a conferit, în ședința din 16 aprilie 2012, titlul de Cetățean de Onoare al comunei.

Bibliografie

Registrele de stare civilă ale comunei Șicula.

Informațiile de la Maria Morariu și Ana Albiș.

Avatarurile manuscriselor Eminescu, Fundația națională pentru cultură și artă, București 2009.

M. Nițescu, Sub zodia proletcultismului.

**Foto copertă - din colecția personală a
profesorului Ioan Brandibur - Ineu**

ISBN: 978-973-664-727-7